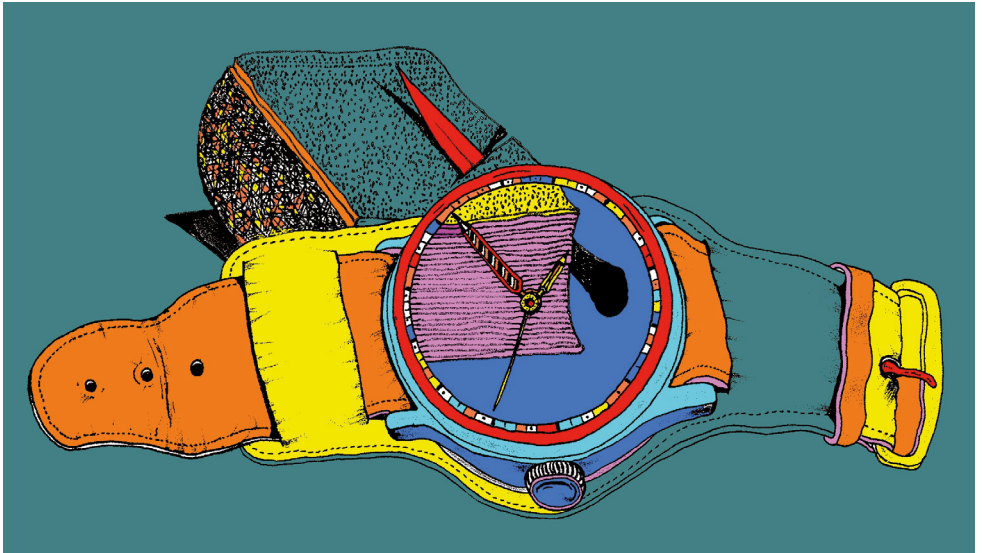

- ◆ ÁRPÁSI BOTOND – ORBÁN BALÁZS: A szabad és a kötött mandátum alkotmányjogi összefüggései a föderális második kamarák képviseleti rendszerében – Összehasonlító elemzés
- ◆ CSITEI BÉLA: Hozzá tartozók az antitröszt tényállásokban
- ◆ PETHŐ ANDRÁS: A beteg közrehatásának vizsgálata az egészségügyi szolgáltató kárfelelőssége körében
- ◆ DOSZPOT-SZÚTOR VIVIEN: A géntechnológia emberi jogi kontextusban
- ◆ MEERA ALMA'AITAH: The laws and policies regarding refugees in Jordan
- ◆ HÁROMSZÉKI BENCE: A rendszerváltoztatás utáni jogtudat-kutatásokról röviden
- ◆ BÁN-FORGÁCS NÓRA: A kutatás szabadsága és az ügynökmúlt feltárása
- ◆ LEVENDEL JÚLIA: „Minden elvi engedmény nélkül”
- ◆ PORCSIN LEVENTE: Hazai választottbírók eljárási szabályai: A Sport Állandó Választottbírórság
- ◆ MAROS MIKLÓS: Az európai fogyasztói jogviták alternatív rendezése online vitarendezési platformon keresztül
- ◆ BODNÁR BEÁTA: Közvélemény a helyreállító igazságszolgáltatásról – Empirikus kutatás

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

•
Szerényi Gábor grafikája

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 ÁRPÁSI BOTOND – ORBÁN BALÁZS: A szabad és a kötött mandátum alkotmányjogi összefüggései a föderális második kamarák képviseleti rendszerében – Összehasonlító elemzés
- 25 CSITEI BÉLA: Hozzá tartozók az antitröszt tényállásokban
- 43 PETHŐ ANDRÁS: A beteg közrehatásának vizsgálata az egészségügyi szolgáltató kárfelelőssége körében
- 59 DOSZPOT-SZÚTOR VIVIEN: A géntechnológia emberi jogi kontextusban
- 79 MEERA ALMA'AITAH: The laws and policies regarding refugees in Jordan
- 87 HÁROMSZÉKI BENCE: A rendszerváltoztatás utáni jogtudat-kutatásokról röviden

MŰHELY

- 103 BÁN-FORGÁCS NÓRA: A kutatás szabadsága és az ügynökműlt feltárása
- 129 LEVENDEL JÚLIA: „Minden elvi engedmény nélkül”

FÓRUM

- 141 PORCSIN LEVENTE: Hazai választottbíróságok eljárási szabályai: A Sport Állandó Választottbíróság
- 155 MAROS MIKLÓS: Az európai fogyasztói jogviták alternatív rendezése online vitarendezési platformon keresztül
- 191 BODNÁR BEÁTA: Közvélemény a helyreállító igazságszolgáltatásról – Empirikus kutatás

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SULYOK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levél cím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem

Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

DOI: 10.58528/JAP.2023.15-3.

ÁRPÁSI BOTOND – ORBÁN BALÁZS

A szabad és a kötött mandátum alkotmányjogi összefüggései a föderális második kamarák képviseleti rendszerében – Összehasonlító elemzés

ABSTRACT

This paper discusses the nature of the parliamentary mandate in the context of federal second chambers. While the free mandate is understood as a paradigmatic element of modern representative institutions, there are certain houses where members have an imperative mandate, meaning they can be recalled or given instructions. By comparing the German *Bundesrat*, where members are delegates of state governments and have an imperative mandate, and the US Senate, where senators are constitutionally independent of their electorate, we focus on the conceptual relationship between the logic of representation that a chamber is based on and the nature of the mandate. The paper shows that the free mandate is related to the representation of the nation, while the imperative mandate is a means to represent subnational, territorial interests.

Keywords: parliamentarism ■ national sovereignty ■ federalism ■ representation
■ free mandate ■ imperative mandate

I. BEVEZETÉS: PARLAMENTARIZMUS, KÉPVISELET, MANDÁTUM

A modern alkotmányos intézmények 18-19. századi kialakulásától kezdve a szabad mandátum a népképviseleti alapú politikai berendezések egyik legfontosabb fogalmává vált.^[1] Elmondható, hogy a szabad mandátum – intézményi és szubsztantív értelemben is – egyfajta „demokratikus minimumszintet” jelent.^[2] Sőt, mára ennél többről is van szó. A szabad mandátum – szemben az úgynevezett kötött vagy imperatív mandátummal – szervesen és elválaszthatatlanul összeforrott a demok-

[1] Vö. Bradley – Pinelli, 2012; van der Hulst, 2000; Venice Commission, 2008.

[2] Dezső, 1998, 83.; Erdős, 2019, [7] és [12].; Kędzia – Hauser, 2011, 5., 22.

ratikus képviselet fogalmával,^[3] míg a kötött mandátum összeegyeztethetlenné vált azzal.^[4] Kialakulását tekintve a szabad mandátum a nemzeti szuverenitás képviseleti paradigmájának a megjelenésével esik egybe. Edmund Burke híres, a bristoli választókhoz intézett beszédében azt mondta, hogy a parlament a nemzet deliberatív gyűlése, ahol az egyes képviselők nem választóköri követei, hanem parlamenti képviselők, s mint ilyenek, nem a partikuláris érdekekkel, hanem a nemzeti érdekekkel és a közjával foglalkoznak.^[5] Sieyès abbé szerint, mivel a nemzet önmaga nem gyűlhet össze mindig, szükség van képviselőkre, akik a nemzet helyére lépve „e téren ugyanolyan szabadok, mint a nemzet”.^[6] Nicolas de Condorcet szerint pedig a képviselő azt teheti, amiről ő azt gondolja, hogy a leginkább a köz érdekét szolgálja.^[7]

Arra a megállapításra, hogy a képviselői mandátum szabadsága és a nemzeti szuverenitás gondolata között összefüggés van, a képviselet jellegét tárgyaló munkákban szinte visszatérően találunk utalásokat – elsősorban történeti alapon.^[8] Az ugyanakkor, hogy a képviselői mandátum szabadsága és a nemzeti alapon megszerveződő alkotmányos és politikai rendszerek között mind a mai napig paradigmaticus összefüggés állna fenn, az alkotmányjog-tudományi diskurzus kevésbé tárgyalt eleme. Mindez valószínűleg nem független a nemzeti szuverenitás fogalmának definíciós problémáitól.^[9] Mi a magunk részéről

[3] Kertész, 2008, 45-47.; Palonen, 2014; Szente, 1998, 159.; Szente, 2003a, 561-564.

[4] Schmitt, 2008, 289.; Venice Commission, 2008, 2-3.

[5] Burke, 1774.

[6] Sieyès idézi Bihari, 2013, 195.

[7] van der Hulst, 2000, 7.

[8] Lásd például Carré de Malberg, 1922, 199-232.; Müller, 1966; Müßig, 2016, 19-27.; Pitkin, 1972; Urbinati, 2006; Manin, 1997. A magyar vonatkozásokhoz lásd Pecze, 2001.

[9] A 19-20. század fordulóján a nemzeti szuverenitás az absztrakt politikai közösség konceptualizációjával (Jameson, 1890), ennek a közösségnek az alkotmányozó hatalmával (Loring, 1884), egy magasabb elvonatkoztatási szinten pedig azzal az etikai doktrínával függött össze, miszerint a közösségnek joga van az őt képviselőkről és a saját kormányzatáról dönteni (Willoughby, 1918). Ám már a múlt század elején a közjogi szakma tekintélyes képviselői körében is felmerült, hogy „a nemzeti szuverenitás dogmája éles ellentmondásba került a társadalmi és politikai átalakulásokkal”, vö. Duguit, 1913, 18. A 21. században a kritikák egyre nagyobb számban nyertek teret. Van olyan álláspont, amely szerint a nemzeti szuverenitás csak egy semlegesítő eljárás, ami arra törekszik, hogy „fogalmi trükkökkel” az önmagában veszélyes szuverenitásfogalomnak egy „kompromisszumos formulát” adjon, vö. Jakab, 2020. Mások szerint a szuverenitás „újracionálizálására” értelmetlen, mert a transznacionalizmus, a nemzetközi jog alkotmányosodása és a „szuverenitások pluralizálódásának jelensége” erodálja a szuverenitást, vö. Lachmayer, 2017, 267-273. Az alkotmányjog-tudomány vizsgálja továbbá azokat a kihívásokat, amelyek a nemzeti szintű képviseleti intézmények jogi mozgásterét korlátozzák. Ide sorolható az alkotmánybíráskodás hatalmi szerepét elemző jurisztokrácia (Hirschl, 2004; Pokol, 2017), a bírói jogértelmezés felsőbbrendűségét bíráló politikai alkotmányosság (Bellamy, 2022), a nemzeti alkotmányos hagyományokkal ütköző jogállamiság-fogalom (Sulyok, 2022), vagy az uniós hatásköri viták egy leágazásaként az alkotmányos identitás kérdésköre (Jacobsohn, 2010; Stumpf, 2020). Álláspontunk szerint ezek a viták arra mutatnak rá, hogy a nemzeti szuverenitás a közjogtudományi vizsgálódások továbbra is kikerülhetetlen, releváns kategóriája. Különösen akkor, ha a képviseletről beszélünk: ma is létező parlamentáris alapintézményeket a nemzeti szuverenitás képviselet-felfogása hívta életre, így a képviselet- és mandátumelméleti kérdések alapvető fogalmi keretét jelenti.

a nemzeti szuverenitás fogalmát úgy definiáljuk, mint egy nemzeti közösség által létrehozott, alkotmányos szinten is érvényesített közjogi működési modellt, amelynek legfontosabb célja a nemzeti közösség érdeke képviselésének biztosítása a hatalomgyakorlás során. Az intézményi módozat, ami ezt megvalósítja, a szabad mandátum – ahogyan arra a szabad mandátum eredeti teoretikusai oly plasztikusan utaltak, és amely megállapítások érvénye mind a mai napig nem kérdőjeleződik meg. Ugyanis az utasíthatóság és a visszahívhatóság hiánya, a képviselő függetlensége teszi lehetővé a nemzet egészének képviseleti úton való megjelenítését. Nemzeti alapú képviselet tehát csak a szabad mandátum keretei között képzelhető el. Ugyanis a szabad mandátum fejezi ki a nemzet gondolatára mint a közösség együttélésének keretére épülő népképviselet modernkori intézményi elrendezését^[10] – vagyis a parlamentarizmusdefiniciók egyik közös, lényegi elemét.^[11] A szabad mandátum és a nemzeti szuverenitás tehát axiomatikus fogalmi viszonyban áll egymással, a szabad mandátum a nemzeti szuverenitás gondolatára épülő képviseleti rendszer paradigmaticus peremfeltevéle. Mindebből az is következik, hogy a nemzeti alapon működő képviseleti rendszerek természetes befogadó közege a kötött (imperatív) mandátum lehet. Nem nemzeti alapú képviseleti elven működő parlamentek közül többfelét találunk, de kétségtelenül legelterjedtebb a területi elven szerveződő (felsőházak) kamarák rendszere. Ezekben az esetekben a territorialitás miatt a képviseltek közössége és a képviselet logikája – a nemzeti szuverenitás relációjában – megváltozik.

E tanulmány keretében két szövetségi második kamara, a német *Bundesrat* és az amerikai Szenátus vizsgálatával erre a képviseleti fogalmi viszonyra kívánunk rámutatni. Állításunk az, hogy a szabad mandátum a nemzeti képviseleti (egész-) elvet, a kötött mandátum a területi képviseleti (partikuláris-) elvet mozdítja elő – és ez még a területi elven szerveződő két vizsgált felsőház esetében is döntő jelentőséggel bír.

Azért ezeknek a szövetségi államoknak a törvényhozásait vizsgáljuk, mert ezekben az államberendezkedésekben közjogilag szükségszerű a szövetségi szintű második kamarák léte.^[12] Hiszen a föderális államok lényeges fogalmi eleme, hogy a szuverenitás központi és területi szintek közötti megosztása miatt a tagállamok önálló alkotmányos státusszal rendelkeznek.^[13] Így a bikamerális törvényhozás a föderalizmus egyik legmeghatározóbb vonása.^[14] Vagyis a területi képviseleti elv ezen államok esetében a formális közjogi intézményi struktúra inherens része.

Általánosságban elmondható, hogy a föderális második kamarák a hatalomelosztás elvét erősítik, horizontális és vertikális értelemben is. Előbbi azt

[10] Birch, 1971, 30-49.; van der Hulst, 2000, 8-9.

[11] Pesti, 2002, 19.

[12] Szente, 1998, 83.; Watts, 2008, 155.

[13] Szente, 1998, 83.

[14] Venice Commission, 2006.

jelenti, hogy a második kamarák a jogalkotásban való részvétel révén az első kamarák ellensúlyát képezik, s egyes rendszerekben a végrehajtó hatalom ellenőrzésében is komoly szerepük van.^[15] Utóbbi pedig arra vonatkozik, hogy a területi entitások saját jogon részt vesznek a szövetségi hatalomgyakorlásban. További jellemző, hogy a második kamarák létszámukat tekintve rendszerint kisebbek, mint az első kamarák.^[16] Emellett a második kamarák hosszabb ciklusa a kormányváltások alatti folyamatosságot biztosítja.^[17] A jogalkotási-ellenőrzési funkciókon túlmutató, addicionális feladata e testületeknek a közhatalmi tisztviselők kinevezése, vagy a nemzetközi szerződéskötés.^[18]

Ami a föderális államszerkezet és a képviselet közötti összefüggést illeti, az egyes területi egységek szövetségi hatalomgyakorlásban való részvételének alapelve az entitások központi intézményekben való képviseletével valósítható meg.^[19] Ily módon a föderális berendezkedéseket a kettőzött képviselet jellemzi: a nép vagy a nemzet a népképviselői első kamarában egészként jelenik meg, a második kamarában pedig területi entitásokra osztott részekként.^[20]

A föderális második kamarák képviseleti szerepe ezért egy másfajta működési mód megjelenítésében áll. Az eltérő elv leképeződik a helyek elosztásán és a megválasztásuk módján. A helyek elosztása két módszer szerint valósulhat meg. Az egyik az egyenlő képviselet elve. Ekkor minden egyes tagállam, függetlenül attól, hogy mekkora a földrajzi kiterjedésük vagy a lakosságuk, egyenlő számú képviselővel és egyenlő számú szavazattal rendelkezik a második kamarában. A másik elv az arányos képviselet, ami azt jelenti, hogy az egyes államok által választott vagy küldött felsőházi képviselők száma az államok lakosságának a méretétől függ. A szövetségi második kamarák megválasztásának módja az a másik tényező, ami különbséget jelent a népképviselői szervekhez képest. A második kamarai képviselőket vagy közvetlenül az adott területi entitásban élő választópolgárok választják, vagy a területi törvényhozások vagy kormányok választják/delegálják a második kamarai tagokat. A második kamarákban ezért az egy ember–egy szavazat elve és a közvetlen választói felhatalmazás elve sem érvényesül feltétlenül.

Meglátásunk szerint a szövetségi második kamarákra vonatkozó fenti, általános megállapítások e képviseleti szervek formális leírására és meghatározására vonatkoznak. Formális értelemben a területiség elképzelése alapvető meghatározója a második kamarák felépítése alkotmányos elveinek. Mindazonáltal

[15] Gamper, 2018, 120. Lásd az amerikai Szenátus jogkörét az impeachment eljárás lefolytatására.

[16] Az amerikai Képviselőház létszáma például több, mint négyszerese a Szenátusénak, vö. Thibaut, 2022, 12.

[17] Thibaut, 2022, 21.

[18] Watts, 2008, 164.

[19] Gamper, 2018, 119.; Thibaut, 2022, 7.

[20] Wiecech – Koschalka, 2008, 2. Hogy a vizsgálandó két eseten túl is említsük néhány föderatív állam alkotmányát, az ausztrál Szenátusban az államok, a kanadai Szenátusban a tartományok, az osztrák Bundesrat-ban szintúgy a tartományok, a svájci Államtanácsban a kantonok képviselete valósul meg.

szubsztantív értelemben, ami e testületek lényegi működésére, s ezzel a képviselet és a mandátum minőségére vonatkozik, a territorialitás nem kizárólagos. A tanulmány a felállított képviseleti fogalmi-dogmatikai viszonyok alapján éppen azt fogja bemutatni, hogy szubsztantív megközelítésben a föderális második kamarák épülhetnek a territoriális, de ugyanúgy a nemzeti szuverenitás képviseleti elvére is.

II. TERÜLETI KÉPVISELET ÉS KÖTÖTT MANDÁTUM – A NÉMET BUNDES RAT ESETE

A német Szövetségi Tanácsot (*Bundesrat*) a territoriális képviseleti elvet tisztán érvényesítő képviseleti szervnek tekinthetjük. A képviselet célja a tartományok képviseletére, érdekeik megjelenítésére irányul a szövetségi szinten. Eközben a *Bundesrat* tagjai a tartományi kormányok tagjai, akiket az egyes kormányok utasításokkal láthatnak el és vissza is hívhatnak. Az alábbiakban arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyes jogintézmények és alkotmányos szabályok alapján miként épül fel ez a fogalmilag rendezett és világos képviseleti működési mód, ami tehát a tartományok képviselete és az imperatív mandátum közötti viszonyban ragadható meg.

1. Az imperatív mandátum mint alkotmánytörténeti örökség

A német *Bundesrat*-tal kapcsolatos fejtegetéseinket egy alkotmánytörténeti felvezetéssel kívánjuk kezdeni. A német második kamara jelenleg hatályos felépítése és szabályozása jobban megérthető, ha figyelembe vesszük a kötött mandátumnak a német alkotmányfejlődésben játszott szerepét és hagyományát.

Az egyes német tartományi alkotmányokra mély hatást gyakorolt a kötött mandátum francia forradalom alatti eltörlése. A 19. század elején, az első német alkotmányozási hullám során több német állam olyan alkotmányt fogadott el, amelyben az általában kétkamarás törvényhozások alsóházában a népképviseleti elvet, s ennek nyomán a képviselői szabadság új elvét intézményesítették a korábbi rendi gyűlések gyakorlatával szemben.^[21] A hesseni választófejedelemség 1816-os szövegjavaslata szerint például a tartományi ülés minden küldötte „az alattvalókat rendre való tekintet nélkül” együttesen képviseli.^[22] Ezek a szövegek területi értelemben is az egységesítés irányába mutatnak. Az 1820-as braunschweigi szöveg szerint például „[F]üggetlenül attól, melyik rendből, melyik körzetből vagy kerületből származnak, a képviselők feladata az összes állampolgár képviselete.” Az 1816-os sachsen-weimar-eisenachi szöveg pedig

[21] Szente, 2003b, 287-288.

[22] Müller, 1966, 53.

külön kiemeli, hogy a képviselőnek „nincsen semmilyen különös kötelezettsége azokkal szemben, akik megválasztották, mivel nem egyes országrészek vagy társadalmi osztályok képviselője”, és nem kötik őt az őt küldő „rend vagy település instrukciói”.^[23]

Míg a tartományi alkotmányoknál a szabad mandátum a konstitucionalizmus új elveként egyre inkább elterjedt, ez a tendencia nem vonatkozott a szövetségi alkotmány kialakulására. A napóleoni háborúkat követően az 1815-ös Szövetségi Okmány (*Bundesakte*) létrehozta a Német Szövetséget (*Deutscher Bund*). A Szövetségi Gyűlésben (*Bundestag*) az államok uralkodói vagy kormányai által delegált küldöttek vettek részt, akiket kötöttek a diplomáciai küldöttségekre jellemző utasítások. A *Wiener Schlussakte* úgy fogalmazott, hogy a *Bundestag* meghatalmazott követei „feltétel nélkül függenek küldőiktől, és éppen ezért felelnek a tőlük kapott utasítások hű követéséért”.^[24] Ez a gyakorlat, tudniillik az egyes tagállamoknak a tagállami végrehajtó ág delegáltjai útján való részvétele az össznémet gyűlésekben, válik meghatározó vonásává a német föderális berendezkedésnek. Nemcsak arról van szó, hogy a küldöttek megbízatása kötött, hanem arról is, hogy a területi egységek képviselőiben a kormányok játszanak központi szerepet – így a szövetségi törvényhozás második kamarája egyfajta kormányközi testület.

Alkotmánytörténeti értelemben jelentőséggel bírt az 1849-es paulskirchei alkotmány, mely bár sosem lépett életbe, egy szövetségi alkotmányos monarchiát, vagyis – történetileg unikális módon – monarchikus államok demokrátkus föderációját hozta volna létre.^[25] Szövetségi államként itt tapintható ki a német föderatív államberendezkedés hagyománya.^[26] Ennek megfelelően az alkotmányozó gyűlés kétkamarás törvényhozást hozott létre. Az alkotmánytervezetekben ugyan felmerült, hogy a küldötteket egyik házban „se kössék követutasítások”,^[27] a korabeli hatalmi helyzet azonban meggátolta az egyes tartományi államoktól való függés megszüntetését a mandátumok tekintetében.

Ezt a struktúrát vette át az 1871-es birodalmi alkotmány is. Az alsóház, a Birodalmi Gyűlés (*Reichstag*) népképviselői szerv volt, amelynek tagjai „az egész népet képet képviselik, és sem megbízások, sem utasítások nem kötik őket”. A szabad mandátum elve azonban nem vonatkozott a felsőház, a Szövetségi Tanács (*Bundesrat*) tagjaira, ahol a tartományok képviselői imperatív mandátummal rendelkeztek, miután tartományonként egységesen kellett leadni a szavazatokat. Sőt, az utasítások nélkül leadott szavazatok érvénytelenek voltak. A birodalmi Szövetségi Tanács megőrizte a Német Szövetség azon gyakorlatát is, hogy a képviselőket a tartományi kormányok, nem pedig a törvényhozá-

[23] Müller, 1966, 53.

[24] Müller, 1966, 55.

[25] Szente, 2003b, 289.

[26] Szente, 2003b, 289.

[27] Müller, 1966, 56.

sok látták el utasításokkal.^[28] Ezt a kettősséget az 1919-es weimari alkotmány is megtartotta. Az egész nép képviseletét látta el a közvetlenül választott Birodalmi Gyűlés (*Reichstag*), amelynek tagjai kizárólag saját lelkiismeretüknek voltak alávetve, őket utasítások nem köthették, a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) pedig a birodalmi törvényalkotásban és igazgatásban juttatta képviselőkhöz a tartományokat, amelyeket a tartományi kormányok tagjai képviseltek.

2. A tartományok képviselete a *Bundesrat*-ban – A területi elv és a kötött mandátum összefüggései

Az iménti, rövid áttekintésből is látszik, hogy a német alkotmányos rendszerben a föderális államszerkezetnek és a területiális képviseletnek, mindezzel összefüggésben pedig a tartományi kormányok általi delegálásnak és az imperatív mandátumnak közjogi hagyománya van. Ezt az intézményes elrendezést és képviseleti mechanizmust őrizte meg az 1949-es bonni Alaptörvény (*Grundgesetz*, a továbbiakban: GG) is. A német alkotmányjogban ez az úgynevezett *Bundesratsprinzip*.^[29] Az alábbiakban azzal foglalkozunk, hogy közjogilag és képviseletelméletileg milyen releváns aspektusai és dogmatikai jelentéstartalma van a *Bundesrat* jelenleg hatályos szabályozásának, s hogy miként valósul meg a tartományi küldöttek kötött mandátuma és a területiális képviseleti logika közötti fogalmi tisztaság és rendezettség.

a. A végrehajtói föderalizmus képviseleti dimenziói

A végrehajtói föderalizmus (*Vollzugsföderalismus*) a szövetségi államszerkezetnek egy olyan decentralizált típusa, amely a szövetségi törvények végrehajtását elsősorban a tagállamokra bízta.^[30] A GG 83. cikke szerint „[A] tartományok a szövetségi törvényeket saját jogukon hajtják végre, amennyiben az Alaptörvény másként nem rendelkezik vagy megenged.” Ez összefügg azzal a másik fontos rendelkezéssel, miszerint „az állami hatáskörök gyakorlása és az állami funkciók ellátása a tartományok hatáskörébe tartozik” (GG 30. cikk). Eközben a szövetségi szinten a fő törvényalkotó szerv az első kamara, a Szövetségi Gyűlés (*Bundestag*): „[A] szövetségi törvényeket a *Bundestag* fogadja el” (GG 77. cikk [1] bekezdés). Ezek alapján a funkciók megosztásáról beszélhetünk a szövetségi szint és a tartományi szint között: az előbbi feladata a szövetségi törvények megalkotása, míg a másodiké azok végrehajtása. Ebben az értelemben beszélhetünk végrehajtói föderalizmusról a német alkotmányos rendszerben.^[31]

[28] Szabó, 2002, 116-117.

[29] Münch – Laufer, 1998, 143-160.; Sturm, 2001, 55-56.

[30] Schütze, 2010, 1389.

[31] Frowein, 1986, 585-587.; Niedobitek, 2018; Patzelt, 1999, 81-82.

Mit jelent ez a *Bundesrat* képviseleti céljára és a képviselet módozatára nézve? A GG a tartományok szövetségi törvényalkotásban és igazgatásban való részvételében jelöli meg a *Bundesrat* szerepét (GG 50. cikk). Ha figyelembe vesszük, hogy a tartományok feladata – már ami a szövetségi közhatalmi feladatok elosztását és gyakorlását illeti – a végrehajtás, akkor helyénvalónak tűnik az az értelmezés, miszerint a tartományok képvisellete a *Bundesrat*-ban nemcsak a föderális berendezkedések alapelveiből következik (a saját jogon való képviselet követelményéből), hanem egyúttal az is a célja, hogy a tartományok részt vegyenek azoknak a törvényeknek a megalkotásában, amelyeket végre kell hajtaniuk.^[32] A tartományi szintű végrehajtásban a tartományi kormányoknak van fontos szerepe, így az az intézményi megoldás, amely szerint a *Bundesrat*-ot a tartományi kormányok tagjai alkotják (GG 51. cikk (1) bekezdés), egy dogmatikailag konzekvens, a német végrehajtói föderalizmus szerkezeti felépítésébe illeszkedő képviseleti módszer.

A végrehajtói föderalizmus miatt a területiális képviseleti elv a német második kamarában azzal a funkcionális szemponttal fonódik össze, hogy a területi érdekek képvisellete végrehajtói érdekek képviselétét jelenti. Ez sajátossá teszi a *Bundesrat*-ot, mivel nem parlamentáris képviseleti szervről van szó (abban az értelemben, hogy nem parlamenti képviselők látják el a képviseleti feladatokat), hanem az egyes tartományok kormányközi testületéről.

b. *A Bundesratsprinzip* alkotmányos szabályai

A *Bundesrat* tagjai a tartományi kormányok miniszterei, akik alkotmányjogilag nem mások, mint a tartományi kormányok küldöttei vagy követei.^[33] A GG szerint a tartományi kormányok jelölik ki és hívják vissza a *Bundesrat*-tagokat. A visszahívhatóság intézményesítése nem más, mint az imperatív mandátum egyik tipikus esete. A kötött mandátum másik oldalát, az utasíthatóságot azonban a GG nem rögzíti. A tartományi kormányzati delegáltak utasíthatósága ezért két elvből fakad: egyfelől abból, hogy a *Bundesrat*-ban a helyek (és a szavazatok) elosztása, kompromisszumos formában ugyan, de a lakosság szerinti arányosságra épül, másrészt a szavazási szabályokból, abból, hogy a tartományi delegációknak egységesen kell szavazniuk.

A GG 51. cikk (2) bekezdése rögzíti a hely- és szavazatelosztás arányossági elvét. Eszerint minden tartománynak legalább három szavazattal kell rendelkeznie, a kétmillió lakosnál nagyobb tartományok négy, a hatmillió lakosnál nagyobbak öt, végezetül a hétmillió lakosnál nagyobb tartományok hat szavazattal (illetve hellyel) rendelkeznek. Az arányossági elvből következik az a körülmény, hogy az egyes tartományoknak több, a lakosságuk számától függő tagja van a *Bundesrat*-ban. Ez pedig jelentőséggel bír a szavazatok leadásának módját előíró alkotmányos rendelkezés (GG 51. cikk [3] bekezdés), a „blokk-elv”

[32] Niedobitek, 2018, 200-201.

[33] Wehling, 1989, 54.

tükrében, amely szerint mindegyik tartománynak egységesen kell leadnia a szavazatait; vagyis egy adott tartomány küldötteinak ugyanúgy kell szavaznia.^[34] Ha a küldöttek különböző módon szavaznak, akkor a tartomány érvénytelenül voksolt.^[35] Azt, hogy a tartományi delegáltak szavazata egységes legyen, a tartományi kormány által adott utasításokkal lehet biztosítani. Ily módon az arányossági elvnek és a tartományonkénti egységes szavazatleadás kritériumának az összeegyeztetését szolgáló intézményi mechanizmus az utasítások adása. Amennyiben pedig a „renitens” küldött nem tesz eleget az utasításoknak, visszahívással lehet szankcionálni.

Ezzel az imperatív mandátum mindkét formája biztosítja a tartományi kormányok számára, hogy érvényre juttassák a szövetségi törvényhozásban a tartományi érdekeket. A visszahívás és az utasítás joga tehát a területiális képviseleti elvet intézményesítő képviseleti módszerek. A *Bundesratsprinzip* esetében ebben az összefüggésrendszerben rajzolódik ki a tiszta, következetes fogalmi viszony a képviselet célja és értelme, illetve módja között.

c. Speciális jogállási szabályok

A *Bundesrat* tagjaira vonatkozó speciális jogállási szabályok szintén a területialitás elvét tükrözik vissza. A jogállás különleges aspektusai a német szövetségi intézményi struktúra azon sajátosságából fakadnak, amely úgy érvényesíti a partikuláris képviseleti logikát, hogy – a végrehajtói föderalizmus alapján – a törvényhozás második kamarájában tartományi kormánytagok, és nem a klasszikus értelemben vett parlamenti képviselők ülnek.

Az egyik különlegessége a *Bundesrat*-tagok jogállásának a parlamenti ciklus hiánya és a mandátum ezzel összefüggő keletkezésének és megszűnésének a módja. A szövetségi törvényhozó testület tartományi delegáltjai nem egyazon időben tartott, általános választásokon nyerik el megbízatásukat, hanem az egyes tartományi kormányok tagjai vesznek részt a *Bundesrat* munkájában. A testület összetétele a tartományi kormányok hivatali ideje, illetve a küldöttségek személyi összetétele szerint változik. A *Bundesrat* tagjai mandátumának közjogi alapját ily módon közvetlenül nem a választások, hanem a tartományi kormányban viselt kormányzati pozíció jelenti. Emiatt nem érvényesül a testület egészével szemben az ismétlődő választásokkal és a törvényhozási ciklusokkal intézményesített azon elvárás és kívánalom, hogy a választók észszerű időközönként kontrollt gyakoroljanak a képviselők működése felett, és felülvizsgálják tevékenységüket.^[36]

Egy második sajátosság a szavazati jogokat érinti. A tartományok mint egységes képviseleti alanyok képviselete úgy valósul meg a *Bundesrat*-ban, hogy –

[34] Ezt rögzítette a német Alkotmánybíróság a bevándorlási törvénnyel kapcsolatban hozott döntésében 2002-ben, vö. BVerfG 106, 310 (18. Desember 2002).

[35] Reutter, 2021, 84.

[36] Smuk, 2018, [41].; Sente, 1998, 170.

az egyhangúság követelménye és az utasíthatóság folytán – a szavazati jogokat ténylegesen a tartományi kormány mint kollegiális testület, nem pedig az egyes tartományi küldöttek gyakorolják.^[37] Hiszen nem a kormánytagok, hanem a tartományok rendelkeznek *bundesrati* tagsággal; a tagság nem az egyént, hanem a szövetségi tagállamot illeti meg.^[38] Itt azért beszélhetünk a delegáltak jogállásának különleges minőségéről, mert a szavazáshoz való jog a képviselői jogállás alapintézményeihez sorolható.^[39] Ebből is látszik, hogy a területi elv képviseleti logikája mennyiben intézményesít egy eltérő működési módot.

A jogállási szabályokat illető harmadik egyedi vonás a képviselői függetlenség garanciális intézményeihez kötődik. E képviselői jogok célja, hogy biztosítsák a parlamenti akaratképzés szabadságát és a törvényhozás zavartalan működését: ilyen a mentelmi jog, az összeférhetetlenség és a megfelelő javadalmasítás.^[40] A *Bundesrat* esetében az mondható el, hogy ezek a jogintézmények nem képezik a részét a tartományi küldöttek jogállásának. Ez nem meglepő, figyelembe véve a végrehajtói federalizmusból és a szövetségi második kamara kormányközi jellegéből fakadó képviseleti logikát, illetőleg mindezek alapján azt, hogy a *Bundesrat* nem egy, a klasszikus parlamentáris intézmények és elvek mentén felépülő szerv. A GG például nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a *Bundesrat* tagjainak mentelmi jogot biztosítana.^[41] A mentelmi jognak különösen is a felelőtlenségi ága (immunitás) jön ehelyütt számításba. A felelőtlenség a képviselő véleménynyilvánítási és szólásszabadságát védi, akit így képviselői megbízatása során kifejtett véleménye, szavazási magatartása alapján nem lehet felelősségre vonni. A *Bundesrat*-ban azonban a küldöttek utasíthatósága miatt a szavazási magatartás szabadságáról és felelőtlenségről nem beszélhetünk; a visszahívhatóság pedig lehetővé teszi, hogy a tartományi delegáltak leadott szavazata miatt visszahívással büntesse a tartományi kormány. Az imperatív mandátumnak mind a két formája ekképpen kihívást intéz a mentelmi jog felelőtlenségi oldalával szemben. A tartományok befolyását érvényesíti egyúttal az is, hogy a tartományi kormányzati pozíció nem jelenti a hivatali összeférhetetlenség esetét. A *Bundesrat* felépítése alapján erről értelmetlen is volna gondolkodni. Ellenkezőleg, a *Bundesrat* tagjává válás szükségszerű előfeltétele a tartományi kormányzatban vállalt hivatal. A német szabályozás viszont abban a tekintetben követi a föderális rendszerek hagyományos inkompatibilitási felfogását, hogy a *Bundesrat* tagja nem lehet egyidejűleg képviselő a *Bundestag*-ban. Végül, nem érvényesül az anyagi függetlenség sem. A *bundesrati* tagság nem jár

[37] van der Hulst, 2000, 19.

[38] Küpper, 2018, 154.

[39] Vö. Szente, 1998, 181.

[40] Dezső – Kukorelli, 2007, 378-380.; Erdős, 2016; Sebők, 2018a, 98-99.; Szente, 1998, 195-217.; Szente, 2003c, 598-601.; Trócsányi, 2016, 291-297.

[41] Pavy, 2021, 75.; Reutter, 2021, 82.; Venice Commission, 1996, 4-5. Lásd továbbá az Interparlamentáris Unió *Bundesrat*-ról szóló adatbázisának a mandátumra vonatkozó részét, Inter-Parliamentary Union: GERMANY *Bundesrat* (Federal Council).

külön javadalmazással.^[42] Innen közelítve a *Bundesrat*-tagság nem jelent profeszszionális, funkcionálisan elkülönülő tevékenységet. Ehelyett az sokkal inkább egy, a tartományi kormányzati pozícióból fakadó, annak a részét képező és az alapján ellátandó feladat. Más megközelítésben a delegáltak anyagi értelemben is az őket küldő tartománytól függenek.

A fenti fejtegetések tanulságaként azt lehet levonni, hogy a német szövetségi második kamara a tartományi érdekek képviselőjét látja el, az egész helyett a partikulárist jeleníti meg. Az intézményi megoldások szintjén ezt úgy valósítja meg, hogy a jogállási szabályokban különböző módokon (a mentelmi jog hiányán át a javadalmazásig) érvényesíti a küldöttnek a küldőtől való függését; az egyetemes voksolás követelménye lehetővé teszi a küldöttek utasítását; az utasítások be nem tartásáért az alkotmányos rendelkezések lehetőséget adnak a tartományok számára a küldöttek visszahívására.

III. NEMZETI KÉPVISELET ÉS SZABAD MANDÁTUM – AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK SZENÁTUSÁNAK ESETE

A német *Bundesrat* mellett egy másik szövetségi állam, az Egyesült Államok Szenátusának képviselő- és mandátumelméleti kérdéseit vizsgáljuk. Míg Németországhoz hasonlóan föderális államberendezkedésről és kétkamarás törvényhozó testületről beszélhetünk, a képviselő célja, értelme és módozata alapvetően tér el a *Bundesrat* képviselői működésétől. Ugyanis a Szenátusban a szenátorok jogállásának alapját képező mandátum nem kötött, hanem szabad. A szenátorok közjogilag nem visszahívhatóak és nem utasíthatóak. Márpedig ez azt jelenti, hogy a szenátorok képviselői feladata nem a területi entitásoknak, hanem a köz egészének, a nemzetnek a képviselőjében áll. Mint látni fogjuk, a Szenátus esete a nemzeti szuverenitás és a szabad mandátum közötti fogalmi vonzódásról szóló állítást támasztja alá. Lássuk, miként valósul meg mindez!

1. A szabad mandátum mint alkotmánytörténeti örökség

Csakúgy, mint a *Bundesrat*-nál, a Szenátus esetében sem hagyhatjuk figyelmen kívül az alkotmánytörténeti szempontokat. A szenátorok szabad mandátuma éppúgy szerves része az amerikai föderális szisztéma alkotmányos hagyományainak, mint a kötött mandátum a németnek. Már az Egyesült Államok létrehozásakor az alapító atyák eredeti elképzelése egy szubsztantív értelemben nemzeti intézményként funkcionáló Szenátus létrehozására irányult. A politikai-kormányzati rendszerek egészen Arisztotelészig és Platónig visszanyúló

[42] Reuter, 2020, 19.; van der Hulst, 2000, 38.

klasszifikációja a kezdetektől jelen volt az amerikai politikai gondolkodásban.^[43] Ennek értelmében egy alkotmányos berendezkedés stabilitása úgy biztosítható, ha az egyes típusok (például valakinek az egyedüli uralma – monarchia; a kevesek uralma – arisztokrácia; a sokak uralma – demokrácia) együtt vannak jelen egyazon kormányzati rendszerben.^[44] Az elgondolás szerint ezek egymást ellenőrzik és ellensúlyozzák, megfékezik egymás rossz tulajdonságait. Erre törekszik az a vegyes vagy kevert kormányzat, amelyet az amerikai alapítók az alkotmányozáskor meg akartak valósítani: a szövetségi törvényhozásban a Képviselőház a demokratikus elemet, a nép képviselőtét látja el, a Szenátus az arisztokratikus elvek szerint épül fel.^[45]

James Madison a *Föderalistában* azt írta, hogy az „egyedülálló és nagy taglétszámú testület hajlamos rá, hogy behódoljon a hirtelen támadt és erős érzelmeknek, hogy pártütő vezetők mértéktelen és ártalmas határozatok meghozatalára csábítsák”, ezért olyan testületre is szükség van, amely nem nagy létszámú és hosszú hivatali időtartam támasztja alá a tekintélyét.^[46] Ami pedig az elvárt képességek illeti, Madison szerint a szenátori megbízatás „bőségesebb ismereteket és nagyobb jellemzilárdságot igényel”,^[47] John Jay pedig „jó képességű és becsületes” emberekről írt.^[48] Talán nem véletlen a testület elnevezése sem, mivel az antik Rómában a szenátus kifejezés öregek tanácsát jelentette, s maga a szenátus szó az időset (*senior*) jelentő latin *senex* szóból származott.^[49]

A Szenátus fő feladata tehát a „demokrácia zavarainak és ostobaságainak”^[50] az ellensúlyozásában áll az alapítók szerint. Ez a föderatív második kamarák hatalommegosztási formális funkciója. Hogy ezt valóban be is tölthesse, szubsztantív értelemben a szenátoroknak szabad mandátummal kell rendelkezniük. Az utasítások és a visszahívás gátat szabnának ennek, hiszen e jogintézmények a területi érdekek megjelenítését biztosítják, így a szövetségi szinten a Szenátus nem képezne ellensúlyt. Ebből következik, hogy a Szenátus már az alapítás óta egy olyan intézmény, amelyben a szabad mandátum és az egész-elvet sajátosan, az arisztokratikus-meritokratikus kívánalomból és a vegyes kormányzatzól következően érvényesítő nemzeti képviselői logika összefonódik.

Mégis, egészen a 19. század derekéig voltak kísérletek a kötött mandátum érvényesítésére. Volt olyan, az első alkotmánykiegészítésre tett javaslat, amely bevezette volna az utasításhoz való jogot, ám azt a Képviselőház nagy többséggel leszavazta.^[51] A szövetségi alkotmány ilyen jellegű kiegészítésének sikertelenség-

[43] Biondi, 2007; Richard, 1994.

[44] Vö. Bihari, 2013, 48.

[45] Palermo, 2018, 52.

[46] Madison, 1998, 449.

[47] Madison, 1998, 446.

[48] Jay, 1998, 464.

[49] Russell, 2013, 42.

[50] Az Edmund Randolph-tól származó idézet forrása United States Senate: Senate Stories..., 2021.

[51] Rossum, 2001, 98.

ge dacára voltak tagállamok, amelyek 1789 után is éltek az utasítás gyakorlatával.^[52] A szenátorok utasíthatósága mellett állást foglalók a szenátor tagállama felé fennálló felelősségében és tagállama akaratának képviselőként fogalmazták meg érveiket.^[53] Úgy látták, hogy a tagállami törvényhozásoknak a szenátor megválasztására való jogából következik az utasításhoz való jog^[54] (a szenátorokat 1913-ig a tagállami törvényhozások választották, erre később visszatérünk). Volt olyan, köztes helyet elfoglaló nézet, hogy a tagállami érdekét érintő, lokális kérdésekben a tagállami törvényhozás adhat utasítást a szenátoroknak, azonban szövetségi ügyekben igazságtalan (*unjust*) a szenátorok utasításáról szóló határozat elfogadása. Alexander Hamilton szerint viszont a tagállamok alkotmányban rögzített joga a szövetségi törvényhozásban való részvételre nem keverendő össze azzal, hogy a szenátor nem a tagállam, hanem az Unió képviselője; a feladata az, hogy tevékenysége az egész javát szolgálja (*the good of the whole*). Ezért amikor a tagállami és a szövetségi érdek konfliktusba kerül, a szenátornak a közösség egészének érdekét kell képviselnie.^[55]

Ezek az érvek azt mutatják, hogy a szenátorok szabad mandátuma, utasításokkal szembeni védelme csak a nemzeti szuverenitásra épülő képviselői paradigmájában tartható fent. S fordítva: a nemzeti szuverenitás paradigmájában csak a szabad mandátumra alapozott szenátori jogállás gondolható el. Következésképpen az utasítás joga kikezdi ezt a fogalmi kapcsolódást, mert az egy partikuláris érdek érvényesítésére vonatkozik. S szintűgy fordítva: egy partikuláris érdeknek a logikus intézményi módoszata a kötött mandátum, a szenátorok utasíthatósága. Végül, az 1860-és évektől a szenátorok utasításának gyakorlata jelentősen visszaszorult.^[56] E törekvések sikertelensége pontosan a felvázolt fogalmi viszonyokban áll, abban, hogy a Szenátus képviselői céljával a kötött mandátum nem volt (és továbbra sem) összeegyeztethető; a szenátorok feladata nem a tagállamok képviselője, hanem az ellensúlyi szerep betöltése. Ezt az intézményi rendet szolgálja az alapítás óta a szenátorok szabad mandátuma.

2. A szövetségi szint képviselője a Szenátusban – A nemzeti-elv és a szabad mandátum összefüggései

a. A szimmetrikus bikameralizmus képviselői dimenziói

Az amerikai föderatív rendszer modelljében a második kamara a fékek és ellensúlyok rendszerének intézményesítésével, a kiszámíthatóság megteremtésével, egy kvázi bölcsök tanácsa létrehozásával van összefüggésben. Ahhoz,

[52] Riker, 1955, 456.; Rossum, 2001, 98-100.

[53] Vö. Eaton, 1952, 304.

[54] Riker, 1955, 457.

[55] Amar, 1988, 1117.

[56] Eaton, 1952, 319.; Riker, 1955, 456.

hogy ezt a funkcióját mint *chambre de réflexion*^[57] a döntéshozatali folyamatban betölthesse, az tűnik a vegyes kormányzatnak e felfogásába illeszkedő intézményi megoldásnak, hogy a Szenátus hatásköreit és döntési kompetenciáját illetően egyenrangú a Képviselőházzal. Máskülönb a korrekciós és kiegyenlítő szerep közjogilag üres fikcióvá válik. Az összehasonlító alkotmányjog nyelvén ez a szimmetrikus bikameralizmus. A jog- és hatáskörök alapján a tagállamok szenátorait tömörítő szövetségi második kamara nem pusztán a tagállamokat érintő ügyekkel foglalkozik, hanem tulajdonképpen ugyanúgy általános hatáskörökkel bír, mint a népképviselői elven megválasztott Képviselőház. Sőt, a Szenátus túl azon, hogy foglalkozik a nemzet egészének ügyeivel, egyenlő félként jelenik meg a döntéshozatalban, ily módon egyfajta tiszta típusát jelenti az egalitárius bikameralizmusnak.^[58] Nem meglepő, hogy a Szenátust az államtudományi munkák, kiváltképp az összehasonlító elemzések, a legerősebb második kamarák közé sorolják.^[59]

A hatáskörök felől közelítve tehát kirajzolódik az, hogy a Szenátusban nem a territorialitás szempontja a kizárólagos. Parafrazálva az „ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia” (*quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*) klasszikus elvét, a szenátoroknak nem csak, pontosabban elsősorban nem azt kell jóváhagyniuk, ami a tagállamokat érinti – miként azt a német végrehajtói föderalizmus logikája mutatta. Ha pedig a képviselői tevékenység nem korlátozódik kizárólag a tagállami érdekek artikulálására és érvényesítésére, akkor – egy dogmatikailag következetes elrendezésben – a képviselői formája, vagyis a mandátum jellege (kötöttsége) sem igazodik ehhez az elvhez. A nemzeti kérdések megvitatása magával vonja a nemzeti érdek képviselőit, ami kioldja a képviselői lokalizációval való kötöttségét, s már önmagában implikálja a mandátum szabadságát. A két kamara egymáshoz való viszonyának, a hatásköri elrendezésnek mint a kevert kormányzat intézményi leképeződésének a képviselői működéssel való összefüggése átvezet a szabad mandátum alkotmányos szabályainak vizsgálatához.

b. A nemzeti képviselői elv és a szabad mandátum alkotmányos szabályai

A szenátorok jogállása – a fentiek nyomán – azt az elképzelést intézményesíti, hogy a Szenátus a szenátorok saját, önálló ítélőképességén alapuló, a közösség

[57] Heller – Branduse, 2014, 336.

[58] Patterson – Mughan, 2001, 41-42. Ebben az írásukban a szerzők a képzeletbeli tengely aszimmetrikus pontján lévő felsőházakat az alsóházak alárendelt szervekként jellemzik, aminek egy relatíve erősebb típusa a halasztó joggal és tanácsadási funkciókkal rendelkező testületek. A szimmetrikus-aszimmetrikus skála centrumában a kizárólagos hatáskörökkel korlátozottan rendelkező, vétőjoggal bíró második kamarák állnak.

[59] Patterson – Mughan, 2001, 43.

egészének ügyeiről szóló tanácskozásnak és deliberációnak a fóruma.^[60] A szenátorok megbízásának vizsgálatát illetően ez azért lényeges, mert míg a képviselő egyéni meggyőződése a szabad mandátum Condorcet-féle episztokratikus igazolásának alapvető fogalmi jegye, addig a közjóra irányuló tanácskozás, a deliberatív gyűlés Burke felfogásának meghatározó eleme. Vagyis, a klasszikus kifejtéseket tekintve, a szenátorok jogállása a nemzetiszuverenitás-alapú képviseleti paradigmában helyezhető el. Ezért az egyes, a jogállással összefüggő közjogi aspektusok, legyen szó a választás módjáról, a hivatali idő hosszáról, a viszhívás tilalmáról, az egyéni szavazásról, a mentelmi jogról, a javadalmazásról vagy a választhatóság kritériumairól, ezek mind a szenátorok mandátumának szabadságát bástyázzák körül.

Az amerikai Alkotmány eredeti szabályai szerint a szenátorokat a tagállami törvényhozások választották, s csak az 1913-as 17. alkotmánykiegészítés vezette be a szenátorok közvetlen választását. Noha a tagállami törvényhozások választási szerepe a szenátori megbízatás keletkezését illetően felveti a territorialitás dimenzióját, az nem a területi-partikuláris képviseleti logika intézményesítése, hanem a kevert kormányzat alapján értékelhető. A kisebb államok az egyenlő képviseletre törekedtek; azt akarták, hogy minden államnak ugyanannyi szenátusi szavazata legyen. Azért javasolták a közvetett választást, mert akkor minden tagállam rendelkezik legalább egy szenátorral. Ennek a választási módnak az összekötése az arányossági elvvel (ami a nagy államoknak biztosítanak nagyobb súlyt) megnövelné a Szenátus létszámát, ami ellentét a kis létszámról szóló felfogással.^[61] A közvetett választás garantálta, hogy a Szenátus tompítsa a demokratikus kilengéseket, és betöltse ellensúlyi szerepét. Közjogi kapcsolat a szenátor-tagállami törvényhozás viszonyban amiatt sem érvényesült, mert a Bundesrat-tal ellentétben a szenátor megbízatása nem az őt megválasztó szerv megbízatásához kötődött. Mi több, a rövidebb tagállami ciklusok miatt a szenátorok politikai elszámoltatásáról nagy valószínűséggel már nem ugyanaz az összetételű szerv döntött.^[62]

Az 1800-as évek végére egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy e választási eljárás nem alkalmas az államok képviseletének megteremtésére. Delaware államnak 1901-1903 között nem volt szenátora;^[63] a szenátorokat az állami párteliten és gazdasági érdekek kiszolgálójának tekintették;^[64] a századfordulón már sok államban tulajdonképpen a választók döntöttek az előválasztásokon

[60] Butcher – Gooch, 2021, 1065-1068.; Rehfeld, 2009, 223-224.; Wirls, 2015, 28. A deliberatív funkciót jól példázza az a körülmény, hogy míg a létszámában jelentősen nagyobb Képviselőház már 1811-ben a vitát korlátozó eljárási szabályokat fogadott el, addig a Szenátusban ez a kérdés csak nagyjából a 19. század végén merült fel. S bár a múlt században már kialakultak a klotúr szabályai, a vita lerövidítéséhez továbbra is a szenátorok minősített („szuper”-) többségére van szükség: a klotúrt legalább az összes szenátor háromötödének kell támogatnia, vö. Rausch, 2007, 104.; Sinclair, 1999, 35-36.

[61] Lee – Oppenheimer, 1999, 30.

[62] Doria, 2006, 21.

[63] Patten, 2007, 469.

[64] Amar, 1988, 1129.; Patten, 2007, 469.

a szenátorokról, s ezzel a törvényhozások tényleges választási szerepe elhalványulni látszott.^[65] A demokrácia egyre inkább azt jelentette, hogy a hatalmon lévő nép felé való közvetlen felelőssége és elszámoltathatósága nem gyengíti és rontja egy politikai berendezkedés minőségét, hanem azt, hogy nélkülözhetetlen alkotmányos kívánalma a „jó” rendszernek.^[66] Sőt, az alapításkor a nemzet egésze képviselőinek további támasztékát látták a közvetlen választásban az ezt támogatók.^[67] Így azt mondhatjuk, hogy az 1913-as reform parametrikus változtatásra ellenére nem módosította a Szenátus nemzeti képviselői logikáját. Ez az eset mutatja, hogy a választás módja önmagában nem határozza meg a mandátum jellegét (kötött vagy szabad) és a képviselő tartalmát (partikuláris- vagy egész-elv).

Tovább lépve, a szenátorok hatéves hivatali ideje egyértelműen az autonóm szenatori képviselői tevékenység intézményi eleme, s egyúttal Madison idézett megfogalmazásában ez a Szenátus tekintélyének alapja. (Egyébiránt az a megoldás, miszerint a szenátorokat rotációs rendszerben választják, vagyis a Szenátus tagjainak harmadát kétfévente választják meg, annyiban hasonlóságot mutat a *Bundesrat*-tal, hogy emiatt parlamenti ciklusról nem beszélhetünk.)^[68] A szenatori megbízatás időtartama a Képviselőház tagjainak kétéves, illetve az elnök négyéves hivatali idejéhez képest is hosszú. Ráadásul a különböző szervezetek a különböző időtartamra való megválasztása is felfogható a hatalmi ágak szétválasztásának egy formájaként – ami egy olyan alapelv, amit az alapítók a Szenátus létrehozásával kívántak megerősíteni.

A kötött mandátummal szemben fontos alkotmányos garancia a visszahívhatóság tilalma. A szövetségi alkotmány megalkotása előtt a Konföderációs cikkelyek lehetővé tették a visszahívást. E jogintézményt azonban az alkotmányos konvención hamar elvetették: a tagállami törvényhozásoknak az arra való joga, hogy megbízatásuk idejének lejáratá előtt megfosszák a szenátorokat a mandátumuktól, ellentétes lett volna a Szenátus által biztosítandó stabilitás és kiszámíthatóság elképzelésével.^[69] Az imperatív mandátumnak ez a formája védtelenné tenné a szenátorokat „a hirtelen támadt és erős érzelmekkel” szemben.

A *Bundesrat* esetében láttuk, hogy az egyhangú szavazás és a visszahívás együttesen a területi képviselő hatékony módját jelenti. Ám hiányuk ugyanannyira segíti a kötöttel szemben a szabad mandátum érvényesülését. A szövetségi alkotmány értelmében minden szenátornak egy szavazata van (1. cikk 3. szakasz). A tagállamok két-két szenátorának nem kell együtt szavaznia, a szenátorokat mint egyéneket illeti meg a szavazáshoz való jog – s nem a tagállamokat, ahogyan azt a német szabályozásban láttuk. Ez összhangban áll az ítélőképesség fontosságával és a közérdek képviselőiével, hiszen az egyhangú

[65] Riker, 1955, 463-467.; Sinclair, 1999, 36-37.

[66] Patten, 2007, 469.

[67] Amar, 1988, 1117. [32.], 1129.; United States Senate: About the Senate & the U.S. Constitution...

[68] Vö. Borthwick, 2001, 22.

[69] Rossum, 2001, 100-101.

szavazás kötelezettsége közjogi korlátot jelentene a szavazási magatartásban kifejezésre jutó egyéni meggyőződés, önálló döntési képesség és az ezek alapján a nemzet egészének javát szolgáló szenátor elképzelésével szemben. Az okosak, a tapasztaltak, a felkészültek, akiknek előírhatják, hogyan döntsenek – egy ilyen helyzet kiüresítené az alkotmányozók Szenátussal kapcsolatos felfogását.

A szenátorok tagállamoktól való alkotmányjogi függetlenségét mindezek mellett erősíti, hogy a szenátorok anyagilag nem az őket megválasztó tagállamoktól függenek, miután tiszteletdíjukat a szövetségi kincstár fizeti (1. cikk 6. szakasz). További fontos intézmény a mentelmi jog, amelynek a felelőtlenségi ága védi a szenátorokat, akiket így a Kongresszusban elhangzott beszéd vagy vita miatt nem lehet felelősségre vonni (1. cikk 6. szakasz). Ez ismételten az önálló véleményalkotással és a Szenátus mint deliberatív fórum felfogásával van összefüggésben. Végül a passzív választójogi szabályok, amelyek magasabb életkort és hosszabb ideje meglévő állampolgárságot írnak elő, az érettséget, a nemzet viszonyainak jobb ismeretét, tehát azokat a kvalitásokat feltételezik, amelyeket az alapító atyák a szenátorokkal szemben megfogalmaztak.

Mindezek abba az irányba mutatnak, hogy szenátorok jogállásának intézményi elrendezése nem a területi szempontok megjelenítését támogatja, hanem mindenekelőtt a vegyes kormányzatnak a Szenátusról szóló koncepcióját. Mivel ebben a keretrendszerben a Szenátus egy olyan hatalmi ellensúly, amelynek a leglényegibb funkciója a stabilitás, a hosszú távú kiszámíthatóság megteremtése a kilengések tompítása végett, a képviseleti működésben a szenátorok függetlenségét szavatoló megoldásokkal (a visszahívás, az utasítás hiányával, a mentelmi jogi és az anyagi függetlenséget biztosító rendelkezésekkel), magyarán a szabad mandátummal találkozunk.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

E tanulmány a szabad és a kötött mandátum képviseletelméleti összefüggéseit vizsgálta. Kiinduló állításunk szerint a szabad mandátum egy olyan képviseleti felfogás intézményi módozata, amely fogalmi jegyeit tekintve az egész nemzetnek a képviseletére irányul, mégpedig a nemzeti szuverenitás koncepciójával összevetve. Ez a fogalmi egység akkor bomlik meg, ha a képviselet célja egy partikuláris érdek érvényre juttatásában áll. Ekkor ugyanis e képviseleti szándék inkább a kötött mandátummal valósítható meg. A szabad mandátum-egész elv és a kötött mandátum-partikuláris elv fogalmi viszonyait két föderális második kamara közjogi szabályait vizsgálva mutattuk be. Láttuk, hogy a német *Bundesrat* a területiális képviseleti elvet és az imperatív mandátumot intézményesíti, míg az amerikai Szenátus feladata nem az egyes tagállamok érdekeinek artikulációjára, hanem a nemzeti érdekek képviseletére irányul. Éppen emiatt, a szenátorok szabad mandátummal rendelkeznek. Összehasonlító elemzésünk egyúttal arra is rávilágított, hogy noha formális értelemben a szövetségi má-

sodik kamarák a területiségből fakadó alkotmányos kívánalmakat biztosítják, azonban szubsztantív értelemben (a képviselőlet működését tekintve) egy föderális második kamara képviselőleti funkciója állhat a nemzetiszuverenitás-alapú képviselőleti paradigmában.

IRODALOM

- Amar, Vik D. (1988): The Senate and the Constitution. In: *The Yale Law Journal*. Vol. 97., issue 6.
DOI: 10.2307/796343.
- Bellamy, Richard (2022): *Politikai alkotmányosság. A demokrácia alkotmányosságának köztársasági védelme*. MCC Press, Budapest.
- Bihari Mihály (2013): *Politológia*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- Biondi, Carrie-Ann (2007): Aristotle on the Mixed Constitution and Its Relevance for American Political Thought. In: *Social Philosophy and Policy*. Vol. 24., issue 2.
DOI: 10.1017/S0265052507070215.
- Birch, Anthony Harold (1971): *Representation*. Pall Mall Press, London.
- Borthwick, R. L. (2001): Methods of Composition of Second Chambers. In: *The Journal of Legislative Studies*. Vol. 7., issue 1.
DOI: 10.1080/714003858.
- Bradley, Anthony W. – Pinelli, Cesare (2012): Parliamentarism. In: Rosenfeld, Michel – Sajó, András (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press, Oxford Handbooks Online.
DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0032.
- Burke, Edmund (1774): *Speech to the Electors of Bristol*. (Elérhető: <https://www.econlib.org/book-chapters/chapter-vol-4-miscellaneous-writings-speech-to-the-electors-of-bristol/>.)
- Butcher, Jordan – Gooch, Aric Dale (2021): The Development of Representation in American Political Institutions. In: *Legislative Studies Quarterly*. Vol. 46., issue 4.
DOI: 10.1111/lsq.12322.
- Carré de Malberg, Raymond (1922): *Contribution à la Théorie générale de l'État: spécialement d'après les données fournies par le Droit constitutionnel français*. Tome deuxième. Librairie de la Société du Recueil Sirey, Paris.
- Dezső Márta (1998): *Képviselőlet és választás a parlamenti jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest.
- Dezső Márta – Kukorelli István (2007): *Az Országgyűlés*. In: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan. I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Doria, Giancarlo (2006): The Paradox of Federal Bicameralism. In: *European Diversity and Autonomy Papers*. Vol. 5/2006.
- Duguit, Léon (1913): *Les transformations du droit public*. Librairie Armand Colin, Paris.
- Eaton, Clement (1952): Southern Senators and the Right of Instruction, 1789-1860. In: *The Journal of Southern History*. Vol. 18., issue 3.
- Erdős Csaba (2016): Az országgyűlési képviselők immunitása. In: *Parlamenti Szemle*. 2016/1. szám.
- Erdős Csaba (2019): Parlamenti képviselő. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/parlamenti-kepviselo/>.)

- Frowein, Jochen A. (1986): Integration and the Federal Experience in Germany and Switzerland. In: Cappelletti, Mauro – Seccombe, Monica – Weiler, Joseph (eds.): *Integration Through Law. Vol. 1., Book 1.* European University Institute, Badia Fiesolana – Firenze. DOI: 10.1515/9783110921540.573
- Gamper, Anna (2018): Legislative Functions of Second Chambers in Federal Systems. In: *Perspectives on Federalism.* Vol. 10, issue 2.
- Heller, William B. – Branduse, Diana M. (2014): The Politics of Bicameralism. In: Martin, Shane – Saalfeld, Thomas – Strøm, Kaare W. (eds.): *The Oxford Handbook of Legislative Studies.* Oxford University Press, Oxford. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199653010.013.0030.
- Hirschl, Ran (2004): *Towards Juristocracy. The Origins and Consequences of the New Constitutionalism.* Harvard University Press, Boston.
- Jacobsohn, Gary Jeffrey (2010): *Constitutional Identity.* Harvard University Press, Cambridge MA. DOI: 10.4159/9780674059399.
- Jakab András (2020): Nemzeti szuverenitás és Európa. In: *Ellensúly – közéleti folyóirat.* 2020/1-2. (Elérhető: <https://ellensuly.hu/nemzeti-szuverenitas-es-europa/>.)
- Jameson, John A. (1890): National Sovereignty. In: *Political Science Quarterly.* Vol. 5., issue 2.
- Jay, John (1998): A föderalista 64. In: Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kędzia, Zdzisław – Hauser, Agata (2011): *The impact of political party control over the exercise of the parliamentary mandate.* Inter-Parliamentary Union, Geneva.
- Kertész Gábor (2008): Szabad mandátum kontra frakciófegyelem. In: *Magyar Szemle.* 2008/7-8. sz.
- Küpper, Herbert (2018): Parlamentek német nyelvterületen: Németország, Ausztria, Svájc. In: Módos Mátyás (szerk.): *A házszabályon túl. Előadások a parlamenti jog aktuális kérdéseiről. II. kötet.* Országgyűlés Hivatala, Budapest.
- Lachmayer, Konrad (2017): Epilógus: A szuverenitások elmozdulása és a transznacionális demokrácia. In: Chronowski Nóra (szerk.): *Szuverenitás és államiság az Európai Unióban. Kortárs kérdések és kihívások.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Lee, Frances E. – Oppenheimer, Bruce I. (1999): *Sizing Up the Senate: The Unequal Consequences of Equal Representation.* University of Chicago Press, Chicago–London.
- Loring, Edward G. (1884): The Drift toward Centralization. In: *The North American Review.* Vol. 139., issue 333.
- Madison, James (1998): A föderalista 62. In: Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Manin, Bernard (1997): *The principles of representative government.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Müller, Christoph (1966): *Das imperative und freie Mandat. Überlegungen zur Lehre von der Repräsentation des Volkes.* A. W. Sijthoff, Leiden.
- Münch, Ursula – Laufer, Heinz (1998): *Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland.* VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. DOI: 10.1007/978-3-322-83408-9.
- Müßig, Ulrike (2016): Juridification by Constitution. National Sovereignty in Eighteenth and Nineteenth Century Europe. In: Müßig, Ulrike (ed.): *Reconsidering Constitutional Formation I National Sovereignty: A Comparative Analysis of the Juridification by Constitution.* Springer Online.

- Niedobitek, Matthias (2018): The German Bundesrat and Executive Federalism. In: *Perspectives on Federalism*. Vol. 10., issue 2.
DOI: 10.2478/pof-2018-0023.
- Palermo, Francesco (2018): Beyond Second Chambers. In: *Perspective on Federalism*. Vol. 10., issue 2.
DOI: 10.2478/pof-2018-0016.
- Palonen, Kari (2014): Parliament/Parliamentarism. In: Gibbons, Michael T. (ed.): *The Encyclopedia of Political Thought*. (Elérhető: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118474396.wbept0748>).
- Patten, Joseph N. (2007): Seventeenth Amendment. In: Dewhurst, Robert E. (ed.): *Encyclopedia of the United States Congress*. Facts on File, New York.
- Patterson, Samuel C. – Mughan, Anthony (2001): Fundamentals of Institutional Design: The Functions and Powers of Parliamentary Second Chambers. In: *The Journal of Legislative Studies*. Vol. 7., issue 1.
DOI: 10.1080/714003851.
- Patzelt, Werner J. (1999): The Very Federal House: The German Bundesrat. In: Patterson, Samuel C. – Mughan, Anthony (eds.): *Senates: Bicameralism in the Contemporary World*. Ohio State University Press, Columbus.
- Pavy, Eeva (2021): *Handbook on the incompatibilities and immunity of the Members of the European Parliament*. European Parliament. (Elérhető: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/703875/IPOL_STU\(2021\)703875_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/703875/IPOL_STU(2021)703875_EN.pdf)).
- Pecze Ferenc (2001): *A parlamenti képviselők szabad mandátumának és interpelláció jogának kialakulása*. Hunyadi Szövetség, Budapest.
- Pesti Sándor (2002): *Az újkori magyar parlament*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pitkin, Hanna F. (1972): *The Concept of Representation*. University of California Press, Berkeley.
- Pokol Béla (2017): *A jurisztokratikus állam*. Dialóg Campus, Budapest.
- Rausch, John David (2007): Cloture. In: Dewhurst, Robert E. (ed.): *Encyclopedia of the United States Congress*. Facts on File, New York.
- Rehfeld, Andrew (2009): Representation Rethought: On Trustees, Delegates, and Gyroscopes in the Study of Political Representation and Democracy. In: *The American Political Science Review*. Vol. 103., issue 2.
DOI: 10.1017/s0003055409090261.
- Reuter, Konrad (2020): *Bundesrat und Bundesstaat. Der Bundesrat der Bundesrepublik Deutschland*. (Elérhető: https://www.bundesrat.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/Bundesrat-und-Bundesstaat.pdf?__blob=publicationFile).
- Reutter, Werner (2021): *The German Länder. An Introduction*. Springer.
DOI: 10.1007/978-3-658-33681-3.
- Richard, Carl J. (1994): *The Founders and the Classics: Greece, Rome, and the American Enlightenment*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Riker, William H. (1955). The Senate and American Federalism. In: *American Political Science Review*. Vol. 49., issue 2.
DOI: 10.2307/1951814.
- Rossum, Ralph A (2001): *Federalism, the Supreme Court, and the Seventeenth Amendment: The Irony of Constitutional Democracy*. Lexington Books, Maryland.
- Russell, Meg (2013): *The Contemporary House of Lords. Westminster Bicameralism Revived*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199671564.001.0001.

- Schmitt, Carl (2008): *Constitutional Theory*. Duke University Press, Durham–London.
- Schütze, Robert (2010): From Rome to Lisbon: ‚Executive federalism‘ in the (New) European Union. In: *Common Market Law Review*. Vol. 47., issue 5.
- Sebők Noémi (2018a): A képviselők jogállása. In: Dukán Ildikó – Varga Aida (szerk.): *Parlamenti jog - Az Országgyűlés működése, feladat- és hatáskörei, kapcsolódó intézmények*. Országgyűlés Hivatala, Budapest.
- Sinclair, Barbara (1999): Coequal Partner: The U.S. Senate. In: Patterson, Samuel C. – Mughan, Anthony (eds.): *Senates: Bicameralism in the Contemporary World*. Ohio State University Press, Columbus.
- Smuk Péter (2018): Parlament. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyjog-parlament#block-522>.)
- Stumpf István (2020): *Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás*. Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Sturm, Roland (2001): *Föderalismus in Deutschland*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
DOI: 10.1007/978-3-322-85153-6.
- Sulyok Tamás (2022): Gondolatok a jogállamiság európai fogalmának margójára. In: Erdős Csaba – Orbán Balázs – Smuk Péter (szerk.): *Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Szabó István (2002): *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*. Szent István Társulat, Budapest.
- Sente Zoltán (1998): *Bevezetés a parlamenti jogba*. Atlantisz, Budapest.
- Sente Zoltán (2003a): Képviselő és választójog. In: Mezey Barna – Sente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sente Zoltán (2003b): A német fejedelemségek önállósodása. In: Mezey Barna – Sente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sente Zoltán (2003c): A parlamenti képviselők jogállása és a parlamenti függetlenség intézményei. In: Mezey Barna – Sente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Thibaut, Noël (2022): *Second Chambers in Federal Systems*. International IDEA, Stockholm.
DOI: 10.31752/idea.2022.63.
- Trócsányi László (2016): Országgyűlés. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. HVG-ORAC, Budapest.
- Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
DOI: 10.7208/chicago/9780226842806.001.0001.
- van der Hulst, Marc (2000): *The Parliamentary Mandate*. Inter-Parliamentary Union, Geneva.
- Venice Commission (1996): *Report on the regime of parliamentary immunity*. Strasbourg.
- Venice Commission (2006): *Report on Second Chambers in Europe. Parliamentary complexity or democratic necessity?* Study No. 335/2005, Strasbourg.
- Venice Commission (2008): *Report on the Imperative Mandate*. Study No. 288/2008, Strasbourg.
- Watts, Ronald L. (2008) *Comparing Federal Systems*. McGill-Queen’s University Press, Montreal.
- Wehling, Hans-Georg (1989): The Bundesrat. In: *Publius: The Journal of Federalism*. Vol. 19., issue 4.
DOI: 10.1093/oxfordjournals.pubjof.a037830.

- Wiecech, Tomasz – Koschalka, Ben (2008): Formulas of Representation of Constituents Units in the Parliaments of Federal States. In: *Politeja*. No. 10/1.
- Willoughby, Westel W. (1918): The Juristic Conception of the State. In: *The American Political Science Review*. Vol. 12., issue 2.
- Wirls, Daniel (2015): *The Federalist Papers and Institutional Power in American Political Development*. Palgrave Macmillan, New York.
DOI: 10.1057/9781137499608.

JOGFORRÁSOK

- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland.
- The Constitution of the United States.

ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI ÍTÉLETEK

- BVerfG 106, 310 (18 Dezember 2002).

ONLINE FORRÁSOK

- Archive.ipu.org: Germany. Bundesrat (Federal Council). (Elérhető: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2122_D.htm. Letöltés ideje: 2023. június 30.).
- Inter-Parliamentary Union: GERMANY Bundesrat (Federal Council). (Elérhető: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2122_D.htm. Letöltés ideje: 2023. június 30.).
- Senate.gov: Senate Stories | Constitution Day 2021: Mixed Government, Bicameralism, and the Creation of the U.S. Senate. (Elérhető: <https://www.senate.gov/artandhistory/senate-stories/constitution-day-2021-mixed-government-bicameralism.htm>. Letöltés ideje: 2023. június 30.).
- Senate.gov: About the Senate & the U.S. Constitution | Senators Elected by State Legislatures. (Elérhető: <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/election-by-state-legislatures.htm>. Letöltés ideje: 2023. június 30.).

CSITEI BÉLA

Hozzá tartozók az antitröszt tényállásokban^[1]

ABSTRACT

The scope of competition law extends not only to different organisations but also to natural persons who engage in market conduct. Although the Hungarian Competition Act clearly declares that an undertaking can also be a natural person, it does not lay down specific substantive rules for such undertakings, so that the law enforcer is forced to adapt the rules which are essentially formulated for organisational entities to relations between natural persons. The study examines the relevance of relations between natural persons in three areas of competition law: merger control (close relatives in the same undertaking, close relatives in different undertakings, marriage as a merger), antitrust law (agreements between non-independent undertakings), and abuse of the dominant position (size of undertaking, joint dominance).

Keywords: cartel ■ dominant position ■ merger ■ relative
■ undertaking

I. BEVEZETÉS

A tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a hozzá tartozói kapcsolatok miként nyernek értékelést az egyes antitröszt tényállások – a kartelljog, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés és a fúziókontroll – alkalmazása során. A téma mélyebb vizsgálatát az indokolja, hogy a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) 1. § (1) bekezdése szerint vállalkozás mint a versenyszabályok alanya természetes személy is lehet, az azok közötti, rokoni, illetve hozzá tartozói kapcsolatok pedig a versenyjog számára sem közömbösek: kihatással vannak a vállalkozáscsoport méretére, illetve a vállalkozások egymástól való függetlenségére, ezek vizsgálata pedig valamennyi versenyjogi tényállás alkalmazásának

[1] A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

szükségképpen eleme, előfeltétele. A Tpv. anyagi jogi szabályai a természetes személyekről a továbbiakban mégsem rendelkeznek, így a jogalkalmazó kénytelen az alapvetően szervezeti jogalanyokra megfogalmazott – például az irányítási viszonyokat rendező – szabályokat a természetes személyek közötti kapcsolatokra is adaptálni. A tanulmány célja a jogértelmezés kívánatosnak tartott irányának kijelölése.

A téma aktualitását igazolja a 2010-es években felerősödött azon tendencia, amely szerint a különböző vállalkozásokat irányító természetes személyek az irányítást részben vagy egészben átadják utódaiknak, és így több családtag egy adott vállalkozásban, illetve különböző vállalkozásokban is bír részesedéssel.^[2] Ez a terület mégsem tekinthető előszeretettel kutatottnak: a Versenytűkőr című folyóirat 2005 óta megjelent lapszámaiban végzett kulcsszavas keresés^[3] eredményeképp egyetlen olyan tanulmányt találtunk, amely érdemben foglalkozik a családi vállalkozások függetlenségének kérdésével,^[4] míg két további csak igen „távrolról” – a XVII. század végi grófi egyezségeket,^[5] valamint a patikapiaci nyitás következményei^[6] kapcsán – érintkezik a kijelölt témával. Mindezekre figyelemmel még inkább szükségét éreztük a tanulmány elkészítésének.

Először fontosnak tartjuk, hogy különbséget tegyünk a releváns, alapvetően családjogi természetű fogalmak között, egyúttal lehatároljuk azt az alanyi kört, amelyre az általunk vizsgált tényállásokat vonatkoztatjuk. Ezt követően foglalkozunk a természetes személyek közötti kapcsolatok szerepével a három anti-tröszt tényállás alkalmazása során. Megjegyezzük, hogy a gazdasági egységre irányadó szabályokra csak a szükséges mértékben hivatkozunk, mivel a vállalkozáscsoport fogalmát egy korábban írt tanulmányunkban már ismertettük.^[7]

II. ROKONOK ÉS HOZZÁTARTOZÓK

A természetes személyek közötti, tipikusan vérségi eredetű kötelékek fogalmai a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) jelennek meg. A Ptk. 4:96. §-a különbséget tesz egyenesági és oldalági rokonok között: az egyenesági rokonok közül egyik a másiktól származik, míg az oldalági rokonok egyenesági rokoni kapcsolatban nem állnak egymással, de van legalább egy közös felmenő rokonuk. A 4:97. §-a egyértelművé teszi, hogy egyenesági rokoni kapcsolat nemcsak leszármazással, hanem örökbefogással is

[2] Bodócsi et al., 2021, 20.; Tóth, 2022, 30.

[3] Ennek során az alábbi kulcsszavakra folytattunk le keresést: ‘család’, ‘feleség’, ‘férj’, ‘gyerek’, ‘gyermek’, ‘házas’, ‘hozzátartozó’, ‘rokon’, ‘szülő’ és ‘testvér’.

[4] Vö. Bodócsi et al., 2021, 20-21.

[5] Vö. Horváth, 2005, 45.

[6] Vö. Torjákné Amberger, 2010, 30.

[7] Vö. Csitéi, 2022, 82-85.

létrejöhet, utóbbi eredményeképp az örökbefogadott az örökbefogadó teljes rokonságával is rokoni kapcsolatba kerül.

A hozzátartozókra irányadó fogalmakat már nem a Ptk. Családjogi Könyve, hanem annak záró rendelkezései rögzítik. A 8:1. § (1) bekezdés 2. pontja szerint hozzátartozó „a közeli hozzátartozó, az élettárs, az egyeneságbeli rokon házastársa, a házastárs egyeneságbeli rokona és testvére, és a testvér házastársa”, míg az 1. pont tételesen felsorolja a közeli hozzátartozókat: „a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér”. A rokonok és a hozzátartozók halmazai tehát nem rész-egész viszonyban, hanem pusztán átfedésben állnak egymással, mivel mindkettőnek van önálló, a másiktól független értelmezési területe.

Bár a Ptk.-ból nem következik, azonban a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény (a továbbiakban: Békmtv.) 3. § (1) bekezdés b) pontja alapján a házastársakra vonatkozó szabályok főszabály szerint a bejegyzett élettársakra is alkalmazandók, emiatt a közeli hozzátartozó fogalma a bejegyzett élettársra is kiterjed.^[8]

Az Alkotmánybíróság 3003/2021. (I. 14.) AB határozata elutasította azt az utólagos normakontroll-indítványt, amely elsősorban arra hivatkozással kezdeményezte a Ptk. szerinti közeli hozzátartozó fogalom alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését, hogy az indokolatlanul önkényes különbségtételt valósít meg a bejegyzett élettársak és az élettársak között, egyúttal sérti a jogbiztonság követelményét. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a jogalkotó az eljárásban vizsgált szempontokból nem kezeli eltérően a bejegyzett élettársakat a házastársaktól, és nem eredményez hátrányos megkülönböztetést, ha a lényegében azonos jogállást nem egy, hanem két törvény rendelkezésein keresztül biztosítja. Emellett a jogbiztonság követelménye sem sérül amiatt, mert a definíció értelmezése a Ptk. és Békmtv. együttes alkalmazásával egyértelműen levezethető. A döntés utal az Alkotmánybíróság 3293/2019. (XI. 18.) AB határozatára, amely rögzíti, hogy „[a] szabályozás mindaddig nem sérti a normavilágosság elvét, amíg nem minősül a jogalkalmazó számára értelmezhetetlennek, illetőleg nem nyílik lehetőség a túlzottan általános megfogalmazás miatt szubjektív, önkényes jogalkalmazásra”, így „az Alkotmánybíróság a nem kellő pontossággal megfogalmazott jogszabályi rendelkezés esetében sem állapítja meg automatikusan a jogbiztonság sérelmét, ha a törvényi rendelkezés bizonytalansága a törvény alkalmazása során feloldható”.

A Ptk. záró rendelkezései között jelenik meg a befolyás fogalma is. A 8:2. §-a szerinti befolyás látszólag nem sokban különbözik a Tpvt. 23. § (2)–(3) bekezdése szerinti irányítástól azzal, hogy a Ptk. a befolyást – szemben a Tpvt. 23. § (2) bekezdés d) pontjával – nem ismeri el faktuális alapon, viszont meghatározó be-

[8] Megjegyezzük, hogy a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény 685. § b) pontja még a bejegyzett élettársakat és a jegyeseket is közeli hozzátartozókként jelölte meg.

folyással rendelkezésként jelöli meg azt is, aki a jogi személy felügyelőbizottsága tagjai többségének megválasztására, illetve visszahívására jogosult. A Ptk. 8:2. § (5) bekezdése a befolyás értelmezésének elősegítése céljából egy további szabályt rögzít: „[a] közeli hozzátartozók közvetlen és közvetett tulajdoni részesedését vagy szavazati jogát egybe kell számítani”. Az irodalom utal arra, hogy ezt a szabályt a versenyjogi gyakorlat sem hagyhatja figyelmen kívül az irányítási viszonyok értékelése során,^[9] ezzel pedig – mivel a Tpvt. hasonló rendelkezést nem tartalmaz – mi is kénytelenek vagyunk egyetérteni. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy Ptk. záró rendelkezéseinek versenyügyekben való alkalmazása álláspontunk szerinti nem magától értetődő, az irányítás körében a Ptk. szabályait a Tpvt. nem hívja fel (míg más normahelyeken ezt kifejezetten megteszi). Ebből egyúttal az is következik, hogy a versenyfelügyeleti eljárásokban nem kizárólag a közeli hozzátartozók tulajdoni részesedése vagy szavazati joga számítható egybe, közös irányítást akár a természetes személyek közötti másfajta kapcsolat is megalapozhat.

III. FÚZIÓKONTROLL

Először a fúziókontroll szabályaira koncentrálunk, mivel az itt leírtakra a versenykorlátozó megállapodás és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés vizsgálata során is vissza fogunk utalni.

A fúziókontroll rezsím hatálya két esetben terjedhet ki a természetes személyek magatartására. Az egyik, amikor közvetlenül maguk a természetes személyek folytatnak valamilyen gazdasági tevékenységet, tehát nem egy vagy több szervezetet irányítva, hanem például egyéni vállalkozóként,^[10] ügyvédként,^[11] könyvvizsgálóként^[12] vagy gyógyszerészként^[13] járnak el. A másik, amikor valamely természetes személy más vállalkozást irányít, tehát egy szervezeten keresztül, közvetve van jelen a piacon. A természetes személyek ez utóbbi esetben – az általuk irányított vállalkozás mellett – maguk is vállalkozásnak minősülnek.

1. Közeli hozzátartozók ugyanazon vállalkozásban

Az utóbbi körben releváns, hogy a szervezeten belüli természetes személyek a közöttük lévő rokoni, illetve hozzátartozói kapcsolatra tekintettel mennyiben bírnak közös irányítással a vállalkozás felett. A Tpvt. 23. § (2) bekezdése szerint

[9] Bodócsi et al., 2021, 20.; Tóth, 2022, 30.

[10] Vj-34/2003.

[11] Vj-119/1996.

[12] Vj-16/2005.

[13] Vj-93/2004.

irányítás szavazati vagy kijelölési jog szerződés alapján vagy faktuális alapon állhat fenn. A kérdést arra az esetre vonatkoztatjuk, amikor a természetes személyek közötti kapcsolat értékelése hiányában a vállalkozást senki sem irányítja, tehát egyetlen vállalkozás sem bír többségi szavazati jogot biztosító részesedéssel, nincs irányítást biztosító kijelölési joga, valamint a vállalkozások nem kötöttek olyan, hosszú távú szavazási megállapodást, amely miatt a szavazati jogokat együttesen kellene figyelembe venni.

Iránymutatásul szolgál a Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének az összefonódások vizsgálatára irányuló eljárással kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről szóló 3/2021. közleménye (a továbbiakban: összefonódásokról szóló közlemény), amelynek 2.10.1. pontja – visszautalva a Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 1. pontjára – egyértelműsíti, hogy a közeli hozzátartozók közvetlen és közvetett tulajdoni részesedését az irányítás értékelése során egybe kell számítani, mivel az érintett természetes személyek külön megállapodás nélkül is összehangoltan élhetnek szavazati jogaikkal. Ilyenkor a közeli hozzátartozók közös irányítóknak minősül(het)nek, kivéve, ha egyikük egyedül is bír a vállalkozás irányítását biztosító szavazati joggal – ebben az esetben a vállalkozás egyedüli irányítás alatt áll.

Egyébként a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH) már az összefonódásokról szóló közlemény elfogadását megelőzően is tartotta magát a fenti jogértelmezéshez,^[14] elvi jelleggel deklarálva az alábbiakat: „ha az egymással kölcsönösen közeli hozzátartozói viszonyban álló természetes személyek külön-külön nem, de együttesen rendelkeznek a vállalkozás irányítását biztosító szavazati joggal, akkor (csakúgy, mint az egy vállalkozáscsoportba tartozó, és így egymástól független jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások) arra vonatkozó külön megállapodás nélkül is szavazati jogukkal összehangoltan élnek, egyebek mellett a vállalkozás piaci magatartásának meghatározása tekintetében is”.^[15] Találtunk ugyanakkor olyan határozatot is, amely szerint a közeli hozzátartozók részesedései nem automatikusan számítandók egybe, annak szükségességéről csak esetről esetre lehet dönteni.^[16] Mindez akként értékelhető, hogy míg korábban a részesedések együttes figyelembevétele még olyan főszabály volt, amellyel szemben helye lehetett ellenbizonyításnak, addig ma már nincs mód a főszabály megdöntésére, hanem az minden esetben alkalmazandó.^[17]

Az összefonódásokról szóló közlemény 2.10.1. pontja a tulajdoni részesedések egybeszámításának további feltételül támasztja, hogy valamennyi érintett természetes személy kölcsönös közeli hozzátartozói viszonyban álljon egymással. Ennek akkor van relevanciája, ha például a szülő mindkét gyermekével külön-külön is képes lenne a vállalkozás közös irányítására, azonban a gyermekek nem testvérei – azaz közeli hozzátartozói – egymásnak. Ilyenkor a szavazat-

[14] Vö. Vj-45/2007.; Vj-91/2007.; Vj-102/2015.; Vj-99/2016.

[15] Vj-99/2016.

[16] Vj-78/2008.

[17] Bodócsi et al., 2021, 21.; Tóth, 2022, 31.

többség többféle módon is létrejöhet, és mivel külön megállapodás hiányában nem dönthető el, hogy a szülőnek melyik gyermekével számítható egybe a szavazati joga,^[18] ezért a GVH jogértelmezése szerint a vállalkozásnak a szavazati jogok alapján nincs irányítója.

Mivel az összefonódásokról szóló közlemény nem kötelező erővel bíró jogforrás, ezért egy további kérdés, hogy annak tartalma a tételes jog mely normatív rendelkezésének értelmezését valósítja meg, azaz a közeli hozzátartozók tulajdoni részesedésének egybeszámítására vonatkozó követelmény mely absztrakt normahelyből vezethető le (a 2. pont alatt már utaltunk arra, hogy a Ptk.-nak a befolyás fogalmát részletező szabálya nem tekinthető ilyennek). Számunkra akként tűnik, hogy a közeli hozzátartozók egymástól független vállalkozások, mivel valamely harmadik vállalkozás közös irányítása a Tptv. 15. §-a alapján nem alapozza meg az egy vállalkozáscsoportba való tartozást, sőt, ilyenkor a három vállalkozás mindegyike független egymástól. A részesedések egybeszámítása tehát nem az egy csoportba való tartozás következménye, hanem másra vezethető vissza. Analógiaként alkalmazhatónak tűnhet a hosszú távú szavazási megállapodások példája, a közeli hozzátartozók közös irányítási jogának ugyanakkor nincsen szerződéses alapja.

A leírtak alapján az az álláspontunk, hogy a közeli hozzátartozók által gyakorolt közös irányítás nem *de iure*, hanem *de facto* alapon valósul meg, vagyis az a Tptv. 23. § (2) bekezdés d) pontjának egyik esete. Ezt támasztja alá a GVH azon eseti döntése is, amely a faktuális irányítás egyfajta definíciójával szolgál: „[a] tényleges irányítás minden olyan esetben bekövetkezhet, ha a kisebbségi szavazatok tulajdonosa – valamilyen oknál fogva – reálsan számíthat arra, hogy a közgyűlésen (taggyűlésen) többségi szavazatot szerez”.^[19] Hasonló következtetésre jutunk, ha megvizsgáljuk az uniós jogot. A Tanácsnak a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló 2004. január 20-i 139/2004/EK rendelete (a továbbiakban: EUMR) – hasonlóan a Tptv.-hez – nem bontja ki a faktuális irányítás tartalmát, azonban a Bizottság 2008. április 16-i közleménye (2008/C 95/01) (a továbbiakban: uniós jogalkalmazási közlemény) részletesen foglalkozik a *de facto* közös irányítás eseteivel, annak (76) preambulumbekkezdése pedig a következőképp fogalmaz: „[e]gészen kivételes körülmények között közös fellépés *de facto* alapon is bekövetkezhet ott, ahol a kisebbségi részvényeseknek erős közös érdekeik vannak, ami miatt a közös vállalatra vonatkozó szavazati jogaik gyakorlása során nem lépnek fel egymás ellen”. Mi úgy látjuk, hogy a faktuális irányítás fogalmi ismérveit párhuzamba lehet állítani azokkal az indokokkal, amelyekre hivatkozással a GVH a részesedések egybeszámítását igazolja.

[18] Vj-78/2008.

[19] Vj-52/2016.

Mégis megjegyezzük, hogy az összefonódásokról szóló közlemény 2.1.4. pontja szerint a tényleges irányítás feltételei csak esetről esetre dönthetők el, miközben a közeli hozzátartozók tulajdoni részesedésének egybeszámítása kapcsán nem ír elő mérlegelést.

Szükségét érezzük hangsúlyozni, hogy a faktuális irányítás rendkívül rugalmas kategória, így nem feltétlenül csak a közeli hozzátartozók, hanem más hozzátartozói, illetve rokoni kapcsolatban álló természetes személyek kapcsán is alkalmazást nyerhet. Az összefonódásokról szóló közlemény ugyanakkor csak a közeli hozzátartozókra koncentrál (többek között ez az indoka annak, hogy a rokonok a tanulmány címében sem jelennek meg), erre tekintettel úgy gondoljuk, hogy minden további esetben a tulajdoni részesedések egybeszámítása nem lehet automatikus, hanem további körülmények mérlegelését is szükségessé teszi.

2. Közeli hozzátartozók különböző vállalkozásokban

Az antitröszt-jog akkor is értékeli a közeli hozzátartozói kapcsolatot, ha a természetes személyek közvetlenül folytatnak gazdasági tevékenységet, vagy különböző vállalkozásokban vannak jelen.

Ennek egyik esete, amikor a közeli hozzátartozók több vállalkozásban is közös irányítással rendelkeznek. A Tpv. 15. § (1) bekezdése egyértelműen fogalmaz: nem függetlenek azok a vállalkozások, amelyeket ugyanazok a vállalkozások irányítanak, erre tekintettel a közeli hozzátartozók mint független vállalkozások (lásd a 3.1. pontot) által közösen irányított szervezetek, bár nem tartoznak egy vállalkozáscsoportba, azonban mégsem függetlenek egymástól.

A másik eset, amikor nem mindegyik közeli hozzátartozó rendelkezik szavazati joggal mindegyik vállalkozásban, így például két közeli hozzátartozó önállóan irányít egy-egy szervezetet. Az összefonódásokról szóló közlemény 2.10.2. pontja – megerősítve a GVH egy korábbi döntésének indokolását^[20] – akként fogalmaz, hogy „[a]z életszerű feltételezés [...] az ilyen helyzetre nézve is az, hogy – figyelemmel a Ptk. által relevánsnak tekintett közeli hozzátartozói viszonyra – a közeli hozzátartozók az ilyen vállalkozások piaci magatartását meghatározó döntéseket egymással összehangoltan hozzák (és hozhatják is) meg”, emiatt a vállalkozások nem függetlenek egymástól. Ez azonban – szemben az azonos szervezethez tartozó közeli hozzátartozók tulajdoni részesedésének egybeszámításával – csak főszabály, amellyel szemben lehetséges az ellenbizonyítás.

A 3.1. ponthoz hasonlóan számunkra itt sem tűnik magától értetődőnek, hogy az összefonódásokról szóló közlemény a Tpv. mely rendelkezésének értelmezését valósítja meg: bár a közeli hozzátartozók által önállóan irányított vállalkozásokat nem tekinti függetlennek, ugyanakkor maga hangsúlyozza, hogy rájuk a Tpv. 15. § (1) bekezdésének második fordulata – amely szerint nem függetlenek azok a vállalkozások, amelyeket ugyanazok a vállalkozások irányítanak – nem alkalmazható. Emiatt a közeli hozzátartozók függetlenségének hiányára már csak abból következtethetnénk, hogy azok egy vállalkozáscsoportba tartoznak, ugyanakkor a hozzátartozói kapcsolat álláspontunk szerint a 15. § (2)

[20] Vö. Vj-99/2016.

bekezdése szerinti esetkörök egyike alá sem vonható be, mivel a természetes személyek egymás felett irányítást még faktuális alapon sem gyakorolnak. Mindezek alapján az az álláspontunk, hogy az összefonódásokról szóló közlemény nem pusztán a Tpv-t.-hez kapcsolódó jogértelmezést jelenít meg, hanem felül is írja annak tartalmát, erre viszont hazánkban csak a jogalkotónak – nem pedig a jogalkalmazónak – lett volna hatásköre.

Külön is utalunk az Alkotmánybíróság 1392/B/2007. (I. 27.) AB határozatára: az indítványozónak az volt az álláspontja, hogy a jogállamiság követelményével ellentétes a GVH elnökének és a Versenytanács elnökének közleménykiadási joga, mivel a hatóság a jogszabályok helyett gyakran a közleményeire alapítja határozatait. „Állítása szerint a törvénnyel szembeni, illetve azt módosító értelemmel bíró közleményeket a GVH a határozataiban jogszabályokként alkalmazza. [...] Az indítványozó emellett azt is sérelmezi, hogy a közlemények túllépnek a jogalkalmazási gyakorlat ismertetésén és [...] új anyagi jogi kategóriákat vezetnek be.” Az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította, ugyanakkor – még ha a közlemények kívánatos tartalmát érintő fix támpontokkal nem is szolgált^[21] – megállapította, hogy a közlemények célja annak rögzítése, hogy a jogalkalmazó milyen tartalommal tölti meg a jogszabályi rendelkezéseket, azok „a versenyjogban (kartelljogban) gyakran alkalmazott keretnormák tartalmáról (gyakorlati alkalmazásának feltételeiről) adnak tájékoztatást az érintettek számára”. Mindezek tükrében még inkább úgy látjuk, hogy a közlemény a törvényi kereteken nem terjeszkedhet túl, funkciója a jogalkalmazás kiszámíthatóságának növelésére korlátozódik.

Az 1. pont alatt már hivatkozott tanulmányunkban foglalkoztunk azokkal az uniós eseti döntésekkel, amelyek a gazdasági egység fogalmát a természetes személyekre vonatkoztatva elemezték.^[22] A HaTeFo-ügyből,^[23] a NUW Biofuel-ügyből^[24] és a Pollmeier Malchow kontra Bizottság-ügyből^[25] kiolvasható, hogy az európai joggyakorlat is tartja magát a GVH jogértelmezéséhez, vagyis a családtagok által irányított vállalkozásokat nem tekintik egymástól függetlennek. Mégis látnunk kell, hogy az uniós jog a vállalkozáscsoport – pontosabban a vállalkozás – fogalmát esetjogi, nem pedig tételes jogi alapon kezeli, aminek köszönhetően az Európai Unió működéséről szóló szerződés, illetve az EUMR és valamely *soft law* jogalkalmazási közlemény diszkrépanciája fel sem merülhet, legalábbis ezen a területen.

Tartalmi szempontból az összefonódásokról szóló közleményt nem kifogásoljuk – tekintettel arra is, hogy a vitatott jogértelmezés a családi vállalkozások

[21] Tóth, 2010, 17.

[22] Vö. Csitéi, 2022, 85-88.

[23] 2014. február 27-i HaTeFo GmbH kontra Finanzamt Haldensleben ítélet, C-110/13., ECLI:EU:C:2014:114, CELEX-szám: 62013CA0110.

[24] 2006. június 7-i, a Németország által a Nordbrandenburger UmesterungsWerke számára nyújtandó C 8/2005 (N 451/2004) sz. állami támogatásról szóló határozat, C 8/2005., CELEX-szám: 32006D0904.

[25] 2004. október 14-i, Pollmeier Malchow GmbH & Co. KG kontra az Európai Közösségek Bizottsága ítélet, T-137/02., ECLI:EU:T:2004:304, CELEX-szám: 62002TJ0137.

generációváltását nagymértékben segíti –,^[26] azonban javasoljuk, hogy annak érintett szabályát a jogalkotó a Tpv.-be emelje át.

3. Házasság mint összefonódás-tényállás

Amennyiben elfogadjuk, hogy a Tpv. fogalmi rendszerében a természetes személyek független vállalkozások, akkor a házasság – akárcsak a bejegyzett élettársi kapcsolat – létesítése összefonódás-tényállásként nyerhet értékelést.^[27] Ezen az sem változtat, ha az összefonódásokról szóló közlemény 2.10.2. pontja alapján a házastársakat egymástól nem független vállalkozásoknak tekintjük, hiszen a felek a házasságkötést megelőzően egymással nem álltak közeli hozzátartozói kapcsolatban (ellenkező esetben bizonyosan a Ptk. 4:12. § (1) bekezdése szerinti érvénytelenségi ok állna fenn, kivételnek egyedül a mostoha- és a nevelt gyermekkel kötött házasság minősül).

Állításunkat a szervezeti egyesülés fogalmára alapozzuk. A Tpv. 23. § (1) bekezdés a) pontja szerint „[v]állalkozások összefonódása (koncentrációja) jön létre, ha két vagy több előzőleg egymástól független vállalkozás összeolvad”, az EUMR 3. cikk (1) bekezdés a) pontja pedig akként rendelkezik, hogy „[v]állalkozások összefonódása jön létre, ha az irányítás tartósan megváltozik a következőkből eredően: két vagy több előzőleg egymástól független vállalkozás [...] összeolvad”. A szervezeti egyesülés fogalmi feltétele tehát egyrészt – ahogyan azt az irodalom is hangsúlyozza^[28] – az érintett vállalkozások függetlensége az összefonódás végrehajtását megelőzően, másrészt az összeolvadás, ami az egymástól való függetlenség megszűnéséhez vezet.

A vizsgált kérdés relevanciája abból fakad, hogy amennyiben a házasság összefonódás-tényállás, akkor azt a házastársak – feltéve, hogy a vállalkozásként az előző üzleti évben elért nettó árbevételük meghaladja a Tpv. 24. §-a szerinti küszöbszámokat – kötelesek bejelenteni engedélyezés céljából a GVH-nak, sőt, az összefonódás (házasság) a 29. § (1) bekezdése alapján a GVH döntéséig nem is hajtható végre (nem köthető meg).^[29]

Mégsem gondoljuk, hogy a házasság vállalkozások összeolvadásaként értékelhető, mivel azt követően a felek többet nem tekinthetők egymástól függetlennek, a 15. § ugyanakkor továbbra sem értelmezhető akként, hogy pusztán két természetes személy mint vállalkozás egy gazdasági egységet alkosson. A házastársak által közösen irányított vállalkozásokra itt is alkalmazható

[26] Bodócsi et al., 2021, 21.; Tóth, 2022, 31.

[27] Egyébként ez igaz lehet az élettársi kapcsolat keletkezésére is, függetlenül attól, hogy az élettársak nem közeli hozzátartozók.

[28] Boytha – Tóth, 2010, 196.; Juhász – Ruzshtiné Juhász – Tóth, 2014, 334.; Miskolczi Bodnár, 2002, 285-286.; Miskolczi Bodnár, 2007, 171.; Miskolczi Bodnár, 2011, 154.; Miskolczi Bodnár, 2015, 128.; Pázmándi, 2012, 256.; Tóth, 2016, 182.; Whish, 2012, 820.

[29] A házasságkötés véleményünk szerint egyszerre tekinthető az összefonódás létrejötté és végrehajtása időpontjának.

a 15. § (1) bekezdésének második fordulata, ha azonban a férj és a feleség különböző vállalkozásokat önállóan irányítanak, akkor csak az összefonódásokról szóló közlemény 2.10.2. pontja szerint minősülnek nem független vállalkozásnak, ez azonban a Tpv. szabályaiból álláspontunk szerint nem vezethető le (lásd a 3.2. pontot). Mivel a házastársak *de facto* kétség kívül nem függetlenek egymástól, ezért változatlanul indokoltnak tartjuk a jogalkotói beavatkozást, ami egyúttal a bejelentési kötelezettséget is megalapozná a tehetősebb házastársak esetében.

Megjegyezzük, hogy a 2014-ben kiadott versenyjogi kommentár szerint „[a] Tpv. eddigi alkalmazása a 23. § (3) bekezdésének a) pontja alá eső összeolvadásra nem szolgáltat példát”.^[30] A házassághoz kapcsolódóan az uniós jog területén végzett kutatásunk sem vezetett eredményre: a 'házastárs' és a 'versenyjog' fogalmának összekapcsolásával az Országgyűlési Könyvtár adatbázisában nem kaptunk érdemi találatot, az internetes keresés során alkalmazott *'marriage as merger'* kifejezés pedig inkább az összefonódások házassággal rokon sajátosságait elemző tartalmakhoz (*merger as marriage*) vezetett bennünket. Egyébként a házasság mint összefonódás-tényállás az uniós jogalkalmazási közleményben sem jelenik meg.

IV. KARTELLJOG

Nemcsak a fúziókontroll, hanem a versenykorlátozó megállapodás tilalma szempontjából is releváns, hogy hol húzható meg a gazdasági egység határa, a Tpv. 11. § (1) bekezdése ugyanis akként rendelkezik, hogy nem esnek a tilalom hatálya alá azok a megállapodások, amelyek egymástól nem független vállalkozások között jönnek létre.

A hivatkozott szabály jogpolitikai indoka, hogy a nem független vállalkozások közötti megállapodás valójában nem is bír versenykorlátozó potenciállal: az a gazdasági egységen belül helyezhető el, amely jogosult arra, hogy saját belső struktúráját, illetve munkamegosztását autonóm módon kialakítsa;^[31] a megállapodás lényegében a vállalkozáscsoporton belüli funkciók belső elosztását szolgálja.^[32] Mivel a nem független vállalkozás az önálló piaci fellépésre, kereskedelempolitika folytatására nem képes, és így arra sem, hogy saját érdekeinek megfelelően, szabadon határozza meg versenymagatartását,^[33] ezért nem is önálló entitás, a versenyjognak pusztán másodla-

[30] Juhász – Ruszthiné Juhász – Tóth, 2014, 335.

[31] Juhász – Ruszthiné Juhász – Tóth, 2014, 211.

[32] Whish, 2012, 89.

[33] Vö. Boytha, 1998, 65.

gos alanya.^[34] A leírtak nemcsak hazai,^[35] hanem uniós eseti döntésekből is levezethetők.^[36]

Látunk kell, hogy ilyenkor versenykorlátozó megállapodás fogalmilag nem is jön létre,^[37] tehát maga a tényállás sem valósul meg, nem pedig a jogkövetkezmények alóli kivételt fogalmaz meg a jogalkotó, mint a csoportmentességi rendelkezések esetében. Utóbbi körben a megállapodás független vállalkozások között kerül megkötésre, és a felektől nem független vállalkozások piaci részesedését – a csekély jelentőségű megállapodásokhoz hasonlóan – a küszöbszámok számítása során kell figyelembe venni.^[38]

A nem független vállalkozásokhoz hasonló megítélés alá esnek az ügynökök, amennyiben a felek ún. valódi ügynöki megállapodást kötnek egymással.^[39] A valódi ügynöki megállapodás ismérve, hogy az ügynök nem, vagy csak jelentéktelen mértékben viseli a tevékenységének kockázatait, amelyek kapcsolódhatnak a szerződéshez (például áruszállítási költségek), az érintett piachoz (például hirdetési költségek), illetve az azonos termékpiacon folytatott más tevékenységhez (például utószolgáltatások).^[40] Mindezekre tekintettel a valódi ügynök tevékenysége betudható az őt megbízó vállalkozásnak, ezért előbbi csak *de iure* önálló vállalkozás, *de facto* nem tekinthető autonóm piaci szereplőnek.^[41] A valódi ügynök fogalmát már a GVH is elemezte,^[42] emellett a Bizottság 2022. június 30-i közleményének (2022/C 248/01) (a továbbiakban: vertikális iránymutatás) 3.2. pontja is foglalkozik az ügynöki minőség kritériumaival. A vertikális iránymutatás 3.3. pontja alapján az alvállalkozási megállapodások főszabály szerint szintén nem esnek a kartelltilalom hatálya alá.

Versenykorlátozó megállapodásnak természetes személyek, valamint az általuk irányított vállalkozások is lehetnek az alanyai, amennyiben pedig a természetes személyek közeli hozzátartozók, akkor kétségesse válhat a vállalkozások egymástól való függetlensége. Mivel az általunk helyesnek vélt jogértelmezést a 3. pont alatt már részletesen ismertettük, ezért itt csupán megfelelően adaptáljuk a fúziókontrollnál leírtakat:

- ha a közeli hozzátartozók több vállalkozásban is közös irányítással rendelkeznek, akkor azok a Tpv. 15. § (1) bekezdése értelmében nem füg-

[34] Vö. Pázmándi, 2012, 164-165.

[35] Vö. Vj-20/1997.; Vj-114/1998.; Vj-20/2002.

[36] 1971. november 25-i, Béguelin Import Co. kontra S.A.G.L. Import Export ítélet, 22-71., ECLI:EU:C:1971:113, CELEX-szám: 61971CC0022; 1988. május 4-i, Corinne Bodson kontra SA Pompes funèbres des régions libérées ítélet, 30/87., ECLI:EU:C:1988:225, CELEX-szám: 61987CJ0030.

[37] Miskolczi Bodnár, 2002, 159.; Miskolczi Bodnár, 2007, 100.; Miskolczi Bodnár, 2011, 89-90.; Miskolczi Bodnár, 2015, 52-53.; Miskolczi Bodnár, 2019, 50-51.; Sárközy, 2001, 97-98.

[38] Pázmándi, 2012, 170-171.

[39] Vö. Boytha – Tóth, 2010, 118.; Juhász – Ruszthiné Juhász – Tóth, 2014, 45.; Miskolczi Bodnár, 2002, 159.; Sárközy, 2001, 98.; Whish, 2012, 89.

[40] Boytha – Tóth, 2010, 118.

[41] Sárközy, 2001, 98.

[42] Vö. Vj-91/2000.

getlenek egymástól, vagyis egymással szabadon köthetnek a versenyt korlátozó megállapodást;

- ha nem mindegyik közeli hozzátartozó rendelkezik szavazati joggal mindegyik vállalkozásban (például két közeli hozzátartozó egy-egy vállalkozást önállóan irányít), akkor azok a GVH jogértelmezése szerint nem tekinthetők egymástól függetlennek, vagyis szintén megállapodhatnak a verseny korlátozásában (ez azonban a Tpv-t.-ből álláspontunk szerint nem következik);
- ugyanez tűnik igaznak akkor, ha olyan, közeli hozzátartozók állapodnak meg versenyellenes magatartásban, akik közvetlenül maguk folytatnak valamilyen gazdasági – például egyéni vállalkozói – tevékenységet.

A 3.2. pont alatt kifejtettük, hogy az uniós jog a vállalkozás fogalmát eleve rugalmas jelleggel, a GVH által a vállalkozás csoportnak kölcsönzött tartalommal, annak megfelelő jelentéssel alkalmazza.

A GVH-nak a kútfúrós^[43] és a hajós^[44] kartellügyekben hozott döntései megerősítik, hogy a hatóság akkor is tartja magát az összefonódásokról szóló közlemény szerinti fogalmi megközelítéshez, ha a versenyfelügyeleti eljárás tárgya nem összefonódás, hanem versenykorlátozó megállapodás.

V. GAZDASÁGI ERŐFÖLÉNNYEL VALÓ VISSZAÉLÉS

A természetes személyek közötti kapcsolatokat a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés joga elsősorban akkor veszi figyelembe, amikor a tényállás alkalmazhatóságának esszenciális feltételét jelentő erőfölény létét vizsgálja a versenyhatóság. Ennek során a teljes gazdasági egység piaci pozíciója kerül feltárára, vagyis az értékelés kiterjed a nem független vállalkozások adataira is. A vállalkozás csoport méretének meghatározása során a 3. pont alatt leírtak itt is irányadók: a fúziókontrollnál ismertetett szabályok szerint történik a közeli hozzátartozói viszony megítélése azzal, hogy a vállalkozások egymástól való függetlenségének hiánya növeli az erőfölény kockázatát.

Két természetes személy vállalkozás közeli hozzátartozói kapcsolata ugyanakkor nemcsak önálló, hanem közös gazdasági erőfölny is megalapozhat. A közös gazdasági erőfölny fogalma több tényállásra is alkalmazható:

- közös gazdasági erőfölnyben lévő vállalkozásokként lehet tekinteni a kartellmegállapodások alanyaira, amennyiben azok együttesen domináns piaci pozíciót élveznek;^[45]

[43] Vj-111/2015.

[44] Vj-29/2021.

[45] Sárközy, 2001, 169.

- közös gazdasági erőfőlényként értékelhető akár az is, amikor az erőfőlényben lévő vállalkozáscsoport több vállalkozást foglal magába,^[46] bár ilyenkor álláspontunk szerint önálló erőfőlény valósul meg;
- az oligopol – vagyis kevés szereplős – piacokon tevékenykedő, egymástól független vállalkozások megállapodás hiányában is bírhatnak közös gazdasági erőfőlényvel.^[47]

A fogalmat mi ez utóbbi jelentéssel alkalmazzuk, tehát az olyan esetekre vonatkoztatjuk, amikor több, független vállalkozásra úgy lehet tekinteni, mintha azok egyetlen, erőfőlényes vállalkozásként lennének jelen a piacon.

A közös gazdasági erőfőlény eredője az oligopolisztikus piacokra jellemző hallgatólagos párhuzamosság:^[48] a magasan koncentrált piacokon a kisszámú piaci szereplő felismeri a magatartásaik közötti interdependenciát, azaz összefüggést, aminek köszönhetően megállapodás hiányában is képesek a hallgatólagos összejárásra, magatartásaik koordinációjára.^[49] Ennek feltétele, hogy a körülmények alapján várható és egyben lehetséges legyen a vállalkozások egyként való és a többi piaci szereplőtől független viselkedése.^[50] Az Elsőfokú Bíróság az Airtours-ügyben^[51] alakította ki azt a tesztet, amely a vállalkozások közös gazdasági erőfőlényének vizsgálata során alkalmazandó.^[52] Eszerint az összejárás akkor állapítható meg, ha a piac kellően transzparens, stabil, a felek számára rendelkezésre állnak elrettentő eszközök az oligopólium egységének biztosítására, valamint hiányzik a potenciális versenytársak és a fogyasztók olyan reakciója, amely alááshatná az összejárászt.^[53] Tipikus példája lehet a nem megállapodáson alapuló párhuzamos árképzés, a szállítás megtagadása vagy a vevőkkel szemben alkalmazott diszkrimináció.^[54]

Amennyiben a vizsgált vállalkozások természetes személyek, akkor a közöttük lévő rokoni, illetve hozzátartozói kapcsolat a közös gazdasági erőfőlény javára értékelhető „egyéb” kapcsolatnak minősül,^[55] erre azonban nem találtunk példát a gyakorlatban. A 2014-ben kiadott versenyjogi kommentár publikálásáig

[46] Miskolczi Bodnár, 2002, 280.; Sárközy, 2001, 169.; Whish, 2012, 553-554.

[47] Boytha, 2009, 111.; Boytha – Tóth, 2010, 163.; Juhász – Ruszthiné Juhász – Tóth, 2014, 328-329.; Miskolczi Bodnár, 2002, 274., 279.; Miskolczi Bodnár, 2007, 152.; Miskolczi Bodnár, 2011, 137.; Miskolczi Bodnár, 2015, 109.; Miskolczi Bodnár, 2019, 108.; Pázmándi, 2012, 227-228.; Sárközy, 2001, 169.; Tóth, 2016, 185.; Whish, 2012, 554-556.

[48] Pázmándi, 2012, 227-228.

[49] Tóth, 2016, 185.

[50] Juhász – Ruszthiné Juhász – Tóth, 2014, 328-329.

[51] 2002. június 6-i, Airtours plc kontra az Európai Közösségek Bizottsága ítélet, T-342/99., ECLI:EU:T:2002:146, CELEX-szám: 61999TJ0342.

[52] Az Airtours-ügyből az is kiolvasható, hogy a közös gazdasági erőfőlény a fúziókontroll számára sem közömbös, mivel a kialakulásának kockázata – az önálló gazdasági erőfőlényhez hasonlóan – az összefonódás megtiltását eredményezheti.

[53] Szűcs, 2017, 67.; Tóth, 2016, 185.

[54] Boytha, 1998, 80.

[55] Tóth, 2020, 428., 787.

a GVH közös gazdasági erőfölénnyel való visszaélést – már ha a fogalomnak az általunk használt jelentést tulajdonítjuk – még nem állapított meg,^[56] és az uniós jogban sem figyeltünk fel számunkra releváns döntésre, a Bizottság 2004. február 5-i iránymutatása (2004/C 31/03) (horizontális összefonódási iránymutatás) a közös gazdasági erőfölényhez kapcsolódó egyeztetett hatások körében nem is tesz említést a hozzátartozókról. Ennek indoka álláspontunk szerint abban keresendő, hogy a közeli hozzátartozók által irányított vállalkozásokat a magyar és az uniós versenyjog egyaránt nem független vállalkozásokként kezeli, emiatt azok közös gazdasági erőfölénybe – további, tőlük független vállalkozás hiányában – nem kerülhetnek.

VI. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy értékeljük a természetes személyek közötti kapcsolatok szerepét a különböző antitröszt tényállásokban. A Tpv-t. a természetes személyt a versenyjog alanyaként jelöli meg, de arról az anyagi jogi szabályai ezt követően már nem rendelkeznek. Amennyiben törvényi szinten keresünk releváns szabályt, akkor a Ptk. lehet a segítségünkre: a 8:2. § (5) bekezdése szerint a közeli hozzátartozók tulajdoni részesedése vagy szavazati joga a befolyás vizsgálatá során egybeszámítandó, a befolyás és a versenyjogi irányítás fogalma azonban nem azonos, és a Tpv-t. a Ptk. hivatkozott mondatát – szemben más normahelyekkel – egyébként sem hívja fel.

A helyes jogértelmezést hivatott előmozdítani a GVH összefonódásokról szóló közleménye: a 2.10.1. pont értelmében a tulajdoni részesedéseket egybe kell számítani, ha a közeli hozzátartozók ugyanazon vállalkozásban vannak jelen (ilyenkor irányítás álláspontunk szerint faktuális alapon állhat fenn); ha a közeli hozzátartozók több vállalkozásban is közös irányítással rendelkeznek, akkor az irányított vállalkozások a Tpv-t. 15. § (1) bekezdése alapján nem függetlenek egymástól; amennyiben nem mindegyik közeli hozzátartozó rendelkezik szavazati joggal mindegyik vállalkozásban, akkor az összefonódásokról szóló közlemény 2.10.2. pontjának megfelelően a vállalkozások – feltéve, hogy azok a közeli hozzátartozók irányítása alatt állnak – szintén nem függetlenek egymástól.

Az összefonódásokról szóló közleménye tartalma úgy látjuk, hogy illeszkedik az uniós megközelítéshez, azonban szükségét érezzük, hogy két megjegyzéssel éljünk. Egyrészt a Tpv-t.-re az a fajta jogértelmezés véleményünk szerint nem vezethető vissza, amely szerint a közeli hozzátartozók által önállóan irányított vállalkozások nem függetlenek egymástól, ugyanis azok nem vonhatók be a 15. § (1) bekezdésének hatálya alá. Nem gondoljuk, hogy a jogalkalmazó közlemény kiadásával felülírhatja a törvény tartalmát, emiatt jogalkotói beavatkozást tartunk indokoltnak. Ennek egyúttal az is a hozadéka lenne, hogy a házasság nem

[56] Juhász – Ruzshtiné Juhász – Tóth, 2014, 329.

pusztán a *soft law*, hanem a Tpv. alapján is összefonódás-tényállásként nyerne értékelést, bejelentési kötelezettséget keletkeztetve a vagyonosabb házassulók számára. Másrészt az az álláspontunk, hogy faktuális irányítást nem kizárólag közeli hozzátartozói kapcsolat alapozhat meg, még ha ez az összefonódásokról szóló közleményből nem is olvasható ki.

A leírtak megfelelően irányadóak a versenykorlátozó megállapodás és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés körében is, hiszen a gazdasági egység határa valamennyi antitröszt tényállás számára releváns. Amennyiben a Tpv. a közeli hozzátartozókat egymástól nem független vállalkozásokként fogja majd kezelni, akkor kizárólag az általuk irányított vállalkozások közös gazdasági erőfölénybe nem tudnak majd kerülni, feltéve, hogy a fogalmat az oligopol piacokon tevékenykedő, egymástól független vállalkozásokra vonatkoztatjuk.

IRODALOM

- Bodócsi András – Buránszki Judit – Dudra Attila – Tóth András (2021): A magyar fúziós eljárásjog 2010 óta tartó fejlesztése. In: *Versenytükör*. 2021/1. sz.
- Boytha Györgyné (1998): *Versenyjog*. Szent István Társulat, Budapest.
- Boytha Györgyné – Tóth Tihamér (szerk.) (2010): *Versenyjog*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Budapest.
- Csítei Béla (2022): A vállalkozás mint gazdasági egység versenyjogi fogalma, kitekintéssel a hozzátartozói kapcsolatok szerepére. In: *Opuscula Civilia*. 2022/6. sz.
- Horváth László (2005): Grófi egyezés a XVII. század végén. In: *Versenytükör*. 2005/1. sz.
- Juhász Miklós – Ruzshtiné Juhász Dorina – Tóth András (szerk.) (2014): *Kommentár a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez*. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2011): *A magyar versenyjog anyagi jogi szabályai*. Novotni Kiadó, Miskolc.
- Miskolczi Bodnár Péter (2015): *A versenykorlátozások jogának magyar szabályai*. Patrocinium Kft., Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2002): *A versenytörvény magyarázata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2019): *Kartellek és gazdasági erőfölénnyel való visszaélés*. Patrocinium Kft., Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2007): *Versenyjog*. „Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért”, Miskolc.
- Pázmándi Kinga (szerk.) (2012): *Magyar versenyjog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Sárközy Tamás (szerk.) (2001): *Versenyjog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Szűcs Anikó Edit (2017): Fúziókontroll az Unióban, avagy emlékezetes bizottsági elutasító határozatok. In: Gombos Katalin (szerk.): *A versenyjog legújabb fejleményei – európai uniós kitekintéssel*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Torjáné Amberger Teréz (2010): A patikapiaci nyitás következményei a versenyre (2007–2010). In: *Versenytükör*. 2010/3. sz.
- Tóth András (2022): *Kortárs magyar versenyjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Tóth András (2016): *Versenyjog és határterületei. A versenyszabályozás jogági kapcsolatai*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

- Tóth Tihamér (2010): Az Alkotmánybíróság határozata a Gazdasági Versenyhivatal közleménykiadási jogáról. Jogállamiság és a joggyakorlatot ismertető közlemények. In: *Jogesetek Magyarázata*. 2010/1. sz.
- Tóth Tihamér (2020): *Unió és magyar versenyjog*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.
- Whish, Richard (2012): *Versenyjog. Richard Whish Competition Law című könyve hatodik kiadásának magyar fordítása*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

EURÓPAI UNIÓS JOGFORRÁSOK

- 1971. november 25-i, Béguelin Import Co. kontra S.A.G.L. Import Export ítélet, 22-71., ECLI:EU:C:1971:113, CELEX-szám: 61971CC0022.
- 1988. május 4-i, Corinne Bodson kontra SA Pompes funèbres des régions libérées ítélet, 30/87., ECLI:EU:C:1988:225, CELEX-szám: 61987CJ0030.
- 2002. június 6-i, Airtours plc kontra az Európai Közösségek Bizottsága ítélet, T-342/99., ECLI:EU:T:2002:146, CELEX-szám: 61999TJ0342.
- 2004. október 14-i, Pollmeier Malchow GmbH & Co. KG kontra az Európai Közösségek Bizottsága ítélet, T-137/02., ECLI:EU:T:2004:304, CELEX-szám: 62002TJ0137.
- 2006. június 7-i, a Németország által a Nordbrandenburger UmesterungsWerke számára nyújtandó C 8/2005 (N 451/2004) sz. állami támogatásról szóló határozat, C 8/2005., CELEX-szám: 32006D0904.
- 2014. február 27-i, HaTeFo GmbH kontra Finanzamt Haldensleben ítélet, C-110/13., ECLI:EU:C:2014:114, CELEX-szám: 62013CA0110.
- A Bizottság 2022. június 30-i közleménye. Iránymutatás a vertikális korlátozásokról (2022/C 248/01).
- A Bizottságnak a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló 139/2004/EK tanácsi rendelet szerinti egységes jogalkalmazásról szóló 2008. április 16-i közleménye (2008/C 95/01).
- A Tanácsnak a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló 2004. január 20-i 139/2004/EK rendelete.
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés.
- Iránymutatás a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló tanácsi rendelet szerint a horizontális összefonódások értékeléséről (2004/C 31/03).

MAGYAR JOGFORRÁSOK

- 1392/B/2007. (I. 27.) AB határozat.
- 3003/2021. (I. 14.) AB határozat.
- 3293/2019. (XI. 18.) AB határozat.
- A bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény.
- A Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének az összefonódások vizsgálatára irányuló eljárással kapcsolatos egyes jogalkalmazási kérdésekről szóló 3/2021. közleménye.
- A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény.
- Vj-102/2015.
- Vj-111/2015.
- Vj-114/1998.
- Vj-119/1996.
- Vj-16/2005.
- Vj-20/1997.
- Vj-20/2002.
- Vj-29/2021.
- Vj-34/2003.
- Vj-45/2007.
- Vj-52/2016.
- Vj-78/2008.
- Vj-91/2000.
- Vj-91/2007.
- Vj-93/2004.
- Vj-99/2016.

Szerényi Gábor grafikája

PETHŐ ANDRÁS

A beteg közrehatásának vizsgálata az egészségügyi szolgáltató kárfelelőssége körében

ABSTRACT

In my study, I examine the patient's obligation of damage control, the obligation of prevention and mitigation of damages from the perspective of the liability or contributory conduct of the patient, taking into account the liability issues arising from the legal relationship between the health care provider and the patient. The doctrinal context on which the study is based is set out in the section 6:519 of the Civil Code. After discussing certain aspects of the special legal relationship between the health care provider and the patient, as well as the obligations of the patient, I will explain to what extent the contribution of the patient affects the liability of the health care provider under the Civil Code. I will also consider the influence of the contribution of the patient on the enforceability of the claims of relatives and whether the decision to have an unwanted child or a child with a health problem and to refuse a new medical intervention can be regarded as contributory negligence.

Keywords: liability ■ medical liability ■ compensation ■ medical law
■ grievance award

I. ALAPVETÉS

Tanulmányomban az egészségügyi szolgáltató és beteg közötti jogviszonyból eredő kártérítési kérdések figyelembevételével a beteg felróható, illetőleg közreható magatartásának szemszögéből vizsgálom a károsulti kármegeelőzési, kárelhárítási, kárenyhítési kötelezettséget. Tekintettel arra, hogy az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 244. § (2) bekezdésében foglaltak alapján az egészségügyi szolgáltató polgári jogi felelősségére a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) meghatározott deliktuális felelősség szabályai irányadóak, valamint arra, hogy a tárgyalt esetekben a veszélyes üzemi felelősség szabályainak alkal-

mazása kivételes jellegű, tanulmányom dogmatikai összefüggéseit a Ptk. 6:519. §-ban foglalt alapeset alapján építem fel. Az orvos és beteg közti különleges jogviszony egyes aspektusainak, majd a beteg kötelezettségeinek taglalását követően azt kívánom kifejtetni, hogy a beteg felróható magatartása mennyiben befolyásolja az egészségügyi szolgáltatónak az Eütv.-ben foglalt kártérítési, valamint sérelemdíj-fizetési kötelezettségét, e körben pedig kitérek arra, hogy a beteg közrehatása milyen befolyással bír a hozzátartozói igények érvényesíthetőségére, valamint arra is, hogy az egészségkárosodott, illetve előzetesen nem kívánt gyermek vállalásával, továbbá az újabb egészségügyi beavatkozással kapcsolatos döntés közreható magatartásként értékelhető-e.

II. KÖLCSÖNÖS BIZALOMRA ÉPÜLŐ EGYÜTTMŰKÖDÉSI KÉNYSZER

Az egészségügyi szakember kezelése során mindig beavatkozik a beteg személyes szférájába. Ha csak rákérdez dolgokra, megvizsgálja őt, belenéz a szájüregebe, levetkőzik előtte a beteg, hozzáér, az mind-mind olyan szintű beavatkozás, melyet a beteg csak a hozzá legközelebb álló személyek felé enged, vagy esetleg még előlük is elrejt. A kezelőorvos szakképzettségével képes következtetni olyan dolgokra is, melyek a beteg szégyenérzetét érinthetik, ilyen lehet a társadalmilag elvárt higiénia hiánya, az erős dohányzás vagy a külvilág elől elrejtett testi elváltozás, esetleg a beteg legbensőbb, egész életét meghatározó, sokszor önmaga elől is elzárt lelki-mentális zavarai. A kezelőorvos az egészségügyi dokumentumok alapján megismeri a beteg kórtörténetét, így tudomást szerez teljes élettörténetének egy keresztmetszetről. A kezelőorvos privát szférába való beengedése minden más – családon kívüli – kapcsolathoz képest nagyobb bizalmat és elfogadást vár el a gyógyulásra vágyó betegtől. Losonczy Ágnes szociológiai természetű kutatásai során jut arra a megállapításra, hogy a beteg ember kétszeresen is kiszolgáltatott helyzetbe kerül, hiszen először a saját testi-lelki bajának válik kiszolgáltatottjává, majd annak a testületnek, amelytől gyógyulását várja.^[1]

Erwin Deutsch megfogalmazása szerint az orvos és betege közötti jogviszonyt az orvos oldalán a segítség, védelem és a nem megtévesztés, míg a beteg oldalán a panaszok elmondása, a bizalom és a javaslatok követése határozza meg.^[2] Elengedhetetlen tehát, hogy a beteg bizalommal forduljon orvosához, a visszaélés félelme nélkül képes legyen megosztani vele az állapotára vonatkozó valamennyi lényeges, illetve bármelyikük által lényegesnek tekintett információt, egyúttal az orvosa által tett javaslatokat az elérendő cél érdekében hajlandó legyen megtartani. Továbbá, az orvos is csak akkor tudja hivatását betölteni, ha betegére ő maga is hagyatkozhat, szakmai döntéseit a beteg állapotát ismerve, vele együttműködve hozhatja meg. A bizalmi kölcsönösség hiánya fokozott eséllyel vezethet olyan jogvitához, mely egyébként megelőzhető lett volna.

[1] Lásd részletesen: Losonczy, 1986.

[2] Deutsch – Spickhoff, 2014, 8.

III. A KÁROSULTI KÖZREHATÁS ÉRTÉKELÉSE

A kártérítés jogintézményének céljai közé tartozik a prevenció is. A kártérítési szankció kilátásba helyezése az észszerűen gondolkodó személyt arra sarkallja, hogy minden helyzetben legalább úgy járjon el, ahogyan az általában, vagy amennyiben valamilyen jogilag releváns különleges státuszban – például egészségügyi ellátásban résztvevő személy –, úgy az ebben a státuszban elvárható, így különösen tartózkodjon a másoknak való károkozástól, mások személyiségi jogainak megsértésétől. Amennyiben pedig a sérelem okozás bekövetkezik, a jog által rendelt mérce szerint elvárhatóan járjon el a sérelem megszüntetése érdekében, vagy növekedése megakadályozása iránt. E körben értelmezendő az is, hogy károkozás esetén a károsultat haladéktalanul értesítse. Az értesítés elmaradásából további károk keletkeznek, melyekért a károkozó felelős. A cseh polgári törvénykönyv^[3] 2902. §-a szerint „aki törvényi kötelezettségét megszegi, illetve tudja vagy tudni kell, hogy megszegi azt, köteles haladéktalanul értesíteni azt, aki kárt szenvedhet, és figyelmeztetni a lehetséges következményekre. Amennyiben teljesíti értesítési kötelezettségét, a károsult nem követelheti azon kárának megtérítését, amely az értesítést követően megelőzhető lett volna.” Álláspontom szerint a Ptk.-ból annak külön rendelkezése hiányában is a magyar jog szerint is azonos megállapítás vezethető le.

A preventív magatartás azonban nemcsak a károkozó oldalon mutatkozik meg elvárásként, hanem meghatározza a károsult kárigényének határvonalait, mivel önmagában az a tény, hogy a károsult károsodást szenvedett, még nem feltételezi azt, hogy kárát másra át tudja hárítani. A Ptk. 5:22 § mondja ki a római jogból ismert *casus nocet domino* elvét, mely szerint a tulajdonos köteles viselni a dologban beállt azon kárt, amelynek megtérítésére senkit sem lehet kötelezni. Mivel a Ptk. szerint a kártérítés a vagyoni hátrányok kompenzálására szolgáló kártelepítési mód, így a kártérítés alapja is a tulajdonos vagyonában beállott, negatív irányú változás. A Ptk. dologi jogi szabályának kötelmi jogi leképeződése szerint a károsult köteles viselni azt a kárt, amelynek megtérítésére senkit sem lehet kötelezni.^[4] Ez a dogmatikai alapvetés jelenik meg például a norvég kártérítési jogban is.^[5] Amiként a lengyel joggyakorlatban is ugyanez a kiindulópont.^[6] Az osztrák Általános Polgári Törvénykönyv^[7] 1296. §-a kifejezetten rendelkezik arról, hogy kétség esetén úgy kell tekinteni, hogy a kár nem más felelőssége körében következett be. A többen a kevesebb elv értelmezésével nem lehet másra áthárítani annak a vagyoni hátránynak a kompenzálását sem, amelyet a károsodott személy önmagának okozott, illetőleg a vagyoni hátránynak azt a részét, amelynek beálltában felróható magatartása megállapítható. Erre tekintettel ke-

[3] 89/2012 Sb. občanský zákoník.

[4] Fézer, 2010, 51.

[5] Koziol, 2014, 115.

[6] Koziol, 2014, 187.

[7] Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB).

rül szabályozás tárgyává a magyar kártérítési jogban is a károsult kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettsége.

A Ptk. a kármegelőzés, kárelhárítás, valamint a kárenyhítés fogalmát nem határozza meg. A három fogalom egymáshoz hasonló magatartást vár el a potenciálisan kárt szenvedőtől, azonban annak időbelisége eltérő.

A kármegelőzési kötelezettség teljesítése során mindenkinek az általában elvárható magatartással kell eljárnia annak érdekében, hogy kára be se következzen. A prevenciót nem csupán az szolgálja, hogy a másnak való károkozástól vagy ennek veszélyétől tartózkodjunk, hanem az is, hogy amennyiben – az egyéni autonómia elvéből fakadóan ugyan megengedetten – kárt okozunk vagyunkban, illetőleg személyünkben, azt mással szemben érvényesíteni ne lehessen. A Legfelsőbb Bíróság a BH+ 2005.11.203 számon közzétett határozatában definiálta, hogy a kármegelőzési kötelezettség „a károkozás okai kifejlődésének a megakadályozásában kifejtett magatartást jelent”. A kármegelőzési kötelezettség körébe tartozik az orvos által adott utasítások betartása annak érdekében, hogy az egyes beavatkozások szövődményei ne következhesse be. Fontos dogmatikai alapvetés, hogy a kárenyhítési kötelezettség felróható megsértése nem egyenlő az önhibával: az önhiba a felelősség egyedüli oka, ami miatt a károkozó felelőssége kizárható.^[8]

Az egészségügyi szolgáltató felelősségének megállapítása körében fokozottan szükséges lehatárolni a vizsgálendő károkozó magatartást és kárt. Az eljáró orvos elé egy, az egészségi állapotában sérült beteg kerül, mely állapot kezelésében következik be olyan többlethátrány, melynek körében az egészségügyi szolgáltató felelősségét, valamint a beteg közrehatását vizsgálni kell. Álláspontom szerint nincs tehát annak jelentősége, hogy az orvos elé kerülő állapot létrejött-e a betegnek tudható-e be. Az ellátásban résztvevők felelősségének mércéje azon nyugszik, hogy az eléjük kerülő beteget a tőlük elvárható gondossággal, a szakmai és etikai szabályok, illetve irányelvek betartásával látják-e el. Ennek megfelelő az osztrák joggyakorlat is, mely szerint az orvos felelősségével szemben nem lehet figyelembe venni a beteg közrehatásaként, amennyiben a kezelés szükségességét az ő magatartása idézte elő. A konkrét esetben a beteg annak következtében került sürgősségi ellátás alá, hogy teherautójával a közlekedési táblát figyelmen kívül hagyva nekiütközött egy másik autónak.^[9] Természetesen annak már lehet jelentősége, hogy a beteg az állapot kialakulásával kapcsolatos tájékoztatási kötelezettségének eleget tesz-e, mint azt a következőkben részletesen is megvizsgálom.

Az általában elvárhatóság mércéje tekintetében nem tehető egyenlőségjel a károkozó, illetve a károsult oldal aktivitása között. Elsősorban ugyanis a károkozónak van ráhatása arra, hogy a károkozástól óvakodjon. Egyetértek e körben Fuglinszky Ádám megállapításával, aki szerint „a kárenyhítési kötelezettségnek nem a károkozó mentesítése az elsődleges célja, a károsulttól nem

[8] Fézer, 2010, 76.

[9] Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 90b76/15i. számú határozata.

várható el aránytalan, rendkívüli erőfeszítést kívánó cselekvés, ami a szokásosnál, átlagosnál nagyobb kockázattal jár”.^[10] Ezzel jár együtt, hogy a károsulti kármegelőzési, kárelhárítási, kárenyhítési kötelezettség elmulasztásával kapcsolatos bizonyítás is a károkozó terhére esik.

Ide tartozik továbbá a kártérítési tényállásban rejlő alaphelyzet is, hiszen ugyan az 1/2014. PJE határozat a Ptk. alkalmazási körében a PK 36. számú állásfoglalást nem tartja irányadónak, álláspontom szerint a károsulti közrehatás megítélése során továbbra is figyelemmel kell lenni arra, hogy „a károkozótól nagyobb mértékben lehet elvárni, hogy felismerje a kár bekövetkezésének lehetőségét, mint a károsulttól a károsodás veszélyének a felismerését”.^[11] A károsult számolhat azzal a következménnyel, hogy a károkozástól mindenkinek tartózkodnia kell, kivételes esetektől eltekintve tehát nem várható tőle a szokásokat meghaladó elhárítási készenlét.^[12] A PK. 36. számon közzétett határozatában a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy „a károsult kötelezettsége nem mentesítheti a szerződéses partnert a jogviszonyból folyó kötelezettségei alól. Viszont a károkozó sem kötelezhető a már bekövetkezett kárból nagyobb rész viselésére, mint ami a terhére felróható.”

A károsulti közrehatás értékelése több ponton is hasonlóságot mutat a többek közös károkozása megállapításának kérdéskörével. Mindkettő esetében az a legfőbb eldöntendő kérdés, hogy a károsodás bekövetkezése után egyaránt felróhatóan közreműködő legalább kettő személy között hogyan alakuljon a kártelepítés. A felróhatóságon alapuló általános deliktuális károkozási helyzetben ezért a Ptk. azonos módon alakítja ki a károkozó–károsult (Ptk. 6:525. § (2) bek.), valamint a károkozók (Ptk. 6:524. § (3) bek.) egymás közötti kártelepítésének szabályait. A kárelosztás kérdésében elsőként a felróhatóság arányát kell figyelembe venni. Ennek megállapíthatósága hiányában a közrehatásuk arányában alakul a kárviselés. Amennyiben pedig ez sem állapítható meg, a felek egymás között egyenlő arányban viselik. A Ptk. a kármegosztás szabályainak kidolgozása során is a reparációs célra helyezi a hangsúlyt, kiemelendő azonban, hogy a jogirodalomban van olyan vélemény is, amely szerint, ha a károkozó egyúttal bűncselekményt is elkövet a magatartásával, akkor jogpolitikai célból indokolt lehet a kármegosztás mellőzése.^[13] A Ptk. 6:525. § (2) bekezdése, illetve a Ptk. 6:524. § (3) bekezdésében foglaltak abban térnek el egymástól, hogy a károsult önmagának okozott kárából rá nézve nem kártérítési felelősség származik. A károsult önmaga irányában nem lehet károkozó, mivel magatartása kártérítési jogi szempontból nem jogellenes. Felróható magatartásának a károkozó

[10] Fuglinszky, 2015, 302.

[11] Lehetséges természetesen, hogy ugyanezen magatartása önmagán kívül kihatással van a külvilágra is, amely tekintetében a jogellenesség már fennáll, hiszen például járványügyi szabályok megszegésével más személyt is megbetegít, vagy az önkárosító magatartásával a társadalombiztosítás számára okoz kárt.

[12] A Legfelsőbb Bíróság EH 2009.2042 számon közzétett határozata.

[13] Pribula, 2010, 251-260.

számára felelősségcsökkentő hatása van.^[14] A bíróság határozatában ez kármegosztás formájában jelenik meg. Nem kármegosztásról beszélünk akkor, ha a személyiségi jogi jogsérelemből folyó sérelemdíj-fizetési kötelezettség körében állapítja meg a bíróság a sérelmet szenvedő fél közrehatását.^[15] A károsulti közrehatás azonban kihatással van a sérelemdíj összegére is, mivel a bíróságnak a sérelemdíjat az eset körülményeire tekintettel kell meghatározni, így figyelemmel kell lennie arra, hogy a sértett személy által hivatkozott sérelmek, illetve azok mértéke mennyiben tudható be a sértett személy magatartásának, illetve magatartásával mennyiben tudta volna enyhíteni, megelőzni, elhárítani azt, és ez mennyire felróható számára.

Ugyancsak nem a kármegosztás kategóriája a természeti sorsszerűség figyelembevételére.^[16]

IV. A BETEG KÖZREHATÁSA

Itt kapcsolhatunk vissza az orvos és beteg közötti kölcsönös bizalomra épülő együttműködési kényszerére. Önmagában egyértelműnek látszik, ha beteg valamely beavatkozáshoz nem járul hozzá, akkor az abból fakadó következményeket neki kell viselnie.^[17] Ennek alapja az egyéni autonómia elve, mely az orvosi jogban az Eütv. 15. § (1) – (2) bekezdésében részletezett önrendelkezési jogban, valamint az Eütv. 20 – 23. §-aiban foglalt ellátási visszautasítási jogban csúcsosodik ki. Még ebben az esetben is vizsgálni kell azonban, hogy a beteg döntését megelőzően megfelelő és teljes tájékoztatást kapott-e. Ha döntésében befolyásolta, hogy az egészségügyi szolgáltató valamely lényeges információ tekintetében a tájékoztatást elmulasztotta, avagy diagnosztikai tévedésből maradt el valamely lényeges információ felismerése, az egészségügyi szolgáltató felelős lehet az elvesztett esélyért. A diagnosztikai feltárást előírányzó beavatkozás visszautasítása azonban szintén a beteg terhére esik.^[18]

Az Eütv. 26-27. §-a pedig maga is egyértelműsíti a jogviszonyból fakadó kölcsönös kötöttséget azzal, hogy a beteg jogain túl meghatározza a beteg kö-

[14] Fézer, 2010, 75.

[15] Ezt erősíti meg a Kúria BH 2021.2.49 számon közzétett határozata is.

[16] A Legfelsőbb Bíróság BH 2008.7.184 számon közzétett határozata.

[17] Köles, 1999, 176-177.

[18] Dósa, 2010, 373.

telezettségeit is.^[19] Az egészségügyi szolgáltató kárfelelősségével kapcsolatos kérdésekben elsősorban az Eütv. 26. § (1) – (2) bekezdésében foglalt előírások relevánsak.^[20] Az (1) bekezdés általánosságban vár el a betegről szabálykövető magatartást, a beteg a jogszabályokban foglaltakon túl köteles tiszteletben tartani az egészségügyi szolgáltató működési rendjét is.

A (2) bekezdésben gyűjti csokorba az Eütv. a beteg együttműködési kötelezettségét érintő elvárásokat. A beteggel szemben támasztott követelmények közül a jelen értekezés szempontjából elemi jelentőséggel bír:

- a beteget tájékoztatási kötelezettség terheli az őt ellátókkal szemben, valamint
- a gyógykezelésével kapcsolatban tőlük kapott rendelkezéseket köteles betartani.

Annak megállapítása azonban, hogy mely információk szükségesek például a kórisme megállapításához, elsősorban az őt megvizsgáló orvos felelőssége körében merül fel. A Kúria Pfv.21.497/2016/6. számú precedensképes határozata szerint „a beteg tájékoztatási és együttműködési kötelezettségét nem lehet önmagában értelmezni és értékelni, a betegről nem várható el sem az, hogy általában világosítsa fel a kezelőorvost általános egészségügyi állapotáról, sem az, hogy ebből kiszűrje az aktuális ellátáshoz, kezeléshez kapcsolódó és azt meghatározó részadatokat”. Az ellátáshoz szükséges anamnézis feltárása tehát a beteget megvizsgáló orvost érintő felelősség körébe tartozik, akinek a beteg meghallgatásán túl a megvizsgálása is a feladata, mentesülése tehát csak abban az esetben állhat be, amennyiben a körülményekből nem is kellett arra gondolnia, hogy a betegnek másfajta problémája is lehet, mint amit a beteg eléje tárt.^[21] Az Eütv. 126. § (3) bekezdésében külön is rendelkezik az egészségügyi dolgozó kötelezettségei körében arról, hogy „a beteg vizsgálata kiterjed a kezelőorvos tudomására jutott valamennyi panaszra, a kórelőzményre és a beteg gyógyulását befolyásoló egyéni körülmények feltárására”. A Debreceni Ítéltőtábla ÍH 2014.24 számon közzétett határozatának elvi megállapítása szerint „az egészségügyi szolgáltató gondossági kötelessége kiterjed a beteg valamennyi panaszának kivizsgálására. Ha ennek elmulasztása következtében a beteg elveszíti a gyógyulásának, vagy élete meghosszabbodásának esélyét, a kórház nem védekezhet azzal, hogy a megbetegedés sorsszerű volt.”

[19] A beteg kötelezettségei az Eütv. 5.§ -ából fakadnak, mely az egyén saját állapotáért viselt felelősségéről is rendelkezik. Alkotmányos alapjait pedig az Alkotmánybíróság „az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyisége. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből. Ez viszont azt jelenti, hogy a betegnek el kell fogadnia azokat a feltételeket, amelyeket a jogalkotó az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyéni szempontokat figyelembe veszi.” (Az Alkotmánybíróság 3132/2013. (VII.2.) számú határozata).

[20] Ki kell emelni, hogy az Eütv.-nek a betegek kötelezettségeire vonatkozó előírásai több tekintetben is átfedésben vannak. Így az a térítési díjfizetési kötelezettséget az Eütv. 26. § (2) bek. g) pontja, valamint a 26. § (3) bek. szerint is nevesíti.

[21] Dósa, 2010, 367.

A beteget ettől függetlenül implicite igazmondási kötelezettség terheli. Pontosabban megfogalmazva, amennyiben valamely előzmény körében a kezelőorvos kérdésére kitérő, vagy hamis választ ad, a kezelőorvos pedig a tőle elvárható gondos körültekintéssel sem szerez tudomást a beteg állításával ellentétes helyzetről, az ebből eredő károkkért a betegen kívül más felelőssé nem tehető. Ez következik az orvos és betege közötti fokozott bizalmi viszonyból is. Tehát nemcsak az egészségügyi szolgáltató felróható magatartásának értékelése tér el a kártérítés általános eseteitől, a jog a betegtől is aktív teljesítményt (együttműködést) vár el. Ez következik abból a jellegből, hogy a felek között előzetesen jogviszony jön létre, megállapodásukkal maguk teremtik meg a károkozás potenciális körét, ehhez pedig kapcsolódik az egészségügyi ellátás általában jelenlévő, fokozott kockázata. Nemcsak a beteg kénytelen bizalommal ráhagyatkozni az őt ellátók szakmai tudására és az egészségügyi szolgáltató anyagi-, illetve esz-közellátottságára, hanem az őt kezelő szakemberek is kénytelenek a döntéseket a beteg által elmondottakra alapozni, így a bizalomnak szükségszerűen kétirányúnak kell lennie. Ennek érdekében azonban az orvosnak kell olyan helyzetbe hoznia betegét, hogy minden releváns információt közölni tudjon. A személyre szabott és teljes tájékoztatás útján kerülhet olyan helyzetbe a beteg, hogy tájékoztatásadási kötelezettségét teljesíteni tudja. E körben kiemelendő, hogy a kiszolgáltatót helyzetben lévő, félelmeivel viaskodó, zavart elméjű, kedvező orvosi ítéletben reménykedő, betegségéből fakadóan dekoncentrált beteg nincs szellemi ítélőképessége csúcán.

Az egészségügyi szolgáltató felróhatóság alóli kimentése körében értékelendő kérdés, hogy a megfelelő és teljes tájékoztatás nyújtása megtörtént-e, annak bizonyítása az esetleges polgári perben pedig az egészségügyi szolgáltató terhére esik. Úgy szintén az alperes terhére esik a dokumentációs kötelezettség teljesítése és igazolása. Az ÍH 2016.62 számon közzétett ítéletében a Pécsi Ítéltábla a beteg közrehatásával kapcsolatban is megerősíti a jelenlévő gyakorlatot, miszerint: „a dokumentálási hiányosság nyilvánvalóan nem volt okozója T. S.-né halálának, de az adatok hiánya miatt a II. rendű alperes nem tudta bizonyítani, hogy T. S.-né olyan panaszokkal jelentkezett, amelyek nem indokolták a további kardiológiai vizsgálatot. A panaszok dokumentálása megerősíthette volna, hogy eljárása megfelelt az orvostól elvárható gondosságnak, és ezzel kimenthette volna magát a kártérítési felelősség alól.”

Amiként azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az alperesként megjelenő egészségügyi szolgáltató nem hivatkozhat sikerrel a beteg által közölt, tévesnek bizonyult információkra, amennyiben elmulasztott meggyőződni a kapott információ valóságosságáról. A kezelőorvos felelőssége annak megállapítása, hogy a beteg által közölt információk megegyeznek-e a beteg tényleges állapotával. A kezelőorvos felelőssége, hogy a beteg állapotával kapcsolatos anamnézist, majd a diagnózist felállítsa, amelyek birtokában kezelési tervet terjesszen a beteg elé. Ugyanide tartozik, hogy a beteg kórtörténetéhez tartozó dokumentációk beszerzése nem a beteg kötelessége és felelőssége. Természetesen a beteg köteles együttműködni, azonban ettől még az „alperes kórház felel a kárért, ha a be-

teg túlélési esélye azért csökkent, mert az orvos a betegség előzményeire vonatkozó orvosi iratok beszerzését és megismerését elmulasztotta, és ez a kezelést hátrányosan befolyásolta”.^[22]

A beteget együttműködési kötelezettség terheli a kezelés időtartama alatt is. A beavatkozások során – értelemszerűen, amikor eszméleténél van – az orvos utasításait követnie kell („lélegezzen mélyeket”, „ne keljen fel”), tájékoztatási kötelezettsége pedig a fentiekben írt mértékben ugyanúgy fennmarad.

Az együttműködési kötelezettség a kezelés lezárását követően, a rehabilitáció időszakában is fennáll. Figyelemmel arra is, hogy a kezelőorvost az Eütv. 13. § (2) bekezdés h) – i) pontjai alapján tájékoztatási kötelezettség terheli a további kezelésekkel, valamint a javasolt életmóddal kapcsolatban. Fennáll a beteg felróhatósága, amennyiben „a károsult olyan magatartást mulasztott el, amelynek jelentőségével, a betegség lefolyására gyakorolt hatásával tisztában volt”, különösképpen azáltal, hogy arra nézve kezelőorvosától egyértelmű tájékoztatást kapott.^[23] A Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.20.900/2011/6. számú határozatában kifejtette, hogy a beteget felróhatóság csak akkor terheli, ha kezelőorvosa megfelelő és teljes tájékoztatással látta el az utókezelésekkel kapcsolatban: „Helyesen állították a felperesek, hogy az alperes a kontrolloknál időpontot nem jelölt meg, ezért mulasztás nem róható a beteg terhére.” S bár az Eütv. 5. § (3) bekezdésének c) pontja szerint a saját egészségi állapotáért elvárható módon mindenki felelősséggel tartozik, a Kúria Pfv.III.22.388/2016/6. számú precedensképes határozatában is kifejtettek szerint „az alapelvi szabályból azonban nem következik az, hogy a panaszával az orvoshoz forduló betegnek kellene pótolnia az orvosnak a kezelés során elkövetett mulasztását”.

A beteg utólagos eljárásának értékelése körében nemcsak annak van jelentősége, hogy a beteg saját magatartásával okozott-e többletkárt, hanem annak is, hogy a javasolt életmóddal kapcsolatosan megfelelő tájékoztatást kapott-e orvosaitól, és ez a javaslatot megtartotta-e. A Kúria Pfv.IV.21.429/2016/5. számú precedensképes határozatában helytállóként fogadta el a másodfokú bíróság megállapítását, miszerint „az a magatartás, hogy a felperes a nyílt sebei ellenére tengerben és medencében is fürdött, csak abban az esetben felróható, ha a felperes kétséget kizáróan tisztában volt annak károsító következményeivel. Erről az alperesnek kellett volna tájékoztatást adnia, ugyanis ez nem magától értetődő.”

V. A BETEG KÖZREHATÁSA HOZZÁTARTOZÓI IGÉNY ESETÉN

A károsulti közrehatás értékelése a hozzátartozói igények elbírálása során különösen nehéz. A hozzátartozó ugyanis közvetett károsult, a károkozó és közte létrejövő felelősségi láncon belül egy másik károsult is szerepel. Az nem

[22] A Legfelsőbb Bíróság BH+ 2007.5.212 számon közzétett határozata.

[23] A Pécsi Ítéltábla ÍH 2016.62 számon közzétett határozata.

lehet vitás, hogy a hozzátartozói igényt érvényesítő személy felelős a saját magatartásáért. A probléma akként jelentkezik, ha a beteg az ellátásával összefüggésben valamilyen módon elmulasztotta a kárenyhítési kötelezettségét, így a károsodáshoz maga is felróhatóan hozzájárult, méghozzá akként, hogy abban a kártérítést érvényesítő hozzátartozó semmilyen módon nem hatott közre. A BH 2012.6.151 számon közzétett határozatában a Kúria az alsóbb fokú bíróságok kettő eltérő ítéletét követően akként foglalt állást, hogy „az alperes a terhére eső káreset következményeit annyiban viseli, amennyiben annak okozója”. Így pedig az elhunyt közrehatását a károkozásban a kármegosztás, míg az immateriális hátrányok vonatkozásában pedig az összecszerúség meghatározásában figyelembe kell venni. A Kúria itt egyértelműen a károkozó felelőssége szemszögből vizsgálta az ügyet s hozta meg döntését, melyre azóta több másik kúriai döntés is mint kialakult gyakorlatra hivatkozik.^[24] A Kúria álláspontjának helyességét elemzi Fuglinszky Ádám is.^[25] Egyetértek az ő álláspontjával, mely szerint a hozzátartozói igény elválaszthatatlanul kapcsolódik ahhoz a folyamathoz, amelyben a károsult halálához az ő közrehatása is hozzájárult. Figyelemmel kell lenni továbbá arra is, amennyiben csak a károsultnál vesszük figyelembe a közrehatást, míg a hozzátartozó oldalán nem, úgy az életben maradó károsult számára megítélt összeg akár alacsonyabb is lehet, mint a hozzátartozóé.

VI. A GYERMEK, MINT KÁRENYHÍTÉSI KÖTELEZETTSÉG?

Ellentmondásoktól nem mentes annak megítélése, hogy a *wrongful conception*, valamint *wrongful birth* esetekben a szülőket kárenyhítési és kármegelőzési kötelezettség terheli-e. Ezekben az esetekben a felperesek más kárak és személyiségi jogi sérelmeiken túl a gyermek felnevelésével együtt járó költségek megtérítését is érvényesíteni kívánják. Olyan költségeket, amelyek a gyermek meg nem születése esetén fel sem merültek volna. Azonban olyan költségeket, amelyek ugyanúgy nem merültek volna fel, amennyiben az anya – természetesen tekintettel az adott eset körülményeire – terhességmegszakítási jogával élt volna, vagy a megszülető gyermeket a szülők örökbe adták volna. Szigorúan jogfogalmi szemszögből az egyik álláspont szerint a szülők káronszerzéssel kívánnak élni, hiszen a gyermek létéből fakadó összes előny élvezete mellett a gyermekvállalásból eredő terheket másra kívánják áthárítani. Ezzel azonban akaratlanul is arra készítené a jog a szülőket, hogy az egészségügyi szolgáltatói felelősség körébe tartozóan kialakult helyzetben döntsön az anyagi terhek viselése, valamint a saját gyermeke léte között.

A *wrongful conception* ügyekkel kapcsolatban a magyar bíróságok álláspontja szerint nincs lehetőség a gyermek felnevelésével együtt járó költségek érvé-

[24] Például a Kúria Mfv.I.10.147/2015/6. számú precedensképes határozata.

[25] Fuglinszky, 2015, 399.

nyesítésére, azonban a Legfelsőbb Bíróság a BH 2004.4.143 számon közzétett ítéletében kifejtette, hogy erre azon az alapon sincs jogalapja a felperesnek, amennyiben a hibás terhességmegszakítást követően a törvényi idő még rendelkezésre állna egy újabb beavatkozás elvégzésére, ő azonban azt már nem kéri: „A terhesség megtartásáról szóló döntését követő történéseknek már a felperes az okozója, ennek következtében a döntése következményeit neki kell viselnie, az alperesre való áthárításának nincs alapja.” Ez megfelel a német gyakorlatnak is, mely szerint, amíg még törvényi lehetőség lett volna a terhességmegszakítás újabb elvégzésére, az anya döntésének a következménye, hogy azzal élni kíván-e, nemleges döntése az orvos felelősségén kívül eső körülmény.^[26]

A Pfv.III.21.276/2017/4. számú precedensképes határozatában azonban a Kúria már egyértelművé tette, hogy a szülőknek az a döntése, hogy egészségkárosodással született gyermeküket saját maguk kívánják felnevelni, ahelyett, hogy állami gondozásba adnák, nem szakította meg az alperes károkozó magatartása és a kár bekövetkezése közötti okozati láncot: „Az állami gondoskodás kiegészítő intézményrendszere kiépítésének célja nem a szülő erkölcsi-jogi felelősség alóli mentesítése, hanem a gyermekek jogainak a védelme.” A Kúria értékelése szerint tehát nem tartozik a kárenyhítési kötelezettség körébe a szülőknek az a döntése, hogy a sorsszerűen beteg gyermekük felnevelését ők maguk vállalják. A károkozó felelőssége a döntéstől függetlenül fennáll azt illetően, hogy felróható magatartásával a szülőket családtervezéshez, illetve az anyát önrendelkezéshez való joga gyakorlásától megfosztotta.

VII. ALÁ KELL-E VETNIE MAGÁT ÚJABB BEAVATKOZÁSNAK A BETEGNEK?

A kárenyhítési kötelezettség kérdése jelenik meg abban, hogy a betegnek egészségkárosodása esetén a terhére lehet-e vonni, hogy a lehetséges, ám jellegeből fakadóan kockázatos és megterhelő újabb egészségügyi beavatkozást nem vállalja, így elfogadva a kialakult egészségi állapotát, mely a munkaképességére is kihatással lehet. Az osztrák jog értelmezése szerint például az észszerű beavatkozás visszautasítása esetén megállapítható a beteg közrehatása.^[27] Az észszerűség mércéjének megállapítása során mindkettő fél érdekeit, a tisztességes bánásmód követelményét, összességében pedig az eset egyedi körülményeit kell figyelembe venni.^[28] Így nem esik a károsult terhére, amennyiben nyolcnapos kórházi tartózkodás helyett gyermekéről gondoskodik, még úgy is, hogy ezzel fájdalmat okoz magának.^[29] Az osztrák Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint, amennyiben kétséges a műtét eredményessége, a beavatkozás komplikált vagy

[26] Navratyl, 2019, 33-34.

[27] Apathy – Riedler, 2010, 197.

[28] Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b210/70 számú határozata.

[29] Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b230/74 számú határozata.

esetleg életveszélyes is, és a beteg fizikai-lelki állapota már a kárbehatás következtében is romlott, a műtét visszautasítása vagy halasztása nem tekinthető a kárenyhítési kötelezettség megszegésének.^[30] Ugyancsak védelemben részesíti az osztrák jogértelmezés a károsult azon jogát, hogy lelkiismereti meggyőződésére hivatkozással kárenyhítési kötelezettségének megsértése nélkül visszautasítsa a károsodásának enyhítését szolgáló vérátömlesztést, mivel a lelkiismereti meggyőződés nagyobb védelmet élvez, mint a károkozó tulajdonhoz való joga.^[31]

A svájci gyakorlat úgyszintén az észszerűségből indul ki. A károsult terhére esnek azon károk, melyeket észszerűen elkerülhetett volna, a károkozó viseli azonban azon károkat, melyek az észszerűséget betartva elkerülhetetlenek voltak, valamint azon költségeket, melyek az észszerű kárenyhítéssel együtt felmerültek volna.^[32]

A német jog előír kárenyhítési kötelezettséget az alávetés körében, azonban ez olyan beavatkozásokra korlátozódik, melyek egyszerűek, veszélytelenek, nem járnak különösebb fájdalommal, valamint, ha azok a gyógyulás vagy jelentős javulás biztos kilátásával bírnak.^[33] Az alávetés kötelezettségéhez azonban önmagában még kevés, ha a beavatkozás orvosilag indokolt, valamint, ha azt több orvos az esélyek és kockázatok megfontolása alapján a betegnek ajánlja.^[34] Amennyiben pedig a beteg elmaradt jövedelem iránt él keresettel, az alávetési szükségesség megállapíthatóságához az is kell, hogy a beavatkozás az egészségi állapot javulásán túl a munkaképesség javulását is eredményezze.^[35]

A magyar jogirodalom is arrafele tendál, hogy a károsult terhére róható, ha bizonyos beavatkozásokat, bár azok a kárenyhítést szolgálják, nem vesz igénybe. A klasszikus polgári időszakban még találni olyan kúriai határozatot (428/1905.), mely kizárja ezt a károsulti kötelezettséget: „A baleset folytán munkaképtelenné lett egyén a kár enyhítése céljából nem köteles magát a javasolt orvosi műtétnek alávetni.”^[36]

Eörsi Gyula már alapvetően igennel felelt a kérdésre,^[37] azonban a BH 1963.10.3723 számú határozatban a Budapesti Fővárosi Bíróság akként foglalt állást, hogy a 66 éves, idősnak minősített személy a munkaképesség-csökkenés mértékének kedvezőbb alakulása érdekében nem köteles bizonytalan kimenetelű műtétnek alávetnie magát, amely ráadásul nem is biztos, hogy az egészségkárosodásán javítana.

Fuglinszky Ádám is megállapítja, hogy a károsultnak „alá kell vetnie magát a nem különösebben veszélyes és nem különösebben fájdalmas orvosi beavatko-

[30] Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b115/74 számú határozata.

[31] Matthäus, 2008, 129.

[32] Matthäus, 2008, 150.

[33] A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 12/86 számú határozata.

[34] A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 44/93. számú határozata.

[35] A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 91/19. számú határozata.

[36] Vavrik, 1907, 470.

[37] Eörsi, 1966, 198.

zásoknak, még akkor is, ha ezek kellemetlenséggel, kényelmetlenséggel és (ki-
sebb) fájdalommal járnak”.^[38] Arra azonban, hogy a mérce hol húzódik, nehéz vá-
laszt adni, Fuglinszky Ádám felveti, hogy szakmai kérdés révén, erre talán nem
is a jogirodalomban kell választ keresnünk.^[39]

Véleményem szerint, mivel a kérdést a jogirodalom is nyitva hagyja, ezért
szükséges lehet annak normatív meghatározása, legalább annak mértékének
meghatározásával, hogy a károsult személy kárenyhítési kötelezettségének hol
húzódik a határa. A jogalkotónak e körben figyelemmel kell lennie

- az elszenvedett sérelemre,
- a beavatkozás általános és személyes kockázataira,
- a beavatkozás elterjedtségére, tehát arra, hogy az adott beavatkozást
a személyek általában vállalni szokták-e,
- a beavatkozással elérhető javulásra,
- a beavatkozás hiányában kilátásban lévő további sérelemre.

A fentiek alapján a Ptk. 6:525. §-a ekként bővíthető egy új bekezdéssel:
„A károsultat nem terheli kármegelőzési, kárelhárítási és kárenyhítési kötele-
zettség az életét, testi épségét, egészségét érintő olyan beavatkozás igénybe-
vételére, amelynek kockázata meghaladja a beavatkozás elmaradásával együtt
járó kockázatot, figyelemmel az elszenvedett sérelem súlyára, az elérhető ered-
mény mértékére, a beavatkozás hiányában kilátásban kerülő további sérelem
mértékére, valamint az adott beavatkozás elterjedtségére és elfogadottságára.”
A fenti jogszabályhely beillesztése esetén is orvosszakértő tudna arról nyilat-
kozni, hogy a fenti feltételek fennállása tényszerű-e, egyáltalán van-e olyan be-
avatkozás, amellyel kapcsolatban a károsult alávetése szóba jöhet.

VIII. ÖSSZEGRÉS

Tanulmányomban a beteg, mint károsult magatartását felelősségtani szem-
szögből vizsgáltam. A károsulti közrehatás értékelése elősegíti a teljes kártérítés
elvének és a hozzá kapcsolódó károonszerzés tilalmának kiteljesítését. Rávilágít
arra, hogy a polgári jogi kártérítés elsődlegesen a megbomlott vagyoni viszonyok
helyreállításának, és csak másodsorban a károkozó szankcionálásának eszköze.
Elősegíti a prevenciók célokat, hiszen érdekeltté teszi a károsultat abban, hogy
károsodása esetén felelősségteljes magatartást tanúsítson. Végző soron annak
az alkotmányos alapelvnek az érvényesülését szolgálja, miszerint mindenki fele-
lős önmagáért is. A beteg közrehatásának figyelembevétele rászorítja a beteget
arra, hogy orvosaival együttműködjön, így az egészségügyi ellátás a lehető leg-
nagyobb mértékben elérhesse célját. Egyúttal megerősíti azt a szemléletet, hogy
az egészségügyi ellátás során nem önmagában a beteg önrendelkezési jogának

[38] Fuglinszky, 2008, 3-23.

[39] Fuglinszky, 2008, 3-23.

gyakorlása az elérendő cél, hanem orvosi felelősség körébe vonható, hogy az eset feltárásával és a személyre szabott tájékoztatás nyújtásával olyan helyzetet teremtsen, amely a beteg felelősségteljes, a saját érdekeit ténylegesen szolgáló, de egyúttal korlátozástól mentes döntését biztosítja. A beteg önrendelkezési joga csak az orvos szabálykövető és gondos eljárásával teljesezhet ki.

IRODALOM

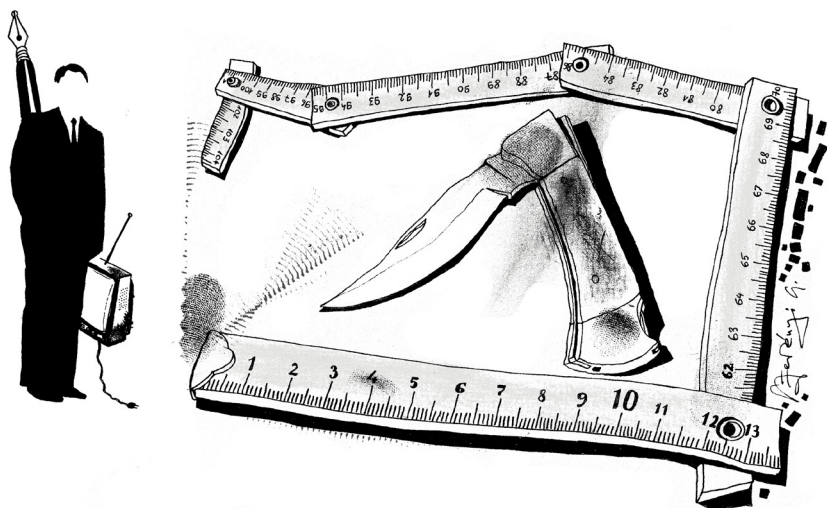
- Apathy, Peter – Riedler, Andreas (2010): *Bürgerliches Recht Band III Schuldrecht Besonderer Teil*. Springer, Bécs.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-211-73388-2>.
- Deutsch, Erwin – Spickhoff, Andreas (2014): *Medizinrecht, Arztrecht, Arzneimittelrecht, Medizinprodukterecht und Transfusionsrecht*. Springer, Heidelberg.
- Dósa Ágnes (2010): *Az orvos kártérítési felelőssége*. HVG-ORAC, Budapest.
- Eörsi Gyula (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. KJK, Budapest.
- Fézer Tamás (2010): *A kártérítési jog magyarázata*. Complex, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958248>.
- Fuglinszky Ádám (2008): Felróható károsulti közrehatás és kárenyhítési kötelezettség a magyar polgári jogban. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2008/4. sz.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog. Új magánjog sorozat 7*. HVG-ORAC, Budapest.
- Koziol, Helmut (2014): *Grundfragen des Schadenersatzrechts aus rechtsvergleichender Sicht*. Jan Sramek, Bécs.
DOI: https://doi.org/10.26530/oapen_515190.
- Köles Tibor (1999): *Orvosi műhiba perek*. HVG-ORAC, Budapest.
- Losonczi Ágnes (1986): *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Magvető, Budapest.
- Matthäus, Claudia (2008): *Schadensminderungspflichten im Haftpflicht- und Sozialrecht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Nomos, München.
DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845211022>.
- Navratyl Zoltán (2019): *A gyermek, mint „kár?”, Jogtudományi Monográfiák 11*. Pázmány Press, Budapest.
- Pribula László (2010): A károsulti közrehatás. In: *Jogtudományi Közöny*. 2010/5. sz.
- Vavrik Béla (ed.) (1907): *Grill-féle döntvénytár 12. 1905*. Grill, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1997. évi CLIV. törvény – az egészségügyről.
- 2013. évi V. törvény – a Polgári Törvénykönyvről.
- 89/2012 Sb. občanský zákoník.
- Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB).

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- A Budapesti Fővárosi Bíróság BH 1963.10.3723. számú határozata.
- A Debreceni Ítéltábla ÍH 2014.24 számon közzétett határozata.
- A Kúria 1/2014. PJE határozata.
- A Kúria 428/1905. számú határozata.
- A Kúria BH 2012.6.151 számon közzétett határozata.
- A Kúria BH 2021.2.49 számon közzétett határozata.
- A Kúria Mfv.I.10.147/2015/6. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.21.497/2016/6. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.III.21.276/2017/4. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.III.22.388/2016/6. számú precedensképes határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság a BH 2004.4.143 számon közzétett határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság a BH+ 2005.11.203 számon közzétett határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság BH 2008.7.184 számon közzétett határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság BH+ 2007.5.212 számon közzétett határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság EH 2009.2042 számon közzétett határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.20.900/2011/6. számú határozata.
- A Legfelsőbb Bíróság PK. 36. számú állásfoglalás.
- A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 12/86 számú határozata.
- A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 44/93. számú határozata.
- A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság VI ZR 91/19. számú határozata.
- A Pécsi Ítéltábla ÍH 2016.62 számon közzétett határozata.
- Az Alkotmánybíróság 3132/2013. (VII.2.) számú határozata.
- Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b115/74 számú határozata.
- Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b210/70 számú határozata.
- Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 20b230/74 számú határozata.
- Az osztrák Legfelsőbb Bíróság 90b76/15i. számú határozata.

Szerényi Gábor grafikája

DOSZPOT-SZÚTOR VIVIEN

A géntechnológia emberi jogi kontextusban

ABSTRACT

Since the beginning of humanity, thinkers have been concerned with the question of why close relatives are so similar to each other, as well as why the same disease accompanies several generations within a given family. We had to wait until the 19th century for the discovery of genes, and almost until the 21st century for gene technology to become regulated by law. The genetic tests and research carried out on humans have fundamentally questioned the way we think about human nature. Can human rights be fully ensured during a gene technology procedure? Is the system legally regulated enough to ensure that not only research freedom is realized, but also the right to human dignity?

Keywords: human rights ■ gene technology ■ human dignity ■ genetic test
■ genetic research

I. BEVEZETÉS

A gének felfedezése és a géntechnológia alapjaiban rengette meg azt az elképzelésünket, amit eddig önmagunkról és a világról gondoltunk. Az embereken alkalmazható géntechnológia által nemcsak bepillantást nyerhetünk a szervezetünk legelemibb területére, de akár kényünk-kedvünk szerint meg is változtathatjuk azt. Emiatt merülhet fel az a kérdés, hogy a jog mennyire képes magát az embert védelmezni akkor, ha az emberiség közös örökségét – a gént – olyan behatások érhetik, mint a humángenetikai vizsgálat vagy a humángenetikai kutatás.

A történelem ismétli önmagát – tartja a mondás –, azonban figyelembe véve azt a rögzös utat, amit már eddig is bejárt az embereken alkalmazható géntechnológia, a jogi szabályozás vizsgálatakor nélkülözhetetlen mind a technológia történeti részének a felelevenítése – okulva a hibákból –, mind az etikai kontextus áttekintése. Mindezt annak érdekében, hogy a korábban a géntechnológia köré vont ideológiák véletlenül se találjanak ismét megérett fülekre. Hiszen, amikor az embereken alkalmazott géntechnológiát nemcsak vizsgálatra és kutatásra fogják használni a tudósok, hanem egyre inkább elterjed majd a gyakorlatban

a génebérszet, a saját csírasejtjeink manipulálása, „jobbá tétele”, az elsődlegesen nem az emberiség egésze számára fog nyitva állni – hiába lesz kihatással az emberiség közös örökségére –, az csak és kizárólag a társadalom egy csekély hányadának lesz a lehetősége, amely „nemcsak morális problémát jelent majd, hanem egy általános osztályharc kezdetét is,”^[1] amiben a génmódosított emberek kontra hagyományos vademberek csatáznak majd egymással a túlélésért.^[2]

II. A HUMÁNGENETIKA TÖRTÉNETÉNEK NEMZETKÖZI ÉS HAZAI MÉRFÖLDKÖVEI

Már i.e. 350-ben Arisztotelész úgy gondolta, hogy „az örökletes információk üzenetek formájában továbbítódnak,”^[3] azonban több mint kétezer évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ezt az üzenetet azonosítsák.

1866-ban Gregor Johann Mendel Ágoston-rendi szerzetes közölte a brnói Természettudományos Társaság Értekezései című folyóiratában a Kísérletek növényhibridekkel című, 44 oldalas munkáját, melyben számot adott a borsókkal végzett kísérleteinek áttörő eredményéről, amivel a szerzetes felfedezte az öröklődés egységének – a génnek – a legalapvetőbb tulajdonságait.

Mendel nyomdokain lépkedve, 1905-ben alkotta meg William Bateson a genetika kifejezést erre az örökléstanra foglalkozó új tudományágra, melyről a következőket írta: „Mi történik, amikor (...) megvilágosodnak az elmék, és az örökléstan tényei általánosan ismertté válnak? Egy dolog bizonyos: az emberiség be akar majd avatkozni. Talán nem Angliában, hanem egy olyan országban, amely készségesebben szakítana a múltjával, és mohón vágyik a nemzeti hatékonyság növelésére. A beavatkozás esetleges távolabbi káros következményei sohasem tudták késleltetni az efféle kísérleteket.”^[4]

Az 1920-as, 1930-as években Csörsz Károly, a magyar humángenetika egyik úttörője arról volt ismeretes, hogy rendkívüli családfa-analíziseket végzett, melyek kapcsán több, öröklődéssel kapcsolatos megfigyelést hajtott végre, valamint ő hasznosította elsőként a genetikai-biometriai módszereket munkája során hazánkban.

1943-ban Oswald Avery amerikai mikrobiológus két asszisztensével, Colin MacLeoddal és Maclyn McCarty-val arra a kérdésre találták meg a választ, hogy a gén a sejten belül hol helyezkedik el. Ekkor már biztosan tudták, hogy a DNS a genetikai információ hordozója, és ebből az anyagból épülnek fel a gének.

[1] Fukuyama, 2003, 26.

[2] A génebérszet és az emberi gén manipulálásának lehetősége természetesen egy sokkal árnyaltabb téma ennél, hiszen az is előfordulhat, hogy éppen a géntechnológia lesz képes megmenteni az emberiséget egy gyorsan és szélsőségesen változó klíma esetén. Azonban, amíg ennek használhatóságáról, annak módjáról nem születik nemzetközi konszenzus, addig óva intenek bárkit is attól, hogy a genetikai módosításban lássa az emberiség evolúciós fejlődésének következő lépését.

[3] Mukherjee, 2017, 550.

[4] Mukherjee, 2017, 78.

1953-ban James Watson és Francis Crick készítette el először sikeresen a DNS kettősspirál szerkezetét, melyet április 25-én, a Nature magazinban publikáltak.^[5] Ezen felfedezés hatására kezdték el a kutatók arra a kérdésre keresni a választ, hogy vajon a génekben tárolt információk, a kódok megfejthetők-e.

1963-ban Lénárt György professzor volt az, aki az első hazai genetikai tanácsadót megszervezte és előkészítette ennek az elméleti-technikai megoldásait.^[6]

1989 januárjában indult el a Humán Genom Program, azzal a céllal, hogy feltárja az emberi DNS teljes nukleotidsorrendjét, és így megfejtse a génekben tárolt információkat. Sokan a program kapcsán nemcsak a tudományos előrelépéseket látták, hanem annak a veszélyét is, hogy a projekt megvalósulása esetén erősödni fog a társadalomban a genetikai determináltság képzete. Felvetődött az a kérdés is, hogy vajon ki fogja birtokolni a genetikai információkat, nem fog-e illetéktelenek kezébe kerülni ez a tudás. Felmerült továbbá a genetikai diszkriminációnak a veszélye is, mind a munkaerőpiacon, mind pedig az egészségbiztosítások területén.^[7]

2000. június 26-án került sor az emberi genom első vázlatának ismertetésére,^[8] ami egy lépéssel közelebb vitte a kutatókat ahhoz, hogy a későbbiekben ne csak humán genetikai vizsgálatokat és ezeken alapuló kutatásokat, hanem génsebészeti eljárásokat is kifejlesszenek a genetikai rendellenességek kezelésére.

Czeizel Endre orvos-genetikus professzor nemcsak a világon egyedülálló nyilvántartást vezetett a fejlődési rendellenességekről, valamint nemcsak ő volt az egyik kutatója az azóta nemzetközi szinten néhány országban kötelezővé tett – Magyarországon azonban kis számban alkalmazott – magzatvédő vitaminoknak, de folytatta a Lénárt György által megindított genetikai tanácsadást is, továbbá megalapította a családtervezési szolgáltatások hazai rendszerét.

Venetianer Pál munkacsoportja terjesztette el hazánkban a génsebészeti módszereket, melyek kezdetben a cisztás fibrózis, a Duchenne-izomsorvadás és a Huntington-kór molekuláris diagnosztikájának rutinszerű alkalmazására irányultak.

Oláh Edit volt az, aki elsőként bevezette a molekuláris genetikai diagnosztikát az onkológiában.

III. A HUMÁNGENETIKA ETIKAI VONATKOZÁSAI

A humán genetikai történetéhez hozzátartoznak azok az elméletek is, amelyek hatására az emberi élet védelme felé fordulva megjelent a bioetika tudománya. A XIX. században Francis Galton – Charles Darwin unokatestvére –, híres roko-

[5] Mukherjee, 2017, 185.

[6] Czeizel, 1983, 204.

[7] Venetianer, 2013, 27.

[8] Mukherjee, 2017, 359.

na árnyékából kilépve, saját elméletével, az eugenikával járult hozzá a genetika történetéhez, az emberi faj nemesítését célozta, melyhez nem a természetes szelekciót, hanem az emberi beavatkozással történő utódnemzést javasolta, vagyis a pozitív eugenikát.^[9]

Ezen nézeteket vallva, azt radikálisan továbbgondolva, H. G. Wells regényíró már úgy vélte, nemcsak a legjobbak szaporításával lehetne manipulálni az öröklődést, ő a siker egyetlen módját „a hibásak sterilizálásában”^[10] látta, ezzel megfogalmazva a negatív eugenika gondolatát.

Az eugenika gondolata nemcsak a II. világháború rémtetteiben nyilvánult meg, hatására alkották meg világszerte – az Amerikai Egyesült Államok több tagállamában, a skandináv országokban, Németországban, valamint a Szovjetunióban – a sterilizációs törvényeket, melyek eredményeképp genetikailag alsórendűbbnek vélt embereket tettek művi úton meddővé, egészen a '60-as évekig.

Az eugenika népszerűsége ezek után sem tört meg, azóta is fel-felbukkannak a neo-eugenika hívei, akik a gén általi meghatározottságot vélik döntő szempontnak akkor, amikor az emberi mivoltáról esik szó. James Crow neo-eugenista populációbiológus szerint „a természetes kiválasztódás kegyetlen, meggondolatlan és szakszerűtlen”,^[11] szemben a mesterséges genetikai kiválasztással, ami „egészséges és az alapja az intelligencia és a boldogság”.^[12] A neo-eugenika tanaival kapcsolatban fontos leszögezni, hogy a humángenetikusok tisztában vannak azzal, hogy „az emberi gének és a betegségek közötti viszony sokkal bonyolultabb annál, mint azt a neo-eugenikusok hitték,”^[13] ezzel bebizonyítva azt, hogy a neo-eugenistáknak tudományos alapjuk sincs elméletük igazolására.

Schaffer Károly, a magyar klinikai neurológia atyja már hirdette a negatív eugenika alkalmatlanságát, melyről úgy tartotta, hogy kockázatos módszer az öröklődő betegségek megelőzésére és leküzdésére.^[14]

A bioetika tudománya az észak-amerikai egyetemeken jött létre, annak vizsgálatára, hogy a molekuláris biológia fejlődése milyen hatással lesz az emberiség jövőjére. A bioetika nem csupán a tudomány és a társadalom kapcsolatának a vizsgálatára korlátozódik, hanem az ember és a természet kapcsolatát is megfigyelése tárgyává teszi, nagy hangsúlyt fektetve a biológiai sokféleségre és az embernek ebben betöltött szerepére.^[15] 1970-ben Van Rensselaer Potter onkológus használta először a bioetika kifejezést a *The Science of Survival* című közleményében. Potter szerint a bioetika „hidat épít a humán és reáltudományok közé és segít az emberiségnek túlélni, fennmaradni és jobbá tenni a civilizált világot”.^[16]

[9] Mukherjee, 2017, 79-80.

[10] Mukherjee, 2017, 91.

[11] Mukherjee, 2017, 312.

[12] Mukherjee, 2017, 312.

[13] Mukherjee, 2017, 313-314.

[14] Raskó, 2015.

[15] Unesco: Study submitted by the Director-General..., 1993.

[16] Lőw, 2014.

Annak érdekében, hogy a bioetika a különböző erkölcsi rendszerekben is felhívható legyen segítségül, négy alapelvet használ vonalvezetőként, melyeket 1979-ben fogalmazott meg Tom Beauchamp és James Childress: (1) Az autonómia tiszteletének elve; (2) a „Ne árts” elve; (3) a jótékonyosság elve és (4) az igazságosság elve. Ezen alapelvek szükségszerűen összeütközésbe kerülhetnek egymással egy-egy konkrét esetben, azt azonban mindig fontos szem előtt tartani, hogy „a beteg autonómiája teljesen csak akkor valósulhat meg, ha minden jelentős részről az igazságnak megfelelő tájékoztatást kap”.^[17]

Ugyan az emberi jogok rendszere a bioetikai jogok rendszerénél jóval hamarabb alakult ki, mégis akadnak olyan szerzők, akik a bioetikai jogokat egyértelműen a harmadik generációs emberi jogok közé sorolják, melyek egyfajta szolidaritási jogoknak tekinthetők, így a bioetikai jogok mellett a betegjogok is megtalálhatóak.^[18] Az 1970-es évekre tehető az emberi jogok ezen, harmadik generációjának a kialakulása, melyek között már valóban ott vannak a betegjogok és a bioetikai jogok.^[19]

Ennek okán merülhetett fel Sándorban az a kérdés, hogy „vajon nem olvad-e lassanként egybe az emberi jogok katalógusa a bioetika eddig kimunkált legfontosabb normáival?”^[20] Nem véletlen az sem, hogy a géntechnológiával kapcsolatos első nemzetközi etikai dokumentumokat – melyek megelőzték a jogi szabályozását a témakörnek – az UNESCO adta ki, ezzel célozva meg az emberi faj örökségének védelmét, valamint alapot adva a későbbi jogalkotásnak.

1997-ben jelent meg Az emberi génállományról és az emberi jogokról szóló egyetemes nyilatkozata, melyben igyekeztek összehangolni az emberi genetikai állomány tiszteletben tartását az emberi jogok katalógusával. Így az emberi génállomány elsődleges védelmet élvez bármiféle kutatás vagy módosítás esetén.

2003-ban fogadták el Az emberből kinyert genetikai adatok védelméről szóló nyilatkozatot, felismerve a humángenetikai adatok érzékeny voltát. Ekkor már rájöttek annak veszélyére, hogy az egy személyből kinyert genetikai adat, s így információ nemcsak az érintettéről, de az ő közeli hozzátartozóiról is magában hordoz olyan tudást, mely nem tartozik akárcikre.

Végül 2005 októberében adta ki az UNESCO a Bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát, annak érdekében, hogy a dokumentum a világ valamennyi államának jogalkotási keretétől szolgáljon a bioetika területén megalkotandó jogszabályaikhoz.

[17] Gaizler, 1997, 104.

[18] Sári - Somody, 2008, 15-27.

[19] Sári - Somody, 2008, 15-27.

[20] Sándor, 2006, 17.

IV. A HUMÁNGENETIKAI VIZSGÁLAT

A humán genetikai vizsgálatok definícióját Magyarországon a Humán genetikai törvény^[21] határozza meg. A humán genetikai vizsgálat az egészséget károsan befolyásoló hatásokkal társuló vagy azokat előrejelző, csírsejt eredetű (örökölt) vagy a magzati élet korai szakaszában kialakult, a genom (gének, kromoszómák) veleszületett – genetikai betegséget okozó vagy arra hajlamosító – variánsainak kimutatására irányuló, genetikai mintán végzett laboratóriumi analízis, amely a vizsgálat célja szerint lehet klinikai genetikai vizsgálat, genetikai szűrővizsgálat és kutatási célú genetikai vizsgálat.^[22]

A humán genetikai vizsgálatok által lehetővé vált, hogy már embrionális korban kiderüljön, hogy adott embrió milyen vele született rendellenességet hordoz magában – preimplantációs diagnosztika –, ennek vizsgálatára azonban később, az anya testében fejlődő magzat esetében is lehetőség nyílt a prenatális diagnosztika segítségével.

Éppen a humán genetikai vizsgálatok definíciója miatt mondható el az, hogy „a genetikai tesztvizsgálatoknak az ad kiemelt jelentőséget, hogy az adatok az egyénre megkülönböztető jellegűek, egész életre szólóan jellemzőek, később bekövetkező betegségek előrejelzésére alkalmasak, ráadásul az egyént identifikáló adatok több más személyre – az utódokra és a családtagokra is – vonatkoznak”.^[23] Így kiemelten fontos, hogy az általános etikai alapelveken túl az emberi autonómia tisztelete, a nem ártani elve és a javak igazságos elosztásának elve is érvényre jusson.^[24]

V. A HUMÁNGENETIKAI KUTATÁS

Az Alaptörvény értelmében nem lehet Magyarországon emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni,^[25] mely rendelkezés egyértelmű tiltást jelent minden olyan kutatásra vonatkozóan, ahol nem biztosított a kutatási alanyok önrendelkezéshez való joga.

A Humán genetikai törvény meghatározza a humán genetikai kutatás fogalmát: a humán genetikai kutatás az egyének genetikai identitását meghatározó genom (gének, kromoszómák) szerkezeti felépítésével, ennek rendellenesség-

[21] 2008. évi XXI. törvény a humán genetikai adatok védelméről, a humán genetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól (a továbbiakban: Humán genetikai törvény) 3. § (1) bekezdés 11. pont.

[22] Humán genetikai törvény 3. § (1) 11.

[23] Kosztolányi, 2015, 585.

[24] Kosztolányi, 2015, 587.

[25] Alaptörvény III. cikk (2).

geivel és variánsaival, továbbá a génekben kódolt program testi, szellemi, viselkedésbéli jellemzőkben való megnyilvánulásával, illetve a génekben kódolt program szülőktől az utódokba való átjutásának törvényszerűségeivel, e folyamatok rendellenességeinek feltárásával foglalkozó kutatás, amely e törvény szerinti kutatási célú genetikai vizsgálatot alkalmaz céljai elérésére.^[26] A törvény hiányossága, hogy míg az Egészségügyi törvény a humángenetikai kutatások körébe vonja azokat a kutatásokat,^[27] amelyek megváltoztathatják az egyén genetikai jellemzőit, addig a Humángenetikai törvény csak és kizárólag a humángenetikai vizsgálatokkal végbemenő humángenetikai kutatásokra vonatkozik, mely vizsgálatok, s így kutatások nem járnak az egyén genetikai állományának változásával. Ez esetben, míg az általános törvény kiterjed a humángenetikai kutatások tágabb körére, addig a kifejezetten erre a területre alkotott speciális törvény csak és kizárólag a humángenetikai kutatások egy részét szabályozza, ami nemcsak jogbizonytalansághoz, de a kutatási alanyok jogainak csorbulásához is vezethet.

A humángenetikai kutatás egy speciális változata a populáción végzett humángenetikai kutatás, amely egy adott csoporthoz tartozó egyének, illetve különböző csoportokhoz tartozó egyének között létező genetikai variációk megoszlásának meghatározására, azok természetének és következményeinek feltárására végezhető el.^[28] A populáción végzett humángenetikai kutatások egyik legelső példája az izlandi populációs biobank esete. Izlandon úgy végeztek a szigetlakókon humángenetikai kutatás alapjául szolgáló genetikai mintavételt, illetve genetikai minta- és adattárolást, hogy ahhoz az egyének beleegyezését nem kérték, feltételezték, hogy „minden szigetlakó önkéntesen géndonor szeretne lenni”.^[29] További érdekessége az esetnek, hogy a szigetlakók genetikai mintáinak segítségével előállított gyógyszereket később pénzért kínálták megvételre az izlandiak számára.

[26] Humángenetikai tv. 3. § (1) 8.

[27] A humángenetikai kutatás: az emberi génállomány megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező kutatás, beavatkozás kizárólag megelőzési, kórismzési és gyógykezelési indokból – kivéve az utód nemének születése előtti megválasztását nemhez kötötten öröklődő betegségek felismerése vagy megelőzése céljából, illetve az embrió egyéb genetikai jellemzőinek a megváltoztatása várható betegségének megelőzése vagy kezelése céljából –, és csak akkor végezhető, ha a kutatásnak, beavatkozásnak nem a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása, illetve új egyed létrehozása a célja (1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban: Egészségügyi törvény) 62. §).

[28] Humángenetikai törvény 17. § (1) .

[29] Sándor, 2016, 71.

VI. AZ EGYES EMBERI JOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK KÉRDÉSE A HUMÁNGENETIKA TÜKRÉBEN

1. Az emberi méltósághoz való jog

Már az Oviedói Egyezmény 1. cikkében megtalálható az a kívánalom, miszerint védelemben kell részesíteni az emberi lények méltóságát, önazonosságát, valamint sérthetlenségét.^[30] Minderről természetesen az Alaptörvényünk is rendelkezik a II. cikkében, hozzátéve, hogy minden embernek joga van emberi méltóságához és az élethez.

Ahogy a fenti meghatározásból kiderül, a humángenetikai vizsgálatok arra irányulnak, hogy általa az egyén megtudja, milyen örökletes genetikai rendelkezéseket hordoz magában. Kérdésként merül fel, vajon ez esetben is megvalósul-e az emberi méltósághoz való jog. Nemcsak amiatt vetődik fel a kérdés, hogy az egészségügyi szolgáltatóknak dolgozó személyek tiszteletben tartják-e a személyek emberi méltósághoz való jogát a humángenetikai vizsgálatok elvégzése során, hanem amiatt is, hogy vajon nem sérül-e az emberi méltósághoz való jog akkor, ha a személy megtudja, hogy egy olyan súlyos, örökletes betegségre hajlamosító gént hordoz, amely betegség kezelésére egyelőre nincs ismert gyógy mód. Ebben az esetben nemcsak a betegség maga veszélyeztetheti az egyén emberi méltóságát, hanem az arról szerzett információ is. Éppen ezek miatt a kérdések miatt lesz elengedhetetlenül fontos a genetikai tanácsadás és a tájékoztatáshoz való jog maradéktalan megvalósítása.

A humángenetikai vizsgálatokkal lehetővé vált a preimplantációs genetikai vizsgálat, mellyel létrejött az „életmentő testvér” koncepciója. Ebben az esetben a beültetendő embriók közül azt választhatják ki a szülők, illetve az orvosok, amely embrió a legjobb donortulajdonságokkal rendelkezik az egyébként genetikai rendelkezésben szenvedő testvére számára. Ezzel azonban nemcsak az emberi méltósága szenvedhet csorbát az életmentő testvérnek, de a testi integritáshoz való joga is, hiszen kezdettől fogva olyan vizsgálatoknak és eljárásoknak lesz kitéve, melyeket nem az ő egészségi állapota indokol, hanem a testvéréé. 1999-ben született meg az első amerikai életmentő testvér, akit 2001-ben az első európai életmentő testvér követett.^[31] A közvéleményben egyelőre nem alakult ki konzekvens álláspont erről a koncepcióról, hiszen két védhető érdek áll egymással szemben. Egy súlyos betegségben szenvedő gyermek, akin a testvére segíthet. És a donornak szánt testvér, aki a legtöbb esetben kérdés nélkül is segítene hozzátartozóján.

[30] Oviedói Egyezmény 1. cikk, kihirdetve Magyarországon a 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről.

[31] Sándor, 2016, 194-195.

Az Egészségügyi törvény értelmében az emberi génállomány megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező kutatás kizárólag megelőzési, kórismézési vagy gyógykezelési indokból és csak abban az esetben végezhető, ha a kutatásnak nem a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása, illetve új egyed létrehozása a célja.^[32] Ezzel a rendelkezéssel védelmezi az Egészségügyi törvényünk az emberiség közös örökségét, a genetikai állományt, és így végső soron az ember méltóságához való jogát is.

A populáción végzett humángenetikai kutatás könnyen az egyes népcsoportok sérelméhez vezethetne, és sérthetné az egyes egyének emberi méltóságához való jogait, hiszen ezek a kutatások éppen a népcsoportok közötti különbségek kiderítését célozzák. Ennek elkerülése érdekében mondja ki a Humángenetikai törvény, hogy az egyén viselkedésbéli jellemzőit vizsgáló kutatás a személyiség genetikán kívüli jellemzőit is tiszteletben tartó kutatási eljárás biztosításával végezhető el.^[33]

2. A magzati élet védelme

Az Alaptörvény II. cikkében kimondja – ezzel eleget téve az állam az objektív intézményvédelmi kötelezettségének –, hogy a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Ez azonban nem önmagában való, az anya önrendelkezéshez való joga és a magzati élet védelme összefügg egymással. Ebben az esetben a jogi összefonódás abban nyilvánul meg, hogy a végső döntést az anya önrendelkezési joga keretén belül hozza meg, és ő dönti el, hogy a magzatnak életet ad-e vagy sem.

A preimplantációs vizsgálat lehetővé teszi nemcsak a genetikai rendellenességek kiderítését, de azt is, hogy a szülők olyan leendő betegségeket is megtudjanak a beültetésre váró embrióikkal kapcsolatban, amelyek nem feltétlenül okoznak egészség- vagy életminőségromlást a megszületett gyermek életében, egész egyszerűen csak nem olyanakká születnének meg, mint amilyenek az „átlagos” gyermekeket elképzeljük. Magában hordozhatja annak a poszt-eugenikai gondolatnak is a veszélyét, miszerint a szülők egészséges embriók között fognak válogatni aszerint, hogy melyik a számukra leginkább tetsző tulajdonságokkal rendelkező embrió.

Abban az esetben, ha a magzat a prenatális diagnosztika alapján pozitív eredményt mutat, úgy a Magzatvédelmi törvény^[34] értelmében a terhesség megszakítása kérelmezhető a magzat fogyatékosága vagy egyéb károsodása következtében, valamint akkor is, ha a magzat genetikai ártalmának a valószínűsége az ötven százalékot eléri, valamint, ha a magzat a születése után olyan rendellenességben fog szenvedni, amely az élettel összeegyeztethetetlen.^[35] A magzati

[32] Egészségügyi törvény 162. §.

[33] Humángenetikai törvény 17. § (4).

[34] 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről (a továbbiakban: Magzatvédelmi tv.).

[35] Magzatvédelmi tv. 6. § (1) b), (3), (4) b).

élet védelmét vajon melyik eset szolgálja jobban, ha elvégzik a humángenetikai vizsgálatot és az anya úgy dönt, hogy csak az egészséges magzat születhet meg, vagy ha a magzat úgy születhet meg, amilyennek megteremtették, minden hibájával egyetemben?

A genetikai vizsgálatok nemcsak veszélyt jelenthetnek a magzat életére nézve, éppen ellenkezőleg, a majdan megszületett gyermek életminőségét is javíthatják azáltal, hogy olyan rendellenességekre hívják fel időben a szülők figyelmét, amelyek kezelhetők vagy akár gyógyíthatók is.

Lee Silver genetikus „egy olyan jövő képét vázolta fel, amelyben a nők akár száz-egynéhány embrióút készíttethetnek, ezek mindegyikét automatikusan genetikai vizsgálatnak vethetik alá, hogy azután néhány egyszerű egérkattintással kiválaszthatóak legyenek közülük azok, amelyek nem csupán nélkülözik, mondjuk a cisztikus fibrózist okozó génhibát, hanem ráadásul kívánatos tulajdonságokat mutatnak, eyebeek között a testmagasság, a hajszín és az intelligencia tekintetében”.^[36] Az Európa Tanács ennek a designer baby-jelenségnek a lehetőségét egyértelműen tilalmazza.^[37] Tiltja továbbá az Oviedói Egyezmény a gyermek nemének szülők általi megválaszthatóságát is, mely alól kivételt képez az az eset, amikor egy nemhez kötötten öröklődő betegség megelőzéséről van szó.^[38] Ezt a mondatot tartalmazza az Egészségügyi törvényünk is,^[39] melylyel elejét veszi a jogalkotó az Amerikai Egyesült Államok-szerte engedélyezett family balancing jelenségének. A family balancing esetén a szülők dönthetik el, hogy milyen nemű magzatot kívánnak világra hozni, mely módszerrel azonban felboríthatják a társadalom és a természet rendjét, főleg olyan államok esetén, ahol az egyik nem világrajöttét többre tartják, mint a másikat, ezzel teremtve súlyos egyenlőtlenségeket társadalmukban.

Czeizelék '80-as években végzett kutatásából kiderül, hogy Magyarországon a családtervezők 21%-a szeretett volna tudatosan nemet választani leendő gyermeke számára, ha erre törvényi lehetősége lett volna. Ezen szülők 65%-a fiúgyermeket, míg csupán 35%-uk leánygyermeket szeretett volna világra hozni.^[40] Amennyiben a family balancingra lehetőség nyílna, úgy Czeizel az alábbi következményeket tartja kiemelendőknek: a nemek arányának módosulása, a fiúk dominanciájának növekedése a testvérkapcsolatokban, valamint a szülések számának csökkenése.^[41]

[36] Fukuyama, 2003, 107.

[37] A születendő gyermek nemének megválasztására nem elfogadható az orvosi segítséggel végzett reprodukciós technikák alkalmazása, kivéve, ha a cél egy nemhez kötötten öröklődő súlyos betegség elkerülése (Oviedói Egyezmény 14. cikk).

[38] Oviedói Egyezmény 14. cikk.

[39] Egészségügyi törvény 182. § (1).

[40] Czeizel, 1983, 187.

[41] Czeizel, 1983, 187.

Az Oviedói Egyezmény értelmében emberi embriót kutatás céljából tilos létrehozni.^[42] Az embriókon való in vitro kutatás azonban engedélyezett, az embrióknak biztosított megfelelő védelem mellett – hogy ezen védelem alatt mit ért a szabályozás, az nem kerül kifejtésre a dokumentumban.^[43]

Az Egészségügyi törvény is tiltja az embrió kutatási célból történő létrehozását, kimondva továbbá, hogy csak azon embriókat lehet kutatás céljára felhasználni, amelyek reprodukciós eljárások során jöttek létre, és az arra jogosultak beleegyeztek a kutatásba, vagy ha az embriók károsodtak. A törvény 180. § (3) bekezdése vajon nem a potenciális életet védelmezi akkor, amikor kimondja, hogy emberi embriót kutatási célból nem lehet létrehozni? Tilalmazza továbbá a kimérák létrehozását, így állat szervezetébe embriót nem lehet beültetni.^[44] Nem engedélyezi továbbá a törvény az orvostudományi kutatások során sem, hogy egy embrióból több embriót állítsanak elő a szakemberek, valamint tiltja a designer baby-jelenségét is, vagyis nem lehet a kialakult tulajdonságaitól eltérő tulajdonságokkal ellátni az embriót, és klónozni sem lehet.^[45]

3. Az önrendelkezéshez való jog

Az önrendelkezéshez való jog az emberi méltósághoz való jog egyik részjogosítványának tekinthető. Ennek keretében rendelkezhet arról a személy, hogy milyen vizsgálatot szeretne elvégeztetni, valamint ez alapján tilthatja meg egy korábban megengedett vizsgálat elvégzését is, még a vizsgálat megkezdése előtt, számára hátrányos következmények bekövetkezése nélkül. Ezen jog keretén belül dönthet a személy arról is, hogy ki legyen jogosult arra, hogy személyes adatait megismerhesse.

Ahhoz, hogy egy személytől genetikai mintát lehessen venni, a személytájékoztatáson alapuló írásos beleegyezése szükséges.^[46] Erről a személy nemcsak életében, hanem halála esetére is rendelkezhet.^[47] Sőt, ezen nyilatkozatait a személy bármikor visszavonhatja, így bármikor kérelmezheti azt, hogy a tárolt genetikai mintáit és a belőle származó genetikai adatait semmisítsék meg.^[48] A beleegyező nyilatkozatnak tartalmaznia szükséges, hogy mi célból történik a mintavétel, hogy a mintát és az adatot biobankban fogják elhelyezni, továbbá azt is, hogy milyen felhasználáshoz járul hozzá az érintett, valamint arról is nyilatkozik, hogy milyen módon kéri a genetikai mintáinak és személyazonosító adatainak a kezelését és tárolását.^[49]

[42] Oviedói Egyezmény 18. cikk 2.

[43] Oviedói Egyezmény 18. cikk 1.

[44] Egészségügyi törvény 180. § (4).

[45] Egészségügyi törvény 180. § (5).

[46] Humánogenetikai törvény 8. § (1).

[47] Humánogenetikai törvény 9. § (1)-(2).

[48] Humánogenetikai törvény 10. § (1).

[49] Humánogenetikai törvény 8. § (3), 35/2005. EüM rendelet az emberi felhasználásra kerülő vizsgálati készítmények klinikai vizsgálatáról és a helyes klinikai gyakorlat alkalmazásáról 6/B. § (2).

Abban az esetben, ha a preimplantációs vagy prenatalis humángenetikai vizsgálat kedvezőtlen eredményt mutatna az embrióra vagy magzatra nézve, az anya élhet önrendelkezéshez való jogával és kérelmezheti a terhesség megszakítását, vagy olyan embrió beültetését, amelyik esetében a preimplantációs vizsgálat a genetikai rendellenesség vonatkozásában negatív eredménnyel zárult. Az önrendelkezéshez való jog aspektusát tovább árnyalta az az eset, amikor a fogyatékkal született gyermek és a gyermek megszületéséig ennek tudatában nem lévő szülők perelték orvosukat, illetve az egészségügyi szolgáltatót, kártérítést kérve az orvos mulasztásáért. A Kúria az 1/2008. számú PJE határozatában kimondta, hogy „a genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal született gyermek a saját jogán nem igényelhet kártérítést a polgári jog szabályai szerint az egészségügyi szolgáltatótól amiatt, hogy a terhességvizsgálás során elmaradt vagy hibás orvosi tájékoztatás következtében anyja nem élt a terhességmegszakítás jogszabály által biztosított jogával”. Amiatt sem igényelhet a fogyatékkal született gyermek kártérítést a saját jogán, mert ha élhetne ezen jogával, azzal egy olyan paradoxont idézne elő, amelyben közvetetten a gyermek azért perelne, mert neki véleménye szerint meg sem kellett volna születnie, ő kvázi csak egy orvosi mulasztás folytán születhetett meg. Amennyiben ez a jog biztosítva lenne a gyermek számára, úgy egyrészt végeláthatatlanul perelnék az egészségügyi szolgáltatókat kártérítésért cserébe, másrészt a bíróság kimondaná, hogy a fogyatékkal született gyermek nemkívánatos személy, és megszületéséért az orvos a felelős, hiszen ő mulasztott akkor, amikor engedte a fogyatékossgal rendelkező gyermeket megszületni. Márpedig ilyet a bíróságok nem mondhatnak ki.

Amíg egy kutatási alany bármikor dönthet úgy, hogy visszavonja a kutatásba adott beleegyezését, és nem szeretne tovább a kutatásban részt venni, addig egy genetikai mintát kutatás céljára szolgáltató érintett ezt nem teheti meg, legalábbis a törvényi szabályozás és a gyakorlat mást mutat. A gyakorlat értelmében csak a kutatás megkezdése előtt vonhatja vissza a kutatásba adott beleegyező nyilatkozatát, és csak a kutatás megkezdése előtt kérheti, hogy semmisítsék meg a szolgáltatott genetikai mintáit, miután „a genetikai kutatás számára nyújtott minta az egyén adományának tekinthető, s mint ilyen, nem visszavonható”.^[50] Ez azonban nem így található a törvényi szabályozásban, a Humángenetikai törvény visszautal az Egészségügyi törvény azon szakaszára, miszerint a kutatás alanyát a kutatásba való beleegyezése előtt tájékoztatni kell arról is, hogy a kutatásban való részvétele önkéntes, így az abba adott beleegyező nyilatkozatát bármikor indokolás nélkül visszavonhatja.^[51] Ezt a törvényi rendelkezést pontosítja a Humángenetikai törvény, amikor arról rendelkezik, hogy a genetikai minták és adatok megsemmisítését haladéktalanul, de legkésőbb a kérelem előterjesztésétől számított 8 napon belül végre kell hajtani. Ugyanakkor, ebben az esetben a törvényi szabályozás és a nemzetközi szinten is megvalósuló gyakor-

[50] Kosztolányi, 2015, 595.

[51] Humángenetikai törvény 6. § (3), Egészségügyi törvény 159. § (3).

lat nincs összhangban, hiszen míg a gyakorlat értelmében az érintett önkéntesen adományozta mintáit a kutatásnak és azt nem vonhatja vissza éppen az önkéntessége miatt, addig a törvényi szabályozás értelmében az érintett bármikor élhet önrendelkezéshez való jogával, és kérheti mintái és adatai megsemmisítését. Ebben az esetben ütközik az érintett önrendelkezéshez való joga a kutatás szabadságával. Azonban, ha a tárolt genetikai adatok és minták törlésére vonatkozó kérelem beérkezik az intézményhez, úgy az a szervezet a genetikai mintákat és adatokat kizárólag a közeli hozzátartozó érdekében kezelheti tovább. Vagyis, az adatok további kezelésére van lehetőség az érintett hozzájárulását visszavonó nyilatkozata ellenére is, de csakis a közeli hozzátartozó jogos érdekében.^[52]

4. A tájékoztatáshoz való jog

Az önrendelkezéshez való jog és így az emberi méltósághoz való jog is a humángenetikai eljárások során csak és kizárólag a tájékoztatáshoz való jog maradéktalan megvalósulása esetén biztosítható az egyének számára. A humángenetikai vizsgálatoknál már nemcsak ahhoz szükséges a beteg beleegyezése, hogy a kapott egészségügyi adatok alapján melyik terápiás gyógymódot kezdjék meg, hanem ahhoz is, hogy az orvos elvégezhesse a humángenetikai vizsgálatot.^[53] Ez esetben a beteg nemcsak saját állapotáról kaphat információt, hanem a vizsgálat alapján a beteg közeli hozzátartozóiról is, sőt ő maga a saját állapotáról olyan információ birtokába juthat, amelynek tudása nem biztos, hogy a lehető legjobb a számára. Emiatt biztosítják a törvényi rendelkezések nemzetközi szinten is a nem tudáshoz való jogot.

A nem tudás joga védi meg az embereket az olyan információk tudomására jutásától, melyek nemhogy nem pozitív irányba befolyásolnák az életüket, hanem éppen ellenkezőleg, negatív hatást váltanának ki. A Humángenetikai törvény értelmében az érintett lemondhat a genetikai adatainak megismeréséhez fűződő jogáról, vagyis arról, hogy őt a vizsgálat elvégzése után tájékoztassák a vizsgálat eredményeiről.^[54] Ezzel a jogával élve az érintett bár megóvhatja magát és közvetlen környezetét az életvitele, illetve életszemlélete változásától, ám kérdés, hogy mennyiben lehet tájékozott a beleegyezése egy esetleges későbbi egészségügyi beavatkozás során, ha egészségi állapota egy részéről nem hajlandó tudomást venni. Vagyis, „hogyan alapozhatunk egy jogot arra, hogy nem akarunk rendelkezni az információval, ha az autonómia a tájékoztatáson alapuló beleegyezésről alkotott elgondolás alapja, és ha a saját személyiségről szerzett információ az autonóm döntések egyik szükségszerű feltétele”?^[55] Az Egészségügyi törvény meghatározza, hogy a nem tudás jogával az érintett csak abban az esetben élhet, ha betegségének természete nem veszélyezteteti mások egészségét.

[52] Humángenetikai tv. 10. § (2).

[53] Quante, 2012, 166.

[54] Humángenetikai törvény 6. § (7).

[55] Quante, 2012, 166.

A Humán genetikai törvény a tájékoztatáshoz való jog keretén belül kimondja, hogy az érintett, vagyis az a személy, aki a genetikai mintát szolgáltatja, jogosult a vizsgálat során keletkezett genetikai adatainak megismerésére.^[56] Többletfeltevésként a törvény azt is meghatározza, hogy a tájékoztatásnak egy genetikai tanácsadás^[57] keretében szükséges történnie.

A tájékoztatáshoz való jog csak abban az esetben terjed ki a közeli hozzátartozókra, ha az ő betegségük megelőzése vagy a betegség természetének megismerése, esetleg gyógykezelése vagy az utódaira vonatkozó betegsége kockázat miatt szükséges, hogy a közeli hozzátartozó is megismerhesse az érintett genetikai adatait.

Nemcsak azért korlátozzák a humán genetikai adatokról történő tájékoztatás nyújtását, mert a genetikai adat, mint egészségügyi adat különleges adatnak minősül, hanem azért is, mert ezzel az információval könnyű visszaélni, mellyel túl nagy utat nyitnának meg a genetikai alapon történő hátrányos megkülönböztetésnek.

Abban az esetben, ha populáción végzett humán genetikai kutatásról van szó, és a kutatás az érintett viselkedésbeli jellemzőire irányul, vagy az egyes népcsoportok közötti különbségek kiderítése a célja, akkor az csakis egy széleskörű tájékoztatást követően, egy kollektív konzultációs lehetőséget is biztosítva valósulhat meg.^[58] A tájékoztatásnak kétféle módon kell megvalósulnia: tájékoztatni kell a kutatásba bevont populáció egészét a kutatás céljáról, a kutatásba bevont alanyok köréről, számáról, a kutatás időtartamáról, valamint a minták és adatok tárolásának módjáról. Továbbá, tájékoztatni szükséges a populáció egyes tagjait is, lehetőség szerint genetikai tanácsadás formájában.^[59]

A kutatás megkezdése előtt az érintettet genetikai tanácsadás keretén belül tájékoztatni kell a mintavétel céljáról, a humán genetikai vizsgálat menetéről, előnyeiről és kockázatairól, valamint az érintettet, illetve a hozzátartozóit érintő következményekről, továbbá a minta és az adatai tárolásának módjáról, valamint az azonosíthatóságának lehetőségeiről.^[60] Ezen felül a kutatási célból elvégzendő genetikai vizsgálat esetén az érintettet a kutatás lényegéről és arról is tájékoztatni szükséges, hogy kérheti a kutatási eredmények megismerését.^[61]

[56] Humán genetikai törvény 6. § (1).

[57] A genetikai tanácsadást a törvény olyan konzultációs eljárásnéként definiálja, amely során erre jogszabály alapján jogosult személy tájékoztatást ad a klinikai genetikai vizsgálatok előnyeiről vagy kockázatairól, feltárja a humán genetikai vizsgálatok eredményeinek lehetséges következményeit, és segíti a betegség természetének megértését (Humán genetikai törvény 3. § (1) 15.).

[58] Humán genetikai törvény 1/A. § (1).

[59] Humán genetikai törvény 17. § (2).

[60] Humán genetikai törvény 6. § (2), 35/2005. (VIII. 26.) EüM rendelet 6/A. § (1)-(3).

[61] Humán genetikai törvény 6. § (2a) c).

5. A személyes adatok védelme

Az Alaptörvény értelmében mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez.^[62] A genetikai adatok^[63] olyan személyes adatoknak minősülnek, amelyek különleges adatok is, miután a genetikai adat az érintett személlyel kapcsolatba hozható olyan adat, amely az érintett egészségi állapotára vonatkozik.^[64] A GDPR is különleges adatnak minősíti a genetikai adatot, emiatt a személy egyedi azonosítását célzó genetikai adatainak a kezelése tilos a rendelet értelmében.^[65] A genetikai adatok speciális státuszt képviselnek, nemcsak az egyén életvitele, korábbi vagy várható betegségei, gyengeségei, erősségei értelmezhetők általa, hanem az egyén közeli hozzátartozóiról is tartalmazhat adatokat.

A humán genetikai kutatás céljából genetikai mintát szolgáltató érintett érdeke kettős: míg fontos számára az adatainak védelme, addig azt is biztosítani szükséges, hogy nyomon követhesse saját mintáinak sorsát, hiszen „az egyén a saját és/vagy családja életét, egészségét befolyásoló genetikai információtól eshet el az anonimitás fenntartása esetén”,^[66] éppen ezért lehetőséget kell biztosítani számára, hogy az adatait úgy is megismerhesse, hogy az annak megismerésére nem jogosultak számára az ne legyen értelmezhető és az érintetthez köthető.

Az az érintett, aki humán genetikai kutatáshoz szolgáltatott genetikai mintát, bármikor kérheti, hogy ezen mintáit, illetve a belőle származó adatokat kódolják^[67], pszeudonimizálják^[68] vagy anonimizálják.^[69] A GDPR rendelkezéseiben megjelenő adatbiztonság elvét nemcsak a fent említett genetikai minták azonosíthatatlansága és érintetthez kapcsolhatatlansága tükrözi, hanem az is, hogy a Humán genetikai törvény hatálya kiterjed mind a teljesen vagy részben auto-

[62] Alaptörvény VI. cikk (2).

[63] „Genetikai adat: meghatározott érintett személy örökletes tulajdonságaira vonatkozó olyan információ, amely genetikai minta feldolgozásából, illetve az egészségügyi dokumentációból származik, és amely az egyén genetikai eredetű betegségekkel kapcsolatos kockázatára, örökölt hajlamára, testi vagy viselkedésszerű jellemzőire utal, és alkalmas lehet arra, hogy az egyén azonosítható legyen (Humán genetikai törvény 3. § (1) 3.). „Egy természetes személy örökölt vagy szerzett genetikai jellemzőire vonatkozó minden olyan személyes adat, amely az adott személy fiziológiájára vagy egészségi állapotára vonatkozó egyedi információt hordoz, és amely elsősorban az említett természetes személyből vett biológiai minta elemzéséből ered.” (GDPR 4. cikk 13.).

[64] 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról 3. § 2; 3.b).

[65] GDPR 9. cikk.

[66] Kosztolányi, 2015, 593.

[67] Kódolt genetikai minta és adat esetén a mintát adó személyre vonatkozó összes személyazonosító adatot kóddal helyettesítik (Humán genetikai tv. 3. § (1) 4.).

[68] Pszeudonimizált genetikai minta és adat olyan kódolt genetikai mintát vagy adatot jelent, ahol a személyazonosító adatot nemcsak kóddal helyettesítik, hanem ezen kódot csak és kizárólag az érintett rendelkezésére bocsájtják (Humán genetikai tv. 3. § (1) 5.).

[69] Anonimizált genetikai minta és adat esetén az érintett összes személyazonosításra alkalmas adatát alkalmatlanná teszik (Humán genetikai tv. 3. § (1) 6.).

matizált eszközzel, mind pedig a manuális módon végzett adatkezelésre és adatfeldolgozásra is egyaránt.^[70]

A Humán genetikai törvény meghatározza, hogy genetikai adatot kik és milyen célból kezelhetnek. Így humán genetikai adatot humán genetikai vizsgálat vagy humán genetikai kutatás céljából kezelhet mind a vizsgálatot és kutatást végző intézmény, mind pedig a vizsgálatot végző személy, illetve az az orvos, aki a vizsgálatot elrendelte, vagy a kutatás végzésében részt vevő egyéb személy.^[71]

Abban az esetben, ha az érintett adatát archivált gyűjteményben, nem anonimizált módon tárolják és egy új kutatáshoz szeretnék felhasználni, úgy ahhoz az érintett beleegyező nyilatkozata szükséges.^[72] Amennyiben nem lehetséges az érintett beleegyező nyilatkozatának a megszerzése, úgy is engedélyezheti az illetékes kutatás-ethikai bizottság a kutatást, de csak akkor, ha a kutatás a köz érdekeket szolgálja, és sor kerül a minták anonimizálására.^[73] Amennyiben genetikai vizsgálat céljából kerül sor a mintavételre, azonban azt humán genetikai kutatás céljából is fel szeretnék használni a kutatók, úgy ahhoz is az érintett beleegyező nyilatkozata szükséges.^[74]

Biobankban elhelyezendő genetikai minta és ehhez kapcsolódóan személyes adat kezeléséhez és tárolásához is az érintett beleegyező nyilatkozata szükséges.^[75]

6. A testi és lelki egészséghez való jog

Az Alaptörvény mindenki jogát biztosítja a testi és lelki egészségre.^[76] Julesz szerint „az egészséghez való jog egy konkrét, alkotmánnyal rendelkező állam által biztosított alkotmányos jog a testi integritás és a mentális egészség megőrzésére”.^[77] Továbbá Julesz az egészséghez való jogot az állam és a polgár kooperációjának gondolja, amely esetben az egészségügyi szolgáltató azért az egészségkárért nem felel, amely a beteg együttműködési képességének hiányából eredt. Ezen túlmenően, az egészséghez való jogba tartozó részjogosítványnak véli az egészséges környezethez és az egészséges munkakörnyezethez való jogot, valamint az egészségügyi ellátórendszer működésének biztosítását is.^[78]

A humán genetikai vizsgálatok vajon segítik az egészséghez való jog érvényre jutását, vagy megrengetik a személy lelki egészségét, amikor olyan genetikai rendelkezésre hívják fel a figyelmét, mely gyógyíthatatlan betegséget jelez

[70] Humán genetikai tv. 2. § (2).

[71] Humán genetikai tv. 4. § (2).

[72] Humán genetikai tv. 19. § (1).

[73] Kosztolányi, 2015, 594.

[74] Humán genetikai tv. 20. §.

[75] Humán genetikai tv. 21. §.

[76] Alaptörvény XX. cikk (1).

[77] Julesz, 2021, 100.

[78] Julesz, 2021, 101.

előre? Sérül azáltal a lelki egészséghez való jog, hogy kiderül az egyén számára, hogy bár joga van a testi egészségre, de lehetősége nincs rá, gyógymód hiányában? Ezen felmerülő problémák miatt gondolja úgy a genetikus szakma, hogy „ismereteink jelenlegi szintjén helyesebb, ha a diagnosztikus vizsgálatok továbbra is célzottan, a klinikai gyanú alapján behatárolt génekre irányulva történnek”.^[79] Teszi ezt a szakma nemcsak annak érdekében, hogy a személy testi és lelki egészséghez való joga ne szenvedjen csorbát, hanem amiatt is, mert a monogénes – tehát egy gén okozta – rendellenességeken kívül nagyon sok olyan betegség ismeretes, melyeket több gén összetett egymásra hatása okoz, vagy éppen a környezeti behatások. Ezzel a vélekedéssel cseng össze Julesz azon nézete – mellyel én magam is egyetértek –, miszerint „az egészséghez való alkotmányos jogot úgy kell értelmezni, hogy az ne jelentsen többet, mint amit az érintett állam a tudomány és a technika mindenkori állása, valamint az anyagi teherbíró-képessége szerint képes lehet nyújtani”.^[80]

VII. ÖSSZEGRZÉS

A géntechnológia embereken való alkalmazása a humángenetikai vizsgálat és a humángenetikai kutatás esetén már bevett gyakorlatnak tekinthető. A felmerülő kérdések ellenére is kellően szabályozott a terület ahhoz, hogy az egymással ellentétbe kerülő emberi jogok ne egymást kioltásák, hanem egymást támogatva érvényre juthassanak, amennyiben az eljárások valóban az előírásoknak megfelelően történnek.

Kiemelendő ugyanakkor az emberi méltósághoz való jog, mint egyfajta mérce, amelynek érvényesítése minden körülmények között a legfontosabb feladat, nemcsak a jogalkotók, de a humángenetikai eljárásokban részt vevő személyek számára is. Ez szolgálhat alapul a designer baby-jelenség megakadályozásának, a genetikai alapon történő diszkrimináció megtiltásának, valamint annak is, hogy az emberiség közös örökségét, a génkészletünket olyan behatásoknak tegyék ki a kutatók, melyek hatása visszafordíthatatlan lenne.

A jövő nemzedékének genetikai állománya a kezünkben van, ne éljünk vissza a vélt tudásunkkal pusztán hóbortból. Óvjuk és becsüljük azt, s mindenekelőtt: tartsuk tiszteletben egymás genetikai sajátosságait (is).

[79] Kosztolányi, 2015, 591.

[80] Julesz, 2021, 108.

IRODALOM

- Czeizel Endre (1983): *Az emberi öröklődés*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Czeizel Endre (1983): *Egy orvosgenetikai etikai gondolatai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2003): *Poszthumán jövődönk – A biotechnológiai forradalom következményei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gaizler Gyula (1997): *A bioetika alapkérdései*. Magyar Bioetikai Alapítvány Kiadó, Budapest.
- Julesz Máté (2021): *Az egészséghez fűződő jog – A pótanyaságtól a Covid19-ig*. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.4.08>.
- Kosztolányi György (2015): Genetikai betegségek diagnosztikájának és kezelésének etikai aspektusai. In: Oláh Éva (szerk.): *Klinikai genetika*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest.
- Mukherjee, Siddhartha (2017): *A gén – Személyes történet*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Quante, Michael (2012): *Emberi méltóság és személyes autonómia – Demokratikus értékek az élettudományok összefüggésében*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Sándor Judit (2006): Bioetika és emberi jogok: az emberi jogok új generációja? In: *Acta Humana*. 2006/1. sz.
- Sándor Judit (2016): *Az én molekulám – Bioetika és emberi jogok a XXI. század elején*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Sári János – Somody Bernadette (2008): *Alapjogok – Alkotmánytan II*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Venetianer Pál (2013): *Az emberi genom*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630596985>.

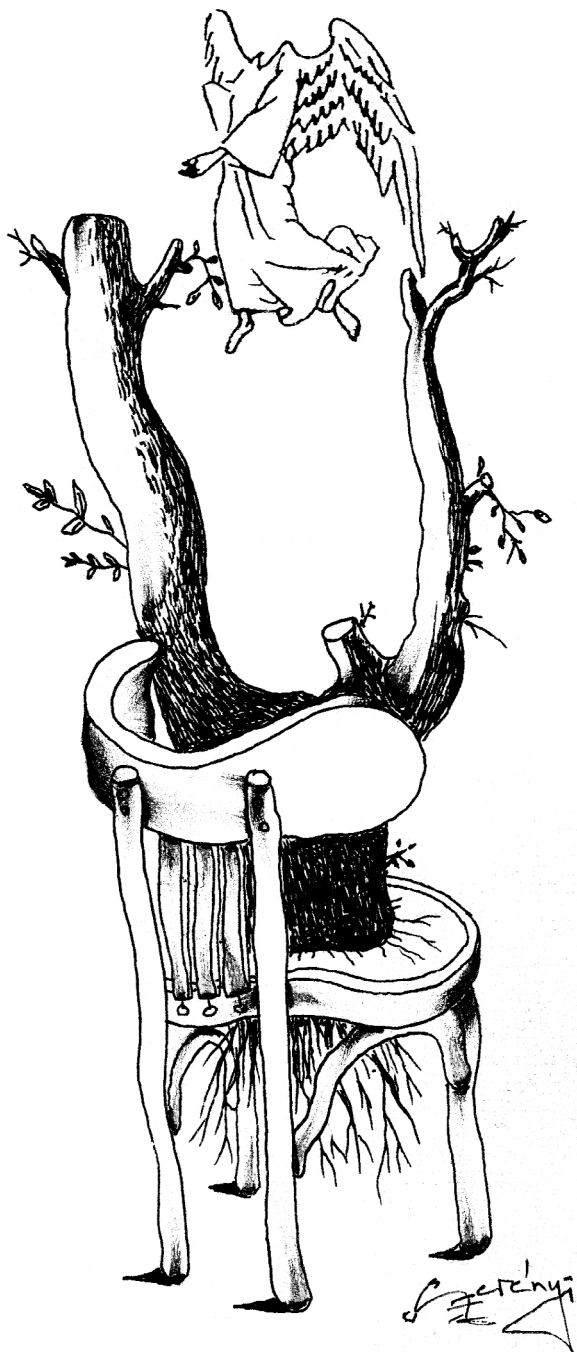
INTERNETES FORRÁSOK

- Lőw Péter (2014): *Bevezetés a bioetikába*. (Elérhető: <https://docplayer.hu/17687245-Bevezetes-a-bioetikaba.html>. Letöltés ideje: 2018.02.01.).
- Raskó István (2015): Humángenetikai a laboratóriumtól a betegágyig. In: *Magyar Tudomány*. 2015/4. sz. (Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/2015/04/13.htm>. Letöltés ideje: 2021.05.30.).
- Unesco Digital Library: Study submitted by the Director-General concerning the possibility of drawing up an international instrument for the protection of the human genome, 1993. (Elérhető: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000095428>. Letöltés ideje: 2020.09.04.).

JOGFORRÁSOK

- 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
- 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.
- 2008. évi XXI. törvény a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól.
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.
- 35/2005. EüM rendelet az emberi felhasználásra kerülő vizsgálati készítmények klinikai vizsgálatáról és a helyes klinikai gyakorlat alkalmazásáról.

- GDPR - Általános Adatvédelmi Rendelet.
- Magyarország Alaptörvénye.
- Oviedói Egyezmény.

Szerényi Gábor grafikája

MEERA ALMA'AITAH

Meera Alma'aitah: The laws and policies regarding refugees in Jordan

ABSTRACT

This article seeks to address a crucial issue concerning the absence of legal frameworks in Jordan that govern asylum and refugee matters. Due to the country's experience in dealing with numerous waves of refugees, it has become a regional and international leader in the field, making it essential to establish appropriate laws. The study aims to confront and correct any erroneous legal interpretations resulting from the lack of specific Jordanian legal articles on asylum. It explores the reasons for the absence of legislative formulas, taking into account internal and external factors, including economic and political circumstances, which have hindered the creation of legal frameworks. The study is comprehensive and considers all specifics, while also avoiding any potential sensitivities between Jordan and other nations.

Keywords: refugees ■ asylum seekers ■ human rights ■ UNHCR ■ conventions ■ politics ■ economy ■ Jordan

I. INTRODUCTION

Jordan has been a significant recipient of refugees throughout its history, with multiple waves of refugees arriving before and after the establishment of the Kingdom of Jordan. However, the refugee crises that occurred after the establishment of the Kingdom were unique in their demographic and cultural impact on Jordanian society due to the large numbers of people involved. As a result of its experience with refugees, Jordan has become an important country on the international stage.

Jordan is recognized for its humanitarian, moral, and religious commitment to supporting asylum and refugees, despite having limited resources to handle such crises. Its stable and safe environment has made it an attractive destination for those seeking refuge, although these crises have negatively impacted on Jordanian society.^[1]

[1] Esteh, 2014, 48.

One significant shortcoming is the lack of legislation related to asylum and refugees, leading to recommendations and conclusions about the deficiencies in Jordanian law in this area. Despite these challenges, Jordan remains dedicated to supporting refugees and upholding human rights principles.

II. CONSTITUTIONAL PROVISIONS

Article 21(1) of the Jordanian Constitution provides that “political refugees shall not be extradited on account of their political beliefs or for their defense of liberty.”^[2]

Jordan has not established any laws that govern the situation of refugees, including those who flee their countries for political reasons. Also, Jordan is not bound by any international agreements or treaties related to refugees as it has not signed or ratified the 1951 Convention on the Status of Refugees or its 1967 Protocol, as stated in a report by UNHCR in 2013. The Law No. 24 of 1973 regarding residency and foreigners’ affairs is applicable to both refugees and asylum-seekers in Jordan, as it encompasses all foreigners without differentiating between refugees and non-refugees. Article 2 of the law defines a foreigner as an individual who does not possess Jordanian nationality. Even though the law mentions refugees in certain sections, it does not specify them as a distinct group. As a result, the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) signed an agreement with the Jordanian government on July 30, 1997, which outlined specific issues to help the High Commissioner’s Office provide humanitarian aid and international protection to refugees and other individuals protected by the UNHCR in the Hashemite Kingdom of Jordan. Additionally, a memorandum of understanding was signed in 1998 and partially amended in 2014. The first article of the memorandum contained a definition of a refugee that was influenced by the definition of a refugee in the 1951 Convention. The above-mentioned agreement neither discussed the rights and responsibilities of refugees, nor did it signify any duties or commitments towards them. The primary aim of the agreement was to establish Jordan as a provisional host nation that would offer safety and refuge to the UNHCR, its personnel, and operations, with the ultimate goal of finding a resolution for the refugee crisis.^[3]

III. MEMORANDUM OF UNDERSTANDING BETWEEN JORDAN AND THE UNHCR

The 1998 Memorandum of Understanding granted the Commission extensive authority, allowing it to communicate with the relevant Jordanian authorities

[2] Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan.

[3] Memorandum of Understanding Between the Government of Jordan and UNHCR (Apr. 5, 1998).

and collaborate with them, including the Ministry of Interior through the Coordination Office set up within the Ministry. It also permitted communication with security agencies, such as those responsible for residency, borders, and legal enforcement, as well as the Ministry of Foreign Affairs and other foreign entities.

In 2003, the agreement between UNHCR and Jordan was expanded and developed into a formal letter of understanding signed in April of that year. This letter of understanding aimed to address any humanitarian crises that require international and humanitarian assistance. Under the terms of the agreement, the Jordanian government and the UNHCR work together to provide international and temporary protection as well as humanitarian aid to refugees. The agreement also established a temporary shelter for those fleeing from Iraq, known as the Regional Temporary Shelter.

As a result of negotiations between Jordan and the United Nations High Commission, several agreements were reached, including facilitating the Commission's work and assisting beneficiaries who require international protection. Additionally, measures were put in place regarding entry and immigration procedures, and the principle of non-expulsion of refugees outlined in Article 2 was adhered to. The agreement also allowed UNHCR employees to meet with asylum seekers who entered the country illegally, as per Article 3. Furthermore, Article 10 included provisions to exempt individuals from fines for overstaying their residency and departure tax.

Jordan and the UNHCR came to an agreement to uphold certain rights and benefits of refugees and asylum seekers, including (1) the right to practice their religion and provide religious education to their children, and freedom from discrimination based on race, religion, or nationality, provided that these religious rights do not violate any laws, regulations, or public morals, and (2) the right to access courts of law without any discrimination and with the same legal assistance as Jordanian citizens, if possible.^[4] Top of Form.

As per the agreement between Jordan and the UNHCR, the UNHCR is permitted to conduct interviews with asylum seekers who enter Jordan through illegal means, and the UNHCR is required to determine their status within seven days. In case of certain exceptional circumstances where a different procedure is necessary, the determination process should not exceed one month.

According to an article published in the Jordan Times, the Memorandum of Understanding was amended in 2014. The amendment extended the period for the UNHCR to process refugee applications from "between 21 and 30 days" to 90 days and increased the validity of a refugee identification card to one year instead of six months.^[5] However, a 2015 report by the International Human Rights Clinic and the Norwegian Refugee Council indicated that the 2014 amendment was not released to the public.

[4] Id. art. 6.

[5] Khetam, 2014.

Given the significant waves of refugees received by Jordan throughout its history, it is unsurprising to observe notable legal shortcomings in the legislation concerning asylum issues. In the following, this article will focus on the fundamental factors that have hindered the development of legal regulations on asylum issues and their critical themes.

IV. THE POLITICAL FACTORS

There are political obstacles that have hindered the creation of legal regulations related to asylum issues in Jordan. Throughout different stages of its development from an emirate to a kingdom, the Jordanian monarchy has faced internal political challenges. Additionally, regional instability and the country's parliamentary life have left little room to prioritize the issue of refugees. It is important to note that the right of asylum is traditionally reserved for the state, which has the authority to accept or reject asylum requests based on its sovereignty over its territory. This principle is linked to the legislation of each state, based on the theory of sovereignty.^[6]

Due to the unstable political climate and societal tensions during the early years of the Jordanian monarchy, the internal elites were divided by political and intellectual differences, some of whom had connections with foreign interests. Moreover, the governments in charge of devising legal and legislative frameworks faced political instability, hindering the progression of constitutional processes.^[7]

The process of passing legislation goes through several stages, starting with the submission of a draft law and its reasons by the Prime Minister to the Parliament Speaker, followed by referral to the relevant parliamentary committee along with a report. Eventually, it is presented to the National Assembly for approval, amendment, or rejection. This lengthy legislative process may present a significant obstacle to enacting refugee laws, which is further compounded by other factors that impede the consideration of legislative issues pertaining to asylum cases. Additionally, the instability of parliaments that are dissolved before their term exacerbates this situation. For instance, there have been cases where councils remained active for one month only or slightly more. This state of instability renders it difficult for councils to enact legislation.^[8]

[6] Hasawi, 2008, 36.

[7] Al-Tawalbeh, 2010, 36.

[8] Adapted from Al-Masalha, 1999, 35.

V. THE ECONOMIC FACTORS

In terms of the economy, Jordan's resources are limited, and its economy is heavily dependent on two main sources. Firstly, foreign aid, which in 2018, amounted to \$2.99 billion from various international donors and institutions, according to the Minister of Planning and International Cooperation.^[9] Secondly, remittances from Jordanians working abroad, which constituted 14% of the total national income between 2000-2014, but decreased by 2.8% in 2016 due to regional crises, as stated by the Governor of the Central Bank of Jordan.^[10] Jordan's economy is closely tied to its relationships and interactions with other countries, both regionally and internationally. Any disruption to either of these two sources will have a direct impact on the Jordanian economy. As a result, Jordan is cautious in its external relations with other countries.

Hence, the decision-making process in Jordan cannot be deemed entirely sovereign as the country's scarce resources, mainly economic, often compel it to acquiesce, either directly or indirectly, to the demands of its supporters and the nations where its expatriates live. This is necessary to ensure that Jordan does not lose either of its two crucial sources of income on which its economy relies heavily.

Due to the economic constraints and reliance on external support to sustain its economy, Jordan has adopted a constructive neutral stance towards drafting legal legislation on asylum and refugee issues. The country is careful not to upset its donors or countries where Jordanian expatriates reside. Jordanian policy-makers believe that delving into these issues may bring more harm than benefit to the country's economic and political stability.

VI. THE SOCIAL EFFECTS

The social impact of the refugee crisis has been felt in various forms and has had direct consequences, particularly in the areas of employment and the labor market. Syrian workers who are willing to work for lower wages have replaced Jordanian workers, resulting in higher unemployment rates among Jordanians. This situation has had negative consequences for the administration of the state and has created a new problem that is worsening without a solution in sight. Furthermore, the psychological burden on Jordanian society is gradually increasing due to the refugee crisis.^[11]

In addition to the previously mentioned social impacts, there are also new challenges facing Jordanian society, including drug abuse, crime, and underage

[9] Al-Fakhoury, 2017.

[10] Al-Dubaisiyah, 2016.

[11] Al-Hilweh, 2013.

marriage. The influx of Syrian workers across all sectors has created significant challenges for the Jordanian economy and workforce.^[12] The presence of refugees has also affected Jordanian charitable organizations, resulting in decreased aid to poor Jordanian families. To avoid creating tensions between the Jordanian community and Syrian refugees, the government allocated 20% of international aid to support poor Jordanian families (International Labour Organization).^[13]

Subsequently, new cultural challenges have emerged and are posing a threat to the integrity of Jordanian culture as a whole.

VII. CONCLUSION

It can be inferred that Jordan has refrained from developing legal frameworks for legislation pertaining to refugee issues due to a range of factors influenced by the country's internal and external conditions. It is evident that the approach to addressing asylum and refugee issues is inextricably linked to the political and economic circumstances both domestically and internationally.

BIBLIOGRAPHY

- Abdullah, Al-Tawalbeh (2010): *The Jordanian Parliamentary Life and Its Evolution*. Press and Publications Department, Amman.
- Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan (as amended). (Available at: <http://www.parliament.jo/node/137> (in Arabic), archived at <https://perma.cc/4D2K-CYDL>).
- Fawzia Muhammad Saeed, Esteh (2014): *Asylum in Jordanian and International Law*. Legal Study, Unpublished Master Thesis. Amman Arab University, Amman.
- Imad, Al-Fakhoury (2017): Details of foreign aid to Jordan. In: *Al-gad newspaper*. Vol. 4752/2017.
- International Labor Organization (2014): *The Syrian Refugee Crisis in Jordan Highlights the Importance of Accelerating the Address of Major Issues in the Labor Market*. Regional Office, Beirut.
- Khetam, Malkawi (2014): UNHCR Sign Amendments to Cooperation Memo. In: *Jordan Times*. (Available at: <https://www.jordantimes.com/news/local/gov%E2%80%99t-unhcr-sign-amendments-cooperation-memo>).
- Law No. 24 of 1973 concerning Residency and Foreigners' Affairs. (Available at: <http://www.elawyerassistance.com/LegislationsPDF/jordan/residencyLawAr.pdf>, in Arabic).
- Memorandum of Understanding Between the Government of Jordan and UNHCR (Apr. 5, 1998). (Available at: <http://mawgeng.a.m.f.unblog.fr/files/2009/02/moujordan.doc>. Accessed on: 2102//2021.).

[12] Al-Quds Al-Arabi, No. 7581.

[13] International Labour Organization.

- Muhammad, Al-masalha (1999): *The Partisan and Political Experience in Jordan*. First Edition. Wael Publishing and Distribution House, Amman, Jordan.
- Najwa Mustafa, Hasawi (2008): *Palestinian Refugee Rights between International Legitimacy and Palestinian-Israeli Negotiations*. First Edition. Zaytouna Center for Studies and Consultations Publications, AD, Beirut-Lebanon.
- UNHCR, Submission by the UNHCR for the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report – Universal Periodic Review: Jordan 1 (Mar. 2013). (Available at: <http://www.refworld.org/pdfid/513d90172.pdf>).
- Zaid, Al-Dubaisiyah (2016): Transfers of Jordanians abroad to the new Arab return. In: *The new Arab newspaper*. Vol. 2671/2016.

Szerényi Gábor grafikája

HÁROMSZÉKI BENCE

A rendszerváltoztatás utáni jogtudat- kutatásokról röviden

ABSTRACT

Since the 1990s, regime change has brought radical changes in almost every respect in Hungary. The legal culture, the legal socialisation and the legal consciousness of Hungarian society were also transformed and shaped. In the present study – without attempting to be comprehensive –, I have examined some of the more important Hungarian research on this topic, paying particular attention to the focus groups, the types of questions and the topics through which the researchers have tried to explore the current state of Hungarian legal consciousness.

Keywords: legal culture ■ legal socialisation ■ legal consciousness
■ empirical research

I. BEVEZETŐ

Az 1990-es évektől a rendszerváltoztatás radikális politikai, társadalmi és gazdasági változásokat hozott, amellyel együtt járt a jogról alkotott kép formálódása is. Az értékrend gyorsuló ütemű változása, a társadalmi nyilvánosság kiszélesedése, a szólás- és sajtószabadság, illetve a tömegtájékoztatás technikai feltételeinek robbanásszerű változása, valamint az oktatási rendszer átalakulása nyilvánvalóan kihatott a szocializáció, s ezen keresztül a jogi szocializáció működésére is. A változás különböző területeinek felsorolása nyilván csak a teljesség igénye nélkül lehetséges, hiszen Magyarországon 1990-től az egész „rendszer” megváltozott, ezzel együtt annak összes strukturális eleme is átalakult. A többpártrendszeren alapuló képviselői demokrácia együtt járt az állampolgári kultúra demokratikus irányba való fejlődésével, és a hatalmi ágak elválasztásán alapuló kormányzati rendszer magával hozta új intézmények létrehozását, amely körülmény szintén jelentős hatást gyakorolt az állampolgároknak az államhoz és a joghoz való viszonyára. Hasonlóan erőteljes hatása volt a gazdasági rend átalakulásának, a tervgazdálkodás

viSSzaszorulásának és a piacgazdaság térnyerésének. Emellett a kutatás szabadságának biztosítása együtt járt a marxizmus egyeduralma alóli felszabadulással és új társadalomtudományi diszciplínák megjelenésével, s az egyetemi képzés szerkezetének átalakulásával párhuzamosan megnövekedett a társadalomtudományi kutatóhelyek száma is. Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az értékek, a kultúra, a politikai és a gazdasági rendszer nem egy csapásra és véglegesen alakultak át a rendszerváltáskor, hanem az elmúlt harminc évben további jelentős változásokon mentek keresztül. A kutatások ismertetése előtt jegyzem meg, hogy a szakirodalom tanulmányozása alapján a rendszerváltás első két évtizedében átmenetileg visszaesett a jogtudatkutatás Magyarországon. H. Szilágyi István szerint ennek egyik oka a területen bekövetkezett számtalan személyi változás. A jogtudatkutatásokban korábban résztvevő tudósok szakterületet váltottak, voltak, akik külföldre mentek, s az idő múlásával szakmán belül egy generációváltásra is sor került, ezen túlmenően az ideológiai korlátok ledőlése a szakmában a tananyagfejlesztés feladatát állította előtérbe az alap kutatások helyett. A rendszerváltoztatást követő első évtized az elméleti építkezés jegyében telt, s a korábbiak mellett új módszerek bevezetése is sor került. A jogi szocializáció iránti érdeklődés két irányban fejlődött tovább: egyrészt a középiskolás és fiatalabb korosztályok, másrészt a joghallgatók jogtudatának vizsgálata irányába. A későbbiekben pedig a joghallgatók körében végzett vizsgálatok Kelemen László és Fónai Mihály munkái révén összekapcsolódtak a jogászszág különböző csoportjaiban folytatott kutatásokkal.^[1]

II. A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ELSŐ ÉVTIZED FONTOSABB KUTATÁSAI

Csepeli György és Örkény Antal 1989 tavaszán kezdődő felmérésének célja az volt, hogy vizsgálja az értelmiség egyes csoportjainak vélekedését a halálbüntetés és a kisebbségek diszkriminációja ügyéről, valamint ezek összefüggését a liberális eszmékkel. A 694 fős értelmiségi mintában kérdőívvel dolgoztak és a halálbüntetés kapcsán két, logikailag ellentmondó tételt használtak, amivel kizárhatták az ellentétes válaszokat. A vélemények elemzése azt mutatta, hogy a válaszok kb.70 %-a volt értékelhető, és az összes megkérdezett több, mint fele helytelenítette azt a nézetet, hogy a „javíthatatlan bűnözőkkel szemben a társadalom egyedül a halálbüntetés fenntartásával védekezhet”. A kutatás megállapította, hogy a halálbüntetés ellenzésének foka a műveltséggel emelkedett, és hivatási csoportok szerint változott. A humanizmus és a tolerancia elválásának mérésére négy alcsoportra osztották a válaszadókat, megkülönböztetve az intoleránsakat, akik igenlik a halálbüntetést és elfogadják a diszkriminációt, a toleránsakat, akik elutasítják ezeket, a következtelen toleránsakat, akik a halálbün-

[1] H. Szilágyi, 2021, 41-44.

tetés elutasítása mellett elfogadják a diszkriminációt, és végül az áltoleránsakat, akik a halálbüntetés elfogadása mellett ellenzik a diszkriminációt. A kutatás két vonatkozásban is tovább hatott a későbbi vizsgálatokra. Egyrészt a halálbüntetéshez való viszony vizsgálata a büntetési igény változásának egy fontos indikátora maradt a továbbiakban is, másrészt a kutatás először kapcsolta össze a társadalmi jogtudat vizsgálatát a politikai kultúra tanulmányozásával.^[2]

1998-ban Kormány Attila az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett 200 főre kiterjedő empirikus vizsgálatot a jogismeret és jogtudat vizsgálatára. Kérdései az összehasonlíthatóság érdekében követték az 1965-ös, Kulcsár Kálmán-féle felmérés kérdéseit, bár a kutatás fő célja a rendszerváltoztatás utáni új jogintézmények ismeretének felmérése volt. Az értékelés során megállapították, hogy az állampolgárok felületesen ismerik a jogszabályokat, s különösen igaz volt ez az Alkotmányban lefektetett normákra. A korábbi kutatásokkal egyezően kiderült az is, hogy a magasabb iskolai végzettségűek jogismereti szintje is magasabb, továbbá kimutatták, hogy a célcsoport büntetőjoggal, különösen a hagyományos értékekkel kapcsolatos tudásszintje a legszélesebb körű. Kiderült a kutatás értékelésekor, hogy csökkent a falun és városban élők, valamint a nők és férfiak jogismerete közti különbség. A médiumok jogismeret-terjesztésben betöltött szerepét jelentősen itélte a kutatás, viszont hangsúlyozták, hogy a tömegtájékoztatásból szerzett információk zöme pontatlan, sokszor megzavarja az embereket. Kormány a kutatást összességében borúlátó értékeléssel zárta, mivel véleménye szerint az adott kor magyar társadalmában az emberek nem bíztak a jogban, a jogkövetés inkább szokásszerű volt, mint tudatos, s inkább a szankcióktól való félelem hatására következett be.^[3]

Gajduschek György, aki publikációiban részletesen bemutatja a Magyarországon megjelent, 1990 utáni jogtudatkutatók túlnyomó részét, hangsúlyosnak tekinti Visegrády Antal és Schadt Mária egyetemi hallgatók körében végzett, 1984-es adatfelvétel^[4] longitudinálissá fejlesztését. 1996 tavaszán mélyinterjúkat készítettek és a következő év őszén próbakérdőívvel 30 hallgatót kérdeztek meg. Átdolgozták a korábbi kérdőívet, hozzáigazítva azt az időközben megváltozott társadalmi-politikai viszonyokhoz, továbbá új tételek is beépítésre kerültek. Az 500 fős mintába a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem öt karáról 100-100 hallgató került kiválasztásra az 1998/1999-es tanév őszi szemeszterében végzett adatfelvételhez. A vizsgálat célja annak felderítése volt, hogy a jövő értelmisége hogyan vélekedik a jogismeret fontosságáról, milyen ismeretekkel rendelkeznek bizonyos jogintézményekről. A kontrollváltozók között a válaszadók társadalmi háttérét vizsgálták, továbbá a jogi ismereteik forrásait is igyekeztek feltérképezni. A hallgatók a jogszabályok ismeretét egyöntetűen fontosnak tartották, azonban a konkrét jogintézmények ismerete és értékelése terén már jelentős eltérések mutatkoztak a nemek és a karok között is. A halálbün-

[2] Csepeli – Örkény, 1990, 678-683.

[3] Kormány, 1998, 173-211.

[4] Visegrády – Schadt, 1985, 735-744.

tetés eltörlését támogatók aránya a két kutatás között eltelt másfél évtizedben 18%-ról 46%-ra emelkedett, azonban még így is kisebbségben maradtak a halálbüntetés visszaállítását igénylőkkel szemben, ugyanakkor az eutanázia intézményének bevezetését a megkérdezettek kétharmada támogatta. A jogismeret forrásainak tekintetében váratlan volt a kutatásban, hogy míg a hagyományos médiumokat a tizenöt évvel korábbi felmérésben a válaszadók egynegyede jelölte meg legfontosabb jogi hírforrásként, az 1998–1999-es adatok azt mutatták, hogy az ismeretszerzés aktív formái messze megelőzték a tömegtájékoztatási formákat.^[5] A kutatás értékeléséhez hozzátartozik a Gajdusчек Görgy által megfogalmazott módszertani bírálat is, amelyben a szerző felhívta a figyelmet a mintavétel körüli bizonytalanságokra, a vizsgálatban használt kérdőív közlésének elmulasztására, a vizsgálati adatok ismertetésének hiányosságaira és az adatokkal nem mindig alátámasztható következtetésekre. Gajdusчек György – Visegrády munkájának elismerése mellett – erőteljesen kritizálta a tanulmányt annak okán, hogy az adatfelvétel módjáról keveset publikált a szerző, s nem ismert, hogyan történt a hallgatók kiválasztása, azaz mennyire reprezentatív a minta. Ezek olyan szükséges adatok, amelyek nélkül nem szabadna közölni kutatási eredményeket, mivel az adatfelvétel nem rekonstruálható.^[6]

Fenti kutatással párhuzamosan Szabó Ildikó és Örkény Antal vezetett vizsgálatot, amelynek célja a 18–19 éves gimnazista fiatalok állampolgári kultúrájának megismerése volt. A kérdőív tematikája négy fő részre összpontosított: a politikai ismeretekre, érzelmekre, értékekre és a politikai cselekvés mintáira. A diákok több mint fele csak az Országgyűlésről, a helyi önkormányzatokról és a minisztériumokról rendelkezett ismeretekkel. Több, mint egynegyedük tudta a kormány, a szakszervezetek és az Alkotmánybíróság feladatait. A politikai pártok és a bíróságok szerepével pedig kevesebb, mint negyedük volt tisztában. Legtöbb ismerettel a gimnazisták, aztán a szakközépiskolások, végül a szakiskolások rendelkeztek, s minden iskolatípusban a fiúk voltak tájékozottabbak. A jogrend garanciáiról szóló kérdésekben az Alkotmány tartalmát és az Alkotmánybíróság feladatait firtatták a kutatók. Az előbbivel a diákok csupán 12%-a volt tisztában, az Alkotmánybíróság funkciójáról csupán 3%-uk rendelkezett érdemi ismeretekkel. A tanulók halálbüntetéssel kapcsolatos állásfoglalását is részletesen elemezték a kutatók, az értékelés alapján a válaszadók többsége halálbüntetés-pártinak bizonyult. A gimnazisták 64%-a volt ezen az állásponton, a szakközépiskolások fiúk 79%-a fogadta el a legsúlyosabb szankciót. A kutatásban vizsgálták a halálbüntetés-párti álláspontnak az antiszociális beállítódással, a politika mint érték elutasításával és az abortuszellenességgel meglévő összefüggéseit. A legfontosabb következtetés e körben a következő volt: az abortuszellenesség a halálbüntetés elfogadásával, sőt igenlésével együtt jelentkezett, merev ellenpontjaként a liberális attitűdnek. A hírfogyasztás mérésére a kutatók a televíziós hírműsorok nézettségének elemzését használták. Az ál-

[5] Visegrády – Schadt, 2000, 745-750.

[6] Gajdusчек, 2016, 11.

lampolgári aktivitást három kérdéskörben vizsgálták: az elsővel a szervezetekhez való csatlakozási hajlandóságot, a másodikkal az aláírásgyűjtésekben való aktivitást, a harmadikkal pedig egy iskolai konfliktusba való beavatkozásra való hajlandóságot értékelték. A politikai aktivitás elemei közül a szervezetekben való részvétel a legnépszerűbb, erre a lányok sokkal nyitottabbak voltak a fiúknál. Kevésbé vonzó aktivitási formának bizonyult az aláírásgyűjtésekhez való csatlakozás, a legcsekélyebb aktivitási hajlandóság az iskolai konfliktusba való beavatkozás terén mutatkozott. A diákok fele nem kívánt részt venni semmilyen szervezet munkájában, nem érdekelte semmilyen aláírásgyűjtési akció, az iskolai konfliktusban pedig a megkérdőjelezettek közel fele a hallgatást választotta. A kisebbségekhez való viszony vizsgálata során kiderült, hogy a fiatalok alapvetően cigányellenesek. A középiskolások 60%-a mondta azt, hogy cigány származású személlyel nem szívesen dolgozna együtt.^[7]

Váriné Szilágyi Ibolya az előbbieknél fiatalabb korosztályokra terjesztette ki a jogi szocializáció vizsgálatát, amelynek első részében hatodik és nyolcadik osztályos általános iskolás és második gimnazisták köréből összeállított mintán végeztek kérdőíves vizsgálatot. A projekt célja a tizenévesek jogismeretén túlmenően a jogi érzékenységük vizsgálata volt, ennek során a kulcsfontosságú jogi fogalmaknak tulajdonított jelentések és értékek, valamint a jogrendszer elemeire és működésére vonatkozó attitűdök felderítésére fókuszáltak a kutatók. A vizsgálatban leginkább két témára koncentráltak: a felelősség jelenlétére a jogi érzékenységben, valamint az életkor szerepére a jogi érzékenység alakulásában. Az első kérdésben úgy találták, hogy a tizenévesek érzelmileg pozitívan viszonyulnak a „felelősség” fogalmához, ugyanakkor a gimnazisták gyakrabban említették az önbecsüléssel, az önmegvalósítással összefüggésben a felelősség fogalmát, s ugyancsak az idősebbek voltak hajlamosabbak arra, hogy a „felelősséget” megkülönböztessék a „kötelezettségtől”. A kutatás rávilágított arra is, hogy az életkor előrehaladtával a „kötelességet” a fiatalok egyre inkább a „polgár” fogalmához társítják, viszont az életkortól független az a minta, hogy a fiatalok nagyobb felelősséget tulajdonítanak a személyeknek, mint az intézményeknek. A kutatócsoporthoz csatlakozott Sajó András is, aki ugyanezen az adatbázison dolgozva a jog elsődleges észlelését vizsgálta. A felmérés adatai igazolták előzetes feltevését, mely szerint a jogot elsősorban büntetőjogi funkciójában érzékeli az emberek.^[8] Váriné Szilágyi Ibolya az előzőekben ismertetett kérdőíves adatfelvételt egy kvalitatív vizsgálattal egészítette ki 1997-ben. A projekt második fázisában a fiatalok jogi érzékenységének társadalmi nemek szerinti különbségeire, valamint a jogi nézetek társadalmi bizalomhoz való kapcsolatára összpontosított az elemzés. Mindkét téma vizsgálata kapcsán először a korábbi kvantitatív adatfelvétel eredményeinek másodelemzését végezték el a kutatók, amelyet kiegészítettek a kérdőíves adatfelvételben részt vevő diákokkal készített csoportos interjúkkal. A 6-8 fős csoportokban folytatott beszélgetések témá-

[7] Szabó – Örkény, 1998, 15-207.

[8] Sajó, 1997, 153-160.

ját a kérdőívekben szereplő válaszok alapján felépített 12 elképzelt történetből választották ki. A beszélgetéseket magnóra rögzítették és tartalomelemzésnek vetették alá. A kutatás eredményei a fiatalok jogi érzékenységének nemek közötti különbségei tekintetében a következőket állapították meg: a fiúk inkább igyekeztek észszerűen számot vetni a cselekvések tágabb társadalmi mezőben mutatkozó következményeivel, míg a lányoknál a figyelem inkább a közvetlenül veszélyeztetett személy segítésére irányult. Kiderült az is, hogy a fiatalok jogi tájékozottsága még az őket legközvetlenebbül érintő területeken is nagyon hézagos. Megmutakoztak a nemek közötti különbségek a bizalom és a szolidaritás felfogása tekintetében is. A lányok gyakrabban társították a „bizalom” fogalmát a magánéletet megjelenítő fogalmakhoz és értékekhez, a fiúk inkább az „állampolgár” és a „nagykorúság” fogalmait kapcsolták össze azzal, ami azt jelzi, hogy a bizalmat inkább a személytelenebb szférákban értelmezték. A kutatás során a szerző végül arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált magyar fiatalok a jogrendszer működését általánosságban ismerik, és annak intézményeibe és szereplőibe vetett bizalom „biztatóan pozitív” volt.^[9]

Váriné fentebb ismertetett legfontosabb kutatásait „A jogtudatról – alulnézetben” című könyvében, 2010-ben foglalta össze. A kötet empirikus háttéréül a kutatások mellett Váriné fejlesztő tevékenysége során szerzett tapasztalatai is hozzájárultak.

Az oktatási jogok miniszteri biztosa a 2000–2001-es tanévben végeztetett országos kutatást a gyermekek és tanárok jogtudatának vizsgálatára, kiemelve az alkotmányos alapelvekre és az igazságszolgáltatás működésére vonatkozó kérdéseket. A munka során ötvözték a kérdőíves mintavétel, az interjú és a megfigyelés módszerét. A jogismeret mellett vizsgálták a konfliktuskezeléssel és előítéletességgel kapcsolatos attitűdöket, valamint a családi háttér és a tanári magatartás, továbbá az iskola szellemiségének hatását a diákok jogtudatára.^[10]

Kormány Attila egy hagyományos jogtudattal kapcsolatos kutatásra vállalkozott 1998-ban. Egy 219 fős mintán, a jogismeret változásának felderítését célzó, az 1965-ös Kulcsár-féle felmérésben alkalmazott kérdőív használatával készített felmérést. A minta kiválasztása azonban „teljesen véletlenszerű” volt, és semmit nem tudtak meg például annak szocio-demográfiai összetételéről. A jogismeret jogági megoszlásáról az adatok a korábbi kutatásokhoz hasonló eredményeket hoztak.^[11] Gajdusчек György azonban kritikai értékelésében kiemelte, hogy Kormány az eredmények értelmezésében az adatoktól elrugaszkozó következtetésre jutott. Például az alkotmányjogi ismereteket vizsgáló három kérdésre adott helyes válaszok aránya 87%, 69% és 76%, így Gajdusчек szerint kérdéses, hogy mire alapozza a szerző az alkotmányjogi ismeretek alacsony szintjére vonatkozó állítását.^[12]

[9] Váriné Szilágyi, 2010, 92-157.

[10] Gajdusчек, 2016, 16-17.

[11] Kormány, 1998, 173-211.

[12] Gajdusчек, 2016, 14.

A romák jogi kultúrájának vizsgálatára irányuló kutatások kezdetét az 1997–1999 között Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik városi bíróságán végzett felmérés jelentette, amely arra a kérdésre kereste a választ, hogy a romák rendelkeznek-e olyan sajátos kulturális mintákkal, amelyek befolyásolják a joghoz való viszonyukat. A vizsgálat során 50 ügy lefolyását követték résztvevő megfigyelés módszerével. A megfigyelők a tárgyalásokon részletes leírásokat készítettek, és a legnagyobb pontossággal rögzítették a per szereplőinek viselkedését. A „cigány perek” összehasonlító elemzése számos érdekes formai jegyet tárt fel, ezek közül a legfontosabb volt a gyorsaság, vagyis, ha megjelentek a tárgyalás megtartásához szükséges személyek, akkor utána már minden ment, mint a karika-csapás. A vizsgálat továbbá arra a következtetésre jutott, hogy a „cigány per” nem per, hanem rítus, egy olyan cselekvési sor, amelynek nincs önmagában vett értelme a kívülállók számára. Pedig az a tény, hogy a rítusnak nincs önmagában értelme, nem jelenti azt, hogy nem szolgálhat valamilyen sajátos társadalmi funkciót. Ez a funkció a „cigány per” esetében – a kutatók véleménye szerint – a többségi társadalom és a roma kisebbség egymással szemben fennálló kölcsönös előítéleteinek fenntartását, emellett a roma kisebbség kirekesztettségének növekedését eredményezte. A „cigány perekben” megfigyelt sajátos viselkedési minták másodlagos jelentőséggel bírtak a romák életésélyeit meghatározó szociológiai tényezőkhöz, illetve a velük szemben érvényesülő diszkriminatív attitűdökhöz képest.^[13]

Megállapítható, hogy az ügyvédség hivatásrendjére vonatkozó kutatások is az 1990-es évek végén kezdődtek. A Török Helga és Badó Attila által végzett kutatásban hólabda-módszerrel válogattak ki 45 Csongrád megyei gazdasági vezetőt, akiket az ügyvédekről kialakult véleményükről kérdeztek. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy az 1990-es évek közepén a vezetők elégedettek voltak az ügyvédek által nyújtott szolgáltatásokkal, noha az ideálisnak tartott magas szintű elvárásoktól elmaradt az ügyvédek valós teljesítményének értékelése. Az interjúalanyok már érzékelték az ügyvédi társadalom erősödő belső differenciálódását, a sikeresnek számító ügyvédek túlterheltségét, valamint a szakmai ethosz lazaságát az üzleti titkok megtartása és az ügyfelekkel való kulturált kapcsolattartás terén.^[14]

Az Utasi Ágnes által vezetett kutatás az ügyvédség professzionális csoportjának átfogó elemzését tűzte célul. A kutatási projekt két reprezentatív mintára végzett adatfelvétellel épített: 1998-ban egy megyék és nemek szerint súlyozott, 1293 fős mintát postán küldött kérdőívekkel kérdeztek, 2015-ben pedig a korábbi kérdőívet felhasználva egy megyék szerint súlyozott, 1076 fős mintától online beérkezett adatokat vetették össze a korábbi adatokkal. Az összehasonlító elemzések révén pontos képet nyertek a magyar ügyvédség demográfiai jellemzőinek, társadalmi státuszának, kapcsolati tőkéjének és politikai orientációjának változásairól.^[15]

[13] H. Szilágyi, 2021, 53.

[14] Török – Badó, 1997, 104-111.

[15] H. Szilágyi, 2021, 53-54.

A romakutatások körében másodikként a 2000 ősztől kezdődő, féléves terepmunka anyagára épülő vizsgálatot említtem, amelynek alanyai egy észak-kelet-magyarországi iparvárosban élő, „kukázó” roma család tagjai voltak. A kutatás célja a háromtagú család életmódjának antropológiai elemzése volt, elméleti háttere három összetevőre épült. Az életforma koncepciójának kialakításában a klasszikus szociológiai hagyományt vették alapul a kutatók, amely egyúttal kijelölte a vizsgálódások fő irányait, többek között a lakókörnyezet, a létfenntartás, a munkához való viszony, az egészségi állapot és a tisztálkodási szokások leírását. Az adatgyűjtésben itt is döntő szerepe volt a résztvevő megfigyeléstechnikájának, amit két képzett antropológus végzett, olyan alapossággal, ami megközelítette a kulturális antropológia klasszikus mércéit. A kutatásnak voltak kifejezetten jogi aspektusai is, mivel a családdal való kapcsolatfelvételre eleve egy diszkriminációs ügy kivizsgálása során került sor. A helyi önkormányzat ugyanis rendeletben tiltotta meg a „kukázást”, így az érintett romák ellen szabálysértési eljárásokat indítottak, és pénzbírsággal sújtották őket. Ez a történet készítette a kutatókat arra, hogy a család és a többségi társadalom viszonyának elemzésekor külön figyelmet szenteljenek a rendőrséggel kialakult kapcsolatokra. Mint kiderült, a rendőrök naponta találkoztak a család tagjaival, névről ismerték őket. Ennek köszönhetően, a szabálysértések hivatalos eljárásain túl más jellegű kapcsolat is kialakult a családtagok és a rendőrség között. A nyomozók információért cserébe kisebb pénzüsszegeket adtak nekik. A család tagjai így nem féltek a rendőröktől, soha nem szaladtak el a kukáktól, ha rendőr jelent meg a környéken. A rendőrséggel való kapcsolat másik jelentős momentuma az volt, hogy a hajléktalanok az egymás közötti konfliktusaikat képtelenek voltak maguk rendezni, ezért gyakran beárulták egymást, lehetőség szerint börtönbe juttatva az ellenfelet. Ez azt bizonyította, hogy a hajléktalanok között nem működtek a viták rendezését biztosító olyan mechanizmusok, melyek ugyanakkor a hagyományos cigány közösségekre jellemzőek voltak. A kutatók végül arra a következtetésre jutottak, hogy a család a rendőrséggel állt a legintenzívebb kapcsolatban anélkül, hogy ők maguk bűnözők lettek volna.^[16]

III. A MÁSODIK ÉVTIZEDRŐL RÖVIDEN

A Ligeti György és Márton Izabella nevéhez kapcsolódó vizsgálat szorosan kapcsolódott a Szabó Ildikó–Örkény Antal-féle kutatáshoz. A téma, a diákok és a pedagógusok jogának érvényesülése az iskolában már ekkor kiemelt jelentőségű volt. Figyelemreméltó az is, hogy a kutatók egy összetett módszert alkalmaztak, amelyben a kvantitatív módszerrel végzett adatfelvételt összekapcsolták a kvalitatív módszerekkel, például résztvevő-megfigyeléssel, interjúk készítésével és tartalomelemzéssel. A jogismerettel kapcsolatos kérdésekre

[16] H. Szilágyi, 2021, 55-56.

adott válaszok alapján a diákok leginkább a diákönkormányzat jogaival voltak tisztában, legkevesebbet a hatalmi ágak funkciójának és elválasztásának kérdéseiről tudtak. Ez utóbbi vonatkozásában az eredmények hasonlóak a Szabó-Örkény-féle kutatásához, és ugyancsak keveset változott a diákoknak a halálbüntetésre vonatkozó véleménye a két kutatás között eltelt fél évtized folyamán, tekintettel arra, hogy a megkérdezettek 67,2%-a visszaállította volna a halálbüntetést. Mindezek mellett változatlan képet mutatott a cigánysággal szembeni előítélet jelentős mértéke, mivel a megkérdezettek 74,7%-a válaszolta, hogy „nem venné szívesen, ha egy általuk cigánynak tartott fiatal a barátjuk lenne”. Érdekes megállapítása volt a kutatásnak az is, hogy a jogismeret mértékének alakulására vonatkozó kérdésen kívül az elemzők nem találtak szignifikáns összefüggést a halálbüntetés visszaállításával, a homoszexuálisok házasságkötésének engedélyezésével, az abortusz betiltásával, valamint a cigányok megítélésével kapcsolatos vélemények és az egyes iskolatípusok között.^[17]

A Kelemen László által vezetett, szervezett és finanszírozott kutatás célcsoportja a joghallgatók voltak. Kelemen először 2007-ben, másodszer 2012-ben végzett vizsgálatot első- és ötödéves joghallgatók között. A vizsgálat módszertanát több összetevő határozta meg:

- a kvantitatív, kérdőíves metódus alapulvétele, s ezzel összefüggésben a kérdőív tematikájának kidolgozása,
- a survey-típusú adatfelvételi technika választása annak érdekében, hogy a válaszadók körülményeinek és vélekedéseinek változása időben összehasonlítható legyen, tehát a longitudinális vizsgálatok megalapozása,
- a részminták meghatározása nem csupán az időbeli összehasonlítás lehetőségének biztosítása,
- a laikus és a professzionális jogszemlélet különbségeinek feltárása, illetve a jogászképzés hatékonyságának vizsgálata.^[18]

A kutatási projekt első adatfelvételében az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem vett részt, az előbbiből 150 első-, az utóbbiból 100 ötödéves joghallgató. A kérdőív először a közéleti tájékozottságra, majd a politikai attitűd felderítésére összpontosított, ezután következtek a szakmai ismeretek, az igazságszolgáltatás, a bűnözés és a bűnmegelőzés kérdései, végezetül pedig a jövőbeli pályafutásra vonatkozó információk. A felvett adatok értékelése után a legfontosabbnak az látszott, hogy a jogszemlélet kialakulásának ezen átmeneti szakaszában a szoros értelemben vett jogi ismeretek gyarapodása lényegesen nem befolyásolta a jogász hivatásba belépő új nemzedékek jogra vonatkozó elképzeléseit. Lényegesen nagyobb hatással volt a válaszadók jogra vonatkozó vélekedéseinek alakulására a politikai értékrendjük, a közéleti tájékozottságuk és az anyagi helyzetük.^[19]

[17] H. Szilágyi, 2021, 57-58.

[18] Kelemen, 2009, 74-91.

[19] Kelemen, 2009, 74-91.

Gajdusчек György szerint Kelemen nem alkalmazott kutatásai során bonyolultabb elemzéseket, nem reflektált az értékelésekben fellelhető ellentmondásokra. Gajdusчек összességében megbízhatónak érzi a kutatást „hobbiból űző” Kelemen publikációit, ugyanakkor helyenként kritikai élel hiányolja az adatok összetettebb elemzését.^[20]

Ugyancsak a jogi szocializáció kérdésköréhez kapcsolódott az Örkény Antal és Székelyi Mária vezette, a „generációs igazságosság” problémájával foglalkozó, országosan reprezentatív mintára 2008-ban folytatott kutatás, amelynek alapvető célja a különböző generációknak a nyugdíj- és az oktatási rendszerre vonatkozó megítélésének feltárása és elemzése volt.^[21]

Az ezredfordulót követő évtizedben indult meg a jogi nyelvhasználat kutatása is, amely teljesen új területet tárt fel a hazai jogszociológiai kutatások számára. Az egyik ilyen projekt a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jobbölcséleti és Jogszociológiai tanszékén indult, Szabó Miklós és Vinnai Edina kezdeményezésével. Az empirikus kutatások első fázisa 2000 és 2003 között zajlott, melyben két nyelvész, Dobos Csilla és Sajgál Mónika is részt vett. Az adatfelvétel második szakasza 2014-ben kezdődött, s az elmélet invenciók begyűjtésére és összegzésére szolgáló nyitó konferencia anyaga „A jog nyelvi dimenziója” címmel került publikálásra.^[22]

A nyelvhasználat kérdéséhez kapcsolódóan nem szabad elfeledkeznünk Gyekiczky Tamás kutatásairól sem, amelyek 1994 és 1996 között zajlottak az ELTE Szociológiai Intézetének megbízásából, de az eredmények összefoglaló bemutatására csupán 2003-ban, a Szabó–Vinnai-féle kutatás első hullámával egyidőben került sor. A vizsgálat alapkérdése a jogászok politikai intézményrendszerre és a társadalomszervezésre vonatkozó elképzeléseinek bemutatása volt. A kiindulópontot a jogász elit tudásszociológiai szempontú meghatározása adta: ez az elitcsoport a jogászságon belül a jogalkotási folyamatban aktívan közreműködők csoportját jelentette, azaz nem a hagyományos szociológiai megközelítéshez csatlakozott, amely az elitek meghatározásánál a képzettséget, foglalkozást és a társadalmi státusz más elemeit veszi alapul.^[23] Gajdusчек György kritikusan úgy vélte, hogy Gyekiczky fogalom meghatározása nem világos, s nem lehet tudni, hogy a jogászelit vajon a jogászság elitjére utal, avagy a jogászságra általában.^[24]

A Kádár-éra állami- és társadalmi szerveződésének továbbélését állította fókuszba Sajó András 2008-ban megjelent kutatása is. Az elemzés empirikus alapjait tekintve Sajó elsősorban a kortárs hazai politikai és gazdaság-szociológiai kutatásokra támaszkodott, saját korábbi művei közül a „A jogosultság-tudat vizsgálatára” hivatkozott. H. Szilágyi László szerint Sajó elméleti alapozásának egyik szembeötlő gyengesége, hogy a jóléti állam fogalma a megfelelő államel-

[20] Gajdusчек, 2016, 12.

[21] Örkény – Székely, 2011, 16-17.

[22] Szabó, 2015, 179-188.

[23] H. Szilágyi, 2021, 61-65.

[24] Gajdusчек, 2016, 3.

méleti tájékozódás hiányában kidolgozatlan, valamint Sajó gondolatmenetének ellentmondása az is, hogy nem teszi világossá, hogy a jóléti rendszer megvalósításán nem az állam számára rendelkezésre álló anyagi források szabnak korlátot, hanem a társadalomszervezés és a politika történeti hagyományai. A tanulmányt a kritikák ellenére nagy hatásúnak tekintik a szakemberek, mert kijelölte a magyar társadalom jogtudat-vizsgálatának legfontosabb csomópontjait, ezek köré szerveződhetnek a későbbi kutatások, s ezekre összpontosíthatnak napjaink vizsgálatai is. Sajó feltevéseinek alapvetése az, hogy az állami működés zavarai tulajdonképpen a társadalmi szerveződés ellentmondásaiból következnek, s innen folytatja a Kádár-kor társadalmi-politikai örökségének bemutatását, a következmények számbavételével. A következő lépés a társadalmi élet átpolitizálódásának és a politikai élet szociális szerveződésre gyakorolt hatásainak megvilágítása, amelynek a legfőbb terepe a jóléti szolgáltatások területe, ahol kialakul a társadalmi kohéziót és a gazdasági hatékonyságot egyaránt lerontó szervezeti működés, amelyet támogat a társadalom egoista és infantilis lelkiállapota. A rendszerváltoztatás történeti mozgásában szemlélve Sajó rámutat a jogállami értékek meghamisítására is. A jogi szabályozás aspektusából tekintve ez azt jelenti, hogy az állami normák tömeges, mindennapos megszegése az állami működés részévé válik, a normaszegés a címzettek oldalán elkerülhetlenné válik, amihez az állami szervek maguk asszisztálnak. Az eszmefuttatás zárásaként Sajó egy óvatos, visszafogott programot ajánl a jogalkotó elit figyelmébe. Amennyiben a jogi szabályozás hatékonyságát fokozni kívánják, akkor:

- átláthatóvá kell tenni az állami működést, a döntéseket és azok megvalósítását,
- a kellő rálátással rendelkező érintetteket be kell vonni a döntési folyamatokba,
- meg kell teremteni az intézményi stabilitás, állandóság garanciáit.^[25]

Ezek a minimális feltételei az állam iránti bizalom helyreállításának, amely nélkül viszont lehetetlen kilábalni a negatív körfolyamatok csapdájából.^[26]

„Rendnek lennie kellene” című munkájában Gajdusчек György már jelzi Sajó fenti álláspontjához való kapcsolódását. E kötődés két területen is megmutatkozik: egyrészt a közigazgatási szervek ellenőrzési és bírságolási tevékenységének vizsgálatán keresztül annak megvilágításához járul hozzá, hogy az állami szervek miként asszisztálnak a tömeges jogszabálysértéshez, másrészt, hogy a jogállami formák túlhajtása miként fékezi a hatékony igazgatási munkát. A Gajdusчек által irányított kutatás azonban nemcsak tartalmi, hanem módszertani szempontból is figyelemre méltó volt, mivel a vizsgálatot több módszer összehangolt alkalmazásával végezték. Egyrészt a kiválasztott közigazgatási területeken 2006 júniusa és 2007 júliusa között esettanulmányokat készítettek, amiket az egyes igazgatási területeken dolgozó szakemberekkel készített

[25] H. Szilágyi, 2021, 66-67.

[26] H. Szilágyi, 2021, 65-67.

interjúkkal ellenőriztek, illetve egészítették ki. Ezen túlmenően a témához kapcsolódó igazgatási joganyag, valamint a Heti Világgazdaság és a Népszabadság témához kapcsolódó cikkeinek kódolását, statisztikai jellegű és számítógépes szoftverrel támogatott tartalomelemzését is elvégezték. Gajdusчек a komplex módon lefolytatott kutatás ellenére a releváns empirikus kutatások hiánya miatt csak néhány feltevést fogalmazott meg az értékelés során. Az első az volt, hogy az állammal szembeni gyanakvás hagyományos és általános Magyarországon. A második szerint a rendszerváltást követően az állampolgárok magatartását a korábbiakhoz képest is egyre kevésbé jellemzi az önkéntes jogkövetés, a harmadik feltételezés az volt, hogy a rendszerváltást követően kialakult társadalmi helyzet polarizálta a társadalmat: a legszegényebbekre és leggazdagabbakra.^[27]

A vizsgálat során Gajdusчек a jogi gondolkodás sajátosságait is elemezte és értékelte, külön figyelmet fordított az úgynevezett „hiperjogállamiság” jelenségére. Ennek lényege az, hogy az egyéni jogokat túlhangsúlyozták a társadalmi érdekek rovására, s ezt a folyamatot a jogi gondolkodás túlhajtott formalizmusa és valóságidegensége is támogatta. A „hiperjogállamiság” úgy hat, hogy a közigazgatás eljogiasodik, s háttérbe szorulnak a gyakorlati, társadalmi szerepei. A „hiperjogállami” szemléletben a közigazgatás, amely nem kizárólag jogi munkát végez s jogi feladatokat lát el, az utolsó helyre kerül a hatalmi ágak rangsorában. Az elemzés végén azt vizsgálta a szerző, hogy a „hiperjogállamiság” miként hat a köztisztviselők mentalitására. Megállapította, hogy a jogi ismeretek jelentőségének megnövekedése nem segítette, hanem inkább elbizonytalanította az ügyintézőket. Az egyéni jogok kiszélesedése és azok megerősített garanciái el lehetetlenítették a valódi igazgatási munkát, a társadalmi célok megvalósítását. Fontos megállapítása volt a kutatásnak az is, hogy a hivatástudat és az igazgatási munka eredménytelenségéből komoly lelki defektusok alakulnak ki a köztisztviselőknél. Komoly kritikája volt a rendszernek, hogy a jog Magyarországon a jogérvényesítésnek nem eszköze, hanem gátja, s maga a jog a jog érvényesítésének legfőbb akadálya. Így tehát a jog nem megoldása a problémának, hanem maga a probléma. Ez valójában azt jelenti, hogy létezik papíron egy „hiperjogállam”, miközben a gyakorlatban a jogbiztonság, a jogegyenlőség egyáltalán nem valósul meg.^[28]

IV. A HARMADIK SZAKASZ SAROKPONTJAI

Az ezredfordulót követő jogtudatkutatások történetében új fejezetet nyitó kutatást Kelemen László vezetett 2010-ben.^[29] A vizsgálat fő kérdése továbbra is a laikus és a professzionális jogszemlélet összevetése volt, azonban a laikusokat

[27] H. Szilágyi, 2021, 68-69.

[28] H. Szilágyi, 2021, 69.

[29] Kelemen, 2010, 9-11.

korábban megjelenítő, 150 fős joghallgatói minta helyébe egy országos, reprezentatív minta került, így lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom véleményét tartalmi szempontból átfogóan feltárja a kutatás. Az összevetésben az ötödéves joghallgatók csoportját pedig egy 100 fős jogász minta váltotta fel, s az átdolgozott kérdőívből kimaradtak a jogismeretet és a politikai tájékozottságot objektíven mutató kérdések. Újszerű volt az is, hogy egy nemzetközi kutatáshoz illeszkedve megjelentek globalizációra vonatkozó kérdések. Helyet kaptak a kutatásban az információszerzésre vonatkozó, valamint az igazságszolgáltatással, a bűnözéssel és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos kérdéscsoportok is. A tartalmi változások eredményeként az elméleti vizsgálódás súlypontja is áttevődött a társadalomlélektan problémáira. A munka jelentőségét fokozta az a tény, hogy ez volt a rendszerváltást követően az első, a magyar lakosság egészét reprezentáló mintára lefolytatott jogtudatkutatás, amit Kelemen egy 2018-as adatfelvétellel longitudinálissá fejlesztett, így további kutatások számára nyitott teret.^[30]

Gajdusчек véleménye szerint a rendszerváltoztatás utáni időszak legjelentősebb jogtudat-vizsgálatai Berkics Mihály nevéhez fűződnek, aki „Laikusok és jogászok nézetei a jogról” című tanulmánykötetében összegezte azokat.^[31] Berkics modern módszerekkel (pl. faktoranalízis) vizsgálta a legalapvetőbb jogi kérdések mögöttes értékendjeit, és megdöbbentő megállapításokra jutott. Az egyik reprezentatív mintában megkérdezettek 73%-a mondta azt, hogy „jogai csak annak legyenek, aki a kötelességét is teljesíti”. Ugyanez a 73% egyetértett azzal, hogy „vannak olyan szabadságjogok, amelyek mindenkinek egyenlően járnak”. Elképesztő értékellentmondás, s ilyenekből többre is fény derült a statisztikai elemzésekben. Berkics vizsgálatából az is kiderült, hogy a magyar társadalomból hiányzik a rendszerigazoló attitűd, ami azt jelenti, hogy az emberek nagy része nem fogadja el a saját helyét a társadalomban, igazságtalannak tartja a társadalom működését, nem bízik a jogintézményekben, a politikában, általános az úgynevezett „igazságtalanság élmény” az emberek között.^[32]

V. ÖSSZEGRZÉS

A fentiekben azokat a jogtudatkutatókat emeltem ki, amelyeket a szakma mai kiváló képviselői munkájuk során a legfontosabbnak tekintettek. Mivel a jogtudat számos tudomány tárgyát képezi, csak a jogtudományon belül született vizsgálatokról és az általam is fontosabbnak vélt társadalomtudományi elemzésekről készítettem rövid áttekintést. Az anyag készítése közben, a több évtizedes kutatómunka sarkpontjainak áttekintése során alakult ki az a véleményem, hogy a jog és a társadalom olyan szorosan kapcsolódik össze, hogy a ket-

[30] H. Szilágyi, 2021, 69-70.

[31] Gajdusчек, 2016, 18.

[32] Berkics, 2015, 141-159.

tőt alapvetően nem is lehet egymás nélkül vizsgálni. A jogtudat vagy jogi kultúra vizsgálata egy adott társadalomban segítheti annak megismerését, jogintézményeinek működését, hatékonyságukat vagy éppen hiányosságaikat. Nyilvánvalóvá vált számomra az is, hogy a jogi kultúra formálódása több szinten folyik, s ezek a szintek folytonos kölcsönhatásban vannak egymással. Az egyén jogi kultúrája, ami a jogra vonatkozó ismeretek, akarati és érzelmi elemek együttese, az egyén lélektani jellemzői alapján szerveződik. Az egyéni jogtudat elválaszthatatlan a társadalmi jogtudattól, amely viszont szintén elválaszthatatlan a jogi kultúrától. Mindebből viszont az következik, hogy az egyéni és társadalmi jogtudat, valamint a jogi kultúra igazodik a társadalmi szerkezethez. A jogtudat vizsgálata ilyenformán elválaszthatatlan a jogi intézményrendszer vizsgálatától is. Nem férhet kétség tehát ahhoz, hogy van értelme, létjogosultsága és jelentősége a további jogtudat kutatásoknak, hiszen ezt igazolják a hazai és nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott elméleti kérdések és lehetséges kutatási irányok is.^[33]

IRODALOM

- Berkics Mihály (2015): Laikusok és jogászok nézetei a jogról. In: Hunyady György – Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Csepeli György – Örkény Antal (1990): Jogtudat és előítélet Magyarországon. In: *Világosság*. 31. évf., 1990/8-9. sz.
- Gajduschek György (2016): Empirikus jogtudat kutatás Magyarországon 1990 után. In: *MTA Law Working Papers*. 2016/11. sz.
- H. Szilágyi István (2021): Jogi kultúra, vagy társadalmi jogtudat? In: *ACTA HUMANA*. 2021/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.3.4>.
- H. Szilágyi István (2021): Jogtudat kutatások a magyar jogszociológiában a rendszerváltást követően I. In: *Iustum Aequum Salutare*. XVII. 2021/4. sz.
- Kelemen László (2009): *Joghallgatók a jogról*. Sprinter Kiadói Csoport, Budapest.
- Kelemen László (2010): *Miként vélekedünk a jogról?* Line Design Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.1556/ajur.53.2012.3.6>.
- Kormány Attila (1998): Empirikus vizsgálat a jogismeretről és jogtudatról. In: *Jogi Tanulmányok*. 1998/1. sz.
- Örkény Antal – Székely Mária (2011): *Az igazságosság labirintusaiban: Társadalmi méltányosság és generációs igazságosság a 21. század Magyarországnán*. Sík Kiadó, Budapest.
- Sajó András (1997): Droit positif et représentations individuelles du system juridique chez les jeunes hongrois. In: Kourilsky-Augeven, Chantal (ed.): *Socialisation juridique et la conscience du droit: Attitudes individuelles, modèles culturels et changement social*. Maison des Sciences de l’Homme, Réseau Européen Droit et Société, Paris.
- Szabó Miklós (2015): A jogi nyelv erőtere. In: Szabó Miklós (szerk.): *A jogi nyelv dimenziója*. Bíbor Kiadó, Miskolc.

[33] H. Szilágyi, 2021, 111.

- Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.
- Török Helga – Badó Attila (1997): Ügyvédkép a Csongrád megyei gazdasági vezetők körében. In: *Bírák Lapja*. 1997/7. sz.
- Visegrády Antal – Schadt Mária: A pécsi joghallgatók jogtudatának néhány vonása. In: *Felsőoktatási Szemle*. 1985/12. sz.
- Visegrády Antal – Schadt Mária (2000): Egyetemi hallgatók jogtudata, jogismerete. In: *Magyar Jog*. 2000/12. sz.

Szerényi Gábor grafikája

BÁN-FORGÁCS NÓRA

A kutatás szabadsága és az ügynökmúlt feltárása

ABSTRACT

This article examines the relationship between freedom of research and the Hungarian Data Protection Ombudsman's interpretation of fundamental rights through the case law of the Ombudsman. The DPO's activities in dismantling the state party, the discovery of data of public interest, and the development of fundamental rights in this context constitute an integral part of his jurisprudence. The article points out that in understanding the Hungarian regime change in 1989 and the following decade, it is essential to clarify Hungary's relationship with its own political past, including the value judgement on political crimes, the exploration of the past, the processing of the past for scientific and artistic purposes, and the taking of positions on all issues that could not be subject to public debate and deliberation during the dictatorship. We consider this to be the case not only with regard to the communist past but also with regard to research into the persecution of the Second World War after the change of regime.

Keywords: academic research and freedom ■ data protection ombudsman
■ case law of the ombudsman ■ fundamental rights protection

I. BEVEZETŐ

Ez a tanulmány a tíz éve megszüntetett adatvédelmi ombudsmanni intézmény joggyakorlatának egy sajátos aspektusát dolgozza fel, az 1989-es rendszerváltással megnyílt levéltárak és az új levéltári kutatások adatvédelmi kérdéseit vizsgálja az ombudsman joggyakorlatán keresztül.

Az adatvédelmi ombudsman joggyakorlatának fontos, integráns része az állampárt lebontásában, a demokratikus közélet kialakításában, a közérdekű adatok megismerésében kifejtett tevékenysége, ezzel kapcsolatos alapjogfejlesztő tevékenysége. A tanulmány érvelésében az 1989-es magyar rendszerváltás és az utána következő évtized megértéséhez elengedhetetlen a Magyarország saját politikai múltjához való

viszony tisztázása, ideértve a politikai bűncselekmények megítélését, a múlt feltárását, a múlt tudományos és művészeti célú feldolgozását és minden olyan kérdésben való állásfoglalást, amely a diktatúra időszakában nem képezhetne nyilvános vita és mérlegelés tárgyát. Ilyennek ítéljük nemcsak a kommunista múlt feldolgozását, de például a második világháború üldöztetéseinek a rendszerváltás utáni kutatását is, különösen, ha ennek vizsgálatára politikai okokból nem került korábban sor. Mint látni fogjuk, a „múlt” feldolgozásának számos aspektusa merült fel az alkotmányos rendszerváltást követő évtizedben, amelyekre ez a tanulmány rá szeretné irányítani a figyelmet.

Összefoglalva, álláspontunk szerint a múlt iratainak a feltárása hatással van a jelenre és formálja gondolkodásunkat a politikai közösség jövőjéről. Ha tesszük, az adatvédelmi ombudsman ezen ajánlásai és állásfoglalásai Magyarország hídát jelentenek múlt, jelen és jövő között, olyan élő keretet, amely megadja ezekben a fontos ügyekben a jogelméleti tartalmat és „formát” (a dicsőséges 1989-es alkotmányos alapokon).^[1]

II. A MŰLT FELTÁRÁSA, A JOGI KÖRNYEZET

Az 1989-es magyar alkotmányos rendszerváltás sajátossága, hogy – érthető módon – a rendszerváltás korai történetében, de a kétezres évek közepéig szakadatlanul jelennek meg olyan történeti, szociológiai vagy politológiai indíttatású könyvek, amelyek a múlt rendszer valamelyik történelmi eseményét tárják az olvasó elé. A kelet-európai rendszerváltásra jellemző módon a témában a nyilvánosság számára publikáló szerzők nem ritkán maguk is a történelem részesesei voltak: általában az üldözöttek oldalán harcoltak az üldözők ellen. Ezért korántsem egyértelmű, hogy a kutató saját – általában ekkor már levéltárban őrzött – pártállami aktájához valamely igazságtételi törvény információs kárpótlást biztosító rendelkezése vagy a Levéltári Törvény^[2] kutatásra vonatkozó szabályai szerint fért hozzá. Ahogy egy korábbi cikkben fogalmaztunk: „a kilencvenes évek második felében megjelennek azon publicisztikák, amelyek először név nélkül célozgatva, majd névvel együtt leközlík egyes beszervezett személyek személyes, sőt különleges személyes adatait”.^[3] Ennek következménye, hogy a politikai okokból beszervezett ügynökökre vonatkozó információt nyilvánosságra hozzák, publikálják azok, akik hozzáférnek az irattárakból az adatokhoz.

[1] „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” (Az Alaptörvény preambulum.)

[2] A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény.

[3] Forgács, 2006. Mint később rámutatunk, a nyilvánosságra hozatal „hullámát” Sólyom László, az Alkotmánybíróság első elnöke is érzékeli. Sólyom László így fogalmaz „Öntudatosan vallják, hogy ha nem tartják be a törvényt, a törvény a hibás.” Lásd Halmi, 2002, 115.

A közlés jogszerűsége ezekben az esetekben az ekkor hatályos magyar jog szerint mindvégig vitatott kérdés maradt.

A múlt feltárása és az ombudsman kapcsolatában az első említést érdemlő körülmény, hogy a kilencvenes évek közepén törvény született, hogy a politikai élet aktív résztvevői számoljanak el pártállami múltjukról: ez volt az első ún. igazságtételi törvény.^[4] Jellemzően ez a jogszabály az igazságtételen belül, a lusztráció, a szankciók és az elszámoltathatóság kérdéseit feszegeti, és kívül esik vizsgálódási körünkön. A jogszabály utóélete azonban fontos. A törvényt többször jelentősen módosították, a pártállami múlt iratanyagának őrzését a Történeti Hivatal létrehozásával biztosították, és ezt a módosítást 1996. június 3-án szavazta meg az Országgyűlés.^[5] A Történeti Hivatal a jogutód nélkül megszüntetett III/III. csoportfőnökség teljes ügynökanyagát, szakkifejezéssel összesen háromezer „iratfolyóméternyi” anyagot kapott meg.^[6] A 60/1994. (XII. 24.) AB határozat az idézett törvényt alkotmányos kontroll alá vette, és számos, mérőföldkőnek számító megállapítást tett. Többek között az átvilágítandó személyek körét (politikai okból vizsgált olyan személyek, akiknek a pártállam fenntartásában jelentős szerepük volt) pontosította azzal, hogy meghatározta a közszereplő fogalmát: olyan személyek, akik a jogállamban közhatalmat gyakorolnak, illetve olyan állást töltenek be, amellyel a politikai közvéleményt közvetlenül alakítják. Ezt követően a törvény címe is módosult így: Egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történet Hivatalról szóló törvény.^[7] A Történeti Hivatal létrehozása – egyebek mellett – azt jelentette, hogy a Hivatal a levéltár működését szabályozó törvény hatálya alá került. A Levéltári Törvény szerint^[8] a magyar levéltárakban tudományos kutató kutathat. Ilyennek minősül(t) az, aki rendelkezik egy tudományos kutatással foglalkozó szervtől származó, az adott kutatási témára vonatkozó, támogató állásfoglalással.^[9] Ez a támogató állásfoglalás nem volt (a mai napig nincs) meghatározott jogi eljáráshoz kötve, s ez számos értelmezési nehézséggel járt a rendszerváltás körüli években.

A kutatás szabadsága tehát azt jelenti, hogy a dokumentumokhoz tulajdonképpen korlátozás nélkül férhetnek hozzá a kutatók. A kutatás korlátja a 2001.

[4] Ez az 1994. évi XXIII. törvény az egyes fontos tisztséget betöltő személyek ellenőrzéséről szól. Lásd Forgács, 2006.

[5] Ezzel együtt a törvény címe megváltozott, a Hivatal elnevezésével bővült. Lásd Forgács, 2006.

[6] A Hivatal a III. Főcsoportfőnökség teljes anyagát csak a 2001. évi módosítás után kapta meg.

[7] Módosította a 2000. évi XCIII. törvény az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történeti Hivatalról. Az új törvény az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történeti Hivatalról szóló 1994. évi XXIII. törvény.

[8] A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény.

[9] Ltv. 24. (3) bekezdés: a közlevéltár a (2) bekezdés c) pontja szerinti tudományos célú kutatást akkor köteles engedélyezni, ha a kutató csatolja a tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szervnek – a kutató részletes kutatási terve alapján megadott – támogató állásfoglalását. Ugyan a máig hatályos Ltv. 24. §-a több módosításon ment keresztül, az idézett támogató állásfoglalás máig érvényben van.

évi módosítás előtt a következő négy kategória lehetett: titkos információgyűjtő eszközökkel felvett személyes adatok, különleges személyes adatok, volt állambiztonsági szervek „szigorúan titkos” állományú tisztjeinek természetes személyazonosító adatai, valamint az előbbi három kategóriába nem tartozó adatok. A módosítást követően ezen szabályok – melyeket a Hivatal eleve tágító értelmezéssel kezelt – liberalizálódtak, a kategóriák megváltoztak. Például a törvény értelmében a különleges személyes adatok – politikai véleményre, egészségügyi állapotra, faji eredetre stb. vonatkozó adatok – 2086-ig csak az érintett beleegyezésével kutathatók, kivéve, ha „ezen adatok kutatására a történelmi események megismeréséhez szükség van”, márpedig nehéz elképzelni azt a történelmi kutatást, amelynek célja nem a történelmi események megismerése.^[10] A jelenleg hatályos szabályok szerint a kutatásra tudományos célból (támogatott állásfoglalással) akkor van lehetőség, ha a harminc év védelmi idő eltelt.^[11] A rendszerváltástól (elvileg) érvényes szabály, hogy a tudományos célú kutatás során feltárt, személyes adatot tartalmazó iratról a kutató a védelmi idő lejártá előtt is készíthetethet eredeti, tehát nem anonimizált másolatot. Amely iratok így a személyes adatokat tartalmazó résszel együtt a kutató kezelésében lesznek.^[12] (És kezdetektől fogva nem volt megoldható, hogy a kutató a nála lévő anyagot ne publikálja, még akkor sem, ha ez tartalmazott érzékeny információt, sőt a publikálhatóságot, a hatást a tudományos és közéleti közösségben éppen ezek adatok egedisége adta.)

Az adatvédelmi biztos azon törekvései, hogy a Levéltári Törvény egyes rendelkezéseit ellentmondásmentesen értelmezze, később részletesen is tárgyalandó okokból kudarcra voltak ítélve, anomáliák keletkeztek a védelmi idő beálltával kapcsolatban, a kutatás eredményeinek a nyilvánosságra hozataláról; és általában az ügynökmúlt, a kutatási kérdés érzékenysége okán, számos jogértelmezési nehézséggel járt. Olyannyira, hogy még 2016-ban (!) is a Levéltári Törvény ellentmondásai okozzák a legnagyobb gondot Kiss László, az úszók volt szövetségi kapitánya büntetőügyének a nyilvánosságra hozatala kapcsán. (Mint ismeretes, a NAIH 2017/491/H. sz. határozata úgy foglalt állást, hogy Kiss László – volt úszó szövetségi kapitány, több olimpikon edzője – rendszerváltás előtt keletkezett és azóta elévült büntetőügyében Budapest Főváros Levéltára jogellenesen továbbította harmadik személy számára a büntetőügy iratait a sajtónak, és ezzel megsértette a Levéltár Kutatási Szabályzatát is. A NAIH az iratok zárolása mellett komoly pénzbírsággal sújtotta a Levéltárat. Az ügyben a Levéltár jogorvoslattal élt, végül a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság június 8-án jogerős ítéletben mondta ki, hogy Budapest Főváros Levéltára (BFL) nem sértett törvényt, amikor anonimizált módon kiadta Kiss büntetőügyének iratait egy újságírónak. A Bíróság hatályon kívül helyezte a NAIH határozatát. A Bíró-

[10] Még ilyen kivételes eset is nagy ritkán adódhat, de ez rendkívüli és kivételes, például egy szamizdatkiadvány szerkesztőjének egészségügyi problémái nem tartoznak a kutatás tárgyához.

[11] Lásd Ltv. 24. § (2) bekezdés c) pont.

[12] Lásd Ltv. 24. § (6) bekezdés.

ság szerint a hatályos levéltári és adatvédelmi jogszabályok figyelembevételével a NAIH joggyakorlatában a zárolás és a bírság is jogellenes volt.) Jól jelzi a jogi bizonytalanságot, hogy a levéltári szabályok értelmezése még a NAIH számára sem egyértelmű, hiszen a Bíróság határozatában az adatvédelmi hatóság érveit elutasította.

Összefoglalva, arra irányítjuk rá a figyelmet, hogy jogértelmezési nehézségekkel járt a Levéltári Törvény adatvédelmi törvénnyel való együttes alkalmazása.

Az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvéleményformáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történeti Hivatalról szóló 1994. évi XXIII. törvényt a módosítások után is több bíráló érte, miszerint az iratbetekintés gyakorlásánál nem tesz kellő különbséget ügynökök és megfigyelték között, ezért a 2001. évi módosítás kivételeket fogalmaz meg, hogy mikor nem kell a megfigyelt és harmadik személy iratbetekintése során az adatokat anonimizálni, felismerhetetlenné tenni. (Az iratbetekintési jog gyakorlása az adatvédelmi biztos szóhasználatában az információs kárpótlás joga. Annyit tesz, hogy a megfigyelt személy megismerheti a róla szóló aktákat. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a Levéltári Törvény az „érintett” jogait védte, az érintett pedig lehet megfigyelt személy, de lehet ügynök is. Ezért a Hivatal értelmezésében a hálózati személy saját aktája nem az ő személyes adata, hanem munkájának „gyümölcse”. Így fordulhat elő, hogy Szabó István Oscar-díjas filmrendező, később nyilvánosságra került ügynök ügyében, ha kérte is korábban, nem kapta meg saját jelentéseit.)^[13]

A nehézségek hatására a kétezres évek elején több törvényjavaslat készült, amelyek azt célozták, hogy az eddigi rendszert váltsuk fel az iratok korlátlan nyilvánosságát biztosító szisztémával. (A javaslatok közül a két legjelentősebb az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló T/541. és „a közéleti szerepet betöltő személyek állambiztonsági múltjának nyilvánosságra hozataláról” szóló T/542. számú törvényjavaslatok, melyek közvetlenül Medgyessy Péter volt miniszterelnök ügynökmúltjának kiszivárogtatása, az ún. „D-209-ügy” és a Mécs-bizottság megalakulására esik.)

Ezen javaslatokat erősen bírálta Észrevételek című szó alatt a (miniszterelnök által felkért) szakértői bizottság, melyet ekkor Sólyom László, az Alkotmánybíróság leköszönt elnöke vezetett. Végül az Országgyűlés elfogadta a 2003. évi III. törvényt, az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról. A törvényt módosító T/14230. számú javaslat alkotmányosságát Mádl Ferenc államfő vitatta, és megküldte az Alkotmánybíróságnak, amely határozatában alkotmányellenesnek találta azon rendelkezést, mely szerint nem kell anonimizálni (tehát nyilvánosságra lehet hozni) az operatív kapcsolat személyes adatát, a hálózati személy személyes adatát és azon hivatásos alkalmazottak személyes anyagát, akinek anyaga a Levéltár kezelésében van (Levéltári törvény, 2. § (1) bek.), tehát köznyelvi értelemben az „ügynökök” nevét. Ugyanezen adatoknak az interneten

[13] Lásd Forgács, 2006. Meghaladja e dolgozat kereteit, de az információs kárpótlás gyakorlatában is komoly fogalmi zavarok vannak.

való közzététele is aggályos az AB érvélésében, ezért a Bíróság a törvény 8. §-át is megsemmisítette. Az Alkotmánybíróság indokolása szerint „A törvény nem tartalmaz semmilyen kiegyensúlyozást az információ szabadsága és a személyes adatok védelme között. Korlátozás nélkül, az adatok megismeréséhez fűződő alkotmányos jog érvényesülésének biztosít egyoldalúan, feltétlen elsőbbséget” (37/2005. (X. 5.) AB határozat).

III. A MŰLT FELTÁRÁSA AZ ADATVÉDELMI OMBUDSMAN JOGGYAKORLATÁBAN

1. A rendszerváltás előtt keletkezett iratok megismerése

Jól jelzi az adatvédelmi ombudsman és a rendszerváltás viszonyát a 27/A/1995-ügy: a rendszerváltás előtt keletkezett és jelenleg különböző állami szervek birtokában lévő titkosszolgálati iratok kezelésével, a polgárok információs önrendelkezési jogának gyakorolhatóságával, illetőleg az ezen iratok mások általi megismerhetőségével, az információszabadság érvényesülésével összefüggő adatvédelmi biztosi vizsgálat eredményeit összegző ajánlás. Ebben az ügyben az Országgyűlés adatvédelmi biztosa a Nyilvánosság Klub ügyvivő testületének 1996. augusztusi indítványára megvizsgálta, hogyan kezelik az állambiztonsági szolgálatoknál az 1990 májusa előtt keletkezett iratokat. Az ajánlás szerint a pártállami titkosszolgálatok iratanyagának alkotmányos megítélése súlyos „jogelvi nehézségeket” vet fel, és a „legalitás és moralitás” ellentétével is terhes, amint politikai érdekeket is komolyan érint a kérdés. A 27/A/1995 ajánlás az „egymást kölcsönösen korlátozó alapjogok és alkotmányos értékek között” keresi a jogalkotó a számára legelfogadhatóbb megoldást. Mint rámutat az ajánlás, a volt kommunista országok jogalkotása csak próbálkozik a pártállami múlt megítélésével, nincsen egyetlen átvehető megoldás, a radikális megoldásoktól az elhallgatásig terjed a joggyakorlat.^[14]

Az adatvédelmi ombudsman rámutat, hogy az alapvető emberi és állampolgári jogok, alkotmányos értékek kölcsönös korlátozottságának elismerésével lehet kísérletet tenni az ügynökmúlt kérdésének a rendezésre.

A 27/A/1995 ügyben az ombudsman így fogalmaz: „Az információszabadság, az érintettek (besúgottak, besúgók, harmadik személyek) információs önrendelkezési joga, személyes adataik védelme, a nemzetbiztonsági szolgálatok folyamatos működésének alkotmányosan ugyancsak értelmezhető érdekei, a társadalom természetes önismereti igényével, a tudomány szabadságjogával konkurálnak.”^[15] Később így folytatja az ombudsman, nyíltan morális, alapokra helyezve jogi érvelését: „A radikális megoldás ellen több indok szól. Utólag

[14] 27/A/1995.

[15] 27/A/1995.

nehezen tisztázható a hajdani ügynök morális és jogi felelőssége, a kényszerítő körülmények valódi mértéke. Tekintetbe kell venni azt is, hogy az illető azóta hitelesen szembefordulhatott korábbi önmagával. (...) Az ismert megoldások a titkosszolgálatok iratainak úgyszólván korlátlan nyilvánosságra hozatalától a titkosság fenntartásáig vagy annak gyakran politikai célokat követő, alkotmányosan egyébként elfogadhatatlan, eseti feloldásáig széles skálán mozog, de sehol nem született olyan, alapjogi érveléssel, jogelvekkel megfelelően alátámasztott megoldás, mely igazságos eredményt, megnyugvást hozott volna. Így volt és a még előttünk álló törvényhozási aktus után is így lesz Magyarországon is.”^[16]

Érdemes ráirányítani a figyelmet, hogy az adatvédelmi ombudsman ebben a korai ügyben már felismeri és alkalmazza az alapjogok mérlegelési tesztjét (*balancing test*), ahogy ő fogalmaz, „az alapvető emberi, állampolgári jogok” és „alkotmányos értékek kölcsönös korlátozását”. Jelen esetben az információszabadság, az érintett besúgókkal ellentétes érdekei, valamint harmadik személyek információs önrendelkezési joga, amely ellentétben áll a nemzetbiztonsági szolgálatok működésének alkotmányosan ugyancsak méltányolható érdekeivel, és ezek mind konkurál(hat)nak a társadalom természetes önismereti igényével és a tudomány szabadságjogával.

Azt is érdemes kiemelni ugyanakkor, hogy az általánosan elismert közjogi felfogás szerint a „szükségesség és arányosság mérlegelése”, az egyik alapjog elsőbbségének a megállapítása a másikkal szemben Magyarországon (elvileg) az Alkotmánybíróság privilégiuma. Ezzel szemben a valóság az, hogy mind az adatvédelmi biztos, mind az általános ombudsman már korai eljárásaikban is felismerik, hogy alkotmány és jogértelmezésük fontos eleme saját alkotmányos tesztek kidolgozása, és ezek beemelése a joggyakorlatukba. Álláspontunk szerint erre eklatáns példa a 27/A/1995-ös állásfoglalásban a már idézett mérlegelés, miszerint a mérlegelés tárgya az adatvédelmi ombudsman szerint az információszabadság, az érintett besúgókkal ellentétes érdekei, valamint harmadik személyek információs önrendelkezési joga, amely ellentétben áll a nemzetbiztonsági szolgálatok működésének alkotmányosan ugyancsak méltányolható érdekeivel, és ezek mind konkurál(hat)nak a társadalom természetes önismereti igényével és a tudomány szabadságjogával.

Az adatvédelmi ombudsman a kérdésben nyíltan erkölcsi érveket használ: „a pártállam bukása óta hat év telt el. [...] Az iratok jogi kezelésének nem lehet célja sem a megtorlás, sem a jogi felelősség megállapítása, sem – közvetlen jogi célként – a társadalom erkölcsi megújítása.”^[17] Tehát az ombudsman a társadalom morális megújítását jelöli meg célul és elítéli a megtorlást minden formáját (morális jogértelmezés).

Az ombudsman 27/A/1995 ügyben hozzáteszi: „e megfontolások ugyanakkor nem zárhatják ki a hajdani megfigyelték jogát arra, hogy eldöntsék, meg akarják-e ismerni a rájuk vonatkozó titkos információkat és hogy rendelkezhessenek

[16] 27/A/1995.

[17] 27/A/1995 Kommuniké.

ezek további sorsáról. A társadalomnak ugyancsak joga van megismernie saját múltját, ezért az iratokat a történeti kutatások számára hozzáférhetővé kell tenni. Ugyanakkor (az ombudsman alkotmányos mérlegelése szerint) a kutatások legfőbb korlátja a személyiségi jogok tisztelete. Az ombudsman rámutat, az iratok megismerését korlátozhatja az is, ha minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy nyilvánosságra hozataluk sérti vagy veszélyezteti a Magyar Köztársaság jelenlegi nemzetbiztonsági és honvédelmi érdekeit.^[18] Azt nem bontja ki az adatvédelmi ombudsman, hogy van-e reális esélye, illetve volt-e ekkor reális esélye az információs kárpótlásnak, a társadalom saját múltjának, „igaz történetének” a feltárására, abban az esetben, ha a publikált kutatási adatok teljesen anonimek maradtak volna. (Egyébként a huszadik század traumáinak feldolgozásával foglalkozó kutatók nagy része nem, vagy csak részben osztotta az ombudsman aggályait, a napi publikálási gyakorlat – sokszor helyesen, máskor egyébként igen helytelenül – túllépett az ombudsman anonimitáskövetelő jogértelmezésén.)

A 27/A/1995 ombudsmani állásfoglalás legfontosabb megállapítása talán az, hogy nem tehető érdemi különbség a titkosszolgálati iratok között aszerint, hogy azokat melyik titkosszolgálat gyűjtötte és tárolta, vagyis nemcsak a III/III. csoportfőnökség iratait kell alkotmányos vizsgálat tárgyává tenni.^[19] Az ombudsman szerint az iratok felülvizsgálatába a szolgálatok munkatársai mellett – a külső kontroll érdekében – külső szakértőket is be kell vonni. Az ombudsmannak ennek észlelésében talán igaza lehetett (az akkori elképzelés szerint egy bizottság foglalkozott volna a minősítésekkel, amely határozata ellen bírósághoz lehetett volna fordulni).^[20]

Érdeemes észrevenni, hogy az ajánlás érvelése az Alkotmánybíróság határozatainak nyelvezetét követi, de jogértelmezése mindig autonóm. Így az adatvédelmi ombudsman esetjogában gyakran előfordul, hogy – amennyiben tudományos célból és utólagosan – vizsgálunk egy-egy fontos idézetet vagy jogesetet, akkor csak az idézethez fűzött lábjegyzetből tudjuk biztosan, hogy adatvédelmi ombudsmani állásfoglalásról vagy alkotmánybírósági határozatból idézünk. A tanulmány ezen megállapítását Sólyom László is hasonlóan érzékeli. Mint később részletesen is bemutatjuk, Sólyom szerint „az adatvédelmi biztos ajánlásai igen gyakran tartalmaznak olyan megállapításokat is, amelyek a vizsgált ügy(ek) tanulságait általánosítva, szabályként fogalmazzák meg. Ezek a megállapítások összeállhatnak az adott témára vonatkozó egyes jogszabályi rendelkezésekből és jogértelmezésekből. A címzettek számára azonban úgy jelennek meg, mintha önálló normák lennének, de legalábbis alkalmasak arra, hogy úgy működjenek.”^[21] „Az ombudsmani vizsgálat során sok esetben elkerülhetetlen

[18] 27/A/1995.

[19] Sőt, a 348/A/1996 állásfoglalás szerint a bírósági iratok is ebbe a körbe tartoznak (ugyan megszorításokkal). Lásd: a Nagy Imre-per anyagait a Legfelsőbb Bíróság 1990. április 12-én adta át a Levéltárnak kutatás céljából.

[20] Lásd 27/A/1995.

[21] Lásd Sólyom, 2001, 18.

alapjog-értelmezés végül ahhoz hasonló alapjogi kazuisztikát eredményez, mint ami az alkotmányjogi határozatokkal keletkezik [...].”^[22]

Már a 27/A/1995 ügy elemzéséből látható, hogy az adatvédelmi ombudsman igen korán, 1995-ben a Levéltári Törvényt ombudsmani (és tegyük hozzá alkotmányos) vizsgálat tárgyává teszi, így az adatvédelmi biztos a későbbiekben minden hasonló kutatási ügyben tulajdonképpen belekényszerül abba a helyzetbe, hogy állást foglaljon a kutatás szabadságának az alkotmányos kérdésében is. A tanulmány szerzőjének álláspontja itt eltér az ombudsman joggyakorlatától. Álláspontunk szerint, ami a kutatás és a rendszerváltás kapcsolatát illeti, a dogmatikai tisztaságot az segítette volna, ha a kutatás szabadságát elválasztják az adatvédelmi törvénytől. Erre azonban sem az Alkotmánybíróság, sem az adatvédelmi ombudsman nem tett kísérletet. A tanulmány szerzőjének alkotmányjogi érvelésében a Levéltári Törvény szabályait a kutatás szabadságán keresztül kellene vizsgálni. Abból a dogmatikai-stratégiai álláspontból, amiből a tanulmány érvel, a kutatni kívánt anyagok megismerése nem az információk jogok természetéből fakad, sőt, ha nem lett volna az adatvédelemről és információszabadságról szóló külön törvény, akkor is a kutatás szabadsága alapján kutathatóak (vagy éppen korlátozottan kutathatóak) lettek volna a levéltári anyagok. Egyetérthetünk az Alkotmánybíróság más ügyben kifejtett érvelésével: az Alkotmánybíróság 34/1994. (VI. 24.) AB határozatában foglalkozik a „kutatás szabadságának a személyes adatok védelmével való összefüggésével és az információszabadsághoz fűződő” kapcsolatával.^[23] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint „Az Alkotmány 70/G. §-a a tudományos élet szabadságának tiszteletben tartása és támogatása kimondásával és annak deklarálásával, hogy tudományos igazságok kérdésében állást foglalni csak maga a tudomány lehet kompetens, nemcsak alapvető jogállami és alkotmányos értéket nyilvánít ki, hanem szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát, továbbá a tudományos ismeretek megszerzésének – magának a kutatásnak – és tanításának szabadságát [...]. (Mely az Alkotmánybíróság érvelésében az ún. kommunikációs alapjogok egyik aspektusa. A tudományos élet szabadsága tehát magába foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot, amely tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik, egyúttal tartalmazza az államnak azt a kötelezettségét, hogy tartsa tiszteletben és biztosítsa a tudományos élet teljes függetlenségét, a tudomány tisztaságát, elfogulatlanságát és pártatlanságát.)”^[24]

[22] Sólyom, 2001, 16.

[23] Az Alkotmánybíróság ebben a határozatában a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló, módosított 1969. évi 27. tvr. alkotmányellenességének megállapítására irányuló indítványt és megsemmisítésük iránti kérelmet elutasította. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a tvr. végrehajtására meghozott 30/1969. (IX. 2.) Korm. rendelet több ponton alkotmányellenes. Az Alkotmánybíróság megállapította továbbá, hogy a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről szóló 118/1989. (XI. 22.) MT rendelet alkotmányellenes. Továbbá az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1987. évi 5. tvr. alkotmányellenes, ezért e jogszabályt megsemmisítette.

[24] Lásd 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

Az Alkotmánybíróság – helyesen – rámutat arra, hogy a tudományos kutatás valódi jogosultjai – szemben az információszabadság mindenkit megillető jogával – kizárólag a kutatók. Az információszabadság alanyi köre mindenkire kiterjed, de abban a kérdésben, hogy kik a tudomány valódi művelői, állást kell foglalni. Az Alkotmánybíróság szerint erről a tudomány képviselői dönthetnek. „A tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány művelői. Ebben a kérdésben viszont – ti. a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiája folytán – ugyancsak egyedül a tudomány művelői jogosultak dönteni.”^[25]

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság helyes jogértelmezése egy ponton csorbát szenved, és a későbbi joggyakorlatra nézve kifejezetten káros következtetésekre jut a 34/1994. (VI. 24.) AB. határozat, amikor a kutatás szabadságát összekapcsolja az információszabadság eszméjével. Az AB álláspontja szerint: „[...] koherens kapcsolat áll fenn az információszabadság és a tudományos megismerés, a tudományos kutatás és tanítás szabadsága között. Az információk megszerzhetősége, megismerhetősége gyakran – különösen a levéltári anyagok és dokumentumok körében – kutatások, többnyire tudományos kutatások keretében történik meg, így az Alkotmány a szabad információszerezés garantálásával közvetve már az ebbe beletartozó tudományos megismerés szabadságát is biztosítja és védelemben részesíti. Ahogy az Alkotmánybíróság a 32/1992. (V. 29.) AB határozatában kifejtette, a közérdekű információkhoz való szabad hozzáférés a közhatalmat gyakorló szervek tevékenysége ellenőrizhetőségének alkotmányos biztosítója.”^[26]

Az, hogy a közhatalmat gyakorlók feletti kontroll alkotmányos biztosító a közérdekű adatok nyilvánossága, senki sem vitatja. Ebből azonban – határozottan állítjuk – nem következik a kutatás szabadsága. Az információszabadság hazai irodalmában ezt Kerekes Zsuzsa már a *Fundamentum* korai számában érzékeltette: „a Magyarországon meghonosított információszabadságot szociológiailag lehet a kommunikációs jogok közé sorolni. Mint ahogy az sem kétséges, hogy a közügyekben való tájékozottság más alkotmányos jogok gyakorlását is érintheti, például a véleménynyilvánításhoz való jogot, a választójogot. Ez azonban csak annyit jelent, hogy a közügyekben tájékozott polgár megalapozottabban nyilváníthat véleményt vagy szavazhat.”^[27]

Kerekes Zsuzsa helyes következtetése: „az információszabadság azonban nem része és nem előfeltétele egyetlen másik alkotmányos jognak sem”.^[28] Az összes olyan kérdésben, ahol az ombudsman állást foglalt az információk jogok védelmében a kutatás szabadságával szemben, rontott a kutatás szabadságának dogmatikai tisztaságán.

[25] 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

[26] 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

[27] Kerekes, 1999, 45.

[28] Kerekes, 1993, 45.

Tulajdonképpen a kutatás és az adatvédelmi biztos dogmatikailag rendezetlen kapcsolatának több kifejtésre méltó rétege van: egyrészt a Levéltári Törvény szabályai – mint korábban láttuk – nehézséget okoztak a szabad kutatás kiteljesedésében, rendelkezései sokszor az adott kutatási helyzetre nehezen voltak adaptálhatóak. A Levéltári Törvény hibáit egyetlen ombudsman sem tudja orvosolni, ez jogalkotói feladat lett volna: a kutatásra vonatkozó szabályok a kilencvenes évek közepén születtek, már a kezdetekkor is alkalmatlanok voltak számos jogi probléma kezelésére. Ezt láthatjuk például a múlt rendszer feltárására irányuló vitákban. A jogalkotónak a szabályozási koncepciót újra kellett volna gondolni, ahelyett, hogy más alapjogokra támaszkodva (információszabadság és adatvédelemre) próbálják a dogmatikai dilemmát feloldani.

A második nehézség, hogy a levéltári kutatás tárgya a legkritikább esetben érint élő személyeket, márpedig az adatvédelmi törvény hatálya élő természetes személyekre (emberekre) terjed ki.^[29]

A harmadik probléma, hogy amennyiben a közérdekű adatok és a kutatás szabadsága valóban konfliktusban állna az adatvédelemmel (amit a tanulmány szerzője tagad), akkor a két jog viszonyában az ombudsmannak nem feltétlenül feladata, hogy az alapjogi konfliktust feloldja. (Ugyanis az alapjogok ütközése esetén az Alkotmánybíróság feladatai közé tartozott volna az ellentmondást feloldani.)

Tehát álláspontunk szerint a Levéltári Törvény és tágabb összefüggésben a kutatás szabadsága két okból sem lett volna vizsgálható az adatvédelmi biztos által. Először is azért, mert a kutatás szabadsága semmilyen módon sincs kapcsolatban a közérdekű adatok nyilvánosságával, és fordítva, az információszabadság nem függ a kutatás szabadságától. Vagyis a levéltári, archív anyagok megismerése Magyarországon azért áll alkotmányos védelem alatt, mert a jogalkotó – helyesen – a kutatás szabadságának kiemelt védelmet biztosít. Az ügy elbírálásakor hatályos Alkotmány 70/G. § (1) értelmében „a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát”.

Másodszor pedig, ez a tanulmány sem állítja, hogy a kutatás szabadsága korlátlan alapjog. „Így általában a tudomány, a tudományos ismeretszerzés és a tudományos tanítás szabadsága, noha nem korlátozhatatlan, de mindenképpen olyan szabadságjog, amelynek csak kivételes korlátozó rendelkezésekkel szemben kell engednie, olyanokkal, amelyek közvetlenül valamely alapjog érvényesítésére és védelmére szolgálnak, vagy amelyek valamely elvont alkotmányos érték (például törvényen alapuló titokvédelem) feltétlen érvényesülését hivatottak biztosítani.”^[30]

Nem vitatott, hogy a „szóba jöhető és az indítvány elbírálása szempontjából is releváns korlátozások”^[31] közül a személyes adatok védelme egy ilyen alapjog

[29] A később tárgyalandó Yad Vashem-ügy ebből a szempontból érdekes, hiszen az üldözöttek között élő emberek is lehettek, legalábbis az ügy elbírálásakor még élő természetes személyek, bár a holokauszt természete, hogy az áldozatok jelentős része sajnos már nem él.

[30] 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

[31] 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

lehet. Azonban, ahogy a jogalkotó és az Alkotmánybíróság helyesen felismerte, a szóba jöhető korlátok között tulajdonképpen jelentéktelen a személyes adatok védelméhez fűződő jog, amely élő, (természetes) személyeket illet meg az adatvédelmi törvény (Avtv). értelmében. Elméletileg felmerülhet, hogy bizonyos, levéltárban őrzött anyagok élő természetes személyekről hordoznak információt, de ezen ügyek kivételesek, és semmiképpen sem a levéltári gyűjtemények jellegadó dokumentumait képezik.

Mindezek tisztázása után meg kell jegyezni, hogy a múlt rendszer iratainak kutathatósága abba a sorba illeszkedik, amely rámutat, hogy a rendszerváltás nagy jelentőségű társadalmi-morális kérdésében (ügynökmúlt vizsgálata, lusztrációs kérdések, igazságtétel dilemmái stb.) az adatvédelmi ombudsman egyedülállóan aktív módon felvállalta döntése jogi és morális következményét – a tanulmány érvelésében a tévedés jogával együtt –, és visszatekintve a köztársasági intézményrendszer összes szereplőjére (ide értve a törvényhozót, a különböző alkotmányos szerveket, a rendes bíróságokat és a végrehajtót is), meg kell állapítani, hogy minél nagyobb társadalmi súlya volt egy döntésnek (a múlt iratainak feltárását ilyen nagy súlyú ügynek tartjuk), annál kisebb volt a döntéshozó szervezetben a társadalmi vita feloldására tett javaslat, illetve a döntést legitimáló dilemma valódi megoldására tett erőfeszítés. E tekintetben a tanulmány határozott álláspontja, hogy a Köztársaság egyik legbátrabb intézménye az adatvédelmi ombudsman volt Magyarországon. Sokszor – ahogy rámutattunk – az Alkotmánybíróság alapjogértelmezésén osztozva, a társadalmi akaratképzés fontos döntéseit az adatvédelmi ombudsman felvállalta, ezzel az ügyet eldöntötte. Történeti visszatekintésben, az adatvédelmi ombudsman intézményének ellenzői sem vonták soha kétségbe annak példátlan integritását és alapjogfejlesztő szerepét. (A felmerült kritikák inkább arra vonatkoztak, hogy az ombudsman önálló véleményalkotásában szinte már önálló hatalmi ágként viselkedik.)

2. A magyar zsidó holokauszt történetének kutatása

A múlttal való szembenézés, a múlt kutathatóságának összes dilemmája nem kizárólag a kommunizmus időszakának elhallgatott kérdéseire terjedt ki. Több-ször felmerült a második világháború és a holokauszt témájának rendszerváltás utáni kutatása. Ebben a körben kiemelés érdemel a 33/A/1995-ügy, amelyben az adatvédelmi biztos a magyar zsidó holokauszt történetével kapcsolatban, 1938–1945 közötti kutatás anyagának a jeruzsálemi Yad Vashem Múzeum részére történő átadásáról döntött.

Az előző pontban kifejtett álláspontunkat a kutatás szabadságáról általában, különösen pedig a hatásköri kérdéseket nem ismétljük, de ezeket érvényesnek tartjuk erre az ügyre is. Álláspontunk szerint a kutatás szabadsága nem az információszabadság keretein belül vizsgálható, a holokauszt esetén sem.

Az ügy háttere szerint az izraeli archívum, a Yad Vashem célja a múlt részletes és lehetőleg teljes feltárásával megakadályozni az emberi jogok legsúlyosabb

sérelmeinek megismétlődését, ennek értelmében „intenzív forrásfeltáró munka folyt, más kutatók bevonásával” a vészkorszak zsidóüldözéseinek feltárására és dokumentálására. A 33/A/1995-ügy konkrét tárgya egy 1995-ben kezdődött kutatás volt, mely célul tűzte ki, hogy Budapesten és a vidéki városokban az ügyben elérhető levéltári anyagokat feldolgozzák és mikrofilmre vegyék.

Álláspontunk szerint jól jelzi, mennyire bizonytalan az információs jogok szerepe az eljárásban, hogy az ajánlás hosszasan kitér egy, az ajánlásban nevesített történész, Karsai László – az adatvédelmi törvényt a tanulmány álláspontja szerint nem érintő – vitájára az Országos Levéltárral.

Karsai László az ügyben másként értelmezte azt a kérdést, hogy az ügynevezett védelmi idő letelte előtt a kutatás szabadsága mit jelent, mint az Országos Levéltár, tehát azt a kérdést, hogy megengedhető-e a Levéltári Törvény értelmében az a gyakorlat, hogy a kutató a kutatni kívánt anyaghoz hozzáférhet, de másolatot csak a védelmi idő után kaphat a dokumentumokról. A történész és a Levéltár konfliktusa egyéb, a kutatás szabadságát érintő részletre is kiterjedt. (Például néhány levéltár megengedte az anyagok kutatását a védelmi idő lejárta előtt, mások nem, vannak, akik a védelmi idő lejárta előtt másolat készítését lehetővé tették, mások csak anonim formában engedélyezték a kutatást.)

Megállapítható a holokausztot vizsgáló 33/A/1995-ügy feldolgozása során, hogy valójában nem a személyes adatok védelme volt a kutatás valódi akadálya. Ugyanis, a személyes adatok védelme csak élő természetes személyeket illet meg, a kutatott anyagban pedig tipikusan elhunytak szerepeltek (lévén a holokauszt témáját dolgozták fel).

A nyelvezetében rendkívül cizellált, igényes 33/A/1995 állásfoglalásban az adatvédelmi biztos – álláspontunk szerint –, túlterjeszkedve a mandátumán, arra a következtetésre jut, hogy komoly társadalmi érdek fűződik a tudományos kutatásokhoz.^[32] (A kutatás szabadságának védelme nem az adatvédelmi ombudsman hatásköre.)

Tehát annak ellenére, hogy valóban komoly társadalmi érdek fűződik a tudományos kutatáshoz, ennek felismerése – érvelésünkben – kívül esik az adatvédelmi törvény végrehajtása felett őrködő ombudsman hatáskörén. Az ekkor hatályos Avtv. 23. §-a értelmében az ombudsman mandátuma a személyes adatok védelmére és a közérdekű adatok terjesztésére terjed ki. Az Avtv. szerint: „a személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok nyilvánosságához való alkotmányos jog védelme érdekében az Országgyűlés adatvédelmi biztost választ [...] Az adatvédelmi biztosra – e törvényben foglalt eltérésekkel – az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.” A szabályalapú pozitívizmus egyik ellenpéldája is ez az ügy, amennyiben kiindulópontja nem az ekkor hatályos adatvédelmi törvény, hanem egy másik alapjog (jelen esetben a tudomány szabadsága), amely összeütközésben van az ombudsman szerint az adatvédelmi törvénnyel. (Az AB. szükségességi-arányossági tesztjét az ombudsman ezzel beemeli az állásfoglalás dogmatikájába.)

[32] 33/A/1995.

Nem meglepő, hogy az állásfoglalás nyelvezetében is az Alkotmánybíróság kazuisztikájára emlékeztet, szövegkörnyezetéből kiragadva az állásfoglalás megállapításai az alkotmánybírósági határozatokra rezonálnak. Megjegyezzük, hogy ez nem véletlen. Sólyom László *Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrollja”* című tanulmányában rámutat, hogy az ombudsmani vizsgálat során sok esetben az alapjog-értelmezés ahhoz hasonló alapjogi kazuisztikát eredményez, mint ami az alkotmánybírósági határozatokkal keletkezik.^[33]

Az ombudsman érvelésében a jelen ügyben a tudományos kutatás „nem sérteti mások önrendelkezését és kegyeleti jogait”. A kegyeleti jog vizsgálata azonban szintén nem feladata az adatvédelmi ombudsmannak, hiszen a személyes adatok védelme felett őrködik, az csak élő természetes személyeket illet meg.

Az adatvédelmi ombudsman így fogalmaz: „a tudományos élet szabadsága, s benne a tudományos kutatás szabadsága általános jogán túlmenően a történettudományi kutatások folytatásához és eredményeinek publikálásához sajátos társadalmi érdek, a múlt feltárásának, megismerésének és a társadalmi önismertet fejlesztésének érdeke fűződik. Azonban az ilyen kutatások alanyait, a történelmi események résztvevőit is megilleti életükben az információs önrendelkezés joga, haláluk után pedig érvényesül a kegyeleti jog, amit a levéltári kutatási szabályok általános, nemzetközileg elfogadott mértékű védelmi időhatárokkal biztosítanak.”^[34]

Álláspontunk szerint a fenti idézet helytálló. Sőt, az állásfoglalás valódi intellektuális utazásra invitálja olvasóját, amely Vörös Imre jogászprofesszort parafrazeálva, „elegánsan röpköd” a jogrendszer felett.^[35] De ha maradunk a szabályalapú pozitívizmus értelmezési tartományában, akkor az ombudsman nem fejt ki, hogy a „tudományos élet szabadsága”, a „kutatás szabadsága”, a „történettudományi kutatások folytatásához és publikálásához” fűződő „társadalmi érdek” vagy a „társadalmi önismeret fejlesztése” miért tartozik a hatáskörébe, és mennyiben adatvédelmi kérdés.

Az adatvédelmi ombudsman érvelésében hangsúlyozza, hogy a kutatás szabadsága konfliktusban áll a személyes adatok védelmével. „A két alapjog versengéséből adódó kényszerű kölcsönös korlátozás azonban csakis addig terjedhet, amíg azt a jogok kölcsönös érvényesülése szükségessé teszi és nem csorbíthatja egyik alkotmányos jog lényeges tartalmát sem. Ebből adódóan az egymást korlátozó alapjogok közötti alkotmányos határok megállapítása a jogalkotás és jogalkalmazás terén egyaránt szükséges.”^[36] Ebből a megállapításból kibontható az is, hogy az adatvédelmi ombudsman jogi aktivizmusában, ha két alapjog ütközik (az ombudsman szerint jelen esetben a kutatás szabadsága és a személyes adatok védelme), akkor ennek feloldására bárki (bármely jogalkalmazó vagy

[33] Sólyom, 2001.

[34] 33/A/1995.

[35] Lásd Halmai – Tordai, 1999.

[36] 33/A/1995. Itt megint világosan látszik az ombudsman alkotmányos mérlegelése, saját arányossági teszt kidolgozására tett kísérlete.

jogalkotó) jogosult lehet, tehát az alapjogok összeütközésének a feloldására tulajdonképpen saját magát jelöli ki az ombudsman. Ez a jogfölfogás a tanulmány szerzőjének alapjogi-dogmatikai meggyőződésétől nem áll távol, csupán rá szeretnénk mutatni, hogy minden ilyen értelmezés alapjogvédő aktivista szemléletű, és mint ilyen, gyakran éles ellentétben áll a szabályalapú pozitívizmus egyes tételeivel.

Az adatvédelmi biztos is érzékeli, hogy érvelése a (jog)szabályalapú pozitívizmus talaján legitimációs deficitben szenved, de ebből nem következett hatáskörének hiányára, hanem kritikusat hibáztatja, mert a társadalomtudós történészek alaptalanul kárhoztatják az ombudsmant az adatvédelem szabályainak a túlhajszolásával. Így fogalmaz az ombudsman: „egyes társadalomtudósok – elsősorban történészek – között tapasztalható az a nézet, mely szerint a világszerettedő új adatvédelmi szabályozás a személyiségi jogok abszolutizálásához vezet, s ennek érvényesülése ellehetetleníti a legújabb kori történelmi kutatókat”.^[37]

Hogy mennyire nem az adatvédelmi törvény talaján áll a 33/A/1995 ügyben a döntés, hanem a „helyes”, illetve „igazságos” jog keresésén, azt jól jelzi, hogy az egyetlen igazi adatvédelmi dilemma az ügyben csupán ez: a Levéltári Törvény meglehetősen hosszú védelmi időt állapít meg,^[38] és az ekkor hatályos adatvédelmi törvény minden, még élő, érintett holokauszt-túlélő hozzájáruló nyilatkozatát követelte meg, ha adatai felhasználásáról és továbbításáról van szó Yad Vashem számára. Korábban hangsúlyoztuk, hogy az elhunytak esetén nincsen ilyen adatvédelmi dilemma. Azonban a holokauszt-túlélők közül az állásfoglalás keltekor, 1996-ban még sokan éltek az érintettek közül. (Egy ilyen kutatás jogi környezete napjainkban egészen más lenne, a holokauszt óta eltelt majdnem nyolcvan év távlatából.)

Az ekkor hatályos adatvédelmi törvény értelmében személyes adat akkor kezelhető, ha a) ahhoz az érintett hozzájárul vagy b) azt törvény elrendeli. Különleges adat akkor kezelhető,^[39] ha az adatkezeléshez az érintett írásban hoz-

[37] 33/A/1995.

[38] A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvényben [levéltári törvény (Ltv.)] meghatározott védelmi idő lejártá előtt a személyes adatokat tartalmazó dokumentumokban – az Ltv.-ben meghatározott feltételek teljesülése esetén – a tudományos célú kutatást úgy teszi lehetővé, hogy a kutató az iratokba betekinthesse, azokról jegyzeteket készíthesse, a dokumentumokról azonban fénymásolatot nem kaphat. Amennyiben a kutatónak mégis fénymásolatra van szüksége, a Magyar Országos Levéltár (elvileg) azt csak anonimizált formában (a személyazonosításra alkalmas adatok olvashatatlaná tételével) adhatja ki. „Magyarországon a nyilvánosság jogi értelemben is többlépcsős: a kutató előbb férhet hozzá az ilyen adatokhoz mint az átlagpolgár. E privilégium érvényesíthetőségének feltételeit az Ltv. határozza meg: a személyes adatokat tartalmazó iratok az ilyen iratokra vonatkozó általános védelmi időhatárok letelte előtt is kutathatók, amennyiben a kutató tudományos szerv támogató állásfoglalásával rendelkezik és írásos nyilatkozatban vállalja a megismert személyes adatoknak az Avtv. szerinti korlátozott felhasználását.” (Ltv. 24. § (2)–(3) bek.), 33/A/1995.

[39] 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (Avtv.) 2. § a) pont: különleges adat: a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más meggyőződésre vonatkozó adat.

zájárult.^[40] (A holokauszt kutatásánál felmerülhet, hogy az élő természetes személyre vonatkozó adat érzékeny, különleges adat, mert esetleg az érintett származásáról vagy vallási meggyőződéséről árulkodik.)

Az adatvédelmi törvény megfogalmazása azonban igen szigorú, megszorító értelmezéshez vezet, és ezért szemben áll az ombudsman helyes jogról alkotott értékítéletével. Ugyanis nem életszerű többszer, holokausztban érintett személy előzetes hozzájárulásának egyenként való beszerzése, hiába írja elő és várja ezt az adatvédelmi törvény. Ezt a nehézséget az adatvédelmi ombudsman úgy oldja fel az ügyben, hogy eltekint a hozzájárulás megszerzésétől – ami tulajdonképpen *contra legem* értelmezése az adatvédelmi törvénynek –, és ezzel, meglehetősen szabadon kezelve az Avtv. szabályait, a következő érvelést olvashatjuk a Yad Vashem-ügyben: „tekintettel arra, hogy a még élő érintettek vagy az elhunytak hozzátartozói kifejezett, pozitív hozzájárulásának megszerzése nemcsak technika-ileg kivitelezhetetlen hanem önmagában is jogsérelmet okozna, e körülmények között az adatvédelmi szabályozás elveinek megfelelő, alkotmányosan elfogadható megoldást nyújthat az explicit hozzájárulás [...] helyett a tiltakozás jogának biztosítása”.

Csakhogynem ezt a megoldást a magyar jog nem ismeri.^[41] Az idézett megoldás, a nemzetközi adatvédelmi szakirodalomban ismert *opt out* alkalmazása esetében az érintett nem előzetes beleegyezést ad, hanem csupán tiltakozhat. Az érintettet ilyenkor tájékoztatni kell az adatkezelés tényéről, céljáról és egyéb körülményeiről, valamint arról, hogy adatainak kezelését bármikor, indoklás nélkül megtilthatja, s hogy ezt milyen módon teheti meg.

Egy további jogformális nehézség, hogy az ombudsman elmulasztja bizonyítani, hogy az érintettek hozzájárulásának a beszerzése – túl azon, hogy a kutatást rendkívül módon lelassította volna, megnehezítette volna – miért okozott volna jogsérelmet. A tanulmány szerzőjének érvelésében ilyen jogsérelem nem bizonyítható.

Sokkal valószínűbb, hogy erre az érvelésre az adatvédelmi ombudsman azért kényszerült az ügyben, hogy igazságos megoldást találjon (morális jogértelmezéssel), hiszen az ombudsman is fontos értéknek tartotta a világszerte elismert Yad Vashem Múzeum pótolhatatlan feltáró munkáját a holokauszt dokumentálásában. És ennek a munkának kétségtelenül kerékkötője lett volna, ha minden érintett holokauszt-túlélő egyéni hozzájárulását kellett volna kérni. Ezért az ombudsmannak meg kellett érőltetnie a törvény betűjét. (És ezt az adatvédelmi ombudsman aktivista érveléssel meg is tette.)

[40] 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. 3. § (1)–(2) bekezdés.

[41] Sem a tanulmányban ismertetett adatvédelmi törvény, sem az ezt felváltó Infotv. nem ismeri az *opt out* rendszerét. Ez az elvet egyedül egy korai törvény törte át a direkt marketing tevékenységről, amely az akkori gazdasági erőviszonyokat tükröző, sikeres „lobbitörvénynek” tekinthető. Lásd 1995. évi CXIX. törvény a kutatás és a közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről.

A Yad Vashem-ügyben is megnyilvánul a tanulmányban hangsúlyozott ombudsmani joggyakorlat karaktere. Gyakran az ombudsmani (vagy más alkotmányos) döntéshozó a döntés hatását, eredményét mérlegeli, és a „helyes” döntés érdekében kénytelen a formális jog dogmatikájáról elmozdulni, majd döntését (utólag) érvekkel alátámasztani. Nyilván az ombudsman tisztában volt vele, hogy a Yad Vashem-kutatás ellehetetlenül, ha megköveteli az érintettektől egyenként az előzetes hozzájárulást az adatvédelmi törvény betűjének megfelelően, tehát figyelemmel volt az ombudsman döntése hatására, következményeire. Ezzel az alapjogi szemlélettel és formalizmusellenességgel szemben a tanulmány szerzője nem fogalmaz meg normatív bírálatot, a tanulmány az állásfoglalást támogatja. De fontosnak tartjuk deskriptív jelleggel rámutatni az alapjogi jogértelmezés karakterjegyeire. Eszerint pedig az Avtv. pozitív rendelkezéseiből nem következik, hogy a hozzájárulás szigorú szabályait fel lehet váltani a tiltakozás (*opt out*) jogával, pláne nem akkor, ha a szóban forgó adatok egy része szenzitív adat, hiszen a zsidóüldözéseknek feltehetően van egy vallási-etnikai dimenziója is.

Álláspontunk a tanulmányban ennek ellenére hangsúlyozottan állásfoglalás-párti: a Yad Vashem történelmi szerepe a holokauszt dokumentálásában az áldozatok megbékítésében és a történelmi igazságtételben a huszadik század egyik kiemelten fontos vállalkozása.^[42] Valóban erősen kérdéses, hogy ennek a (mennyiségében és minőségében) pótolhatatlan forrásfeldolgozásnak lehetett volna-e valódi alternatívája a kutatások során minden országban, minden érintett túlélő hozzájárulásának a beszerzése.^[43]

3. A Magyarországi Zsidó Szeretkórház egészségügyi juttatása

Érdekes megfigyelni, hogy egy másik, szenzitív adatokat érintő korai ügyben az adatvédelmi ombudsman pont az ellenkező végletbe esik: indokolatlanul ragaszkodik a törvény betűjéhez és az érintettek hozzájárulásához, egy olyan ügyben, ahol mindenki számára egy méltányos jogértelmezés kedvezőbb eredményt hozott volna.^[44] A 340/A/1996-ügyben a Magyarországi Zsidó Szeretkórház díjtalan egészségügyi juttatásaként a holokauszt-túlélők vizsgálatokon és ellátásban vehettek részt. Hogy meg tudják szólítani az érintett túlélőket, a Szeretkórház az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatalhoz fordult, akik – a kórház felhívását

[42] És mindemellett a múzeum gyűjtőmunkájában igyekezett védeni az érintett holokauszt-túlélők érdekeit és figyelembe venni a kutatás tárgyának érzékenységet.

[43] Egyébként nem tárgya jelen fejtegetésnek, de az is külön vizsgálat tárgya, hogy a GDPR bevezetése óta egységes európai adatvédelmi szabályok hány esetben ütköznek az „igazságos jog” tartalmi kritériumaival – például a pandémia idején, gondoljunk az érintettek betegségére vonatkozó adatokra vagy egyes érzékeny egészségügyi adatokra –, és ezekben az esetekben hogyan oldható fel az ellentmondás.

[44] Az eltérés egyik oka az lehet, hogy az ombudsmani intézmény a kezdetektől fogva főosztályokra és osztályokra oszlott, amelyek munkatársai az ügyek előterjesztői. Az előterjesztők az „ügy felelősei”, sokszor egymás álláspontját nem kellő mélységben ismerték vagy nem vették figyelembe. Egy ilyen szervezeti rendszerben az ellentmondások, az ügyek koordinálásának a kisebb zavarai mindig kódolva vannak.

mellékelve – felkeresték a hetvenöt évnél idősebb kárpótoltaikat,^[45] hogy jelezzék, ha szeretnék a kórház ingyenes szolgáltatásait igénybe venni.

A Szeretetkórháznak nem volt semmilyen elérhető listája az érintett holokauszt-túlélőkről, tehát egyetlen járható megoldásnak azt látták, ha a kárpótlásban részesülők adatbázisából szerzik meg az érintettek nevét és lakcímét. A Szeretetkórház maga ezen adatokat nem is látta és nem kezelte, csupán felkérte a Kárpótlási Hivatalt, hogy az érintetteknek postázzák ki a Szeretetkórház ingyenes gyógykezelésről szóló ajánlatát tartalmazó levelét.

Az adatvédelmi ombudsman állásfoglalásában – mellyel szemben az a kritikái észrevételünk, hogy eltávolodik a helyes jogtól – hiányolta az érintettek előzetes hozzájárulását adataik kezeléséhez. Tehát az ombudsman azt várta volna el, hogy az érintett holokauszt-túlélők – az adatvédelmi törvény (Avtv.) betűje szerint – járuljanak hozzá előzetesen egy olyan levélhez, aminek a létezéséről nem tudtak (nem is tudhattak), de amely tartalmát illetően az ő érdekeiket szolgálta. Álláspontunk szerint a Szeretetkórház ügyében az adatvédelmi törvény betűjének a betartása nem vezetett igazságos döntéshez. Az ügyben kiadott állásfoglalás szerint „közhatalmi szerv – az érintett frásos beleegyezése hiányában – nem rendelkezhet faji eredetre, vallásos meggyőződésre vonatkozó adattal. Közhatalmi szerv nem kelthet olyan látszatot, hogy ilyen adatok birtokában van.”^[46]

A 340/A/1996-ügyben tehát éppen az képezi bíráló tárgyat, hogy az adatvédelmi ombudsman ragaszkodott az adatvédelmi törvény olyan előírásaihoz, amelyek tulajdonképpen ellehetetlenítették, hogy az érintettekhez eljusson egy fontos segítség. Ebben az esetben az adatvédelmi biztos nem volt figyelemmel döntése hatására, következményeire. Természetesen, a morális döntésekre jellemző módon az is elképzelhető, hogy az adatvédelmi ombudsman e tanulmány szerzőjétől eltérő álláspontra jutott az igazságos jog megítélésében. Például, azt tartotta szem előtt, hogy a Kárpótlási Hivataltól érkező ilyen típusú megkeresés bizonytalanságban tartja az érintetteket, rossz érzést kelt bennük, mert azt a benyomást erősíti, hogy az állami hivatalok a származásukra vonatkozó adatokat nyilvántartják és harmadik személynek kiadják. (Még akkor is, ha nem ez volt a jogi helyzet.)

Bárminek is van igaza az adott ügyben, jól látszik, hogy valójában az adatvédelmi dilemma feloldása csak alkalmat (ürügyet) szolgáltat a mögöttes társadalmi-morális kérdés eldöntésére, a helyes jogról alkotott érveink szerint.

4. A diktatúra végrehajtói és áldozatai, Schmidt Mária főigazgató kutatása

A múlt rendszer feltárásának és a történeti igazságtételnek egyik fontos állásfoglalása (sok szempontból az ún. állatorvosi ló esete is), Schmidt Mária főigazgató asszony indítványára „a diktatórikus államhatalom végrehajtói és ál-

[45] Akik munkaszolgálatosok, deportáltak vagy gettóban fogvatartottak voltak.

[46] 340/A/1996.

dozatai személyes adatainak közzétételéről és a jogi szabályozás által nyújtott lehetőségekről” szóló 247/K/2001 állásfoglalás. Az indítvány szerint a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány által létesítendő múzeumban a diktatórikus államhatalom végrehajtóiról és áldozatairól szóló állandó kiállítás a diktatúra borzalmait hivatott a személyes sorsokon keresztül bemutatni, amely így (értelemszerűen és nem kikerülhetően) személyes adatok kezelésével jár.

Az állásfoglalás értékelésekor előre szeretnénk jelezni, hogy sem az állásfoglalás általános megállapításait, sem annak indokolását nem osztjuk,^[47] ugyanakkor a 247/K/2001 állásfoglalás történelmi jelentősége vitathatatlan. Az ügyben az adatvédelmi biztos kifejtette, hogy személyiségi jogait tekintve két különböző csoport adatairól kell dönten. Az egyik csoport az ombudsman szerint tulajdonképpen az „ügynökök” csoportja, a másik az áldozatoké.^[48]

„Feltételezve mindkét esetre, hogy az érintett személyek azonosságához kétség nem férhet, a bemutatni kívánt szervezetek szolgálatában állók neve, beosztása, illetve más adata engedélyük vagy hozzátartozóik engedélye nélkül közzétehető, hiszen az állam alkalmazottjaként, állami cél elérése érdekében eljáró, az ilyen szervek hatáskörét gyakorló személynek hatáskörében való eljárással összefüggő adata bárki számára hozzáférhető, nyilvános adat. Ugyancsak közzétehető természetesen a korábban jogszerűen nyilvánosságra hozott adatok (például korabeli újságok, kiadványok stb.). Ezzel szemben az elnyomott szervek áldozatainak személyes adatai teljes egészében az alkotmányban és az Avtv.-ben, valamint más törvényekben meghatározott védelem alatt állnak. Az áldozatok adatainak nyilvánosságra hozásához fő szabályként a még élők, haláluk esetén hozzátartozóik hozzájárulása szükséges. Az áldozatok nagy számára való tekintettel a hozzájárulás helyett a – tiltakozás jogát kell biztosítani az érintettnek vagy hozzátartozójának. Annak az egykori áldozatnak nevét és más adatát nem lehet közzétenni, illetve a már közzétett adatot törölni kell, aki e jogával él.”^[49]

Úgy tűnik, az ombudsmani állásfoglalás a „két különböző csoport” jogi státuszát azonos tényállás mellett különbözően ítéli meg. Mindkét esetben, először tisztázandó körülmények között, az ombudsman az Avtv. szabályait igyekszik alkalmazni. Az első csoportra (tehát az államhatalmi rendszerben tisztséget

[47] A 247/K/2001 állásfoglalást Majtényi László jegyzi, akinek az állásfoglalás évében, 2001-ben járt le hatéves mandátuma. Az ügy értékelésénél ismét jelezni szükséges, hogy az ombudsman is munkatársai előterjesztésében foglalkozik az ügyekkel, és adott ügyben más-más munkatárs esetlegesen más-más jogi álláspontra helyezkedhet. Ez természetesen csak egyik magyarázat az ügyek közötti eltérésnek, és végső soron az adatvédelmi ombudsman intézménye egyszerűen felelősségen alapul. A siker, a „dicsőség” és a bírálat tárgya is maga az ombudsman.

[48] Az ügy megítélése szempontjából mellékes, de az állásfoglalás megemlíti egy harmadik csoportot is, miszerint: „a két fentebb ismertetett fő csoport mellett külön figyelmet érdemel a történelmi személyiségek adatainak kezelése, közülük többen részesei, majd maguk is áldozatai voltak a diktatúrának. Őket, illetve hozzátartozóikat – tekintettel közszereplő mivoltukra – csak a közszereplők egyébként nyilvános adatainak körét meghaladó személyes adatainak közzététele elleni tiltakozási jog illeti meg.” Lásd 247/K/2001.

[49] Az adatvédelmi biztos beszámolója, 2001, 88–89.

vállalók, az „üldözőkre” vonatkozóan) az ombudsman az adatvédelmi törvény szabályait visszamenőleges hatállyal alkalmazza, a jogállami időszakot megelőzően.

Az idézett 247/K/2001 állásfoglalás így fogalmaz: „a bemutatni kívánt szervezetek szolgálatában állók neve, beosztása, illetve más adata engedélyük vagy hozzátartozóik engedélye nélkül közzétehető, hiszen az állam alkalmazottjaként, állami cél elérése érdekében eljáró, az ilyen szervek hatáskörét gyakorló személynek hatáskörében való eljárással összefüggő adata bárki számára hozzáférhető, nyilvános adat”. Az állásfoglalás így folytatja: „a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Avtv.) alapján az állam alkalmazottjaként, állami cél elérése érdekében eljáró, az ilyen szervek hatáskörét gyakorló – jogállami megfogalmazás szerint közfeladatot ellátó – személynek hatáskörében való eljárással összefüggő adata bárki számára hozzáférhető, nyilvános adat. Ennek értelmében a bemutatni kívánt szervezetek szolgálatában állók fenti személyi körének neve, beosztása, illetve más adata engedélyük, vagy hozzátartozóik engedélye nélkül közzétehető [...]”

Az egyik visszatérő probléma, hogy amikor a múlt eseményeiről a jelenben beszélünk, akkor kérdés, hogy akár az információs szabadság, akár a személyes adatok védelme mennyiben alkalmazható visszamenőleges hatállyal. Álláspontunk szerint itt arról az alkotmányos dogmatikai kérdésről kell döntenet, hogy az alapjogok a törvény erejénél fogva vagy pedig természetükénél fogva (természetjogi alapon) illetnek-e meg minket. A törvény erejénél fogva sem az Alkotmány 1989 előtti szövege, sem az adatvédelmi törvény 1992-es születése előtt nem volt szó személyes adatok védelméről és közérdekű adatok nyilvánosságáról. Ezen időszakra visszamenőlegesen tehát nem lehet adatvédelmi szabályokat rávetíteni (pl. az ügynökök személyes adatai ekkor még nem voltak védve). A másik érvelés szerint nem az adatvédelmi törvény hatálya konstituálja a védendő jogi értékeket, az ügynököt és az áldozatokat már ekkor is megillette a személyes adatok védelme, ami – többek között – emberi méltóságuk része. Jogfilozófiai szempontból tehát többfajta érvelés is elfogadható, elismerésre méltó lehet, azonban ezzel kapcsolatos álláspontját az ombudsman sohasem tette nyilvánvalóvá, egyértelművé. Nyilván a nem következetes megoldások esetek és önkényesek lehetnek. (Magyarán, hogy egyes esetekben alkalmazzuk az adatvédelmi törvény szabályait történelmi eseményekre, máskor pedig nem.) Az egyértelműség hiánya jól látszik egy odavetett, de ki nem fejtett mondatból az állásfoglalásban is: „mindemellett elkerülendő az, hogy jogalkalmazóként vizsgálható hatályt adjunk e szabálynak és e tekintetben az alkotmányos értékrend szempontjait alkalmazzuk”.^[50] De hogy mennyiben elkerülendő, hogy visszaható hatályt alkalmazzunk, azt az ombudsman nem fejt ki. Tehát az ombudsman érvelését az adatvédelmi törvényre alapozza, úgy, hogy annak rendelkezéseit a korábbi jogviszonyokra vetíti rá.

[50] 247/K/2001.

A hatály kérdésének egy másik aspektusa a konkrét ügyben, hogy nem lát-szik, hogy a diszkrimináció tilalmának sérelme nélkül hogyan lehet (az állás-foglaláskor hatályos jogszabályok alapján) az érintettek két csoportja között különbséget tenni. Az ombudsman ugyanis az áldozatok esetén megállapítja az adatvédelmi törvény hatályát, és adataik nyilvánosságra hozatalához a hozzá-járulásukat kéri. Továbbá megállapítja, hogy haláluk esetén (erre már elvileg nem terjed ki az adatvédelmi biztos mandátuma) szintén kötelező az áldozatok hozzájárulását a hozzátartozóiktól beszerezni. „[...] az elnyomó szervek áldoza-tainak személyes adatai teljes egészében az Alkotmányban és az Avtv.-ben, va-lamint más törvényekben meghatározott védelem alatt állnak. Személyes adat akkor kezelhető – értve ez alatt a nyilvánosságra hozatalt is –, ha azt törvény elrendeli vagy ha az adatkezeléshez az érintett hozzájárul. Mert az Avtv. meg-határozása szerint személyes adat a meghatározott természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés.”^[51] Ugyanakkor az ügynökök esetén ugyan-azt a védelmet az ombudsman nem terjeszti ki a személyes adatokra.

A 247/K/2001 állásfoglalásban az ombudsman érvelése szerint: „az Avtv. 32. § (3) bekezdése előírja, hogy a tudományos kutatást végző szerv vagy személy sze-mélyes adatot csak akkor hozhat nyilvánosságra, ha az érintett abba beleegyezett vagy az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutat-ásához szükséges. Amennyiben tehát a történelmi tudományok szakmai szabályai szerint szükséges – adott esetben – egy állami szerv nevében eljáró, hatáskörét gyakorló személyek adatának közzététele, úgy azt a történész a fenti szabály al-kalmazásával, a visszaható hatályú jogalkalmazás tilalmának megsértése nélkül is megteheti. Ugyancsak közzétehetőek természetesen a korábban jogszerűen nyil-vánosságra hozott adatok (például korabeli újságok, kiadványok stb.)”^[52]

Csakhogy az adatvédelmi törvény idézett 32. §-a^[53] szerint bármilyen szemé-lyes adat időkorlátozás nélkül nyilvánosságra hozható, ha „a történelmi esemé-nyekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges”.

Ezzel szemben – írja az adatvédelmi ombudsman – az elnyomó szervek ál-dozatainak személyes adatai teljes egészében az Alkotmányban és az Avtv.-ben, valamint más törvényekben meghatározott védelem alatt állnak. Személyes adat akkor kezelhető – értve ez alatt a nyilvánosságra hozatalt is –, ha azt törvény elrendeli, vagy ha az adatkezeléshez az érintett hozzájárul.^[54] Mert az ombuds-

[51] 247/K/2001.

[52] 247/K/2001.

[53] Avtv. 32. § (1) Tudományos kutatás céljára felvett vagy tárolt személyes adat csak tudományos kutatás céljára használható fel. (2) A személyes adatot – mihelyt a kutatási cél megengedi – anonimizálni kell. Addig is külön kell tárolni azokat az adatokat, amelyek meghatározott vagy meghatározható természetes személy azonosítására alkalmasak. Ezek az adatok egyéb adatokkal csak akkor kapcsolhatók össze, ha az kutatás céljára szükséges. (3) A tudományos kutatást végző szerv vagy személy személyes adatot csak akkor hozhat nyilvánosságra, ha a) az érintett abba beleegyezett vagy b) az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges.

[54] 247/K/2001 állásfoglalás.

man szerint az áldozatok és a pártállam funkcionáriusai más jogi státuszt élveznek. Ebben, ha morális értelemben lehet igazság, akkor sem látszik, hogy az ombudsman jogi érvelését az adatvédelmi törvény hogyan támogatná. Vagy fordítva, az ombudsman hogyan támogatja az adatvédelmi törvényt, amit szolgálania kell mandátuma szerint. Végül, az állásfoglalásban az áldozatok adatainak a nyilvánosságra hozatalát úgy oldja fel a biztos, hogy az előző pontban bírált Yad Vashem-ügyben használt módszerét alkalmazza, és eltekint az áldozatok hozzájárulásától, amennyiben a Múzeum biztosítja a tiltakozás jogát: „az áldozatok adatainak nyilvánosságra hozásához főszabályként a még élők, haláluk esetén hozzátartozóik hozzájárulása szükséges. Tekintettel azonban az áldozatok nagy számára, valamint arra, hogy a hozzátartozók felkutatása esetleg nagyobb sérelmet okozna, mint az adatok engedélyük nélküli közzététele, mivel azt a láttszatot kelthetné, hogy létezik olyan nyilvántartás, melyben ők »még mindig« szerepelnek, javasolom – a korábbi, a jeruzsálemi Yad Vashem Archívumba továbbítandó adatok kezelésének ügyében kiadott ajánlásomban megfogalmazottakhoz hasonlóan –, hogy mind előzetes nyilvános felhívás útján, mind a már elkészült kiállítás színhelyén biztosítsanak az áldozatok és hozzátartozóik számára tiltakozási jogot, mely őket az Avtv. alapján megilleti. Ennek értelmében annak az egykori áldozatnak nevét és más adatát nem lehet közzétenni, illetve a már közzétett adatot törölni kell, aki e jogával él. Megilleti ez a jog az áldozatot akkor is, ha adatai más fórumon már jogszerűen nyilvánosságra kerültek.”^[55]

5. A Terror Háza Múzeum ügye

Dogmatikailag már letisztultabb egy évvel később a 666/A/2002 állásfoglalás,^[56] amelyben egy érintett sérelmezte testvére fényképének a Terror Háza Múzeumban való elhelyezését. Az adatvédelmi ombudsman leszögezi: „a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Avtv.) 32. § (3) bekezdése alapján a tudományos kutatást végző szerv vagy személy személyes adatot csak akkor hozhat nyilvánosságra, ha az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges. Tekintettel arra, hogy a Terror Háza Múzeum egyben tudományos kutatóhely, a hivatkozott rendelkezés értelmében a kutató felelőssége, hogy eldöntse: a személyes adat nyilvánosságra hozatala szükséges-e a történelmi eseményekről folytatott kutatás eredményeinek bemutatásához.”^[57]

Eszerint a megközelítés szerint nincs az adatoknak több csoportja, amennyiben tudományos kutatás eredményeiről van szó, a tudományos kutató felelőssége, hogy ezeket mennyiben hozza nyilvánosságra.

[55] 247/K/2001.

[56] Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos jegyzi.

[57] 666/A/2002.

6. Magánlevéltár szervezeti és működési szabályzata

Az adatvédelmi ombudsman az esetek döntő részében már a kezdetektől kiválóan érzékeli saját hatáskörének határait, és azok szándékos átlépését a kutatás szabadsága kapcsán, erre példa az adatvédelmi biztos egyik első ügye, amelyben elvállalja (!)^[58] egy nyilvános magánlevéltár szervezeti és működési szabályzata tervezetének a véleményezését, bár úgy gondolja, hogy nem feladata az ilyen típusú munka. Megállapítja, hogy „a hasonló szabályzatok véleményezése nem tartozik az adatvédelmi biztos feladatai közé.”^[59] Álláspontja szerint „Az iratmegőrzés és a kutathatóság prioritásait képviselő levéltárak a személyes adatokat tartalmazó iratok vonatkozásában gyakran a személyiségi-adatvédelmi jogok érvényesülésével ellentétes értékeket és érdekeket jelenítenek meg, melyeknek – különösen a tudományos kutatás terén – ugyancsak igazolhatók az alkotmányos alapjai.” Később így folytatja az ombudsman: „[...] vitákban nem kizárólag a személyes adatok védelmét feladatomban képviselni, hanem álláspontomban kialakításával és ajánlásaim megfogalmazásával elő kell segítenem az ütköző jogok, értékek és érdekek közötti határvonal egyes szakaszainak gyakorlati kijelölését is. E tevékenységem során volt olyan példa, ahol ajánlásomban (megfelelő garanciális elemekkel kiegyensúlyozva) a levéltárban őrzött személyes adatok kutathatóságát, illetve az ilyen adatokat tartalmazó iratok kiadhatóságát javasoltam vitatható jogértelmezés esetén.”^[60]

7. Levéltári törvény és pénzügyi törvény ütközése

A fenti jogesethez (Magánlevéltár szervezeti és működési szabályzata) tartozó idézetben az ombudsman nyíltan vállalja, hogy legfontosabb feladatának „az ütköző jogok, értékek és érdekek közötti határvonal” kijelölését (szükségességi-arányossági teszt) tartja. Hasonlóan az alkotmányos érdekek ütközésének a feloldását (és nem az adatvédelmi törvény végrehajtását) vállalja az ombudsman a 452/K/1999-ügyben. Itt az adatvédelmi biztos a levéltári törvény és a pénzügyi törvény közötti ellentmondás feloldását szorgalmazta (452/K/1999). Ugyan a konfliktus álláspontunk szerint valóban feloldásra szorult, de a konfliktus az adatvédelmi törvenytől függetlenül is fennállt, ugyanis a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló törvény (Hpt)^[61] akkor hatályos szabálya szerint „aki üzleti vagy banktitok birtokába jut, köteles azt időbeli korlátozás nélkül megtartani”. E rendelkezésekből következően banktitkot, üzleti titkot tartal-

[58] 54/K/1995.

[59] 54/K/1995.

[60] 54/K/1995.

[61] A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt.) 55. § (1) bekezdése szerint „aki üzleti vagy banktitok birtokába jut, köteles azt időbeli korlátozás nélkül megtartani”.

mázó forrásokat nem bocsáthat az Országos Levéltár, illetve bármely más köz- vagy magánlevéltár tudományos kutatás céljából a kutató rendelkezésére.^[62] A Pénzügyminisztérium (már 2000-ben) javaslatot tett az ellentmondás kiküszöbölésére, mert a kutatás szabadságát a hitelintézeti törvény indokolatlan módon korlátozta. Tehát a Pénzügyminisztérium érvelésében a banktitok (egyébként jelen ügyben indokolatlan) védelmét nem az információszabadsággal ütközteti, hanem – helyesen – a kutatás szabadságának alapjogával. Álláspontunk szerint ebben a jogviszonyban az információszabadság védelmére való hivatkozás nélkülözi a szükségszerűséget, és ezért értelmetlen az adatvédelmi ombudsman szerepvállalása.

Érvelésünkben korábban rámutattunk, a kutatás szabadsága önmagában védendő alapjog, amely nem függ az adatvédelmi biztos által védett információszabadság érvényesülésétől. Egyébként „az ügy utóéletéhez tartozik, hogy a Hpt. módosításáról szóló javaslatot a Pénzügyminisztérium^[63] 2000 januárjában véleményezésre megküldte az adatvédelmi biztoshoz”.^[64] Ezzel tulajdonképpen a minisztérium – a tanulmány érvelésével szemben – elismerte, hogy az adatvédelmi ombudsman az ügyben hatáskörrel rendelkezik. Az adatvédelmi biztos pedig „javasolta a levéltári törvény és a pénzintézeti törvény közötti ellentmondás kiküszöbölését”.^[65]

8. Tudományos kutatás eredményeinek eltitkolása

Az adatvédelmi ombudsman a rendszerváltás korai éveiben azügyben is állást foglalt, hogy – álláspontja szerint – melyek a kutatási eredmények nyilvánosságának határai. Az Országos Foglalkoztatási Alapítvány (OFA) a munkahelymegtartó támogatási programok hasznosulását értékelő tanulmányt rendelt^[66] egy kutatóintézetétől. Utóbb az OFA a kutatás eredményét nem fogadta el, sőt nem is engedte publikálni az eredményeket. Az adatvédelmi biztos ajánlásában megállapította, hogy tudományos kutatás nyilvánosságra hozatala a kutató és a megrendelő közötti szerződéssel elvileg ugyan korlátozható, de közfeladatot ellátó szerv tevékenységére vonatkozó tudományos kutatás eredménye olyan közérdekű adat, melynek nyilvánosságát csak az adatvédelmi törvény által meghatározott esetekben lehet korlátozni.^[67] Közérdekű adatot tudományos kutatásról

[62] A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény (Ltv.) ekkor hatályos 25. § (1) bekezdése szerint a törvényben meghatározott titkot tartalmazó levéltári anyagban csak a minősítő hozzájárulásával folytatható kutatás.

[63] A Hpt. módosítása 2001.01.01-től hatályos. Eszerint: „Hpt 55/A. § Üzleti, illetőleg banktitokra tekintettel sem korlátozható a közérdekű adatok nyilvánossága.”

[64] Az Adatvédelmi Biztos Beszámolója 1999, 2000, 120.

[65] Az Adatvédelmi Biztos Beszámolója 1999, 2000, 120.

[66] 514/A/1997.

[67] A kutatási szerződésnek a nyilvánosságot korlátozó kikötései a zárótanulmány publikálására vonatkozhatnak, az abban foglalt adatokra, tudományosan igazolható állításokra viszont nem.

szóló szerződéssel nem lehet elzárni a nyilvánosság elől, az ilyen szerződési kötés – az ombudsman érvelésében – a polgári jog szerint semmis. A kutatást megrendelő közfeladatot ellátó szerv a kutatás eredményeit köteles a kérelmező tudomására hozni. A közérdekűnek minősülő adatokat, megállapításokat a kutató maga is jogosult nyilvánosságra hozni, a kutatási tanulmányt azonban csak a megrendelő hozzájárulásával publikálhatja.^[68]

Itt tehát az adatvédelmi ombudsman nem a kutatás szabadságát erősítette (mint korábban bemutattuk több ügyben, akár hatásköri aktivizmus által), hanem az ombudsman szembeállította a kutatás szabadságát az információszabadság jogával, és megállapította az utóbbi elsőbbségét. Arra hivatkozva, hogy a kutatási szerződésben kizárható a nyilvánosság, de a kutatás eredménye, ha közpénzből végzett kutatásról van szó (közfeladatot ellátó szerv a megrendelő), akkor közérdekű adatnak minősül. Ez az ombudsmani érvelés a tanulmány megállapításai szerint nem *contra legem* érvelés, hiszen az adatvédelmi ombudsman, hatáskörében eljárva, az információszabadság jogát határolja körül a kutatás szabadságával szemben, más kérdés, hogy az adatvédelmi ombudsmannak az alapjogok mérlegelésére – különösen, ha az egyik alapjog általa nem is védett – van-e az adatvédelmi törvény szerint szigorúan nézve hatásköre).

IV. ÖSSZEGRZÉS

Összességében a kutatás szabadsága és az adatvédelmi ombudsman joggyakorlatát elemezve rámutattunk, hogy méltányolható az ombudsman erőfeszítése, hogy igazságos döntést hozzon a pártállami múlt feltárásával kapcsolatban.^[69] Mint azonban hangsúlyoztuk, álláspontunk szerint sokszor a mögöttes jogkérdések komplexitása meghaladja az adatvédelmi biztos hatáskörét. A helyzetet tovább nehezíti, hogy ezen ügyekben az ekkor hatályos jogszabályok hiányosságát mégoly aktív adatvédelmi ombudsmani joggyakorlat sem tudta orvosolni.

Kétséges vállalkozás az is, hogy a múlt rendszerrel együttműködő ügynökök esetén az adatvédelmi ombudsman a közfeladatot ellátó személy szabályait alkalmazza, olyan tevékenységükkel összefüggésben, amely némi túlzással tekinthető köz(feladatnak). Ugyanis erősen kétséges, hogy a „besűgás” közfeladatnak minősül-e.

[68] 514/A/1997.

[69] Méltányolható az is, hogy „a két ismertetett fő csoport mellett külön figyelmet érdemel a történelmi személyiségek adatainak kezelése, közülük többen részesei, majd maguk is áldozatai voltak a diktatúráknak. Őket, illetve hozzátartozóikat – tekintettel közszereplő mivoltukra – csak a közszereplők egyébként nyilvános adatainak körét meghaladó személyes adatainak közzététele elleni tiltakozási jog illeti meg.” 247/K/2001 állásfoglalás.

IRODALOM

- Forgács Nóra (2006): A rendszerváltás végnapjai. In: *Élet és Irodalom*. 2006/7. sz.
- Halmai Gábor (2002) (szerk.): *Ügynökök és akták*. A szerző kiadása, Budapest.
- Halmai Gábor – Tordai Csaba (1999): „Kevesebb lesz az elegáns röpködés a jogrendszer fölött.” Vörös Imre távozó alkotmánybíróval Halmai Gábor és Tordai Csaba beszélget. In: *Fundamentum*. 1999/2. sz.
- Kerekes Zsuzsa (1999): Törvényen innen és túl: az információszabadság az Alkotmánybíróság első tíz évének gyakorlatában. In: *Fundamentum*. 1999/3. sz.
- Sólyom László (2001): Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrollja”. In: *Fundamentum*. 2001/2. sz.

JOGFORRÁSOK

- 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (Avtv.).
- 1994. évi XXIII. törvény a Történeti Hivatalról.
- 1995. évi CXIX. törvény a kutatás és a közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről.
- 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.
- 2000. évi XCIII. törvény az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történeti Hivatalról.
- 247/K/2001 állásfoglalás a diktatórikus államhatalom végrehajtói és áldozatai személyes adatainak közzétételéről és a jogi szabályozás által nyújtott lehetőségekről.
- 27/A/1995 Kommuniké.
- 33/A/1995 ügy a magyar zsidó holokauszt történetével kapcsolatos 1938–1945 közötti kutatás anyagának a jeruzsálemi Yad Vashem Múzeum részére történő átadásáról.
- 33/A/1995 ügy adatvédelmi biztos állásfoglalása a magyar zsidó holokauszt történetével kapcsolatos 1938–1945 közötti kutatás anyagának a jeruzsálemi Yad Vashem Múzeum részére történő átadásáról.
- 34/1994. (VI. 24.) AB határozat a kutatás szabadságának a személyes adatok védelmével való összefüggéséről és az információszabadságról.
- Alaptörvény preambuluma.
- Az adatvédelmi biztos beszámolója 2001.
- Hpt 55/A. § Üzleti, illetőleg banktitokra tekintettel sem korlátozható a közérdekű adatok nyilvánossága.

LEVENDEL JÚLIA

„Minden elvi engedmény nélkül”^[1]

A néhány évtizeddel korábbi illegális szervezkedésekre gondolva írja Semprun, hogy „...kiábrándult feszengetés fog el ma, amikor felidézem ezt a múltat. A titkos utazásokat, a jövő ábrándját, a politikai elkötelezettséget, a kommunista harcostársak igazi testvériségét, ideológiai szóhasználatunk hamispénzét, mindezt, ami az életem volt, ami ennek az egész századnak a tragikus világképe volt, mindezt mára belepte a por, megkopott és nevetséges”, engem meg a nagyon is őszintének tetsző szavaitól fog el kiábrándult feszengetés, méghozzá nem az ő megtévesztéséből eredő. Olyannyira nem, hogy mire a replika kedvéért leírom: „kiábrándult feszengetés”, már kedvetlenül nézem a szavakat. Nem szeretem a szellemeskedő henyeséget, márpedig ez gyanúsán az. Hiszen értem, és próbálok is együttérzeni Semprunnal, de az ő átértékelési készsége mégiscsak idegen nekem. Manapság meg, a perverz gyónások és átértékelések divathulláma idején, majdnem reflexes ellenkezésre ingerel.

[1] Első megjelenés és a képek forrása: Bibó István élete – Nagyítás-fotógalleria, hvg.hu Liget, 2006. 10. 02. (Elérhető: <https://ligetmuhely.com/liget/levendel-julia-minden-elvi-engedmeny-nelkul/>. Letöltés ideje: 2023. 08. 25.).

I. KÍNOK-KÉTELYEK

Vajon szerencsésnek tudhatom magam, hogy nincs mit szégyellnem a múltamban? Vagy inkább merev, rugalmatlan vagyok, s alkati nehézkesség – így hát csöppet sem kérkedésre való –, hogy a sok évtized során alig-alig változtak vágyaim, nézeteim, s jószerivel semmit az értékrendem? Lehet persze mindkét állítás igaz – még valamiféle elragadtatott hálát is érezhetek az egyívű, szinte egy-lendületű életért, a kínok-kételemek (a feszengések) akkor bizonyára másfélék, de úgy látszik, el nem kerülhetők. S bár – talán már befejezett alakban is megkockáztatható – megmenekedtem a nagy fordulatoktól és irányváltoztatásoktól, így aztán nem volt miért köpönyeget fordítsak, és a legkíméletlenebb önvizsgálattal sem mutathatok olyan tettemre, ami büntudattal nyomhatna most – azt hiszem, el sem mulasztottam megtenni, amit és amikor meg kellett –, mégis látom, egyre élesebben, az elszalasztott, kihasználatlan lehetőségeket. Vagy inkább egyre elevenebbnek – már-már el se szalasztottnak – képezem a lehetett volna jelenségeket. Mert a bűnös, tehát tudatos, többnyire gyávaság motiválta „kihagyások” és a fizikai-biológiai végesség-határoltság szabta meg nem valósulások mellett akaratlanul (ártatlanul?) is csinál olyan lukakat az ember az életébe, ami később nem stoppolható.

Mostanában gyakran képzelődöm például létre nem jött Bibó-kapcsolatunkról – s éppen nem az '56-os hivatalos emlékévként inspirációjára, sőt, még a hivatalossá tett (anyagilag is honorált) megemlékezések iránti undoromat is hajlamos vagyok legyűrni, s akárcsak tíz meg húsz meg ötven éve, most is azzal a kamaszos, talán megmosolyogató dacossággal mondom, hogy most inkább legyűröm, és ezúttal nem lesz a Ligetben tüntető hallgatás, ezúttal az ellenállás más formáját kell próbálni, de mielőtt beleélhetném magam az „ellenállás” meg a „másféleség” életen át alakított pózába, kedvetlenítő józansággal tudom, mennyire észrevétlen, s így eleve önfrusztráló ma mindenfajta ellenállás. Semp-runt idézem, azt a régi, mozgalmár hangú Semprunt, aki '68-as, kinyomtatásig sohasem jutó Eszmélet folyóiratunkba adta *Mit tehet az irodalom?* című írását, az irodalom valahai botrányteremtő hatalmát méltató Semprunt, akit felháborított, hogy „Minden irodalmi és individualista lázadás néhány hónap vagy év alatt megbukik a hivatalos szentesítés homokzátonyán”, aki évszázaddal korábbi társadalomlélellettal diagnosztizált, és úgy vélte, „A burzsoázia sokat tanult. De van valami, amit nem tudna elviselni: ha elveszik a hatalmát. Ez lenne valóban az egyetlen botrány, amelyből már nem tudna többé magához térni”, s mert nem volt szó a valóságosan létező „burzsoáziáról” vagy „hatalomról”, mert elmaradt a jelen analízise, a cselekvési program is csupán bombasztikussá sikeredhetett: „Elvtársak, tegyünk meg mindent azért, hogy ez a botrány elkövetkezzék”. Elvtársak, tegyünk meg mindent... – mondogattuk akkor, s mondom most is, tegyünk meg, amit tehet az irodalom s egy szellemi műhely. De mielőtt továbbjártatnám magamban – Bibó uchróniája nyomán is – az *Eszmélet szerepe Bibó István utolsó nagy alkotói korszakában* alcímű, eredetileg (hogy indulataimat, mindenekelőtt a sóvárgásomat fegyelmezzem) egzakt tanulmánynak induló, aztán mégiscsak amorf, legalábbis szabálytalan szociodarabbá alakuló virtuális művet, tisztáznom kell, miért nem jött létre ez a kapcsolat, pontosabban: miért nem kerestük meg Bibót, mert az még a legszertelenebb képzelődésben sem merülhet fel, hogy ő ajánlkozzon. Egyértelmű: nekünk kellett volna hívni, ahogyan hívtuk például Tóth Imrét Bukarestből, s oly sok, személyesen még nem ismert magyarországi vagy határon túli gondolkodót. Küldhettünk volna hozzá „követet” akár, ahogy Eörsi sikeres követségben járt Semprunnál – csak hogy nem ismertük Bibó tanulmányait, akkoriban nem is hallottunk róla.

II. SZELLEMÉNEK FELTÁMASZTÁSA

A halála után készült emlékkönyv egyik vissza-visszatérő, főtémává erősödő motívuma, hogy miért nem olvastuk a könyvtárak szabadpolcain is fellelhető alaptanulmányokat? miért nem tartottuk számon? miért nem ismertük fel, miért nem hatott ránk korábban elemi erővel? Az önfaggatások és önostorozások őszintesége nem megkérdőjelezhető. „...működése idején nem figyeltem fel Bibó Istvánra”; „...hozzájuthattam volna”; „Sokáig nem tudtam: ki vagy”;

„hogy lehet, hogy akkor én ezt nem értettem?”; „Mindezt mi nem tudtuk...”; „nem figyeltem fel...”; „Ki hallgatott rá?”, s a kötetvégi Csurka-fortissimo: a Bibó-felejtés, amiben a kérdéseken túl – hogy „...miért nem kellett Bibó, miért hiányzott több mint két évtizeden át...” – közvetlenül, nyersen megfogalmazódik: „Egy végtelen nagy lelkifurdalás, egy marcangoló, megsemmisítő lelkifurdalás szervezi ezt az antológiát”. Az „új magyar kiegészés”-sel gúnyosan és szenvedélyesen szembeforduló Csurka-„confessio” ma is megrendítő (bár teatralitása akkor is Bibó ízlése-stílusa ellenében szólt, s nem tudom, méltányos-e valakit „rehabilitálni”, szellemének feltámasztását egy tőle idegen szellemenben sürgetni) – isten tudja, képesek vagyok-e az elmúlt negyedszázad fölött objektíven áthajolni? Próbálkozhatok-e éppen én tárgyyszerűségfélével? Az emlékkönyvbe készült írások nagy hányadát most is úgy olvasom, hogy halom a szerzők hangját, nagyon is jól látom mimikájukat – Kodolányi Gyula tanulságokat levonó, finoman oktató fejtegetésében pedig nemcsak az általános lelkifurdalást vélem felfedezni, hanem konkrétan az Eszmélet-kapcsolat elmaradását. Lehet, hogy Kodolányi nem gondolt erre, írás közben talán fel sem villant tudatában az évtizeddel korábban szétvert műhely, talán csak a teste, érzékelésének emlékezete (ha van ilyen) őrizte a kockás pokróccal takart heverőinket, a kisasztalt, a tizenhét négyzetméteres, sokfunkciós szobában terpeszkedő, de a világmegváltó lobogást és a féktelen röhögéseket is szelídíteni hivatott (végtére a szomszéd szobában kishgyerekek aludtak) fikuszt, az Ámos-, Bálint- és Orosz János-képeket – hadd higgyem, hogy „tanulmányában” konkrétan az Eszmélet-lehetőség rejtőzik: „meg kell tanulnunk az önmegőrzés és önépités bibói etikáját, és mércénket úgy állítanunk magunk elé, mintha az egész közösség figyelne mindig ránk... alkalmakat kell teremtenünk magunknak... Mert az ő kései alkotói magányának nemcsak az az oka, hogy a magyar értelmiség... nem tartotta lelkiismereti ügyének Bibó István, a szocialista gondolkodó teljes vagy részleges rehabilitálását... talán ennél kevesebbet is elegendő lett volna tenni: csak annyit, hogy néhány hivatott ember szüntelen barátsággal figyeljen az elszigetelt Bibó Istvánra... elvárásokat, kihívásokat, alkalmakat, kritikát teremtve neki”.

Vagyis azt játszom, hogy ha akkor az Eszmélet szerzői közül valaki – Mészöly? Eörsi? Gáli? Vagy Kenedi János, aki emlékező esszéjének tanúsága szerint már olvasta Bibót – szíves figyelmünkbe ajánlja, ha Illyés vagy Vas István felneszel a lehetőségre, ha valaki a Valóság szerkesztői közül folyamatosan ostromló kérdéseinkre – hogy kit, és még kit? – azt mondja: ne feledkezetek meg, olvassátok el, vagy ha az írásos ábrándozásokban, programjavaslatokban, amelyek ugyancsak faggatózásainkra válaszoltak – hogy milyenek szeretnétek az Eszméletet és mit vársz a folyóirattól –, szóval ha valahol valaki „összehoz” bennünket Bibóval, mi lehetett volna.

III. HAMUBAN SÜLT POGÁCSA

'68-ban rá és ránk is hatott a prágai meg a párizsi meg a többi tavasz, a szellemi klímaváltozásra bizonyára egyként érzékenyek voltunk, noha mi a saját élet-tavasunkat éltük, Bibónak pedig ez volt az utolsó alkotókedvet érlelő korszaka. Ennek legbeszédesebb-szívszorítóbb dokumentuma a Révai Andrásnak Londonba – konspirációs úton-módon – küldött hosszú kísérőlevél. Az akkor félig kész (aztán vaskos könyvterjedelművé lett) tanulmányt, *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságait* szeretne volna külföldön megjelentetni (nem csak a nyugaton már akkor is uralkodó, szenzációt csiholó-lobogtató gyakorlat kikerülése miatt húzódtott '76-ig az angol nyelvű kiadás, ráadásul akkor is csonkoltan látott napvilágot, és meglehetősen visszhangtalanság követte). Nem csupán a címzettnek (és Szabó Zoltánnak, Cs. Szabó Lászlónak, Sárközi Mátyásnak) szóló udvarias gesztus, mikor a kintiek munkára serkentő figyelmességéért és törődéséért hálálkodik. De „az erkölcsi kényszerérzet” mindjárt arra készíti, válaszoljon, hogy a korábbi években miért nem írt. „...mindenekelőtt azért..., mert érthető okokból a minimumra igyekeztem csökkenti életmegtényilvánulásaimat, és kerülni a kapcsolatkeresés minden látszatát”, aztán: mert „Hiányzott az a lustaságomat legyőző kényszer, melyet Sárközi Márta felejtethetetlen szerkesztői határidői vagy országos méretű felfordulások jelentettek számomra”. A saját helyzet és állapot pontos elemzések szót ejt előző évi infarktusról, megnövekedett szabad idejéről, s arról, hogy rákényszerült „az emberi élet határoltóságának immár nem elméleti, hanem gyakorlati számbavételére”, hogy a „szerep”-alakítás amúgy is „valószínűtlen és hívságos volta” helyett egyre „nagyobb kényszerrel jelentkezik a tarisznya kiürítésének szükségessége, aminek félbemaradása oly keserűvé tette boldogult Bartók Béla utolsó napjait... szeretném a magam szerényebb tarisznyájának kiürítését idejében elkezdni, hogy közhaszonra bocsássam azt a, ha nem is lakomát, de hamuban sült pogácsát, ami kitelik belőle”.

A vágy és a készség nagyon is megvolt benne akkor – képzelgéseim tehát, hogy könnyen elcsábul az Eszmélet-szerzősége, egyáltalán nem légből kapott. Talán próbaképpen odaad előbb egy-két önállóan is megálló fejezetet a terjedelmes tanulmányból, de már néhány nap múlva levélben is rögzíti, mi minden foglalkoztatja még. Nem titkolja, hogy erősen hatott rá a régen tapasztalt műhely-szellem. Úgy gondolom, találkozásunk, beszélgetésünk után nem sokkal megkérdezte volna: és mi mit remélünk tőle. Tapogatózva akkor mi is próbára tesszük (milyen szép ütések a nem látható, nem érinthető labdával!), ő pedig készséggel elolvassa és lelkiismeretesen jegyzeteli, ami a tervezett számokból már elké-

szült. Persze egészen más, ha '68-ban a tavaszi induláskor találkozunk, vagy ha augusztus után, ha szerepel a '69 márciusában tartott (megtarthatott) Kossuth Klub-beli esten, ha az első három próbaszám valamelyikében benne van írása, vagy csak az esztendővel későbbiben, ami elindult a szegedi nyomdába. Tudom, így is, úgy is gyötörte volna – ahogyan a nyolcvanas évek közepén, a Liget betiltása és bezúzása után apámat gyötörte –, hogy írása és ő maga talán teher nekünk, hogy neve-személye akadályozza az engedélyezést, az egész szép reményű kezdeményezés megvalósulását. Óvatosan meg is pendíti: helyes-e művét, az ő száraz, tudományos értekezését egy irodalmi lapba préselni, de könnyen meggyőzhető, hogy igen, helyes. Hogy például Bojtár „keleturópéer” írásaival vagy a sokféle, sajátos kelet-európai (akkor még nem mondtuk magunkat közép-európainak) groteszkkal, vagy Semprunnal, Gregory Corso versével, a Marcuse-ismertetéssel, igenis helye, fontos helye van. Most már nem bújhat vissza a „medvelyuk”-ba – erre felkapja a fejét: honnan tudjuk, hogy Révai Andrásnak azt írta, ha nem sikerül a folyamatos nyugati megjelenés, akkor megjelenik csak „ez az egy mű, elviselem az esetleges konzekvenciákat (melyek aligha lesznek büntetőjogi jellegűek, de nagyon is lehetnek anyagiak és zaklatásiak), s visszabújok a medvelyukamba megint, ezúttal valószínűleg örökre” – tényleg, honnan tudhatnánk, hogy éppen ezt a képet használja?

IV. NEM VAGYUNK NAIIVAK

Ami a leginkább oszlatná (valamelyest) aggodalmait, hogy érzékelné örömlükünket. Azt az örömet, ami a világ legkülönbözőbb pontjain évszázadok óta fel-feltűnik, ahol lehetséges az együttműködés, a kölcsönös szellemi inspiráció. Hogy neve-személye „valakiknek” nem tetszik? Hiszen ha ez szempont lenne számunkra, nem is spontán alakuló folyóiratért küszködnénk, hanem az érvényesülésünkért. Látnivaló, hogy bár éppúgy nem vagyunk „naivak”, mint ő, és éppúgy jól fejlett a kompromisszumkésztségünk, mint neki, nem igyekszünk idegen elvárásoknak megfelelni. (Az emlékkönyvben Réz Pál írta, hogy Bibó „pozitív értelemben használta és alkalmazta a 'kompromisszum' fogalmát”.) Hogy a gyávaságot és árulást nem tévesztjük össze az érdekek és szempontok mindenkor szükséges egyeztetésével. (Ezért volt eleve reménytelen minden ügyeskedésünk az Eszméletért.)

Életművének egyik leginkább jellemző, legszépségesebb mozzanata, hogy az 1956. november 6-ára keltezett *Tervezet*, amelyet államminiszterként eljuttatott a francia kultúrattaséhoz, s hagyta, hogy itthon is kézből kézbe terjedjen, teljes címe szerint is a magyar kérdés kompromisszumos megoldására készült, s a hét pontba sűrített helyzetelemzés után csakugyan elsorolja a kibontakozás legfontosabb kritériumait – olyan tervezet tehát, „mely minden elvi engedmény nélkül tartalmaz méltányos kiegyezés formájában megjelenő megoldást”.

V. UCHRÓNIA

A legvalószínűbb persze – mérlegelem körültekintően –, hogy a '68-ban írt „egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchrónia^[2] kerül az Eszméletbe, amelyről alig rövidebb a leírás a Révai-féle levélben, mint maga a mű (ez önmagában is jelzi a kifejezés, az írásos közlés vágyát-kényszerét). A '69 októberi, Fészekbe tervezett (betiltott) estre a rendező Dániel Ferenc talán dramatizál is egy részletet belőle – gyanítom, hogy a két beszélgető férfiszereplő mellett a narrátor szövegével Káldy Nóra kínálódott volna az éjszakai próbákon. Látom most fel-felragyogni elragadó mosolyát: bohóc és bájos bakfis egyszerre. Gúnyolja magát, hogy a nemigen értett mondatokba belezavarodik, de ránk is villan: biztos, hogy a közönség majd érti ezt?

[2] Az uchrónia az „utópia” mintájára kreált szó: eszményi, nem volt idő.

Több időpontra és több helyszínre ugráló képzeletjátékomba egészen különböző síkok is beépülnek. Némelyiket nem is költöm-rendezem, csak hallok, látom, hogy van, hogy szól, olykor nem is ízlésem szerint. Például a sohasem hallott Bibó-hang mellett szól Ady sohasem hallott hangja. Először reszelősen, a vátesz kinyilatkoztatásával, alkoholmarta dörmögéssel mondja, hogy „Meghalt, és nagy lett”. És könnyörtelenül ismétli, újra és újra, monotonul: „Meghalt, és nagy lett.” Leinthehtetlenül. Hogy utóbb alkudoznom kell: a huszonhárom esztendő nagyváradi újságíró biztosan nem így beszélt. Továbbá Bibótól – meg tőlem is – távol áll a vádló, mindeneket summásan megítélő indulat. Az „ítélet” is olyasféle kényes fogalom, mint a „kompromisszum”, s éppúgy jellemző, hogy ki hogyan értelmezi és használja. Egyetlen leírt vagy magnóra mondott szövegrésze sincs, ahol megkerülné vagy elkenné embercsoportok vagy egyes személyek (akár kortársak) jellemzését. Sehol semmi szépelgés vagy pietizmus. Semmi felülemelkedés. Annál inkább pontos, lényegyet megragadó értékelés, és igen – megítélés is.

VI. RÁM SZABOTT ÜGY

A Huszár Tibor és Hanák Gábor készítette többrészes élet-interjú során is jóval gyakrabban méltatja élete szereplőit, mint ahányszor elmarasztal, de sehol sincs elhatározott, s ettől mindjárt szirupos és hamis jóindulat, meg ha kell, finomkodás nélkül, nagyon egyszerűen és keményen néven nevezi a gazdaságokat. Egy esztendővel a halála előtt – már kérdező-beszélgetőtárs jelenléte nélkül – mondja hangszalagra a szabadulása után történeteket, s ekkor is a társadalomtudós egzaktuságával és szenvedélyességével szól – a Kádár-konzolidációról például így: „Sokszor az az érzése az embernek, hogy itt tulajdonképpen egy 1956 nagy megrázkódtatása után kiábrándulttá, rezignálttá, nem mindenáron mindent akaróvá vált vezetés egyezett ki egy kiábrándulttá, cinikusává vált, fogható, közvetlen előnyökre törekvővé vált országgal. Azzal az országgal, mely húsz évvel ezelőtt azon a ponton volt, hogy a 20. század legizgalmasabb társadalmi-politikai kísérletének legyen a színhelye”. Ez a „kiegyezés” – mint Ferenc császár, Ferenc József vagy Horthy konzolidációja – súlyos megtorlás után úgy tudott ellangyosodni, hogy a „többé vagy kevésbé jelentős szellemi alkotók elismerését is” elnyerte. Az elemzés így-úgy abba az alapkérdésbe fut, hogy ha a „többé vagy kevésbé jelentős szellemi alkotók” integrálódni tudtak a Kádár-konzolidációba, ő miért nem, illetve „ha egyszer közre tudtam működni oly nagy szenvedéllyel 1945 és 1947 között a népi demokrácia elindulásának egyáltalán nem problémamentes műveleteiben, közöttük igen nagy buzgalommal olyan nem vitásan osztályharcos jellegű akciókban, mint a munkásoknak és parasztoknak közigazgatási vezetésre való átképzése, akkor mit akadémizálom egy sokkal nyugodtabb és szelídebb időben; ha akkor elviseltem úri atyámfiaiak és értelmiségi fajtámbelieimnek csendes rosszallását éppen úgy, mint felelősségrevonást kilátásba helyező fenyegetésüket, akkor mi a bajom most, amikor ugyanezek többsége már rég elismeréssel van e mértéktartó és értelmes hatalom iránt”. És magatartásának,

akkor már sorssá záródó élet-alakulásának, visszavonulásának – elfelejtésének! – magyarázatát is ő adja, először is azzal, hogy megkülönbözteti, kiemeli azokat a hamis kiegyező gesztusokra is képes alkotókat, akik „valami mindennél fontosabb ügy”-et képviselnek. „Kodály Zoltán elmehetett... Rákosi Mátyás rendezvényeire is: neki egy dolga volt, örködni a magyar zenekultúra folytonosságára felett... Amit azonban én a magam számára ilyen rám szabott ügynek tudok, hogy bizonyos felismert állam- és társadalomelméleti igazságokat megfogalmazni próbáljak, abba éppen ezek az elismerő és kiegyező gesztusok illenek bele a legkevésbé”.

Szép és emelkedett, mondom erre a mindennél fontosabb ügy képviselőit felmentő szavakra; szép, igazán méltányos, ismétlem, hogy ezzel is takargassam kételyemet, holott a mondat lejtéséből érzem, Bibó sem kétely nélkül tette a megkülönböztetést, inkább csak érvényesült a következetesen – talán nem is tudottan – használt gyakorlat, hogy önmaga megítélésében szigorúbb, mint másokéban. Mert amúgy – azt hiszem, és ő is így gondolhatta – nemcsak a képviselőket, hanem magukat a mindennél fontosabb ügyeket is beárnyékolja, elmocskolja a tisztátalanság mégoly szelíd legitimálása és kiszolgálása. Néhány sorral később, a különféle „alternatívákat” meg azok összemosisát elutasítva is, ezt bizonyítja. „...lassan eltelik az életem hamis alternatívákkal való küszködésben, hiszen Magyarországon 1945-ig állandóan a 'Hitler vagy Sztálin' első látásra is hamis alternatívájával terelték be a magyar értelmiség jelentős részét...” – lassan eltelik az életem, zúgom utána, a hamis alternatívákkal való küszködésben, a „mégiscsak jobb X, mint Y”-féle ideologizálás közepette. Bibó '56-os magatartása az akkor, meg a következő hónapokban írt memorandumai is a hamis alternatívák elutasításai. Semmi sem készítette aztán, hogy véleményét megváltoztassa: ha „tárgyalóképes hangulat” teremődik, „Magyarország pontosan abba a lebegő helyzetbe került volna a két nagyhatalmi blokk között, ami nekem – és nemcsak nekem, hanem a nagyon sok embert képviselő 'Kohn'-nak is az örök álma volt, tudniillik, hogy X.-ék kivonulnak, és Y.-ék nem vonulnak be”.

Virtuális darabomban itt brutális gongütés, olyan erős effekt kell, hogy a süket is összerezenjen.

Nem rezzen. De minek is ijedezzen bárki? Nem akarok én semmiféle nyomorúságot növelni, csak hogy figyelmet keltsek – s elhitesse: Bibó érdekében. Marad a kopár tény: az „örök álom”-ból semmi sem valósult meg. Kicsit sem, módosítva, az új idők új viszonyaihoz igazodva sem. Sehogy. X.-ék helyett itt vannak Y.-ék, és a szöveg, hogy ők mégiscsak jobbak, éppoly szájalmas, mint a harminc meg ötven meg hatvan évvel ezelőtti szövegek. Mit remélhetett Bibó '78-ban, mikor kristálytiszta látta, milyen üres, csak propaganda-szlogenre való még az enyhülés fogalma is? – mennyire „törékeny... amíg mind a két oldal az indokolatlan önelégültség állapotában él, és ideológiájának is, politikájának is döntő eleme a másik rendszerről festett ördögi kép”. Ha látta, hogy a két rendszer hasonulásának tüneteit „a gazdasági szempontok szokásos túlértékelése” generálja? Ha még a szociáldemokrácia is elveszítette erejét-terét, s a szakszervezetekkel együtt „a kapitalizmus intézményévé vált”? – mit remélhetett? Amit most én. Nem mintha a helyzetek, körülmények felcserélhetők lennének. Az ilyen analógia visszatetszően pózos és hazug is.

VII. EL TUDJA ÉRNI

Bibó majdnem hat évet raboskodott. Méghozzá a végiggondolt, gyakorlatban is képviselt, és mindvégig megőrzött nézeteiért ítelték el – például irgalmatlan kapitalizmus- és mindenfajta kizsákmányolás-ellenességéért –, és vállalt szolidaritása miatt szállították a váci börtönből (értelmiségi társaival itt legalább fordítási munkát végezhetett) az embertelenebb márianosztrai fogházba („ahol a börtönőrök részéről a gyűlölködők létszáma lényegesen több volt, mint másutt”), s aztán megint csak fel nem adott szolidaritása miatt verték meg. (Az a pár mondat, amit erről a gumibotos megverésről mond, nekem Kazinczy *Fogságom naplóját* idézi – nemcsak az érzékletesség és visszafogottság, a szenvedés és szemérem jellemből fakadó arányítása miatt, hanem ahogy megverőjéről és az aktusról gondolkodik-érez. „...a nyomozó közölte velem, hogy ő egy nagykunsági kubikus származék. Ő ismeri a mesterségét, és ha ő akarja, akkor én a sarokban fogok nyivákolni és saját ürülékemben és vizeletemben úszni. Ezt is el tudja érni. Mindez engem mély szomorúságra gerjesztett, mert hiszen valamikor én rettentő szenvedélyesen vettem részt a munkáskáderek gyors átképzésében, és ha elgondolom, hogy ezek közt akadtak olyanok, akiket Rákosiék arra tanítottak meg, hogy hogy lehet egy embert sarokban vinnyogó, magát összecsináló ronccsá tenni, akkor ez nagyon szomorú eredmény”).

Regisztrációs szám: 1413-1283/1958.	Eötvös Loránd Tudományegyetem REKTORI HIVATALA Budapest, V., Egyetem-tér 1—3. Telefon: 186-066, 186-070	Tárgy: Hív. szám: Mell.: Budapest, 195 8. okt. 22.
Előadó: Kövesné	Címzett: Legfelsőbb Bíróság Dr. Lee Tibor Büntető Kollégium vezetője B u d a p e s t .	
Hivatalból díjaztatványozva		

Kérem az Elvtársat, tegye lehetővé, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanársegéde, Pintér Jenő betekinthessen a letartóztatásban lévő **BIBÓ ISTVÁN** /:1911. augusztus 7., Budapest, a: Granl. Irén/, anyagába.
Tudomásunk szerint a Legfelsőbb Bíróság nevezett ügyében már jogerős ítéletet hozott.
Fentiekre azért van szükségünk, mert Bibó István egyetemünk állásán van és munkaviszonyát fegyelmi eljárással kívánjuk megszüntetni.

Ortutay Gyula
rektor

Petőfi nyomda V. — V. — 5517

ABTI-3.1.9.-V-150003/6

Milyen tömör, fontos megállapítások találhatók a szamizdattá vált *Emlékkönyv*-ben – Réz Pálé például, hogy Bibót „Központosító erőnek már csak a temetésén tapasztalhattuk”, vagy Haraszti Miklóssé, „abszolút független volt, mert egyedül volt független” –, s mennyire nem lett a Bibó-felejtés ellenében szellemi feltámasz-

tás. Amikor a nyolcvanas évek derekán a Ligetet betiltották és bezúrták, könyvem nyomdai munkáit leállították, amikor egyik, aztán másik munkahelyemről kirúgtak, és így tovább, meghívott előadó voltam a Bibó nevét viselő Ménesi úti kollégiumban. Mert tényleg elegendő volt a hatalomnak (ezért volt „puha”?), hogy már nem élt? Máris megkezdődhetett a Bibó-felejtés második korszaka? És most? Hol és mit tanítanak az ő szorongatóan aktuális történelem- és társadalomelemzéseiből? Az ilyen-olyan párt ’56 ünneplésében hol esik szó Bibó tervezeteinek pontjairól? Egyáltalán ildomos még szó szerint idézni? Hogy „amit a szovjet tankok szétlőttek”, az „a század egyik legizgalmasabb szocialista kísérletének az indulása volt”?

VIII. VAGYOK-E MÉG

’68 táján – ez érezhető – szenvedélyessé érlelődött közlési vágya, s mert ez itthon és külföldön is észrevétlen maradt, mert „elvi engedmények nélkül” – pontosabban a hatalomnak tett gesztusok, illetve a mindig is „tömbösödő”, a kiválasztottság és beavatottság göggyével szervezkedő ellenzék befogadását kereső felkínálkozások nélkül – nem nyílt lehetősége semmilyen, még oly szűk körű megnyilatkozásra sem, s mert már megtapasztalhatta azt a napjainkra totálissá vált közönyt is, amiben, amivel szemben az ember csak a saját csipkedheti: vagyok-e még, lehetséges, hogy csakugyan nem vagyok már?; az eufemisztikusan közönynek nevezett módszert (legdrasztikusabban a Sartre-nak eljuttatott, s éppúgy visszhangtalan levél, mint a Kádár Jánosnak címzettek esetében; mind-egyik a ’63-as amnesztia után is börtönben maradtak kiszabadítását kezdeményezte, egy jogászhoz talán nem illő személyes mozzanat megvallásával: hogy 1963-as szabadulása óta mind nyomasztóbb számára a tudat, hogy „olyanok, akik nálam nem súlyosabb, sőt, sokszor enyhébb cselekményt követtek el, azóta is, idestova kétszer annyi ideje ülnek börtönben”) – s mert csak az ízlésével-erkölcsével összeegyeztethetetlen „lehetőség” adódott volna, viselte inkább a haszontalan létet. Bizonyára ez volt számára a legnagyobb. Nem a „felejtés”, hanem annak következménye: hogy hatástalan, tehetetlen.

Milyen jó lett volna, ha valahogy kifejezhetem: ez volt a jó döntés. Nem mondhatnám másképp, csak a közösen utált formulával: mégiscsak ez volt a jobb döntés; talán nevetnénk az ideitlenségen, s én feszengve magyarázni próbálnám, hogy ha köznapi értelemben nem is tudott használni – ne takargassuk: nem tudott! –, legalább szép volt szelíd konoksága – szép az egész egyívű pálya. De hogyan érvelhetnék ezzel éppen én, amikor pontosan tudom, még én is a zsigereimben érzem azt a kőkemény nevelést, kulturális-szociális örökséget, amiben a hasznos, a közösséget segítő munka a szellem művelőjének önmeghatározása – voltaképpen választást nem is igen engedő kategorikus imperatívusz.

Hazai választottbíróságok eljárási szabályai: A Sport Állandó Választottbíróság

ABSTRACT

Arbitration is the best form of alternative dispute resolution. The main goal is that the parties do not turn to state courts with the legal dispute that has arisen, but settle it through the institutions designated for this purpose. During the arbitration procedure, the dispute is settled with an external participant who is not involved in it. In our country, there is currently a Permanent Court of Arbitration for Sport operating under the Hungarian Chamber of Commerce and Industry as a general commercial arbitration court. There is a Permanent Agricultural Arbitral Tribunal operated by the Hungarian Chamber of Agriculture, Food Industry and Rural Development. According to the provisions of the law on sports, in the cases specified therein, we can speak of the Sports Permanent Arbitral Tribunal. In this study, I would like to explain the functioning of the Permanent Court of Arbitration for Sport. In addition to Act on Arbitration, Act I of 2004 on Sports and the rules of procedure of the Permanent Court of Arbitration for Sport operating within the framework of the Hungarian Olympic Committee must also be examined.

Keywords: arbitration ■ sport ■ permanent court ■ procedural law

I. BEVEZETÉS

Magyarországon a választottbíráskodást a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény szabályozza (továbbiakban: Vbt.). Hazánkban jelenleg a Magyar Kereskedelmi- és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróságról mint általános kereskedelmi választottbíróságról (továbbiakban: MKIK Választottbírósága), a Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamara által működtetett állandó agrár-választottbíróságról (továbbiakban: Agrár Választottbíróság) és a sportról szóló törvény rendelkezései szerint, az ott meghatározott ügyekben a Sport Állandó Választottbíróságról beszélhetünk. 2021. október 1. napján ez a három választottbíróság kiegészült a koncesszióról szóló törvény és a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatóságáról

szóló törvény rendelkezései szerint – az ott meghatározott ügyekben – a Koncessziós Állandó Választottbírósággal. A szintén ezen a naptól életre hívott Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatóságának oldalán keresve nem találtam meg ezen választottbíróság eljárási szabályzatát, de részletesebb leírását sem. Írásos megkeresésre választ nem kapva, arra tudok gondolni, hogy ez a választottbíróság a kézirat leadásának időpontjában már a jogszabályi keretek megteremtésén túl, de az érdemi megalakulás előtt állhat.

Részletesebben tehát a 2001 óta működő Sport Állandó Választottbíróság működését kívánom kifejteni, melyhez, a már említett a választottbíráskodásról szóló törvény mellett, a sportról szóló 2004. évi I. törvényt (továbbiakban: Stv.), valamint a Magyar Olimpiai Bizottság keretein belül működő Sport Állandó Választottbíróság eljárási szabályzatát is vizsgálni kell.

II. A VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS

A választottbíráskodás nem más, mint az alternatív vitarendezés egyik formája. A cél, hogy a keletkezett jogvitával a felek ne állami bíróságokhoz forduljanak, hanem az erre hivatott intézmények útján rendezzék azt. A választottbíráskodási eljárás során a vitában nem érintett, külső résztvevővel történik a vitarendezés.^[1] A választottbíráskodás gyökerei a nemzetközi kereskedelemről eredeztethetők, a magyar vállalatok egymás közötti gazdasági szerződéseinél a Magyar Kereskedelmi- és Iparkamara állandó választottbírátsága járhatott el az 1980-as évektől, majd 1988-tól általánossá válhatott a gazdasági jogban is az eljárás. A rendszerváltozás után a gazdasági szerződéseknél főszabállyá vált a választottbíráskodás igénybevétele, melyet az erről szóló 1994-es, majd a 2017-es törvény szabályozott. A választottbíráskodás alkalmazása nemcsak az üzleti életben bővült – és terjedt ki idővel az állami tulajdonú társaságokra is –, hanem a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény 41.§ (1) bekezdése is felállította a Sport Állandó Választottbíróságot, melyet a jelenleg hatályos Stv. tovább finomított és fejlesztett. Fontos megemlíteni, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 3:87. §-a is általánosította a választottbíráskodás lehetőségét, ha azt az egyesület alapszabálya vagy a jogvitában érintett személyek megállapodása a tagsági jogviszonyból, továbbá az egyesületi szervek és a tagok egymás közti jogviszonyából eredő jogvitákra vonatkoztatja.^[2]

A választottbíráskodási eljárás lehet nemzeti és nemzetközi is. Az állami belső választottbíráskodást törvények szabályozzák, és fenntartják a nemzetközi választottbíráshoz fordulás lehetőségét is a jogalanyok számára. Az Stv. lehetővé teszi, hogy a nemzetközi jellegű jogvitákban a Nemzetközi Olimpiai Bizottság mellett működő nemzetközi sport-választottbíráshoz (továbbiakban: CAS) fordulhassanak a magyar sportszövetségek, sportszervezetek.

[1] Fejes – Sárközy – Szekeres – Tóth, 2019, 237.

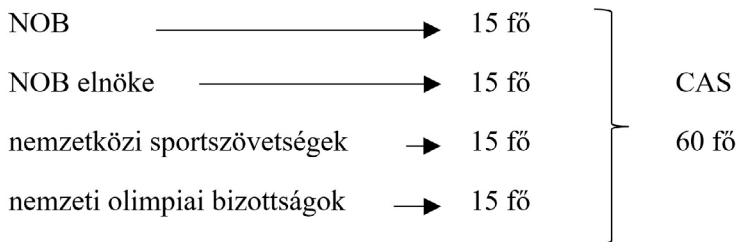
[2] Fejes – Sárközy – Szekeres – Tóth, 2019, 239.

A választottbíráskodás lehet eseti (ad hoc), illetve intézményes. A Vbt. 3. § (1) bekezdése nem zárja ki az eseti választottbíráskodást, azaz azt, amikor a felek vitájában egy közösen kijelölt választottbíró jár el, és a felek kötelezik magukat az eseti döntés végrehajtására. Az Stv. 47.§ (8) bekezdése szerint azonban nincs rá lehetőség, hogy – a nevesített hazai és nemzetközi választottbírószági intézményeket kivéve – más állandó vagy eseti választottbírószág járjon el, ezzel igazából kizárja az eseti választottbíráskodás lehetőségét. Az állandóság azt jelenti, hogy bár különböző jogállási formákban, de folyamatosan működő intézmények ezek, amelyekhez rendszeresen fordulnak is a felek. A magyar választottbírószági rendszer sajátossága, hogy mindhárom bíróság köztestületi keretek között működik. A Sport Állandó Választottbírószág a Magyar Olimpiai Bizottság kerekein belül tevékenykedik.

III. PÁRTATLANSÁG ÉS FÜGGETLENSÉG KÉRDÉSE

Itt indokoltnak tartom összevetni a Sport Állandó Választottbírószágot és a CAS-t, a függetlenségük szempontból.

A CAS szervezete kezdetben (1983-1994) úgy nézett ki, hogy annak 60 tagja közül 15-15 tagot jelölt ki a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (továbbiakban: NOB), a NOB elnöke, a nemzetközi sportszövetségek, és a nemzeti olimpiai bizottságok.^[3]

*1. ábra: A CAS összetétele
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

Az ebben rejlő potenciális összeférhetlenségi veszélyre derült fény 1994-ben, a Gundel-ügy^[4] kapcsán. Elmar Gundel egy zseni volt, akit a Nemzetközi Lovas Szövetség (International Equestrian Foundation, továbbiakban: FEI) ló-doppingolás miatt eltiltott és pénzbírsággal sújtott. Miután a CAS helybenhagyta a FEI határozatát, Gundel fellebbezett a svájci szövetségi bírósághoz, miszerint a CAS nem felel meg a svájci jog alapján a választottbírószágokkal szemben

[3] Szemesi, 2015, 90.

[4] CAS 1992/A/63 GUNDEL v. FEI.

támasztott függetlenség és pártatlanság követelményének. A svájci szövetségi bíróság egyértelműen úgy ítélte meg, hogy a CAS független a FEI-től, annak ellenére is, hogy a CAS 60 tagjából 3 fő a FEI által került kijelölésre, ekként Gundel fellebbezését a svájci szövetségi bíróság elutasította. Az ítélet azonban azt is tartalmazta, hogy a NOB és a CAS közötti szervezeti összefonódás miatt a CAS függetlensége legalábbis megkérdőjelezhető lenne, amennyiben a NOB félként venne részt az alapeljárásban, hiszen (ekkor még) a NOB viseli a bíróság eljárásának költségeit, megváltoztathatja a bíróság eljárási szabályzatait, a NOB és a NOB-elnök pedig közvetlenül is tagokat (15-15 főt) nevez ki a CAS-ba. A Gundel-ügy következményeként mind szervezeti, mind pedig anyagi szempontból meg kellett teremteni a CAS függetlenségét a NOB-tól. Ez utóbbi célt szolgálta az International Council of Arbitration for Sport (továbbiakban: ICAS, magyarul: Nemzetközi Sport Választottbírósági Tanács) létrehozása, melynek feladata a CAS finanszírozásával és igazgatásával kapcsolatos ügyek intézése. Magát a CAS-t pedig két divízióra osztották: a fellebbezési eljárás (*Appeals arbitration division*) során bírálják el azokat az ügyeket, melyekben valamely sportszövetség határozatának megsemmisítésére irányul a kereseti kérelem, míg az általános választottbírói eljárás (*Ordinary arbitration division*) az összes többi ügyet foglalja magában.

Más szempontból is jelentős a Gundel-ügy: a FEI volt ugyanis az első olyan sportági szakszövetség, mely lehetővé tette a saját határozatának CAS előtti megtámadását – így lényegében ebből az esetből alakult ki a fellebbezési eljárás (*appeals procedure*) is, melyben elsősorban az elsőfokú (szakszövetségi) határozat formai (és nem pedig tartalmi) szempontú felülvizsgálata zajlik. A Gundel-ügyet megelőzően (1994-ig) tipikusan a szponzori szerződésekkel, a televíziós közvetítési jogdíjakkal és a sportolók szerződéseivel kapcsolatos ügyek kerültek a CAS elé, mely ügyekben értelemszerűen gyakorlatilag első fokon eljáró bíróságként ítélkezhetett, klasszikus kontradiktórius eljárás keretében.^[5] Az új, ICAS-t a CAS és a NOB közé iktató szervezeti felépítés már a svájci szövetségi bíróság szerint is megfelelőnek és kellően függetlennek minősíthető.^[6]

A korai CAS szervezeti felépítése, összehasonlítva a hazai Sport Állandó Választottbíróság szervezetével, hasonlóságokat mutat. A Sport Állandó Választottbíróságának elnökét és legalább 15 tagját a Magyar Olimpiai Bizottság Elnöksége négy évre választja. Tagjai függetlenek, a Magyar Olimpiai Bizottság által nem utasíthatóak, nem lehetnek a MOB tisztségviselői. Saját eljárási szabályzatát maga határozza meg, mely szabályzat hatályba lépéséhez a MOB elnökének előzetes jóváhagyása szükséges. A magyar Sport Állandó Választottbíróság szervezeti felépítésével kapcsolatosan ugyanis pontosan ugyan az a probléma merülhet fel, mint a korábban említett Gundel-ügy esetén. Amennyiben ugyanis a választottbírói eljárás összetételének meghatározásában döntő szerepe van a Magyar Olimpiai Bizottságnak, okkal feltételezhető, hogy „a MOB, valamint a tagjai

[5] Szemesi, 2015, 91.

[6] CAS 2002/A/370 Lazutina v. IOC.

közötti, sporttal kapcsolatos jogvitákban” (Stv. 47. § (1) d) bek.) a Sport Állandó Választottbíróság aligha tekinthető a MOB-hoz képest függetlennek és pártatlannak, függetlenül attól, hogy formálisan a személyi összeférhetetlenséget a bíróság szervezeti felépítésére vonatkozó szabályzatok ezt egyértelműen rögzítik.

A Gundel ügy problémája a nemzetközi és a hazai szintű vitarendezési fórumokon

1.

NOB → ICAS → CAS

(A közjűk iktatott ICAS-sal megoldódott az összeférhetlenség, így megfelel a függetlenség és pártatlanság követelményének)

2.

MOB → Sport Állandó Választottbíróság

(Függetlensége és pártatlansága megkérdőjelezhető)

*2. ábra: A Gundel ügy problémája a nemzetközi és a hazai szintű vitarendezési fórumokon
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

IV. A HAZAI VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI RENDSZER

Visszatérve a hazai közttestületek mellett működő választottbíróságokra, a MKIK Választottbíróságához elvileg bármilyen, a választottbíróságok elé vihető ügyben lehet fordulni, még a másik két magyar választottbíróságnál csak és kizárólag agrár-, illetve sportügyekben van lehetőség eljárni.^[7] A Vbt. 47. § (1) bekezdése leszögezi, hogy a választottbírósági ítélet ellen fellebbezésnek nincs helye, csakis érvényteleníteni lehet bizonyos esetekben a meghozott határozatot. Ennek megfelelően a három választottbíróság eljárási szabályzatából csak egy (az Agrár Választottbíróságé) tér ki arra, hogy az ítélet végleges és kötelező, az ellen sem fellebbezésnek, sem felülvizsgálati eljárás kezdeményezésének nincs helye; a felek annak önként tartoznak eleget tenni. A végrehajtásra egyébként a bírósági határozatok végrehajtására vonatkozó jogszabályok az irányadók.^[8] A másik kettő nem tesz külön említést fellebbezésről.

[7] Vbt. 59. §.

[8] Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamara Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata Választottbírósági Díjszabályzata 47. §.

1. A választottbíráskodási eljárás pozitívumai

A felek az állami bíróság helyett a vitájukat önkéntesen viszik választottbíró-ság elé. Ezzel elismerik és alávetik magukat annak szabályzatának. Ezt teszik mindazért, mivel a felekre nézve rengeteg pozitívuma van a választottbíró-sági útnak. Gyorsabb, mind a határidők szempontjából és az írásbeli út által, valamint az ítélet azonnali végrehajthatóságának szempontjából is. Az eljárás nem nyilvános, így az üzleti titok megőrzésére alkalmasabb ez az eljárás az állami bírásko-dással szemben. Az ítélkezés is rugalmasabb, a jogszabályokat méltányosan és tágabban értelmezi, kevésbé merev a jogszabályi szövegeértelmezése.

A felek mellett az állam számára is vannak pozitív hatásai a választottbírá-skodásnak, nem hiába ruházza át az igazságszolgáltatás privilégiumát az állam a felek által bizalmat élvező, magas jogász felkészültséggel rendelkező választottbírákra. A tehermentesítés, a felek általi nagyobb hajlandóság az ítéletek el-fogadására is ide tartozik. A választottbíró-ságok ítéleteit az állam elismeri és végrehajtja.^[9] A súlyos perjogi hibában szenvedő választottbíró-sági ítéletet az állami bíróságok felülvizsgálhatják. Az állami bíróság segítségét is igénybe ve-heti a választottbíró-ság bizonyos eljárási cselekményeknél.

A Vbt. alapvetően a szervezeti felépítést határozza meg, amelyet részletsza-bályokkal és egyedi vonásokkal a különféle választottbíró-ságok eljárási sza-bályzata tölt meg, mely a sport esetében kiegészül a Stv. 47. §-ban kifejtettekkel. A MKIK Választottbíró-sága eljárási szabályzatának 20. § (1) bekezdése szerint választottbíró-nak a választottbíró-ajánlási listában szereplő, valamint minden, akár magyar, akár külföldi állampolgár jelölhető, azaz nemcsak a listán szerep-lők közül választhatnak ügyeknek bírát a felek. Ezzel szemben a Sport Állandó Választottbíró-ság elnökét és legalább 15 tagját a MOB elnökének javaslatára a MOB elnöksége választja meg 4 évi időtartamra, ahogyan arról már korábban is történt említés.^[10] További feltétel még a jogi szakvizsga és a legalább öt év joggyakorlat, valamint a sport területén szerzett tapasztalat.

A felek közös megállapodása alapján egyesbíró is jelölhető az ügyekben, de mindhárom választottbíró-ságnál általánosabb az eljáró tanács ítélkezése. Ekkor a felperes és az alperes is jelöl egy választottbíró-t, amelyek együttesen megvá-lasztják a tanács elnökét. Érdekesesség, hogy a választottbíró-sági eljárás alapve-tően nem per, az eljárásoknak nem mögöttes szabálya a polgári perrendtartás, de annak alapvető elemeit a különféle választottbíró-sági eljárási szabályzatok átveszik.^[11]

[9] Vbt. 53. § (1).

[10] A Magyar Olimpiai Bizottság keretén belül működő Sport Állandó Választottbíró-ság Eljárási Sza-bályzata 3. § 1. pont.

[11] Fejes – Sárközy – Szekeres – Tóth, 2019, 240.

V. A MAGYAR SPORT ÁLLANDÓ VÁLASZOTTBÍRÓSÁGÁNAK SAJÁTOS SÁGAI

Ahogy már említésre került, a Sport Állandó Választottbíróóság szempontjából három szabályozás releváns: a Vbt., az Stv. és a Sport Állandó Választottbíróóságának eljárási szabályzata, mely kifejti a sporttörvény szűkösen megfogalmazott rendelkezéseit.

Működése a kezdetektől fogva változásokon esett át. Eleinte a Nemzeti Sportszövetséghez kötődően, egy ajánlott mintaszabályzat alapján működött, majd, miután a Nemzeti Sportszövetség megszűnt, a Magyar Olimpiai Bizottsághoz került, ahol 2011-ben elkészítette saját eljárási szabályzatát. A jelenlegi eljárási szabályzata 2019. július 1. napján lépett hatályba, melyet a Sport Állandó Választottbíróóság maga állapított meg, de a MOB elnökségének előzetes jóváhagyása is kellett hozzá. Itt ismét csak utalást tennék az összeférhetetlenségre, melyet a Gundel-ügy kapcsán már érintettünk. Bár a Sport Állandó Választottbíróóság a MOB égisze alatt működik, annak költségét a MOB saját költségvetéséből biztosítja, továbbá joghatósága kiterjed a MOB hatásköréből kivett nem olimpiai sportágakra, a fogyatékosok sportjára, a szabadidő- és diáksportra is.

A Sport Állandó Választottbíróóság klasszikus választottbíróósági hatáskörben, azaz a felek kölcsönös alávetési nyilatkozata szerint az alábbi ügycsoportokban járhat el, a Stv. 47. §-a szerint:

- a. A sportszövetségek és tagjaik, illetve a tagok egymás közötti – a sportszövetségekhez kötődő tevékenységük körében keletkezett –, sporttal kapcsolatos jogvitáiban. Ez a rendelkezés valamennyi szövetségre kiterjed, nemcsak az országos sportági szakszövetségekre.
- b. A sportszövetségek, illetve a sportolók és a sportszakemberek közötti, sporttal kapcsolatos jogvitákban.
- c. A sportszervezetek, illetve a sportolók és a sportszakemberek közötti, sporttal kapcsolatos jogvitákban. Fontos látni, hogy nem tartozik ebbe a kategóriába a sportvállalkozásokkal, munkáltatóval munkaviszonyban álló hivatásos sportolók vitája, hiszen a munkajogi jogvitákban csak állami munkaügyi bíróságok járhatnak el.
- d. a MOB, valamint a tagjai közötti, sporttal kapcsolatos jogvitákban. A törvény a sportköztestületek közül csak a MOB-ot említi, a másik hármat nem.^[12] Ez a szigorú nyelvtani értelmezés szerint kizárná a másik három köztestületet a sport-választottbíráskodásból. Érdeemes megjegyezni, hogy a sporttörvény nem kizárólagossággal állapította meg a Bíróság hatáskörét, így a köztestületek és tagjaik közötti, a vitarendezésre vonatkozó megállapodás lehetővé teszi a vitarendezés kiterjesztését rájuk is.

Mivel a törvény „sporttal kapcsolatos jogvitákról” beszél, felmerül a kérdés, hogy az imént felsorolt négy eseten túl más, sporttal kapcsolatos jogvita (pl. két

[12] Magyar sportköztestületek: Magyar Olimpiai Bizottság; Magyar Paralimpiai Bizottság; Magyar Versenysport Szövetség; Nemzeti Diák-hallgatói és Szabadidősport Szövetség.

sportszövetség közötti jogvita) tárgyalására is jogosult-e a Sport Állandó Választottbíróság. Az általános álláspont szerint a sporttörvény felsorolása nem taxatív felsorolás, a választottbíróságokra vonatkozó szabályok nem állapítanak meg kizárólagosságot.^[13] A sportegyesület alapszabálya általános jelleggel, vagy a jogvitában érintett személyek egyedi megállapodása mondja ki, hogy a jogvitákban a Sport Állandó Választottbírósághoz kell fordulni. Érdekesség, hogy ha két sportszövetségi tag között keletkezik a jogvita, akkor az ő vitarendezésükre nézve nem elégséges a sportszövetségi alapszabályba foglalt általános rendelkezés, hanem az alperesnek kifejezetten el kell fogadni a választottbírósági eljárást, azaz nem kerülhető meg az érintett felek egyedi megállapodása.^[14] Csakis a Sport Állandó Választottbíróságának eljárási szabályában van az a kitétel, hogy a sportegyesület alapszabályában már kikötheti a választottbíróság eljárást, azaz előre, általános jelleggel a másik kettő választottbíróság alkalmazása nem köthető ki.^[15] Ez persze érthető, mivel mind a kereskedelmi, mind az agrárügyekben a felek eseti jelleggel kerülnek vitás helyzetbe, továbbá nincsenek a sportegyesületekhez, vagy sportszövetségekhez hasonló jogi személyiségek.

A választottbírósági eljárás időtartama komoly eltéréseket mutat a három közttestület esetén. A Sport Állandó Választottbíróság eljáró tanácsa 8 napon belül kijelölésre kerül, a megválasztásától számított 30 napon belül köteles tárgyalást tartani, és annak befejezésekor, vagy annak befejezésétől számított 15 napon belül az ügyet döntéshozatallal fejezi be.^[16] Ezzel szemben a MKIK Választottbírósága és az Agrár Választottbíróság tanácsaiknak az eljárást lehetőség szerint az eljáró tanács megalakulásától számított hat hónapon belül kellene befejezni.^[17] Láthatjuk, hogy a határidőkben is különbségek vannak, valamint a Sport Állandó Választottbíróság szabályozása egyéb, kötelező időtartamokat határoz meg.

Az Stv. 47. § (2) bekezdése – melyet a Sport Állandó Választottbíróságának eljárási szabályzatának 1. § 4. pontja is megismétel – teljes mértékben eltér a klasszikus választottbírósági alapelvektől, és az alábbi esetekben lehetővé teszi a választottbírósághoz történő egyoldalú fordulást:

- a. Sportoló igazolási, átigazolási és az ezzel kapcsolatos versenyengedély-kiadási és -visszavonási ügyében, ha a sportszövetségen belül már lefolytatták a kétfokozatú eljárást. A törvény szövege nem fogalmaz egyértelműen, mivel a sportszakembert is ide sorolja, ellenben neki nem lehet igazolási-átigazolási ügye.

[13] Fejes – Sárközy - Szekeres – Tóth, 2019, 243.

[14] Fejes – Sárközy - Szekeres – Tóth, 2019, 244.

[15] A Magyar Olimpiai Bizottság keretén belül működő Sport Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata 1. § 5. pont.

[16] A Magyar Olimpiai Bizottság keretén belül működő Sport Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata 17. §.

[17] Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamara Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata Választottbírósági Díjszabályzata. 13. §; A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata 5. §.

- b. A sporttörvény 14. § (2) bekezdése szerinti súlyos fegyelmi büntetést tartalmazó másodfokú sportszövetségi határozatot a fegyelmisségben érintett fél megtámadhatja. A fél itt már sportoló, sportszakember, de sportszervezet is lehet.
- c. Sportszervezet is fordulhat egyoldalúan a Sport Állandó Választottbírósághoz, ha a sportszövetség megtagadja tőle a versenyrendszerben való indulás jogát.^[18]

Fontos, hogy mindhárom esetben él a határozatok kézbesítésétől számított 30 napos jogvesztő határidő a kereset benyújtására. A felperes választhat az állami bírói út és a választottbírósági eljárás között, ami szintén kuriózum, bár ez fakad ezeknek az egyoldalúan kezdeményezhető eljárásoknak a jellegéből. Plusz elem, hogy ezekben az ügycsoportokban a választottbíróság gyorsított eljárást alkalmaz, azaz a kérelem beérkezésétől számított 8 napon belül ki kell jelölni a választottbírói tanácsot, és az a kijelöléstől számított 15 napon belül köteles tárgyalást tartani és a tárgyalás befejeztét követően 15 napon belül érdemi döntést hozni. A döntésnek két iránya lehet: vagy elutasítja a választottbíróság a keresetet, vagy helyt ad annak, vagyis új eljárásra utasítja a sportszövetséget, vagy annak döntését enyhítheti is.

A Sport Állandó Választottbíróságának eljárási szabályzata kiemeli, hogy az eljárás során érvényesülnie kell az egyenlő elbánás elvének, valamint a nyilvánosság teljes kizárásának. Ez nemcsak a sport-választottbíráskodás sajátja, valamennyi választottbírósági eljárásnál előfordul. Érdekesség, hogy az Agrár Választottbíróság eljárási szabályzatának 35. §-a leírja, hogy további személyek jelenlétéhez nemcsak a felek hozzájárulása kell, hanem külön kiemelve az eljáró tanács hozzájárulása is. A felperes keresetére az alperesnek válasziratot kell benyújtani, valamint joga van viszontkeresetre és beszámítási kifogás benyújtására is. Ezek a már említett polgári perrendtartás hatásai, vonásai a választottbíróság eljárására. A felek megállapodhatnak a választottbíró személyében, ilyen megállapodás hiányában a választottbíróság elnöke jelöli ki a választottbírókat. Háromfős tanács esetén a felperes a keresetében, az alperes pedig az ellenkérelmében jogosult egy-egy bírót megnevezésére (ennek hiányában is az elnök jelöl a felek helyett), az ily módon kijelölt két választottbíró pedig közösen nevezi meg a tanács harmadik tagját, aki egyben a tanács elnöki posztját is be fogja tölteni. Ha a két választottbíró nem tud megállapodni a tanácselnök személyében, akkor ebben az esetben is az elnök lesz jogosult az eljáró tanács elnökének kijelölésére. Láthatjuk tehát, hogy a feleknek érdemi beleszólásuk van az eljáró választottbíróság összetételének meghatározásában, nincs azonban arra lehetőségük, hogy bírónevezés hiányában megakadályozzák az eljárást, azzal legfeljebb csak minimálisan nyújtható el az eljárás.^[19]

[18] Fejes – Sárközy – Szekeres – Tóth, 2019, 244.

[19] A Magyar Olimpiai Bizottság keretén belül működő Sport Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata 14. § 2. pont.

A választottbíróság érdemi döntés esetén ítéletet vagy részítéletet hozhat. Nem érdemi döntést végzés formájában hoz. Mindhárom választottbíróság eljárási szabályzata rendelkezik eljárási díjtáblázattal, választottbírósági honoráriumról. Ezeket csak példálózó jelleggel mutatom be:

1. MKIK Választottbírósága: 0 - 5.000.000 Ft perértéknél 2,4 %, de minimum 40.000 Ft.
2. Agrár Választottbíróság: 2022. április 01. napját megelőzően 0 - 5.000.000 Ft perértéknél 2,4%, de minimum 80.000 Ft, 2022. április 01. napjától hatályban lévő új eljárási szabályzat szerint 0-10.000.000 Ft perértéknél 120.000 Ft, még a gyorsított egyesbírói eljárás díja ezen összeg másfélszerese.
3. Sport Állandó Választottbíróság: 0-5.000.000 Ft perértéknél 3,6%, de minimum 120.000 Ft.

Láthatjuk, hogy a Sport Állandó Választottbíróságnál kell a legnagyobb összegű honoráriumot kifizetni, ellenben meg kell jegyezni, hogy a MKIK Választottbíróságánál van egy egységes, 25.000 Ft-os regisztrációs díj is, valamint, hogy évente többszáz ügyben hoz döntést, amivel kiemelkedik a választottbírók közül.^[20] Az Agrár Választottbíróság eljárási szabályzata csak gyorsított eljárás vonatkozásában említi a regisztrációs díjat. A közterhek vonatkozásában mindhárom szabályozásnál az illetékről szóló 1990. évi XCIII. törvényre van utalás. Eszerint egységesen a választottbírósági eljárás illetéke az eljárás tárgyi értékének 1%-a, de legalább 5.000 forint, legfeljebb 250.000 forint. Ha az eljárás értéke nem állapítható meg, az illeték 10.000 forint. (Ez az utolsó mondat csak a Sport Állandó Választottbíróság eljárási szabályzatában van benne.)

Zárásként még egy gondolat erejéig visszatérnék a CAS és a Sport Állandó Választottbíróság viszonyához hatáskörük tekintetében, mivel határozott eltérést mutat a két szervezet. A Sport Állandó Választottbíróság hatásköre lényegesen szűkebb, mint a CAS nemzetközi hatásköre, így nem terjed ki például a szponzorok és sportolók vagy sportszervezetek közötti jogvitákra. Érdeemes megemlíteni továbbá, hogy a versenyengedélyek kiadásával kapcsolatos igazolási és átigazolási, sportfegyelmi és indulási joggal kapcsolatos ügyekben a sportszövetség előzetes alávetése nélkül is eljárhat a Sport Állandó Választottbíróság, miközben a CAS eljárása a felek kifejezett alávetési nyilatkozata hiányában egyértelműen kizárt.^[21]

[20] Pénzügyi Békéltető Testület: Alternatív Vitarendezés Magyarországon Konferencia, 2016.

[21] Szemesi, 2015, 102.

VI. A SPORT ÁLLANDÓ VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGA MINT A DOPPING FELLEBBVITELI BIZOTTSÁG

A doping fellebbviteli bizottság mint fellebbviteli fórum a Sport Állandó Választottbíróság szervezeti keretein belül működik, 2021. december 10. napjától kezdve. A működését meghatározó jogszabályok a már említett Stv., a dopingellenes tevékenység szabályairól szóló 363/2021. (VI. 28.) Kormányrendelet és a nemzeti dopingellenes szervezet szabályzata. Feladata a dopingbizottság első fokon meghozott határozatával szemben benyújtott fellebbezés elbírálása, vagy a Nemzetközi Dopingellenes Ügynökség (továbbiakban: WADA) szabályzatban, a nemzetközi követelményekben és a nemzeti dopingellenes szervezet (továbbiakban: HUNADO) szabályzatban meghatározott egyéb okból induló másodfokú dopingeljárás lefolytatása. Eljárásában saját szabályzata mellett a kormányrendeletet, a HUNADO-szabályzatot, valamint a WADA által elfogadott nemzetközi követelményeket és technikai dokumentumokat jelöli meg háttér szabályanyagként.

Eljárása során háromtagú tanácsban vizsgálják a másodfokú dopingügyeket főszebályként, de a Választottbíróság elnöke az egyesbírói formáció mellett is dönthet, ha ehhez a felek a beleegyezésüket adják. Az eljáró tanács kijelölése kapcsán itt is egy 8 napos határidő érvényesül, a fellebbezés beérkezésétől számítva. Az eljárás itt sem nyilvános, melytől a tanács az eljárás alá vont személy engedélyével térhet el. Fontos eltérés az általános eljárásjogi szabályokhoz és alapelvekhez képest, hogy amennyiben az eljárás alá vont személy a magyar nyelvet nem ismeri, beadványát csak hiteles magyar fordítás csatolásával adhatja be, a tárgyaláson tolmács alkalmazásával járhat el, melynek költségei őt terhelik. Láthatjuk tehát, hogy a nyelvhasználat, nyelvismeret joga nem alapvetés.

A fellebbezést a HUNADO útján, papíralapon, 2 példányban kell benyújtani, melyet a kérelem kézhezvételétől számított 10 napon belül az elsőfokú eljárás során keletkezett iratokkal együtt továbbítja a Választottbíróság részére.^[22]

Az eljárás időtartama a már korábban említettekhez hasonló, gyors. Az eljáró tanács a megválasztásától számított 30 napon belül (mely egyszeri alkalommal a tanács elnöke által újabb 30 nappal megtoldható) köteles tárgyalást tartani, és annak befejezésekor, vagy annak befejezésétől számított 30 napon belül az ügyet döntéshozatallal befejezni, mely során a megfellebbezett határozatot helybenhagyja, vagy megváltoztatja. A honorárium mértéke más, a fellebbezési eljárásban eljáró bírakat egyszeri, 200.000 Ft-os honorárium illeti meg.

[22] A Magyar Olimpiai Bizottság keretein belül működő Sport Állandó Választottbíróságnak, mint a doping fellebbviteli bizottságnak a másodfokú dopingeljárás szabályainak megállapításáról szóló szabályzata 8. § 1. pont.

VII. BEFEJEZÉS

A három fellelt választottbíróság eljárási szabályzatát összevetve felismerhető, hogy a MKIK és az Agrárkamara választottbíróságának szabályai hasonlóak egymáshoz, mind nyelvezetben, mind szerkezetben (pl. a díjtáblázatok mellékletként vannak feltüntetve). Mind a MKIK és az Agrárkamara választottbíróságának eljárásjogi szabályai frissültek a 2022-es évben, a MKIK Választottbíróságának szabályzatát 2022. december 31. napjától, míg az Agrár Választottbíróság szabályozását 2022. április 1. napjától kell alkalmazni. A Sport Állandó Választottbíróság szabályozása nyelvezetében, szerkezetében és hatályba lépését tekintve is eltér a másik kettőtől, de így is teljes értékű szabályozása a választottbírósági eljárásnak.

Sárközy Tamás (a Sport Állandó Választottbíróságának volt tagja) úgy fogalmazott, hogy a Sport Választottbíróság a többi választottbírósághoz képest is eltérő területet szabályoz, ugyanis a sportban erős az önszabályozás, és nem érvényesül állami kényszer. Elmondása szerint a leggyorsabb választottbíráskodás a Sport Állandó Választottbíróságon valósul meg, ámbar jelenleg a profi sport alapvetően munkaszerződések alapján zajlik, így erre tekintettel ezekre a jogviszonyokra nem terjed ki a Választottbíróság hatásköre, ily módon a Testület elé kerülő ügyek száma is alacsony.^[23] Továbbá, egy másik ok lehet, hogy a sportszervezetek nem ismerik mélységében a választottbírósági vitarendezés előnyeit, így nem is fordulnak hozzá.

Ezzel kapcsolatosan én időt adnék a Sport Állandó Választottbíróságnak, hiszen a CAS is 1983-ban alakult meg, ami majdnem húsz év mérsékelt igénybevételt követően igazán 2002 óta éli virágkorát, amikor is a nagy nemzetközi sportági szakszövetségek közül utolsóként a FIFA is elfogadta annak joghatóságát. Ezt követően a CAS által tárgyalt ügyek száma, és ezzel szoros összefüggésben a CAS ismertsége is a többszörösére nőtt rövid időn belül, és napjainkban már éves szinten többszáz elé terjesztett ügygel foglalkozik, döntően a labdarúgás köréből. Reménykedjünk a párhuzamokban, azaz, hogy a Sport Állandó Választottbíróság ügyszáma is nagy arányú emelkedésnek indul az első húsz év alacsonyabb ügyszámaikat követően. Mindezek mellett az is kérdéses lehet a jövőre nézve, hogy valaha a Sport Állandó Választottbíróság elé kerül-e félként a MOB – az Stv. 47. § (1) d) pontja szerint –, és ténylegesen vizsgálat tárgyává válik az összeférhetlenség, valamint a függetlenség és pártatlanság alapelveinek megvalósulása.

Utolsó gondolatként külön kiemelném, a Sport Állandó Választottbíróságnak azon már említett egyedi és máshol elő nem forduló eljárásjogi szabályát, miszerint a választottbírósági alapelvektől teljesen eltérően bizonyos esetekben lehetőség van ezen választottbírósághoz történő egyoldalú fordulásra.

[23] Alternatív Vitarendezés Magyarországon Konferencia 2016. november 30. - december 1.

IRODALOM

- Fejes Péter – Sárközy Tamás – Szekeres Diána – Tóth Nikolett (2019): *A magyar sport jogi szabályozása*. HVG-ORAC, Budapest.
- Szemesi Sándor (2015): *Nemzetközi és európai sportjog*. Campus Kiadó, Debrecen.

JOGFORRÁSOK

- 1990. évi XCIII. törvény az illetékről.
- 1999. évi CXXI. törvény a gazdasági kamarákról.
- 2000. évi CXLV. törvény a sportról.
- 2004. évi I. törvény a sportól.
- 2012. évi CXXVI. törvény a Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamaráról.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 2017. évi LX. törvény a választottbíráskodásról.
- 363/2021. (VI. 28.) Kormányrendelet a doppingellenes tevékenység szabályairól.
- A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata.
- A Magyar Olimpiai Bizottság keretén belül működő Sport Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata.
- CAS 1992/A/63 GUNDEL v. FEI.
- CAS 2002/A/370 Lazutina v. IOC.
- Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamara Állandó Választottbíróság Eljárási Szabályzata Választottbírósági Díjszabályzata.

ONLINE FORRÁSOK

- Pénzügyi Békéltető Testület: Alternatív Vitarendezés Magyarországon Konferencia, 2016. (Elérhető: <https://www.mnb.hu/bekeltetes/alternativ-vitarendezesi-konferencia/alternativ-vitarendezes-magyarorszag-konferencia-2016-november-30-december-1>. Letöltés ideje: 2023.06.05.).

Szerényi Gábor grafikája

MAROS MIKLÓS

Az európai fogyasztói jogviták alternatív rendezése online vitarendezési platformon keresztül

ABSTRACT

The last decades have seen a significant increase in online consumer purchases. In order to enable consumers to shop online with greater confidence, there is also a need for consumers to be able to settle their contractual disputes simply, quickly, cost-effectively and online, preferably without going to court. In response to this demand, the European Union has developed an online dispute resolution platform where consumers and traders can settle their disputes over online transactions through an interactive website, using alternative dispute resolution forums.

In this paper, I will discuss the historical background and the legislation, analyse statistics and experience at European and national levels, examine whether the platform has achieved its objectives since its launch in February 2016, how its operation has been affected by the pandemic period and whether there are still gaps in the legislation to be filled.

Keywords: alternative dispute resolution ■ online dispute resolution ■ ODR platform
■ ADR entity ■ e-commerce ■ consumer rights ■ Regulation on consumer ODR

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A digitális forradalom hatására egyre többet vásárolunk online. Az ilyen vásárlás kényelmes, rugalmas, otthonról, a fotelből, a nap 24 órájában, a földrajzi távolságtól függetlenül tudjuk intézni.

A távollévők között kötött szerződések azonban kockázatot is rejtenek magukban. A fogyasztó nem tudja a terméket megvizsgálni, felpróbálni, nem tudja megállapítani, hogy a termékről írt információk valóságosak-e, a kereskedő létezik-e. Jogos kétségei támadhatnak azzal kapcsolatban is, hogy vajon biztonságos-e az online fizetés. Lehet, hogy nem világosak számára a szerződési feltételek sem, hiszen sokszor egyáltalán nincs vagy rossz a többnyire fordítóprogrammal készített fordítás, vagy olyan jogszabályhelyekre hivatkoznak, amelyeket ő nem ismer, il-

letve nem ért. Nem tudja azt sem, hogy reklamáció, szavatossági, jótállási igény esetén hogyan, milyen jogszabályok és melyik ország joga alapján tudja érvényesíteni a szerződésből eredő jogait.^[1]

Annak érdekében, hogy nagyobb bizalommal vásárolhassanak a virtuális térben, kialakult az igény arra is, hogy a fogyasztók a kereskedőkkel, szolgáltatókkal online megkötött szerződésekből eredő jogvitáikat lehetőleg a bíróságok elkerülésével, egyszerűen, gyorsan, költséghatékonyan és online tudják intézni.

Az Európai Unió, a fenti igényt felismerve, a belső piac digitális dimenziója iránti fogyasztói bizalom erősítése érdekében létrehozott az Európai Parlament és Tanács 524/2013/EU számú, a fogyasztói jogviták online rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló rendeletével (továbbiakban: OVR-rendelet) egy online vitarendezési platformot (továbbiakban: OVR platform), ahol a fogyasztók és a kereskedők az online ügyletekkel kapcsolatos vitájukat bírósági eljárásán kívül, egy interaktív weboldalon keresztül, alternatív vitarendezési fórumok igénybevételével tudják rendezni.

Dolgozatomban a történeti előzmények és a szabályozás ismertetését követően – az európai és hazai statisztikai adatokat és tapasztalatokat is elemezve – vizsgálom, hogy a platform a 2016. februári indulása óta elérte-e a célját, működésére milyen hatással volt az online kereskedelmet és ezzel együtt az alternatív vitarendezést is új helyzet elé állító pandémia időszaka, valamint, hogy vannak-e még orvoslásra szoruló hiányosságai.

II. AZ ONLINE VITARENDEZÉSI PLATFORM KIALAKULÁSA, TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

1. Az alternatív vitarendezés fogalma és kezdetei

Az online vitarendezési platform és az arra vonatkozó jogi szabályozás bemutatása előtt mindenképpen szükségesnek tartom az alternatív vitarendezés és az online vitarendezés fogalmának tisztázását.

A jogviták rendezésének klasszikus formája, hogy a vitatkozó felek az igényeiknek bíróság előtti peres eljárás keretében kívánnak érvényt szerezni. A perek köztudottan sokáig tartanak, drágák, az egyébként sem jó viszonyban lévő felek közötti konfliktust tovább mélyítik, és legtöbbször csak az egyik fél számára hoznak pozitív eredményt. Glavanits Judit ez utóbbit úgy foglalja össze, hogy „a peres eljárás egyfajta zéróösszegű játszma: ha a bíróság az egyik félnek igazat ad, a másik szükségszerűen téved. A valóság azonban ennél igen gyakran összetettebb.”^[2]

A bíróságok tehermentesítése és a klasszikus bírósági rendszer fenti hiányosságainak, hátrányainak felismerése hívta életre az alternatív vitarendezést.

[1] Szűcs, 2020, 62-63.

[2] Glavanits – Wellmann, 2018, 15.

zési módokat. „Az alternatív vitarendezés a két vagy több fél között felmerült konfliktusok rendes bírósági úton kívüli rendezésének gyűjtőfogalma, amely alatt értjük elsősorban a választottbírósági eljárást, a mediációt, a békéltetést és a facilitációt mind nemzeti, mind nemzetközi értelemben.”^[3]

Az online vitarendezés az alternatív vitarendezés egy speciális módja. Nagy Gellért Malik Évát idézi, miszerint az online vitarendezés azt az eljárást jelenti, „amely lehetővé teszi, hogy a felek vitájukat online eszközök – mint például az internet vagy a virtuális kommunikációt lehetővé tevő más eszközök – segítségével oldják meg, anélkül, hogy a feleknek egy helyiségben kellene tartózkodniuk”.^[4] „A nemzetközi szakirodalom értelmezésében online vitarendezésről beszélhetünk többek között abban az esetben is, ha a klasszikus értelemben vett vitarendezés az interneten, e-mailen, weboldalakon vagy akár streaming szolgáltatásokon keresztül valósul meg.”^[5]

Az alternatív vitarendezés történeti előzményei messzire nyúlnak. A gyökerek az ún. vének tanácsában keresendők, abban, hogy a társadalom, bízva az idősebbek bölcsességében, a kisebb viták eldöntését rájuk bízta. Már Föníciában és a görögöknél is utalnak források arra, hogy létezett a békés, a bírói utat elkerülő vitarendezés. A busmanoknál a mai napig működik a békés konfliktuskezelés, és hiányzik a bíróság, mint jogintézmény. Egyes országokban, például Japánban kifejezetten szívesen pereskedni. Ausztráliában a történelmi gyökerek mellett a bíróságok leterheltségének csökkentése és a kapcsolódó költségmegtakarítás katalizálta az alternatív vitarendezés elterjedését, de még fontosabb érv volt, hogy a kompromisszumos, illetve legjobb esetben a győztes–győztes megoldásra törekedtek a hagyományos vesztes–győztes helyett.^[6]

2. A fogyasztói alternatív vitarendezés mérföldkövei az Európai Unióban

Az Európai Unió kezdetektől nagy figyelmet fordított a fogyasztóvédelemre, melynek fontosságát a statisztika is alátámasztja. A Bizottság egyik, 2018-ban kelt közleménye szerint az EU GDP-jének 56%-át fogyasztói kiadások teszik ki.^[7] Az alapszerződések közül az Európai Unióról szóló 1992-es Maastrichti Szerződés 129a. cikke nevesítette először konkrétan a fogyasztóvédelmet.

Az Európai Unióban az alternatív vitarendezés tagállami biztosítási iránti igény először a Bizottság által 1993-ban kiadott, többek között a fogyasztó jogorvoslathoz való hozzáféréséről szóló Zöld Könyvben vetődött fel. Feladata az volt, hogy elősegítse és gyorsítsa a fogyasztók jogérvényesítési lehetőségeit a belső piac területén.^[8]

[3] Glavanits – Wellmann, 2018, 14.

[4] Nagy, 2022, 114.

[5] Nagy, 2022, 114.

[6] Glavanits – Wellmann, 2018, 15-16.

[7] Pálfi, 2021, 197.

[8] Dézsi, 2009, 2.

Ezt néhány soft law ajánlás követte, mint pl. a Bizottság 98/257/EK ajánlása a fogyasztói jogviták bírósági eljáráson kívüli rendezésére hatáskörrel rendelkező testületekre vonatkozó elvekről, illetve a Bizottság 2001/310/EK ajánlása a fogyasztói jogviták konszenzuális rendezésében részt vevő bíróságon kívüli testületekre alkalmazandó elvekről.^[9]

Az alternatív vitarendezés elterjedése, elfogadottsága felé vezető rögzös úton fontos mérföldkő volt 2001 októberében a tagállamokat, valamint Norvégiát és Izlandot magában foglaló EEJ-Net (European Extra-Judicial Network) létrehozása. Ennek keretében az egyes tagállamokban kijelöltek olyan kontaktpontokat, melyek a határokon átnyúló panasszal hozzájuk forduló fogyasztóknak nyújtottak információt, és segítettek megtalálni a panasz rendezéséhez szükséges alternatív vitarendezési fórumot. Az információs hálózat a fogyasztónak segít abban, hogy a panasz a megfelelő állam illetékes alternatív vitarendező hatóságához kerüljön benyújtásra. A panaszos fogyasztónak elegendő a tagállamában a kontaktponthez fordulnia, amely felvilágosítást ad, és szükség esetén továbbítja a fogyasztó beadványát a joghatósággal rendelkező alternatív vitarendezési fórumhoz.^[10]

Hasonló céllal hozták létre 2001 februárjában a FIN-Net hálózatot, melynek az EU-tagállamokban, valamint Izlandon és Norvégiában működő, pénzügyi piaci szolgáltatásokkal kapcsolatban felmerülő fogyasztói panaszok rendezésére jogosult alternatív vitarendezési fórumok a tagjai. Hasonlóan az EEJ-Net-hez, határokon átnyúló, de pénzügyi szolgáltatásokkal összefüggő panaszokkal foglalkozik. A fogyasztó által felkeresett FIN-Net-tag teljes körű információt nyújt a külföldi fórum eljárási szabályairól, és szükség szerint továbbítja a panaszt a joghatósággal rendelkező fórumhoz. A hálózat tagja abban is segít, hogy a szerződés nyelvén vagy a szolgáltatóval való kapcsolattartásban használt nyelven nyújtsák be a panaszt.^[11]

A fentiek mellett az Európai Unió információs hálózatához tartozik még az ún. ECC-Net (European Consumer Center Network, az Európai Fogyasztói központok Hálózata) is, amely 2005-ben, az 1991-ben felállított Euroguichet hálózat és az EEJ-Net összevonásával jött létre.^[12]

Az Európai Fogyasztói Központok Hálózata az Európai Bizottság által társfinanszírozott, független irányítású irodák hálózata. Az Európai Unió valamennyi tagállamában, valamint az Egyesült Királyságban, Izlandon és Norvégiában működnek a nemzeti Európai Fogyasztói Központok, amelyek együtt alkotják az Európai Fogyasztói Központok Hálózatát. Magyarországon 2006 óta létezik Európai Fogyasztói Központ, amely jelenleg az Igazságügyi Minisztérium szervezetében végzi tevékenységét. A hálózati tagok ingyenes segítséget nyújtanak a fogyasztók részére külföldi vállalkozásokkal szembeni, határon átnyúló fogyasztói panaszai és jogvitái rendezéséhez, valamint tájékoztatást nyújta-

[9] Simon, 2016, 65.

[10] Dézsi, 2009, 6.

[11] Dézsi, 2009, 6.

[12] Dézsi, 2009, 6.

nak fogyasztóvédelmi kérdésekben. Az Európai Fogyasztói Központok Hálózata iránymutatásokat és tanácsokat is közzétesz a gyakran felmerülő fogyasztói problémákkal kapcsolatban, így pl. a légi utasok jogairól, az internetes vásárlásokról és az üdülési jogról is található hasznos tájékoztató a honlapon.^[13]

Ezt követően a jogalkotási folyamatban szektorális irányelvekben hangsúlyozták a fogyasztói jogviták alternatív úton való rendezésének fontosságát. A villamos energia belső piacát,^[14] a földgáz belső piacát,^[15] valamint egyes pénzügyi szolgáltatásokat^[16] szabályozó irányelvek a békéltetés megteremtésének fontossága mellett a tagállamok kötelezettségévé tették a fogyasztói panaszok bíróságon kívüli, alternatív vitarendezéssel történő, hatékony kezelését.

Az irányelvek átültetése során olyan új intézmények jöttek létre, mint energiaügyi vagy pénzügyi ombudsmani hivatalok.^[17]

Az Európai Parlament és a Tanács 2008 májusában elfogadta a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól szóló 2008/52/EK irányelvet (Mediációs irányelv). Bár az irányelv nem teremtette meg az eljárások uniós harmonizációját, hisz a tagállamok szabályozása a mediációt illetően rendkívül változatos maradt, igyekezett a határon átnyúló jogviták esetében a mediáció igénybevételére ösztönözni.^[18]

3. Az AVR-irányelv és az OVR-rendelet közvetlen előzményei

Az alternatív vitarendezési eljárások Unióban kialakult rendszerének a korábbi erőfeszítések ellenére még mindig voltak hiányosságai, amelyeket az Unió belső piacának megfelelő működése, az áruk és szolgáltatások szabad mozgásának biztosítása érdekében orvosolni kellett.

Amint arra az OVR irányelv preambuluma is rámutat, az egyes tagállamokban eltérő minőségű és fejlettségi szintű alternatív vitarendezési rendszerek alakultak ki, amelyek a határon átnyúló ügyeket sokszor nem kezelték hatékonyan. Emellett a fogyasztók és a kereskedők nagy része nem volt tisztában azzal, hogy milyen alternatív vitarendezési fórumot vehet igénybe, és annak mi a módja. Az eltérő elérhetőségű, színvonalú és ismertségű tagállami szabályozás a belső piac

[13] Európai Fogyasztói Központ Magyarország honlapja.

[14] Az Európai Parlament és a Tanács 2009/72/EK Irányelve (2009. július 13.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, 3. cikk 13. bekezdése.

[15] Az Európai Parlament és a Tanács 2009/73/EK Irányelve (2009. július 13.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, 3. cikk 9. bekezdése.

[16] A pénzügyi eszközök piacairól szóló 2004/39/EK irányelv 53. cikke, a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról szóló 2007/64/EK irányelv 83. cikke és a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló 2008/48/EK irányelv 24. cikke.

[17] Simon, 2016, 66.

[18] Szépvölgyi, 2019, 40.

működését gátolta. Oda vezetett, hogy mind a fogyasztók, mind a kereskedők oldalán bizalmatlanság alakult ki a határon átnyúló ügyletekkel kapcsolatban. A fogyasztók nem szívesen vásároltak másik tagországból, mivel nem bíztak abban, hogy az esetleges jogviták gyorsan, olcsón, bíróságon kívül rendezhetők. Új kereskedők pedig alkalmanként azért nem értékesítettek más tagállamba, mert ott nem volt megfelelő színvonalú az alternatív vitarendezés.

A fenti problémák kezelése érdekében a jogalkotó célul tűzte ki, hogy az alternatív vitarendezést valamennyi belföldi és határokon átnyúló fogyasztói jogvitával összefüggésben hozzáférhetővé kell tenni, és az alternatív vitarendezési eljárásoknak konkrét minőségi követelményeknek kell megfelelniük. Gondoskodni kell ugyanakkor arról is, hogy a fogyasztók és a kereskedők is megfelelő tájékoztatást kapjanak ezekről az eljárásokról.^[19]

E folyamatok eredményeként, első lépésben az Európai Parlament és a Tanács 2013. május 21-én kiadta a fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló 2013/11/EU irányelvet (fogyasztói alternatív vitarendezési irányelv, továbbiakban: AVR-irányelv), amely az adásvételi vagy szolgáltatási szerződésekkel kapcsolatos jogviták rendezésére kínál megoldásokat.

Az irányelvet kiegészítő jogi eszközként, szintén 2013. május 21-én a Parlament és a Tanács kiadta az 524/2013/EU számú a fogyasztói jogviták online rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló rendeletet (fogyasztói online vitarendezési rendelet, továbbiakban: OVR-rendelet).

A rendelet megalkotása iránti igényt – többek között – arra a felismerésre vezet vissza a jogalkotó a rendelet preambulumban, hogy egyre több a fogyasztók és a kereskedők közötti online tranzakció. A határon átnyúló ügyletekkel kapcsolatban a felek bizalmatlanok, az OVR-irányelvvel kapcsolatban már kifejtett okból. Az egységes digitális piacba vetett bizalom növelése érdekében gondoskodni kell arról, hogy az online értékesítés során felmerülő jogvitákat is egyszerűen, gyorsan és olcsón tudják a felek rendezni. Ezt a célt a megbízható és hatékony online vitarendezés lehetősége segítené. A rendelet az ezt lehetővé tevő mechanizmust alkotja meg azzal, hogy egy uniós szintű online vitarendezési platformot hoz létre.

III. AZ OVR-RENDELET SZABÁLYOZÁSI KERETEI

Az OVR-rendelet és az AVR-irányelv szorosan összefüggenek; „a rendelet az irányelvben meghatározott terminológiára épül, míg az irányelv a rendeletben felállított platformon elérhető akkreditált alternatív vitarendezési fórumok alapvető rendszerét és szabályait határozza meg”.^[20]

[19] Id. részletesen AVR-irányelv, Preambulum.

[20] Pálfi, 2021, 199.

A dolgozatomban elsősorban az OVR-rendeletet és az OVR platform működését vizsgálom, de a fenti összefüggésekre tekintettel az AVR-irányelv ismertetése is indokolt.

1. Az AVR-irányelv

Az irányelv alapján „a tagállamok elősegítik, hogy a fogyasztók alternatív vitarendezési eljárásokat vehessenek igénybe, és biztosítják, hogy az ezen irányelv hatálya alá tartozó, a területükön letelepedett kereskedőket érintő jogviták esetén az ezen irányelvben meghatározott követelményeket teljesítő alternatív vitarendezési fórumokhoz lehessen fordulni”.^[21] „Az irányelv teljes alternatív vitarendezési lefedettséget nyújt; hatálya kiterjed minden kiskereskedelmi ágazatra, a hagyományos és online kötött ügyletekre, legyen az tisztán belföldi vagy határon átnyúló jogvita.”^[22]

Az irányelv a minimális harmonizáció megközelítését követi. Nem határozza meg, hogy milyen szervezeti formában, finanszírozási modellel, illetve, hogy milyen területi és ágazati hatáskörben kell működnie az alternatív vitarendezési fórumnak (továbbiakban: AVR-fórum is). Ugyanígy nem ír elő meghatározott típusú alternatív vitarendezési eljárást (pl. ombudsman, választottbíró, mediáció, fogyasztói panasztestület stb.), mivel az Unión belül nincs ezek megkülönböztetésére szolgáló, közös terminológia. Az ombudsman és a mediáció kifejezések is tagállamonként jelentősen eltérő intézményeket takarnak. Az irányelv ezért tipológiai megközelítést használ az alternatív vitarendezési eljárások leírására. Az irányelv a hatálya alá tartozó jogviták olyan bírósági eljárásokon kívüli, alternatív vitarendezési fórum közbenjárásával történő rendezésére alkalmazandó, amelynek keretében az alternatív vitarendezési fórum megoldást javasol vagy ír elő, vagy a peren kívüli egyezségre jutás megkönnyítése érdekében egy asztalhoz ülteti a feleket.^[23] Nem határozza meg, hogy az eljárásban való részvétel önkéntes vagy kötelező-e. Az irányelv 1. cikk első mondata alapján az irányelv célja, hogy a fogyasztók a kereskedőkkel szembeni panaszait önkéntes alapon alternatív vitarendezési eljárásokat kínáló szervek elé terjeszthessék. A második mondata értelmében azonban az irányelv nem érinti azokat a nemzeti jogszabályokat, amelyek kötelezővé teszik az említett eljárásokban való részvételt, feltéve, hogy e jogszabályok nem akadályozzák a feleket az igazságszolgáltatás igénybevételéhez való joguk gyakorlásában. A tagállamok kialakíthatnak az irányelvben lefektetettnél szigorúbb minőségi követelményeket, az irányelv 2. cikk (3) bekezdése értelmében.^[24]

[21] AVR-irányelv 5. cikk (1) bekezdés.

[22] Pálfi, 2021, 200.

[23] AVR-irányelv 2. cikk (1) bekezdés.

[24] Implementációs jelentés, 2019, 4.

Az irányelv az alternatív vitarendezési fórumok számára a II. fejezetben kötelező minőségi követelményként fogalmazza meg a hozzáférhetőség, a szakértelem, a függetlenség, a pártatlanság, az átláthatóság, a hatékonyság, a méltányosság, a szabadság és a jogszerűség alapelveit.^[25]

A megfelelést egyedi akkreditációs és ellenőrzőrendszer biztosítja. A tagállamok az irányelv 18. cikke értelmében kijelölik a nemzeti illetékes hatóságokat, ezek vezetik az akkreditált alternatív vitarendezési testületek jegyzékét. A jegyzék a 20. cikk (2) bekezdése alapján azon alternatív vitarendezési fórumokat tartalmazza, amelyek a felvételüket kérik, és amelyek tekintetében akkreditálták az irányelv minőségi követelményeinek való megfelelést. Az akkreditált alternatív vitarendezési fórumok nemzeti jegyzékeiről a 20. cikk (2) bekezdése értelmében tájékoztatni kell a Bizottságot. A nemzeti illetékes hatóságok folyamatosan ellenőrzik az alternatív vitarendezési fórumok megfelelését, és csak a megfelelő alternatív vitarendezési fórumok maradhatnak a jegyzékben, amelyek az akkreditációs követelményeknek megfelelnek.^[26]

A 13. cikk (1) bekezdése értelmében a tagállamok biztosítják, hogy a kereskedők tájékoztassák a fogyasztókat a hatáskörrel rendelkező alternatív vitarendezési fórumról, amennyiben a kereskedő vállalja, hogy ezekhez a szervekhez fordul, vagy kötelese ezekhez a szervekhez fordulni a fogyasztókkal fennálló jogviták rendezése céljából.

Az irányelv 14. cikke előírja a tagállamok számára azt is, hogy a határokon átnyúló adásvételi vagy szolgáltatási szerződések kapcsán felmerülő jogviták tekintetében nyújtsanak segítséget a fogyasztók számára a hatáskörrel rendelkező, másik tagállamban működő alternatív vitarendezési fórum igénybevételéhez.

2. Az OVR-rendelet

„Az online vitarendezési rendelet épít az alternatív vitarendezési irányelv alapján kialakított, igazolt minőségű alternatív vitarendezési fórumok infrastruktúrájára, és azt alkalmazza az online vásárolt termékekkel vagy szolgáltatásokkal kapcsolatos fogyasztói jogvitákra.”^[27]

a. A rendelet célja és hatálya

Az 1. cikk szerint a rendelet célja, hogy hozzájáruljon a belső piac és különösen annak digitális dimenziója megfelelő működéséhez, oly módon, hogy létrehoz egy európai online platformot, amely elősegíti a fogyasztók és kereskedők közötti jogviták független, pártatlan, átlátható, eredményes, gyors és méltányos, bírósági eljáráson kívüli online rendezését.

[25] Implementációs jelentés, 2019, 3.

[26] Implementációs jelentés, 2019, 4.

[27] Implementációs jelentés, 2019, 4.

A rendelet az Unióban tartózkodási hellyel rendelkező fogyasztók és az Unióban letelepedett kereskedők közötti online adásvételi szerződésekből vagy szolgáltatási szerződésekből eredő kötelezettségekkel kapcsolatban felmerülő jogviták bírósági eljárásán kívüli rendezésére alkalmazandó, amelynek során a jogvita rendezésére a 2013/11/EU irányelv 20. cikkének (2) bekezdése szerint jegyzékbe vett alternatív vitarendezési fórum közreműködésével és egy európai online vitarendezési platformon keresztül kerül sor.^[28]

Ki kell emelni, hogy a rendelet az Európai Unió tagállamain kívül az Európai Gazdasági Térség másik három tagállamában, Izlandon, Liechtensteinben és Norvégiában is hatályos.

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy, mint arra a preambulum (11) bekezdése utal, az egyenlő versenyfeltételek érdekében a rendelet nemcsak a határon átnyúló, hanem a belföldi internetes ügyletekre is alkalmazandó.

A fogyasztó és a kereskedő fogalmával kapcsolatban a rendelet visszautal az AVR-irányelv definícióira.^[29] Eszerint fogyasztó az irányelv 4. cikk (1) bekezdésének a) pontja szerint bármely természetes személy, aki nem kereskedelmi, üzleti vagy szakmai célból jár el. Kereskedő az irányelv 4. cikk (1) bekezdés b) pontja szerint bármely természetes vagy jogi személy, függetlenül attól, hogy magán- vagy állami tulajdonban van-e, aki vagy amely kereskedelmi, üzleti vagy szakmai tevékenységi körét érintő célból jár el, beleértve azt is, ha helyette vagy nevében más személy jár el. A rendelet az adásvételi és szolgáltatási szerződések meghatározásával kapcsolatban is az irányelv terminológiájára utal.^[30] Eszerint adásvételi szerződés: bármely olyan szerződés, amelynek értelmében a kereskedő átruházza vagy vállalja, hogy átruházza a fogyasztóra valamely áru tulajdonjogát, a fogyasztó pedig megfizeti vagy vállalja, hogy megfizeti annak vételárát; ide tartozik minden olyan szerződés is, amelynek áruk és szolgáltatások egyaránt a tárgyát képezik. Szolgáltatási szerződés: az adásvételi szerződéstől eltérő bármely olyan szerződés, amelynek értelmében a kereskedő a fogyasztó részére szolgáltatást nyújt vagy szolgáltatás nyújtását vállalja, a fogyasztó pedig megfizeti vagy vállalja, hogy megfizeti a szolgáltatás árát.

A rendelet az online adásvételi vagy szolgáltatási szerződést olyan adásvételi vagy szolgáltatási szerződésként definiálja, amelynek értelmében a kereskedő vagy a kereskedő közvetítője egy weboldalon vagy egyéb elektronikus eszközön keresztül kínál megvételre valamilyen árut vagy szolgáltatást, és a fogyasztó az adott weboldalon vagy egyéb elektronikus eszközön keresztül rendeli meg az árukat vagy szolgáltatásokat.^[31] A preambulum (14) bekezdése szerint ez a meghatározás azokra az esetekre is érvényes kell, hogy legyen, amikor a fogyasztó valamilyen mobil elektronikus eszközön, például mobiltelefonon keresztül lép be a weboldalra vagy vesz igénybe egyéb információs társadalmi szolgáltatást.

[28] OVR-rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

[29] OVR-rendelet 4. cikk (1) a) és b) pont.

[30] OVR-rendelet 4. cikk (1) bekezdés c) és d) pont.

[31] OVR-rendelet 4. cikk (1) bekezdés e) pont.

A fentiekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy – ahogy preambulumnak (15) bekezdéséből is kitűnik – a rendelet nem alkalmazandó a fogyasztók és a kereskedők közötti azon jogvitákra, amelyek nem internetes úton (offline) jöttek létre, valamint nem alkalmazandó a kereskedők közötti jogvitákban sem.

A rendelet rögzíti azt is, hogy a hatálya alá tartozó ügyekben az irányelvben írtak szerint jegyzékbe vett alternatív vitarendezési fórum működik közre.^[32] Ezzel összefüggésben rá kell mutatni, hogy az online vitarendezési platform tehát nem egy új, alternatív vitarendezési módot hoz létre, hanem a már meglévő alternatív vitarendezési fórumokat fogja össze és biztosítja az ezekhez történő online hozzáférést. Ugyanakkor azonban nem garantálja (és nem is garantálhatja), hogy maguk az alternatív vitarendezési fórumok is online térben járnak el, hiszen az egyes fórumok a saját eljárási szabályaik mentén döntenek.^[33]

A rendelet a kereskedő által a fogyasztóval szemben kezdeményezett jogvitára is alkalmazandó, amennyiben a fogyasztó szokásos tartózkodási helyének tagállama engedi az ilyen jogviták alternatív vitarendezési fórumon keresztül történő rendezését.^[34] A Bizottság implementációs jelentése szerint csak Belgium, Németország, Luxemburg és Lengyelország tájékoztatták arról a Bizottságot, hogy jogszabályaik megengedik a vállalkozók és fogyasztók közötti jogviták – vagyis a kereskedő által a fogyasztó ellen kezdeményezett jogviták – alternatív vitarendezési fórumok útján történő rendezését.

b. Az online vitarendezési platform

Az online vitarendezési platform is az internetes platform gyűjtőfogalma alá tartozik. Az internetes platformok – Zódi Zsolt definíciója szerint – olyan új és hatékony koordinációs mechanizmusok, amely erőforrások és emberek koordinációját képesek elvégezni, előre beprogramozott algoritmusok segítségével. A platformok a jelenlegi szabályok alapján közvetítő szolgáltatók, azaz semmilyen felelősségük nincs abban, hogy mi történik rajtuk.^[35]

Az online vitarendezési platform egy olyan interaktív weboldal, amelyet a kereskedők és fogyasztók elektronikus úton, ingyenesen és az Unió valamennyi hivatalos nyelvén elérhetnek, és egyablakos ügyintézési pontként használhatják jogvitájuk rendezésére.^[36] A platform az „Európa Önökért” (Your Europe) portálon keresztül is elérhető.^{[37], [38]}

[32] OVR-rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

[33] Nagy, 2022, 118.

[34] OVR-rendelet 2. cikk (2) bekezdés.

[35] Tasi, 2022, 1.

[36] OVR-rendelet 5. cikk (2) bekezdés alapján.

[37] OVR-rendelet 5. cikk (3) bekezdés.

[38] Your Europe portál: Fogyasztói jogviták rendezése.

Az online vitarendezési platform az alábbi feladatokat látja el:

- elérhetővé teszi a panaszok bejelentésére szolgáló elektronikus űrlapot;
- tájékoztatja az ellenérdekű felet a panaszról;
- meghatározza, hogy melyik vagy melyek a hatáskörrel rendelkező alternatív vitarendezési fórumok, és eljuttatja a panaszt ahhoz az alternatív vitarendezési fórumhoz, amelynek igénybevételéről a felek megállapodtak;
- ingyenesen biztosítja azt az elektronikus ügykezelő eszközt, amely lehetővé teszi az érintett felek és az alternatív vitarendezési fórum számára, hogy a vitarendezési eljárást a platformon keresztül, online bonyolítsák le;
- biztosítja az online vitarendezési platformon keresztül továbbított információk fordítását;
- az alternatív vitarendezési fórumok számára a platformnak küldendő információk továbbítására elektronikus űrlapot biztosít;
- visszajelzési rendszert működtet, amely lehetővé teszi a felek számára, hogy a platformmal és a fórumokkal kapcsolatos véleményüket, tapasztalatukat megoszthassák;
- nyilvánosan hozzáférhetővé tesz bizonyos közérdekű adatokat, tájékoztatókat, útmutatókat.^[39]

Azokat az AVR-irányelv szerint jegyzékbe vett alternatív vitarendezési testületeket, melyek a rendelet hatálya alá tartozó jogviták kezelésére hatáskörrel rendelkeznek, az online vitarendezési platformon is jegyzékbe kell venni.^[40]

A platform felhasználóit segíti az online vitarendezési kapcsolattartó pontok hálózata, amely tájékoztatást és segítséget nyújt különösen az online vitarendezési platform használatával, az alternatív vitarendezési fórumokkal, a fogyasztói jogokkal és az egyéb jogorvoslati eszközökkel kapcsolatban, illetve támogatást nyújt a platformon keresztül benyújtott panaszokkal kapcsolatos viták rendezéséhez.^[41] Valamennyi kapcsolattartó pontban legalább két, online vitarendezést segítő tanácsadó működik.

Az oldal fordítási funkciója különösen azért fontos, mert – amint azt az Eurostat weboldalán elérhető, 2016-os statisztikai adatokat^[42] vizsgálva Szépvölgyi Enikő is megállapította – a munkaképes korban lévő uniós polgárok több mint egyharmada nem beszél idegen nyelven. Magyarországon ez az adat még rosszabb, a 25–64 év közötti lakosság 57,6%-a nem beszél anyanyelvén kívül más nyelvet. Ez a határon átnyúló ügyletek esetén megnehezíti a fogyasztók helyzetét, hiszen az interneten idegen nyelven vásárolni viszonylag könnyű, ezzel szemben idegen nyelven igényt érvényesíteni nem ilyen egyszerű.^[43]

[39] OVR-rendelet 5. cikk (4) bekezdése alapján.

[40] OVR-rendelet 5. cikk (6) bekezdés.

[41] Implementációs jelentés, 2019, 5.; OVR-rendelet 7. cikk.

[42] Idegen nyelvi ismeretek statisztikai adatok honlapja.

[43] Szépvölgyi, 2019, 49–50.

Az OVR platform egy könnyen elérhető weboldalon található.^[44] A Google kereső elsőre a megfelelő oldalt találja meg az „online vitarendezés” keresőszót begépelve.

A platform oldala informatív, egy átlagos felhasználó számára könnyen kezelhető. A főoldalról egyből navigálhatunk az ügyintézészt indító aloldalra, de az akkreditált vitarendezési testületek aktuális listáját is könnyen megtaláljuk, és azok között ország, illetve a panasz típusa alapján szűrni is tudunk. A „segítség” fül alatt „gyakran ismételt kérdések” és részletes felhasználói útmutató is található. Ha valamely kérdésünkre nem kapnánk választ, a platform a nemzeti kapcsolattartó ponthoz irányít, melynek postacíme, e-mail címe és telefonszáma is megtalálható az oldalon. A platform tartalmaz a fogyasztói jogokra vezető linket is, ahol e jogokat és a rendelkezésre álló vitarendezési eszközöket részletező, összefoglaló hasznos információkat és infografikákat találhatunk. A weboldalról érhető el a rendszer működésével kapcsolatban készült jelentések és statisztikák is.

Fontos felhívni figyelmet, hogy ugyan a rendelet nem tartalmazza, de a platform 2019. júliusban két további funkcióval bővült.

Az „önellenőrző” funkció segíti a fogyasztókat abban, hogy megtalálják, melyik a konkrét problémájuknak leginkább megfelelő jogorvoslati megoldás: az OVR platformon keresztül történő panasz indítása, a kereskedővel vagy egy Európai Fogyasztói Központtal vagy közvetlenül egy AVR szervezettel való kétoldalú kapcsolatfelvétel. A másik újdonság, hogy a fogyasztók a „közvetlen megbeszélések” modulban lehetőséget kapnak arra, hogy a panasztervezetet a hivatalos benyújtás előtt megosszák a kereskedővel, és megpróbálják a vitát közvetlenül rendezni.

Az OVR platform tehát közvetítő szerepet tölt be, vagyis nem egy önálló alternatív vitarendezési fórumnak tekintendő, amely közvetlenül foglalja a vitás helyzet békés feloldásával, hanem abban segíti a fogyasztót, hogy felvegye a kapcsolatot a kereskedővel, és hogy közösen megállapodhassanak az alternatív vitarendezési fórum kiválasztásában.

c. Panaszok benyújtása, feldolgozása, a vitarendezés menete

Az OVR-rendelet, illetve a néhány részletkérdést érintő végrehajtási rendelethez részletesen szabályozza a panaszok benyújtását és feldolgozását, valamint a vitarendezést.^[45]

A továbbiakban az egyszerűbb követhetőség érdekében egy konkrét példán keresztül szemléltetem a platform működését. A kitalált eset szerint egy magyar állampolgárságú fogyasztó cipőt vásárolt egy német cipőbolt webáruházában 100 euróért. A cipő alig pár hónap hordás után kilyukadt. A cipőt a fogyasztó visszaküldte az eladó részére, és kérte a termék cseréjét vagy a vételár visszatérítését. Az eladó (a webáruházat üzemeltető kereskedő) a panaszt elutasított.

[44] OVR platform honlapja.

[45] OVR-rendelet 8–10. cikk.

ta, mivel álláspontja szerint a sérülést a cipő és a láb nem megfelelő összhangja okozta. A cipő a feltüntetett méretnek megfelelt, de a fogyasztó nagyobb méretű lába azt kidörzsölte, és végül kilyukasztotta. A panaszos fél nem elégedett a válasszal, továbbra is fenntartja az igényét. A kereskedő weboldalát böngészve tudomást szerez arról, hogy az online vitarendezési platformon keresztül esetleg az ügyet gyorsan, olcsón és egyszerűen le tudná zárni. Úgy dönt, hogy igazának az OVR platformon keresztül, alternatív vitarendezési fórum bevonásával fog érvényt szerezni.

A panaszos magyar fogyasztó a platformhoz a platform weboldalán keresztül, elektronikus űrlap kitöltésével nyújthat be panaszt.^[46] A rendelet melléklete tartalmazza azokat a releváns információkat, amelyeket meg kell adni a panasz benyújtásakor a hatáskörrel rendelkező alternatív vitarendező fórum megállapíthatósága érdekében. Ezek az információk például, hogy a panaszos fél fogyasztó vagy kereskedő; a fogyasztó, illetve a kereskedő neve, e-mail címe, postai címe, a kereskedő weboldala; az áru vagy szolgáltatás típusa, amihez a panasz kapcsolódik; az áru vagy szolgáltatás ára; a vásárlás időpontja; közvetlen kapcsolatba lépett-e a kereskedő a fogyasztóval, korábban foglalkozott-e alternatív vitarendezési fórum vagy bíróság a jogvitával; a panasz típusa; a panasz ismertetése. A panaszos fél az űrlaphoz dokumentumokat, esetünkben pl. fotót, számlát is csatolhat a panasz alátámasztása érdekében.

A magyar cipővásárló hiánytalanul, magyar nyelven kitölti az űrlapot, és a mellékletek feltöltését követően benyújtja a platformon. A platform ezt követően az ellenérdekű fél, esetünkben a német cipőkereskedő panaszos által megadott e-mail címére egy elektronikus üzenetet küld, amelyben tájékoztatja arról, hogy panaszt nyújtottak be ellene. Tájékoztatja a kereskedőt arról is, hogy a feleknek meg kell egyezni egy alternatív vitarendezési fórumról, és ha erről a feleknek nem sikerül megállapodni, a panasz nem kerül további feldolgozásra. Informálja a panasz kezelésére hatáskörrel rendelkező alternatív vitarendezési fórumról, ha a panasz említ ilyet, vagy ha a platform azonosít ilyet az űrlapon szereplő információk alapján. Fiktív esetünkben a fogyasztó ilyen fórumot nem jelölt meg a panaszában, de a platform az „Außergerichtliche Streitbeilegungsstelle für Verbraucher und Unternehmer e. V.” (magyarul: Bíróságon kívüli vitarendezési testület fogyasztók és vállalatok számára) egyesületet azonosítja hatáskörrel rendelkező fórumként.

A kereskedőnek 10 naptári napon belül kell válaszolnia. Nyilatkoznia kell arról, hogy a kereskedő a fogyasztói jogviták rendezése céljából egy adott alternatív vitarendezési fórum igénybevételével kapcsolatos kötelezettséget vállal-e, vagy ilyen kötelezettség hatálya alá esik-e, valamint hajlandó-e a tájékoztatás szerint megjelölt, hatáskörrel rendelkező valamely alternatív vitarendezési fórumot vagy fórumokat igénybe venni. Amennyiben azt jelzi, hogy nem hajlandó ilyen fórum igénybevételére, a panasz nem kerül további feldolgozásra, a vita

[46] OVR platform panaszfelvételi űrlap.

automatikusan lezárul. Példánkban a német kereskedő úgy nyilatkozik, hogy a fent megjelölt fórumot hajlandó igénybe venni.

A kereskedő válaszának beérkezését követően a platform felhívja a fogyasztót, hogy a kereskedővel 10 napon belül állapodjon meg az alternatív vitarendezési fórumról. Tájékoztatja arról is, hogy amennyiben nem sikerül ebben megegyezni, a panasz nem kerül további feldolgozásra. Közli a fogyasztóval a kereskedő által a fentiek szerint megjelölt alternatív vitarendezési fórumra vonatkozó információt. A felhívás tartalmazza annak az online vitarendezési pontnak a nevét és elérhetőségét, amelytől a panaszos további segítséget kérhet.

A tájékoztatás az egyes alternatív vitarendezési fórumokra vonatkozó következő fontosabb adatokat is tartalmazza: a fórum neve, elérhetősége és webhelyének címe; adott esetben az alternatív vitarendezési eljárás díjtételei; az eljárás lefolytatásához használható nyelv vagy nyelvek; az eljárás átlagos időtartama; az eredményének kötelező vagy nem kötelező jellege; azok az indokok, amelyek alapján az alternatív vitarendezési fórum egy adott jogvita rendezését elutasíthatja. Esetünkben a platform weboldalán elérhető információk szerint a német fórum előtti eljárás a fogyasztó számára ingyenes, de a kereskedőnek a weblapon közzétett – értékhatártól függő – díjat kell fizetni. A testület német és angol nyelven, írásban és szóban jár el, átlagosan 3 hónap alatt fejezi be az ügyet. Az eljárás eredménye egyik vagy mindkét fél beleegyezése alapján kötelező. A testület megtagadhatja az adott üggyellett való foglalkozást, ha a fogyasztó nem próbálta meg felvenni a kapcsolatot az érintett kereskedővel az ügy kétoldalú rendezése érdekében, a jogvita komolytalan vagy zaklató jellegű, a jogvitával már egy másik alternatív vitarendezési testület vagy bíróság foglalkozik vagy foglalkozott, vagy a jogvita rendezése nagymértékben rontaná a vitarendezési testület működését.^[47]

A feleknek a panasz benyújtását követően 30 napjuk van arra, hogy megegyezzenek az eljáró alternatív vitarendezési fórumban. Ha nincs megállapodás, az ügy automatikusan lezárul, a panasz további feldolgozására nem kerül sor. Amennyiben a felek megállapodnak, a platform továbbítja a panaszt a fórumhoz. A cipővásárló és eladója – esetünkben – megegyeznek a hivatkozott német fórumban, amelyhez a platformon keresztül megérkezik az ügy.

A fórum tájékoztatja a feleket arról, hogy hozzájárul, vagy az irányelv 5. cikk (4) bekezdésével összhangban elutasítja, hogy a panasszal foglalkozzon. Elutasítás esetén az ügy automatikusan lezárul. Az irányelv 5. cikk (4) bekezdése szerint ilyen – a fórum eljárási szabályzatában rögzített – elutasítási indok lehet többek között, ha a fogyasztó nem próbálta meg felvenni a kapcsolatot az érintett kereskedővel panaszának megbeszélése céljából; a jogvita komolytalan vagy zaklató jellegű; a jogvitával már egy másik alternatív vitarendezési fórum vagy bíróság foglalkozik vagy foglalkozott; a követelés értéke nem ér el vagy meghalad egy előre meghatározott értékhatárt; a fogyasztó nem nyújtotta be

[47] OVR platform vitarendezési testületek honlapja.

a panaszt az alternatív vitarendezési fórumhoz az előre meghatározott határidőn belül; ha egy ilyen jogvita rendezése egyéb módon nagymértékben rontaná az alternatív vitarendezési fórum működésének hatékonyságát. Példánkban a német vitarendező testület hozzájárul az ügy tárgyalásához.

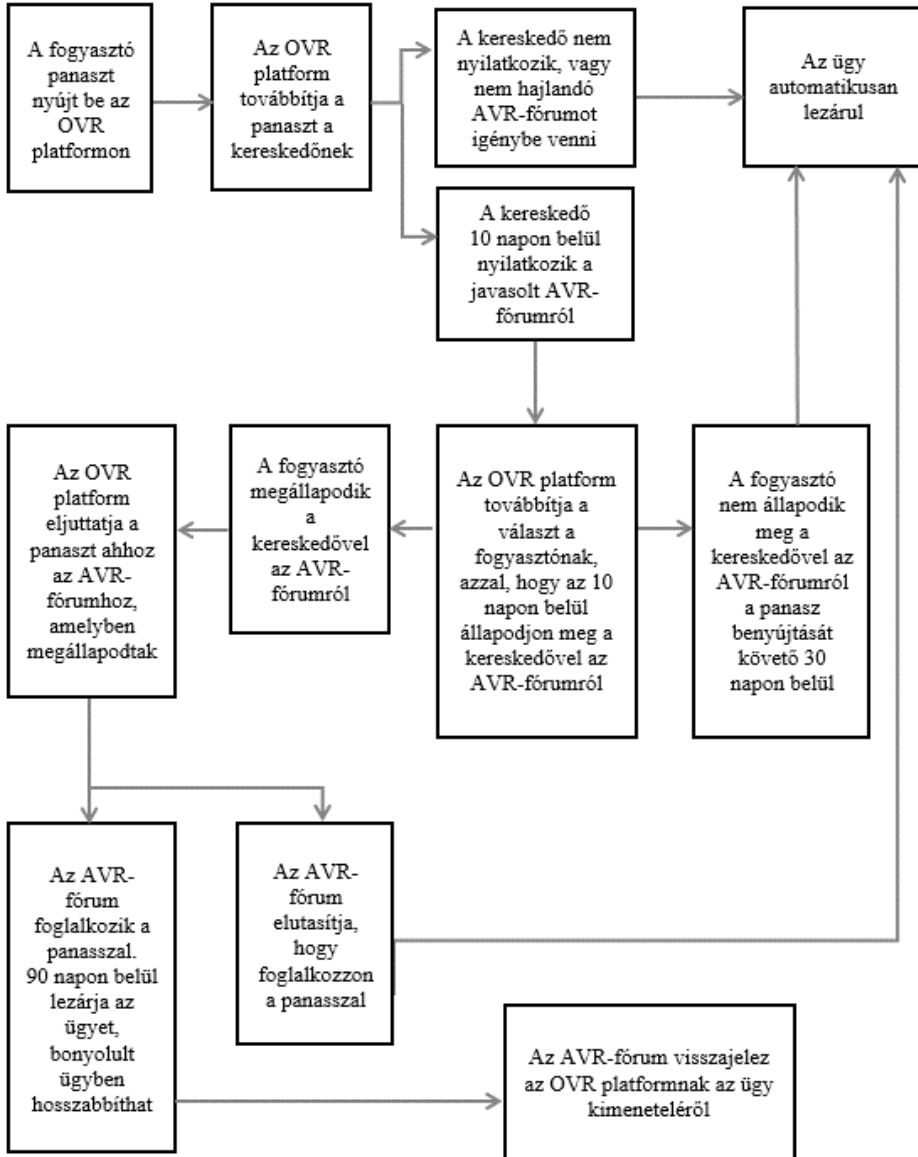
Az AVR-fórum, amely beleegyezett, hogy a jogvitával foglalkozzon, tájékoztatja a feleket az eljárási szabályzatáról és a vitarendezési eljárás költségeiről.

Az eljáró fórum az eljárást 90 napos határidőn belül köteles lezárni. A rendkívül összetett jogviták esetén a vitarendezési fórum ezt a határidőt saját belátása szerint meghosszabbíthatja. Az online ügyintézés teljes körűségét segíti az a szabály, hogy a vitarendezési fórumnak tartózkodnia kell a felek (vagy azok képviselői) fizikai jelenlétének megkövetelésétől, kivéve, ha az eljárási szabályai előírják ennek a lehetőségét, és a felek a fizikai jelenlétbe beleegyeztek. Nem kötelezhető ugyanakkor a fórum arra, hogy az online vitarendezési platformon keresztül folytassa le a vitarendezési eljárást (ugyan ennek az eszközei adottak, de a fórum nem köteles igénybe venni). Az AVR-fórum köteles az ügy befejezését követően a platformot informálni az ügyirat beérkezésének időpontjáról, a jogvita tárgyáról, a vitarendezés lezárásának dátumáról és az eljárás kimeneteléről.

Fiktív ügyünkben a német hatóság írásban tartja a kapcsolatot a felekkel a platformon keresztül. A német fórumnak a honlapján található információk szerint nincs döntési jogosultsága, az egyezség létrehozása az eljárás célja. Ennek érdekében egyezségi javaslatot készít, illetve a felek javaslatait közvetíti. Az eljárás vagy egyezséggel zárul, vagy a felek arra vonatkozó nyilatkozatával, hogy az eljárás meghiúsult. Egyezség esetén ezt jegyzőkönyvben rögzítik, és a felek jóváhagyják.^[48] Elképzelt esetünkben a fórum készített egyezségi javaslatot, melyet a felek elfogadtak. Az egyezség szerint a kereskedő köteles a vételár felét az egyezségkötést követő 8 napon belül visszafizetni a fogyasztó részére. Az ügy befejezéséről a fentiek szerint tájékoztatja a platformot.

Az 1. ábra átfogóan szemlélteti az online vitarendezés OVR szerinti menetét.

[48] A német hatóság honlapja.

1. ábra: Az online vitarendezés menete fogyasztói panasz esetén
(Forrás: saját szerkesztés)

d. Személyes adatok kezelése

A rendelet előírásaiban a jogalkotó kiemelt figyelmet fordított a személyes adatok védelmére.^[49] A vitás ügyekkel kapcsolatos, az adatbázisban tárolt információkhoz, így a személyes adatokhoz az az alternatív vitarendezési fórum férhet hozzá a vitarendezés céljából, amelyikhez az ügyet továbbították. Az adatokhoz a rendeletben előírt – alapvetően tájékoztatási, segítő – feladataik ellátásához szükség esetén az online vitarendezési kapcsolattartó pontok is hozzáférhetnek. A fentiekén túl a platform működésének, használatának ellenőrzése és a kötelező jelentések elkészítése céljából a Bizottság is hozzáféréssel rendelkezik bizonyos információkhoz, de a személyes adatokat csak a platform működéséhez és fenntartásához szükséges mértékben dolgozza fel. A vitás ügygel kapcsolatos személyes adatokat az adatbázisban addig lehet tárolni, ameddig az adatgyűjtés céljának eléréséhez vagy ahhoz szükséges, hogy az érintettek gyakorolhassák vonatkozó jogait, és hozzáférhessenek személyes adataikhoz. Az adatokat az ügy lezárását követő 6 hónapon belül törölni kell. A platform honlapján a GDPR-rendelettel összhangban részletes adatvédelmi nyilatkozat tájékoztatja a fogyasztókat és a kereskedőket arról, hogy a Bizottság a platform használata során milyen személyes adatokat, miért és hogyan gyűjt, illetve kezel, valamint arról, hogy hogyan élhetnek az érintettek a személyes adataikhoz fűződő jogokkal.^[50]

e. A fogyasztók tájékoztatása

Annak érdekében, hogy a fogyasztók előtt is ismert legyen az online vitarendezési platform, az Unióban letelepedett online adásvétellel vagy szolgáltatással érintett kereskedőknek és online piacoknak a honlapjukon fel kell tüntetni – könnyen elérhető módon – az online vitarendezési platformra mutató elektronikus linket és e-mail címüket. Azoknak a kereskedőknek ugyanakkor, akik kötelesek igénybe venni a fogyasztókkal fennálló vitáik rendezéséhez alternatív vitarendező fórumot, vagy erre kötelezettséget vállalnak, a honlapjukon az elektronikus linken túl kifejezetten tájékoztatni kell a fogyasztókat a platform létezéséről és arról, hogy a platform felhasználható a viták rendezéséhez.^[51]

A fogyasztók tájékoztatását szolgáló további fontos funkció, hogy a platformon az AVR-irányelv szerint akkreditált alternatív vitarendezési fórumok naprakész listáját közlésezik.^[52]

Mindemellett maguk az AVR-fórumok, az Európai Fogyasztói Központok és az egyéb érintett hatóságok is kötelesek feltüntetni a honlapjukon az online vitarendezési platformra mutató elektronikus linket.

[49] OVR-rendelet 12. cikk.

[50] OVR platform adatvédelmi nyilatkozat honlapja.

[51] OVR-rendelet 14. cikk (1) bekezdés.

[52] OVR-rendelet 14. cikk (4) bekezdés.

IV. A TAPASZTALATOK ELEMZÉSE A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

1. A Bizottság első jelentése (2017. december 13.)

A Bizottság 2016. januárjában indította el az online vitarendezési platformot, amely 2016. február 15-én nyílt meg a közönség számára. 2017. július 1-je óta a platform elérhető az Izland, Liechtenstein és Norvégia – mint EGT-országok – fogyasztóit és kereskedőit érintő fogyasztóvédelmi jogviták esetén is.

Az első jelentést a platform működéséről 2017. december 13-án tette közzé a Bizottság.^[53] A jelentés rámutat a platform kezdeti hibáira, „gyermekbetegségeire” és a tagállamok mulasztásaira. A jelentés szerint annak időpontjában több mint 300 alternatív vitarendező testületet lehetett elérni a platformon keresztül. Az AVR-irányelv átültetésével kapcsolatos késedelem miatt azonban Spanyolországban és Romániában még nem voltak a platformon keresztül elérhető AVR-fórumok. A webáruházak 30%-a tett eleget annak a kötelezettségének, hogy a weboldalán könnyen hozzáférhetően közzétegye a platformra vezető linket.

A működés első évében 1,9 millió látogató kereste fel az oldalt, ami átlagosan havi 160 000 látogatót jelent. A platformon egy év alatt több mint 24 000 – átlagosan havi több mint 2000 – panaszt nyújtottak be, ami az online vásárlások szezonális trendjét követve a 2016. év végi, karácsonyi időszakában érte el a csúcst, 2933 benyújtott panasszal.

A legtöbb jogvita a ruházat és a lábbelik területével (11,5%), a légitársaságok szolgáltatásaival (8,5%) és az információs és kommunikációs technológiai szektorral kapcsolatban (8%) merült fel, amely területek egyébként is az EU fő e-kereskedelmi szektorait képviselik. A fogyasztók leggyakrabban a szállítási problémákra panaszkodtak (21%), ezt követték azok a panaszok, ahol a rendelésnek nem felelt meg a termék (15%), majd a hibás termékekkel összefüggő panaszok (12%). A panaszok egyharmada kapcsolódott határon átnyúló ügyletekhez. A két, legtöbb panasszal érintett állam Németország és az Egyesült Királyság volt, mind fogyasztói, mind kereskedői oldalon. Magyarország a 7. helyen végzett.

A statisztikai adatok szerint az esetek igen jelentős hányadában, 85%-ában az ügyek a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárultak. A Bizottság ezzel kapcsolatban végzett konkrét felmérése azt mutatta, hogy a 30 napot követően lezárt ügyek 40%-ában a fogyasztóval közvetlenül felvette a kapcsolatot a kereskedő, anélkül, hogy a panaszügy a platformon folytatódott volna. Ezekben az esetekben az ügy bilaterális megállapodással zárult. A Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy még ilyen esetekben is segített a platform a fogyasztóknak és a kereskedőknek megoldani a vitájukat, mert pusztán az OVR platformhoz fordulás azzal a preventív hatással járt, hogy a kereskedők nagyobb készletet éreztek a gyors, közvetlen vitarendezésre, az alternatív vitarendező fórum igénybevétele helyett.

[53] A Bizottság első jelentése.

Voltak azonban technikai okai is annak, hogy a kereskedők eleinte inkább tartózkodtak a fórum használatától. Amennyiben a kereskedő még nem regisztrált a felületen, és első alkalommal nyújtottak be vele szemben panaszt, elképzelhető, hogy az automatikus értesítés rossz e-mail címre ment. Egy másik ok lehet, hogy az értesítő üzenet származása ismeretlen volt a kereskedő számára, és ezért a levelezőrendszer spam mappájában, olvasatlanul landolt. Ezeket a hiányosságokat a Bizottság időközben technikai fejlesztésekkel igyekezett orvosolni.

Az esetek 9%-ában nem zárult le automatikusan a panasz, de a kereskedő visszautasította őket. Ezen esetek kétharmadában is jelezték azonban a kereskedők, hogy közvetlenül felvették a kapcsolatot a fogyasztóval, és rendezték vagy rendezni kívánják az ügyet.

Az adatok szerint az esetek 4%-ában a felek visszaléptek az eljárástól, mielőtt az ügy eljutott volna egy konkrét AVR-testülethez. Végül a panaszok 2%-a jutott el valamelyik AVR-fórumhoz. Ezek felében a testületek eljárásjogi okokból (pl. hatáskör hiánya) nem foglalkoztak az üggyel, vagy a fogyasztók, illetve a kereskedők visszaléptek az eljárástól annak befejeződése előtt. Az ügyek 1%-ában született valamilyen hatósági döntés.

A jelentés arra a következtésre jut, hogy az ügyek 44%-ában a fogyasztó és a kereskedő közvetlenül rendezték az ügyet.

2. A Bizottság 2. jelentése (2018. december)

A Bizottság a platform működéséről szóló 2. jelentését 2018. decemberben adta ki.^[54] Ebben a 2017. február 15-től 2018. február 15-ig tartó időszakot elemezte. A jelentés hangsúlyozza, hogy csak az OVR platformon keresztül benyújtott panaszokra fókuszál, és nem foglalkozik azokkal a panaszokkal, amelyeket a fogyasztók közvetlenül nyújtanak be az AVR-fórumokhoz.

A korábbiakhoz képest megállapítható, hogy a platformon keresztül elérhető vitarendező testületek száma a korábbihoz képest jelentősen, 399-re nőtt. A jelentés szerint csaknem 5 millióra emelkedett az oldal látogatóinak száma. A benyújtott panaszok száma a korábbi jelentésben vizsgált évhez képest 50%-kal, több mint 36 000-re nőtt.

Továbbra is élvonások a panaszok tekintetében a ruházati cikkek és a lábbelik, a légitársaságok és az információs és kommunikációs technológiák területei azzal, hogy a légitársaságok átvették a vezetést a panaszokból való 13%-os részesedéssel. Németország és az Egyesült Királyság változatlanul az első és második helyen állnak azon panaszok statisztikájában, amelyek német, illetve brit kereskedőkkel kapcsolatban merültek fel (9057, 7045). Harmadik helyen Magyarország végzett, a magyar kereskedőkkel szemben beadott 2674 panasz alapján.

[54] A Bizottság 2. jelentése.

A fogyasztók legtöbbször továbbra is a szállítási problémákra panaszkodtak (25%), ezt követték azok a panaszok, ahol a rendelésnek nem felelt meg a termék (15%), majd a hibás termékekkel összefüggő panaszok következnek (12%). A panaszok 40%-a kapcsolódott határon átnyúló ügyletekhez.

A panaszok „életútjában” sem történt jelentős változás. A statisztikai adatok szerint az esetek igen jelentős hányadában, 81%-ában az ügyek a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárultak. A Bizottság felmérése azt mutatta, hogy a 30 napot követően lezárt ügyek 37%-ában a fogyasztóval közvetlenül felvette a kapcsolatot a kereskedő a vita gyors rendezése érdekében. Az esetek 13%-ában nem zárult le automatikusan a panasz, de a kereskedő visszautasította azt. Ezen esetekben a kereskedők jelezték, hogy nem kívánják a platform eljárásában részt venni, 9%-uk jelezte azt is, hogy a fogyasztóval való közvetlen, bilaterális tárgyalást választja. Az adatok szerint az esetek 4%-ában a felek visszaléptek az eljárástól, mielőtt eljutott volna egy konkrét AVR-testülethez az ügy. Valószínűleg ezekben az ügyekben is megegyezés született. A panaszoknak továbbra is csak 2%-a jutott el valamelyik AVR-fórumhoz.

A Bizottság ismét arra a következtetésre jutott, hogy önmagában a panasznak a platformon történő benyújtása ösztönzi a kereskedőket arra, hogy békés úton oldják meg a jogvitát. Erre többnyire a platformon kívül kerül sor, de a panasz benyújtásának hatására.

A második évben a Bizottság a platformot felhasználóbaráttá, informatívvá tette, és átfogó kommunikációs kampányt indított annak érdekében, hogy a fogyasztók és a kereskedők is jobban megismerjék.

3. A Bizottság implementációs jelentése (2019. szeptember 25.)

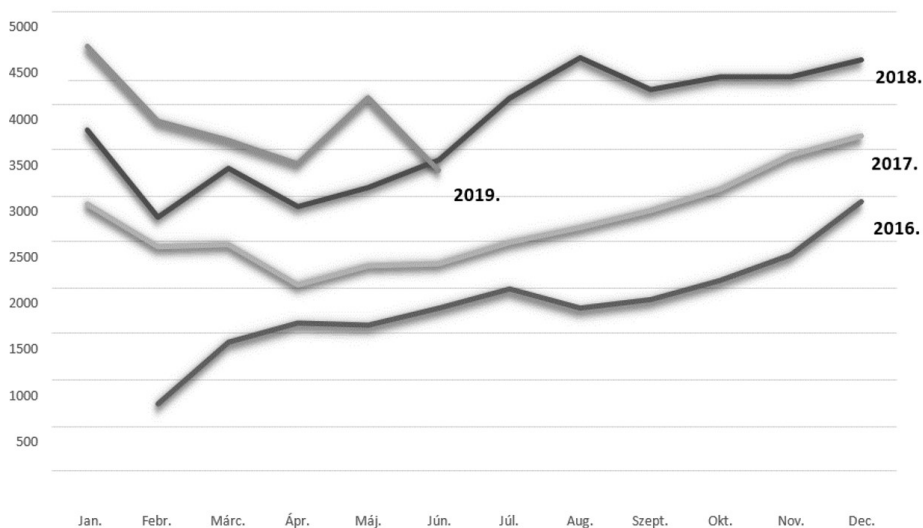
A Bizottság a következő alkalommal 2019. szeptember 25-én készített jelentést, melyben az AVR-irányelv és az OVR-rendelet végrehajtásáról adott átfogó helyzetképet.^[55]

A jelentés elkészítésének idejére már 460-ra nőtt a platformon regisztrált alternatív vitarendezési fórumok száma. Érdekes azonban a fórumok megoszlása, sokszínűsége. Románia például a jelentés elkészültéig csak egyetlen alternatív vitarendezési fórumot jelentett be (ezek száma napjainkra kettőre nőtt), amely az összes kiskereskedelmi ágazatban lefedi a fogyasztóvédelmi jogvitákat. Ez az alternatív vitarendezési fórum egy állami, nonprofit jellegű testület. Franciaország ezzel szemben 99 ágazatspecifikus alternatív vitarendezési fórumot jelentett be (ez azóta 80-ra csökkent), ezek közül három állami testület, 43 vállalati egyeztető („médiateurs d’entreprise”), 27 egyesület vagy szövetség mellett működő alternatív vitarendezési fórum, 24 közvetítői egyesület, kettő pedig kollegiális testületi közvetítési bizottság. A francia végrehajtási jogszabályoknak

[55] Implementációs jelentés, 2019.

megfelelően, a francia alternatív vitarendezési fórumok egyike sem működtet olyan eljárást, amelyben a megoldás kötelező a felek számára.^[56]

A platform az elindulása óta több mint 8,5 millió látogatót vonzott, és azon keresztül mintegy 120 000, fogyasztók és vállalkozók közötti jogvitára került sor. A benyújtott panaszok száma évről évre emelkedett.

2. ábra: Online vitarendezési platform – havonta benyújtott panaszok száma
(Forrás: Implementációs jelentés, 2019, 24.)

A legtöbb jogvita változatlanul a légitársaságokat (13,2%), a ruházat és láb-belik területét (10,9%), valamint az információs és kommunikációs technológiákat (6,8%) érinti. A fogyasztók továbbra is legtöbbször a szállítási problémákra panaszoltak (23%), ezt követték a rendelésnek meg nem felelő termékekkel (15%), majd a hibás termékekkel összefüggő panaszok (12%). A panaszok 44%-a kapcsolódott határon átnyúló ügyletekhez.

A statisztikai adatok szerint az esetek kb. 80%-ában az ügyek a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárultak, mivel a kereskedő nem reagált a platformon a jogvitára vonatkozó értesítésre és arra a felhívásra, hogy javasoljon egy alternatív vitarendezési fórumot a fogyasztó számára. Csak az esetek 2%-ában egyeztek meg a felek egy alternatív vitarendezési fórumban, és csak ezekben az esetekben volt képes a platform egy alternatív vitarendezési fórumhoz továbbítani a jogvitát. A platformra benyújtott ügyek 42%-ában a felek kétoldalúan rendezték a jogvitát.

[56] Implementációs jelentés, 2019, 8.

A Bizottság arra a következtésre jut, hogy a kétoldalú megegyezéssel megállapodások létrejöttéhez a platform jelentősen hozzájárul, ideértve a határon átnyúló jogvitákat is, ahol a platform többnyelvűsége és fordítási funkciói lehetővé teszik a felek közötti kommunikációt.

Az alternatív vitarendezési fórumhoz továbbítható jogviták alacsony száma azonban két hiányosságra utal:

- Az a követelmény, hogy a feleknek meg kell egyezniük egy alternatív vitarendezési fórumban ahhoz, hogy a platform továbbítsa a panaszt, a gyakorlatban akadályt képez az AVR-fórum elérésének.
- Azzal, hogy a platform csak a jogvitának az alternatív vitarendezési fórumhoz történő továbbítására irányuló eljárást kínál, csak részben felel meg a felhasználók igényeinek, akik számára a platform legjelentősebb hozzáadott értéke a felek közötti kommunikáció és a közvetlen megegyezések elősegítése.

4. A Bizottság 3. jelentése (2020. december)

A Bizottság 2020. decemberben adta ki a 3. jelentését az online vitarendezési platform 2019. évi működéséről.^[57] A jelentés elkészítésének idejére már 468 akkreditált alternatív vitarendezési testület állt rendelkezésre. 2019-ben 2,8 millióan keresték fel a platformot, ami átlagosan havi 200 000 egyedi látogatót jelent.

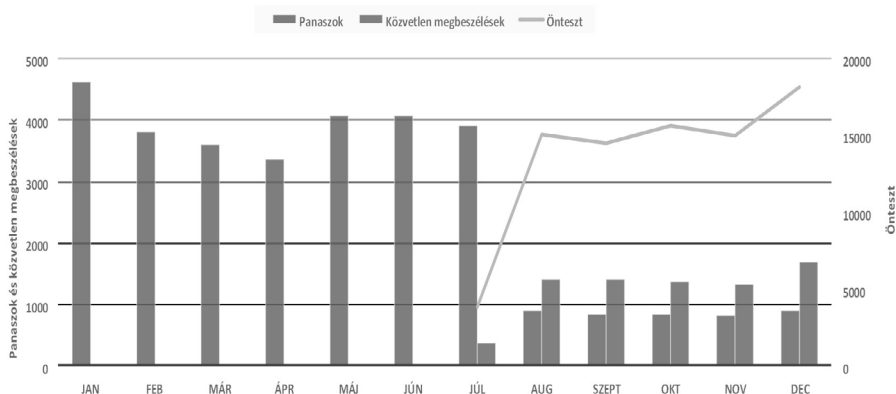
A korábban említett hiányosságok orvoslására 2019. július 24-én a következő két fontos újítás került bevezetésre az OVR platformon:

- A látogatók elvégezhetnek egy önellenőrzésre szolgáló tesztet, amelynek segítségével azonosíthatják a számukra legmegfelelőbb jogorvoslati megoldást a konkrét ügyükben: az OVR platformon keresztül történő panasz indítása, a kereskedővel vagy egy Európai Fogyasztói Központtal vagy közvetlenül egy AVR-szervezettel való kétoldalú kapcsolatfelvétel. Ezáltal a fogyasztók jobban meg tudják ítélni, melyik megoldás a legmegfelelőbb a problémájuk rendezésére.
- A fogyasztók lehetőséget kapnak arra, hogy a kereskedővel megosszának egy panasztervezetet, mielőtt azt hivatalosan benyújtanák, annak érdekében, hogy megkíséreljék közvetlenül rendezni a vitát (az ún. „közvetlen megbeszélés” modul).

2019 végére havonta közel 20 000 fogyasztó végezte el az önellenőrzésre szolgáló tesztet. Ennek eredményeként 2019. augusztustól a hivatalosan benyújtott panaszok száma jelentősen csökkent, ami azt mutatja, hogy a fogyasztók döntése szerint nem ez a legjobb útja a problémáik megoldásának. A panaszok számának csökke-

[57] A Bizottság 3. jelentése.

nése mellett a statisztika már azt is mutatja, hogy a fogyasztók a panasz hivatalos benyújtása helyett inkább a „közvetlen megbeszélést” részesítették előnyben.

3. ábra: Beadványok száma havonta 2019-ben
(Forrás: Európai Bizottság 3. jelentése, 2020, 3.)

A panaszok ágazati megoszlásában továbbra is vezetnek a légitársaságokat érintő panaszok (14,8%), azt követik a ruházati cikkek és lábbelik (10,6%), majd az információs és kommunikációs technológiák (6,2 %).

A korábbi évekhez hasonlóan, a platformon hivatalosan benyújtott panaszok 83%-a a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárult. A panaszok 11%-át elutasította a kereskedő, míg 4%-ukat valamelyik fél visszavonta. Ennek eredményeként továbbra is csupán a panaszok 2%-a került egy AVR-tesztület elé. Mindazonáltal, a panaszt benyújtó (vagy közvetlen megbeszélésben részt vevő) összes fogyasztó körében zajlott felmérés során a válaszadók 20%-a állította, hogy a vitájukat a platformon vagy azon kívül rendezték, és további 18%-uk válaszolta, hogy a kereskedővel folytatott megbeszéléseik folyamatban vannak.

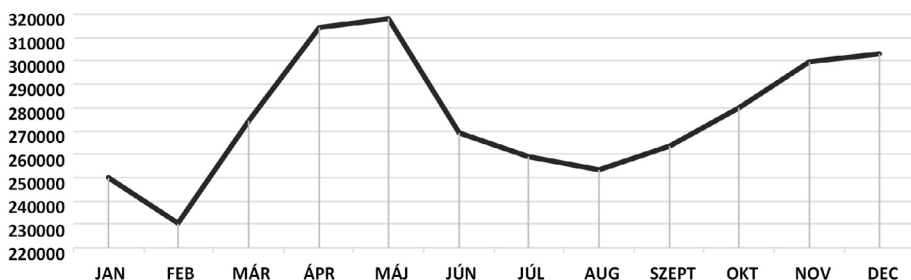
5. A Bizottság 4. jelentése (2021. december), a pandémiás időszak hatása

A Bizottság 2021. decemberben adta ki a 2020. évre vonatkozó statisztikai jelentését.^[58]

A jelentésen már a COVID-járvány hatásai is egyértelműen tükröződnek. Amint láthattuk korábban, az online vitarendezési platform használata már a járvány előtt is folyamatosan, évről évre nőtt, követve az online kereskedelem elterjedését. A járvány kitörése következtében a kijárási korlátozások miatt az online kereskedelmet még többen vették igénybe.

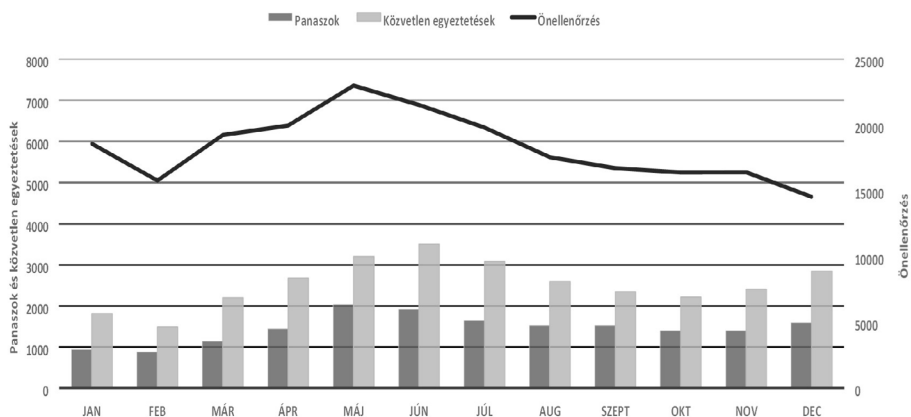
[58] A Bizottság 4. jelentése.

A statisztikai jelentés szerint a platformot 2020-ban 3,3 millió esetben keresték fel a látogatók, ami havi átlagban 275 000 látogatást jelent. Ez igen jelentős növekedés a 2019-es 2,8 millió, havonta átlagosan 200 000 látogatóhoz képest. A legkiemelkedőbb növekedést a COVID-járvány első hónapjaiban, az április-májusi időszakban mérték.

4. ábra: Látogatások száma 2020-ban
(Forrás: Európai Bizottság 4. jelentése, 2021, 2.)

Az adatokból megállapítható azonban, hogy a folyamat végén a látogatók kis hányada (17 461 fő) nyújtott csak be végleges panaszt. 30 319 látogató közvetlen egyeztető megbeszélés iránti kérelmet nyújtott be, ami egyértelműen mutatja ennek a 2019-ben bevezetett új modulnak a változatlan népszerűségét. Ettől függetlenül azonban megállapítható, hogy 2019 második félévéhez képest 70%-kal nőtt mind a hagyományos panaszok, mind a közvetlen egyeztetések száma.

5. ábra: Beadványok száma havonta 2020-ban
(Forrás: Európai Bizottság 4. jelentése, 2021, 3.)

A pandémia leginkább a turisztikai szektort sújtotta. Vélhetően ennek tudható be, hogy a légitársasággal kapcsolatos panaszok aránya a korábbi 14,8%-ról 25,15%-ra nőtt. A légitársaságok a korlátozások következtében sok járatot töröltek, és az utazók is lemondták a lefoglalt utak jelentős részét a járványtól való félelem, illetve a beutazási tilalmak miatt. Sokan emlékezhetnek arra, hogy a légitársaságok, illetve más utazási szolgáltatók milyen kaotikusan kezelték a visszatérítési igényeket. A szolgáltatókat – a nyilvánvaló leterheltség és fejetlenség miatt – sokszor nem lehetett a szokásos módon (e-mailen, telefonon) elérni, ezért valószínűleg többen is az online platformot választották kapcsolatfelvételre.

Érdekes, de szintén a járványhelyzetre visszavezethető statisztikai adat, hogy a leggyakrabban érintett ágazatok közül a második helyre „jött föl” a járművek pótalkatrészeivel és tartozékaival kapcsolatos viták száma (arányuk a 2019-es 2,1%-ról 6,22%-ra nőtt). A multinacionális ellátási láncokkal és nagyon sok kínai beszállítóval működő járműipar a leállások miatt sokszor nem tudta a megrendelt járműveket leszállítani, de még nagyobb gondot okozott az alkatrészek és tartozékok utánpótlása.

Ugyancsak „beszédese” adat, hogy a panaszok ágazati besorolása szerint a szálláshely-szolgáltatások végeztek a dobogó harmadik fokán, 6,22%-kal. Az ilyen irányú panaszoknak a korábbi évhez képest történt emelkedése bizonyára az utazásoknak a kereskedő vagy a fogyasztó általi visszamondásának és az ebből eredő, főleg visszatérítéssel kapcsolatos jogvitáknak köszönhető.

A korábbi évek adataitól némileg eltérően, a panaszok 89%-a a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárult. A panaszoknak a korábbiakhoz viszonyítva kisebb hányadát, 6%-át utasította el a kereskedő, míg 4%-ukat valamelyik fél visszavonta. Ennek eredményeként a panaszok 1%-a került csak egy AVR-testület elé.

Mindazonáltal, a panaszt benyújtó (vagy közvetlen megbeszélésben részt vevő) összes fogyasztó körében zajlott felmérés során a válaszadók 20%-a állította, hogy a vitájukat a platformon vagy azon kívül rendezték, és további 19%-uk válaszolta, hogy a kereskedővel folytatott megbeszéléseik folyamatban vannak.

6. Aktuális helyzet (2023. április 22.)

A 2021. évre vonatkozóan nem tette még közzé a bizottság a jelentését, de a már hivatkozott honlapon található korlátozott statisztikai információk – a 2023. április 22-i adatok – alapján az alábbi következtetések vonhatók le. Összességében a platform indulása óta a platformon keresztül 145 194 panaszt nyújtottak be. A legtöbb (38 873) panasz – a kereskedő országa szerint vizsgálva az adatokat – németországi kereskedőt érintett. Glavanits Judit szerint a magas ügyszámot az indokolhatja, hogy az európai online kereskedelmi adatok alap-

ján Németország vezet az export-tevékenységben.^[59] Németországot a panasszal érintett kereskedők száma alapján Spanyolország követi 18 044 panasszal, majd, meglepő módon, Franciaországot és Olaszországot is megelőzve, Magyarország következik 14 766 panasszal. A legtöbb (2978) panaszt a magyar kereskedőkkel szemben lengyel fogyasztók nyújtottak be.

A fogyasztó országa szerinti panaszok összesített listáját is Németország vezeti, 36 380 üggyel. A listán előkelő helyet foglalna el az Egyesült Királyság is, de a BREXIT miatt már nem szerepelnek a statisztikákban. Az egy tagállamot érintő panaszügyek aránya 51,72%, ami azt jelenti, hogy az ügyek több mint a felében a platformon kezdeményezett ügyek fogyasztója és szolgáltatója is ugyanazon országban rendelkezik tartózkodási hellyel. Ez az arány a Glavanits Judit által vizsgált, 2020. május 31-i állapothoz képest csökkenést mutat, de továbbra is „megállapítható, hogy a platform belföldi jogviták rendezésére is kiválóan alkalmas”.^[60] Magyarországon a fogyasztók által eddig indított 4411 ügyből 2778 magyarországi kereskedővel szemben indult, ami azt jelenti, hogy Magyarországon a fenti aránynál még többen, 63%-ban használják a platformot belföldi vitarendezésre.

Mindezek mellett a másik oldalról hangsúlyozni kell, hogy az ügyek majdnem felében az uniós polgárok a határon átnyúló ügyek rendezésében használják a platform nyelvi híd funkcióját.

Az eddig benyújtott összes panasz ágazati listáját továbbra is a légitársaságok vezetik 18,35%-kal, amin még éreztetik a hatásukat a pandémia kiugró számadatai. A listán következő ruházati cikkekre és lábbelikre a fogyasztók 9,51%-a, a információs és kommunikációs technológiai termékekre a fogyasztók 6,6%-a panaszkozott.

V. KITEKINTÉS A PLATFORM MAGYARORSZÁGI MŰKÖDÉSÉRE; A BÉKÉLTETŐ TESTÜLETEK TAPASZTALATAI

1. Az online vitarendezésben részt vevő testületek

Az online vitarendezési platformon keresztül jelenleg 22 magyarországi alternatív vitarendezési fórum érhető el. Ezek a Budapesti Békéltető Testület és valamennyi vármegyei békéltető testület, valamint a Pénzügyi Békéltető Testület.

A fenti testületek közül kezdetben csak a Budapesti Békéltető Testület és a Pénzügyi Békéltető Testület volt akkreditált, a platformon keresztül elérhető magyarországi alternatív vitarendezési fórum.

A Budapesti Békéltető Testületnek eleinte kiemelt szerep jutott. A testület látta el a platformmal kapcsolatos online tanácsadó pont szerepét is Magyaror-

[59] Glavanits, 2020, 350.

[60] Glavanits, 2020, 350.

szágon. 2019. szeptember 1-től módosult a fogyasztóvédelmi törvény. Ekkortól a fogyasztóvédelemért felelős miniszter látja el az OVR-rendelet szerinti tagálami online vitarendezési kapcsolattartó pont feladatait.^[61] A konkrét kapcsolattartó pont 2019. szeptember 1-től az Európai Fogyasztói Központ lett, amely jelenleg az Igazságügyi Minisztérium keretében működik. 2019. szeptember 1-ig a fogyasztóvédelmi törvény szerint – a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos jogviták kivételével – a Budapesti Békéltető Testület kizárólagos illetékességgel rendelkezett Magyarországon a határon átnyúló, online vásárlásból fakadó fogyasztóvédelmi vitás ügyek eldöntésére. A 2019. szeptember 1-től hatályos szabályozás szerint online adásvételi vagy online szolgáltatási szerződéssel összefüggő határon átnyúló fogyasztói jogvita esetén a fogyasztóvédelemért felelős miniszter által rendeletben kijelölt kamara által működtetett békéltető testület illetékes.^[62] A vonatkozó rendelet szerint a fővárosi mellett minden vármegyei kamara mellett működő békéltető testület eljárhat ilyen ügyekben, az Fgytv. 20. §-ában meghatározott illetékességi szabályok figyelembevételével.^[63]

Ez alól csak a pénzügyi fogyasztói jogviták kivételek. Ezekben az ügyekben mint alternatív vitarendezési fórum, a kezdetektől a Magyar Nemzeti Bank mellett működő Pénzügyi Békéltető Testület járhat el. A vonatkozó magyar szabályozás szerint a Pénzügyi Békéltető Testület hatáskörébe és illetékességébe tartozik a fogyasztó és a törvényben részletezett személyek vagy szervezetek közötti – szolgáltatás igénybevételére vonatkozó – jogviszony létrejöttével és teljesítésével kapcsolatos vitás ügy (a továbbiakban: pénzügyi fogyasztói jogvita) bírósági eljárásán kívüli rendezése.^[64]

2. A békéltető testületek tapasztalatai

a. A Budapesti Békéltető Testület

Bár a fenti szabályozás szerint a vármegyei békéltető testületek is jogosultak eljárni az OVR platform alternatív vitarendezési testületeként, a honlapokon található beszámolók szerint a korábbi kivételezett helyzetére is tekintettel elsősorban a Budapesti Békéltető Testület rendelkezik az OVR platform használatával kapcsolatban releváns tapasztalatokkal.

A testület a 2017. évi beszámolójában rögzítette, hogy a platform használatával kapcsolatban szerteágazó tapasztalatokra tett szert, és mind határon át-

[61] A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. tv. (Fgytv.) 19. § (1) bekezdés.

[62] Fgytv. 18. § (5) bekezdés.

[63] A békéltető testületi tagsági feladat ellátására vonatkozó pályázat szabályairól és a békéltető testületi tagok díjazásáról, valamint az online adásvételi vagy online szolgáltatási szerződéssel összefüggő határon átnyúló fogyasztói jogvita esetén eljáró békéltető testületek kijelöléséről szóló 26/2019. (VIII. 26.) ITM rendelet 14. §-a

[64] A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 96. § (1) bekezdés.

nyúló, mind a belföldi online ügylettel találkoztak a gyakorlatban.^[65] A beszámoló szerint – az európai trenddel egyezően – jelentős volt a légitársaságokkal kapcsolatos kérelmek aránya, amelyek többnyire járatkéséssel, járatotlással, pótdíj-felszámítással, kártalanítási igények elutasításával voltak kapcsolatosak. Számottevő volt az internetes vásárlásokkal (hibás, hiányos teljesítéssel) kapcsolatos és az online piactéri szolgáltatások (pl. internetes árverési portálok, apróhirdetések) miatt beadott panaszok száma is.

A platform működését is érintő további, érdekes tapasztalatokat osztott meg a testület a 2019. évi beszámolójában.^[66]

Az online vitarendezési kapcsolattartó ponti tapasztalataikkal kapcsolatban arra mutattak rá, hogy „...az online kérelem többször el sem jut az eljárni jogosult békéltető testülethez, hiszen a vita megoldódik már azt megelőzően, hogy a testület a beadványt megkapná. Az ügyről ugyanis először nem az alternatív vitarendezési fórum értesül, hanem maga az érintett kereskedő, miután a fogyasztó hiánytalanul kitöltötte az online vitarendezési eljárás megindítására szolgáló elektronikus űrlapot. Itt pedig ugyanazzal az érdekes tendenciával lehet találkozni, mint amiről a békéltető testületek maguk is sokszor beszámolnak az eredményességet illetően a személyes részvétellel járó, »hagyományos« eljárásokban. Az internetes kereskedők, egyéb online szolgáltatást nyújtó vállalkozások szándéka ugyanis egyértelmű: megegyezni a lehető leggyorsabban és legolcsóbban a fogyasztóval már közvetlenül, megkímélve az időt, és így elkerülni valamennyi hivatalos szerv jogi eljárását. Márpedig a fogyasztóvédelmi alternatív vitarendezési fórumok, azaz a békéltető testületek épp ilyen – ingyenes, egyszerű, de mégis – jogi eljárást folytatnak le.”^[67]

Mindemellett azt a következtetést is levonták, hogy a kereskedő motivációjától függetlenül a fő mozzanat – ami előrevizsi a vita megoldását – az, hogy a fogyasztó megteszi az első lépést a jogorvoslat érdekében és kérelmet nyújt be az uniós honlapon a vállalkozással szemben.

b. A Pénzügyi Békéltető Testület

Dr. Cserépi Judit, a Pénzügyi Békéltető Testület tagja 2021-ben írt értékelésében a platformot felhasználóbarát, könnyen kezelhető, egyszerű felépítésű oldalként jellemezte. Megállapította, hogy leggyakrabban a biztosítási területet érintő kérelmek érkeztek az online platformon keresztül, aminek az lehet az oka, hogy az online szerződéskötés leginkább a biztosítások, azon belül is az utasbiztosítások és a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítások terén terjedt el széles körben, és emiatt több lehet az ebből származó online fogyasztói jogvita is. Kitért arra, hogy a COVID-járvány az online tér felé terelte a fogyasztókat, így a szerződéskötéseket is, és felhívta a figyelmet arra, hogy az e szerződésekből

[65] Budapesti Békéltető Testület beszámoló, 2017, 52.

[66] Budapesti Békéltető Testület beszámoló, 2019.

[67] Budapesti Békéltető Testület beszámoló, 2019, 64.

eredő esetleges pénzügyi jogviták az OVR platformon keresztül – a testület segítségével – gyorsan, költséghatékonyan és biztonságosan megoldhatók.^[68]

A Pénzügyi Békéltető Testület gyakorlatát illetően utalt arra, hogy a testület elsősorban egyezségkötésre törekszik. Az OVR platformon keresztül indult ügyekben is a felek között több alkalommal egyezség jött létre. Azonban a testület hozott kötelezést tartalmazó határozatot is, melyet a szolgáltató az abban foglaltak szerint teljesített.^[69]

Kifejtette azt is, hogy a testület a platformon keresztül kommunikál a felekkel. Online levelezéssel oldja meg az ügyet, ha szükséges, további iratokat bekérve a felektől. A vonatkozó határozatot szintén az OVR platformon keresztül küldi meg az érintetteknek.^[70]

A Pénzügyi Békéltető Testület 2022. évi jelentése az alábbiakban összegezte az OVR platformmal kapcsolatos tapasztalatait.^[71]

2016-ban azzal a céllal jött létre az OVR platform, hogy többek között az online pénzügyi szolgáltatások kapcsán felmerülő viták rendezésének egyszerű, hatékony, gyors és ingyenes formája legyen, a földrajzi távolságtól függetlenül. A cél az volt, hogy egyszerűsítse a felek és az eljáró fórumok közötti kommunikációt, és ezáltal felgyorsítsa a vitarendezést. A pénzügyi szektorban a biztosítási terület érintett leginkább az online szerződés-kötések vonatkozásában, és ebben a körben lehetett számítani az OVR platformon keresztül benyújtott kérelmek számának növekedésére. A békéltető testület azonban azt tapasztalta, hogy a kérelmezők jellemzően nem használták az OVR platform adta lehetőségeket, inkább a tradicionális módokon, postán keresztül, ügyfélszolgálaton, kormányhivataloknál vagy a Testület honlapján online nyújtották be kérelmüket. 2022-ben mindössze 3 kérelem érkezett az OVR platformon keresztül, ebből december 31-ig 2 ügy fejeződött be. Az egyik lezárt ügyben olyan szolgáltató volt érintett, amelyre vonatkozóan a Testület nem rendelkezett hatáskörrel, így az erre vonatkozó kérelem érdemi elbírálás nélkül elutasításra került. A másik lezárt ügyben a kérelmező igénye nem volt megalapozott.

VI. ÖSSZEGRÖZÉS

Fernando Esteban de la Rosa 2017-ben megjelent cikkében az OVR platformot az első lépéseit megtevő csecsemőhöz hasonlította. Úttörő jogalkotási eszközként írta le, amellyel kapcsolatban még nem volt világos, hogy képes lesz-e betölteni a rendeltetését. Leszögezte, hogy annak érdekében, hogy a platform ne váljon az uniós online vitarendezés megoldása helyett annak Achilles-sarkává, az

[68] Cserépi, 2021, 2.

[69] Cserépi, 2021, 2.

[70] Cserépi, 2021, 2.

[71] Jelentés a Pénzügyi Békéltető Testület éves tevékenységéről, 2022, 136.

EU-nak nyitottnak kell maradnia a fejlődésre, hogy a teremtmény egészségesen tudjon növekedni, és ne akadályozza az igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférést.^[72]

A dolgozatban bemutattam, hogy tapasztalatok és a statisztikai adatok is azt támasztják alá, hogy a kezdeti, bizonytalan lépéseket követően a platform egy felhasználóbarát, könnyen kezelhető, informatív felületté vált. A fogyasztók és a kereskedők körében is nőtt az ismertsége, és évről évre növekvő számban vették igénybe a fogyasztók a panaszaik előterjesztésére. A platformról elérhető alternatív vitarendező testületek száma is szépen gyarapodott. A kezdeti 300 helyett ma már 468 fórumhoz lehet fordulni.

Viszonylag hamar megállapítható volt azonban, hogy a panaszok csak nagyon kis százalékban jutottak el végül alternatív vitarendezési fórum elé. A Bizottság 2019-es implementációs jelentésében ezt egyrészt arra vezette vissza, hogy a feleknek az OVR-rendelet szerint meg kell egyezniük egy alternatív vitarendezési fórumban ahhoz, hogy a platform továbbítsa a panaszt, és az esetek nagy részében e megállapodás hiányában az ügy befejeződött. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a felek között ne jött volna létre kommunikáció vagy megegyezés. A Bizottság által végzett felmérések szerint az esetek nagy hányadában a panasz benyújtását követően a kereskedő közvetlenül felvette a kapcsolatot a fogyasztóval, és a platformon kívül, bilaterálisan rendezte a vitát. A platformnak tehát már a kezdetekben jelentős hozzáadott értéke volt a felek közötti kommunikáció és a közvetlen megegyezések elősegítése.

Okulva a tapasztalatokból, a hiányosságok orvoslására 2019 júliusában két fontos újítást vezettek be az OVR platformon. A látogatók egyrészt elvégezhetnek egy önellenőrzésre szolgáló tesztet, amelynek segítségével azonosíthatják a számukra legmegfelelőbb jogorvoslati megoldást a konkrét ügyükben. Másrészt a fogyasztók lehetőséget kaptak arra, hogy a kereskedővel megosszanak egy panasztervezetet, mielőtt azt hivatalosan benyújtják, annak érdekében, hogy megkíséreljék közvetlenül rendezni a vitát („közvetlen megbeszélés” modul).

A változtatás azonnal éreztette a hatását. A hivatalosan benyújtott panaszok száma jelentősen csökkent, a fogyasztók a panasz hivatalos benyújtása helyett inkább a „közvetlen megbeszélést” részesítették előnyben. Az önellenőrzésre szolgáló tesztet is sokan elvégezték.

A véglegesen benyújtott panaszoknak továbbra is majdnem 89%-a a panasz benyújtását követő 30 napot követően automatikusan lezárult, és a panaszok 1%-a került csak egy AVR-testület elé.

Mindazonáltal, a panaszt benyújtó (vagy közvetlen megbeszélésben részt vevő) összes fogyasztó körében zajlott felmérés során a válaszadók 20%-a állította, hogy a vitájukat a platformon vagy azon kívül rendezték, és további 19%-uk válaszolta, hogy a kereskedővel folytatott megbeszéléseik folyamatban vannak.

[72] de la Rosa, 2017, 30.

A platform működésével kapcsolatban megállapítható tehát, hogy arra mindenképpen jól használható, hogy rajta keresztül akár az azonos, akár a különböző országbeli fogyasztók és kereskedők között a kommunikáció létrejön, és a jogvita békés úton lezáruljon. A tapasztalat azt mutatta, hogy pusztán a panasz vagy panasztervezet benyújtása sok esetben arra sarkallta a kereskedőket, hogy a fogyasztókkal megegyezzenek.

A platformnak azonban még vannak orvosolandó hiányosságai.

Az a cél, hogy alternatív vitarendező fórum bevonásával oldódjon meg a jogvita, nem valósult meg. Itt bizonyára nem a fórumokkal van baj. Valamennyi testület akkreditált, az AVR-irányelvben írt egységes elveknek megfelelő szervezet. A működésükről és az eljárásukról átfogó információ található a platformon az Unió valamennyi hivatalos nyelvén.

Az alternatív fórumhoz való eljutást akadályozza, hogy a rendelet szerint önmagában a kereskedő passzivitása folytán automatikusan véget érhet az eljárás akkor is, ha egyébként nemzeti joga vagy alávetéses megállapodása miatt köteles volna együttműködni valamely alternatív vitarendezési fórum eljárásában. Ilyen esetekben Pálfi Dóra elemzése szerint „az eljárásnak nem szabadna megakadnia pusztán amiatt, mert a kereskedő nem válaszol, mert így a fogyasztó tévesen arra a következtetésre juthat, hogy az alternatív vitarendezés az ügyében nem vehető igénybe, ami súlyosan akadályozná a tág értelemben vett igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést”.^[73] Egyetértek javaslatával, mely szerint a kereskedő számára kötelezővé kellene tenni a válaszadást akkor is, ha a kereskedő alávetés vagy jogszabály alapján nem köteles részt venni alternatív vitarendezési eljárásban.^[74]

Az alternatív fórumok bevonásához azt is szükséges lenne biztosítani, hogy valamennyi AVR-fórum a platformon keresztül kommunikálva, a fordítási szolgáltatást használva vegyen részt a jogvita megoldásában. A vitarendezés jelenleg is lefolyhat a platformon, erre adottak az eszközök, ugyanakkor ennek a lehetőségnek az igénybevétele nem kötelessége a fórumoknak. Jelenleg elképzelhető tehát, hogy a felek olyan fórumban állapodnak meg, amelyik nem a platformon kommunikál, és amelynek a nyelvét a fogyasztó nem ismeri. Megnyugtató ugyanakkor, hogy a magyar békéltető testületek hajlandóak a platform felületét használni.

Az alternatív fórumok ismertségét is érdemes lenne további, célzott kampányokkal mind a fogyasztók, mind a kereskedők körében növelni, mivel a feleket az általuk nem ismert hatósággal szemben érzett esetleges bizalmatlanság is visszatarthatja a vitarendező testületek igénybevételeitől.

Sokat lendítene a platform kihasználtságán az is, ha az AVR-irányelvvel összhangban a platform nemcsak az online, hanem az offline ügyletekből eredő fogyasztói jogviták alternatív rendezésére is használható lenne. Az online ügyletekre szűkítés „nehezen védhető, szembe megy a piaci alapon működő alternatív

[73] Pálfi, 2021, 205.

[74] Pálfi, 2021, 206.

vitarendezés nemzetközi trendjeivel, ahol a vitás ügylet formájától függetlenül garantált az online vitarendezés”.^[75]

A fentiekől függetlenül azonban az a meggyőződésem, hogy a platform nem vált, nem válik az online vitarendezés Achilles-sarkává. Egyetértek Nagy Gellérttel, aki szerint a kritikák figyelembevétele mellett „kijelenthető, hogy az online vitarendezési platform létrehozásával és működtetésével sikerült mind a fogyasztók védelmét, mind a jogviták gördülékenyebb orvoslását egy magasabb szintre emelni, kihasználva a digitális fejlődés által nyújtott lehetőségeket. A jogviták megoldásának virtuális térbe költöztetésére annál is inkább szükség van, mivel a fiatal generációk felnőtté válásával, az online eszközök térnyerésével összhangban, a vitarendezések módja és az egyes vitarendezési eljárások igénybevétele is módosulni fog.”^[76]

IRODALOM

- Cserépi Judit: A pénzügyi fogyasztói jogviták online rendezése, 2021. Szerkesztett formában megjelent az Origo.hu portálon 2021. október 20-án. (Elérhető: <http://www.iosco-2018budapest.hu/letoltes/21-10-20-dr-cserepi-judit-a-penzugy-fogyasztoi-jogvitak-online-rendezese.pdf>. Letöltés ideje: 2023. február 26.).
- de la Rosa, Fernando Esteban (2017): Scrutinizing Access to Justice in Consumer ODR in Cross-Border Disputes. The Achilles' Heel of the EU ODR Platform. In: *International Journal of Online Dispute Resolution*. 2017/2. sz. (Elérhető: https://sd2.ugr.es/wp-content/uploads/2019/10/SEPARATA-IJODR_2017_04_02_DEF-Esteban-de-la-Rosa.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 29.). DOI: <https://doi.org/10.5553/ijodr/235250022017004002006>.
- Dézsi Andrea (2009): A fogyasztói vitarendezés alternatív megoldásai az Európai Unióban. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2009/1. sz. (Elérhető: <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6360/5963>. Letöltés ideje: 2023. április 6.).
- Glavanits Judit (2020): Mediáció és pandémia. In: Glavanits Judit (szerk.): *Bíró és mediátor – Válogatott tanulmányok a közvetítői eljárás elméleti és gyakorlati kérdéseiről*. Universitas, Győr. (Elérhető: http://real.mtak.hu/112458/1/Glavanits_Mediacioespandemia_2020.pdf. Letöltés ideje: 2023. február 26.).
- Glavanits Judit – Wellmann Barna Bence (2018): *Az alternatív vitarendezés helye a jogrendszerben*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest. (Elérhető: http://real.mtak.hu/118074/1/TANKONYV_Azalternativvitarendezeshelyeajogrendszerben-v1.pdf. Letöltés ideje: 2023. február 26.).
- Nagy Gellért (2022): Online vitarendezés az 524/2013/EU rendelet tükrében. In: Békési Gábor – Kiss Máttyás – Várallai Luca (szerk.): *A technológia és a jog korrelációja*. PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégium, Pécs. (Elérhető: https://onszak.pte.hu/dokumentumok/dokumentum/38/a_technologia_es_a_jog_korrelacioja.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 29.).

[75] Pálfi, 2021, 206.

[76] Nagy, 2022, 128.

- Pálfi Dóra (2021): Az Európai Unió online vitarendezési platformja. In: Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *Jog és Állam 34. szám. XIX. Jogász Doktoranduszok Konferenciája*. (Elérhető: https://ajk.kre.hu/images/doc2021/pr/allam_es_jog_xix_doktorandusz_konferencia_34.pdf Letöltés ideje: 2023. április 29.)
- Simon Rita (2016): A fogyasztói viták alternatív rendezése Európában – ötlet verseny és fórum shopping a nemzeti szabályozás és implementációs kötelezettség tükrében? In: *Iustum Aequum Salutare*. 2016/2. sz. (Elérhető: https://ias.jak.ppke.hu/20162sz/06_Simon_IAS_2016_2.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 29.)
- Szépvölgyi Enikő (2019): A fogyasztói jogviták alternatív rendezése az Európai Unióban, különös tekintettel Magyarországra. In: *Diskurzus*. 2019/1. sz. (Elérhető: <https://blszk.sze.hu/images/Sz%C3%A9pv%C3%B6lgyi-Enik%C5%91.pdf>. Letöltés ideje: 2023. február 26.)
- Szűcs Gáborné (2020): Az online kereskedelem térhódítása és szabályozása. In: *Külügyi Műhely*. 2020/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/108884/1/06_KulugyiMuhely_SzucsGaborne_DOI.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 5.)
DOI: <https://doi.org/10.36817/km.2020.1.4>.
- Tasi Tibor (2022): *A platform egy „invazív faj”*. Zódi Zsolt, az NKE Eötvös József Kutatóközpont Információs Társadalom Kutatóintézet tudományos főmunkatársa Ludovika Szabadegyetemen 2022. március 1-én tartott előadásának összefoglalója. (Elérhető: <https://www.uni-nke.hu/hirek/2022/03/02/a-platform-egy-invaziv-faj>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 24.)

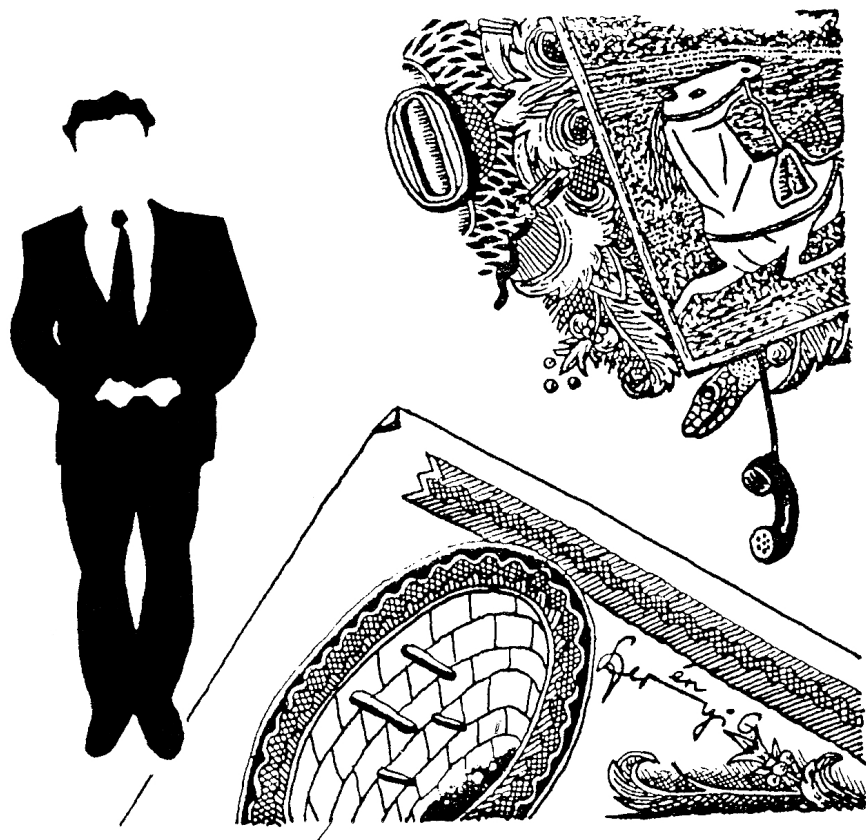
JOGFORRÁSOK

- 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.
- 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról.
- 26/2019. (VIII. 26.) ITM rendelet a békéltető testületi tagsági feladat ellátására vonatkozó pályázat szabályairól és a békéltető testületi tagok díjazásáról, valamint az online adásvételi vagy online szolgáltatási szerződéssel összefüggő határon átnyúló fogyasztói jogvita esetén eljáró békéltető testületek kijelöléséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 524/2013/EU rendelete (2013. május 21.) a fogyasztói jogviták online rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról (OVR-rendelet).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2013/11/EU irányelve (2013. május 21.) a fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról (AVR-irányelv).
- A Bizottság (EU) 2015/1051 végrehajtási rendelete (2015. július 1.) a fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletben előírt online vitarendezési platform feladatai ellátásának módjáról és a panaszok bejelentésére szolgáló elektronikus űrlap kitöltésének módjáról, és az online vitarendezési kapcsolattartó pontok közötti együttműködés módjáról (végrehajtási rendelet).

EGYÉB FORRÁSOK

- A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről szóló 2013/11/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv és a fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet alkalmazásáról. COM/2019/425. (Implementációs jelentés, 2019.) (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0425>. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Außergerichtliche Streitbeilegungsstelle für Verbraucher und Unternehmer e. V. honlapja. Eljárási szabályok. (A német hatóság honlapja) (Elérhető: <https://www.streitbeilegungsstelle.org/das-verfahren/>. Letöltés ideje: 2023. május 11.).
- Az európai online vitarendezési (OVR) platform működése. 2020. évi statisztikai jelentés. 2021. december. (A Bizottság 4. jelentése) (Elérhető: <https://commission.europa.eu/system/files/2022-01/just-2021-07677-00-00-hu-tra-00.pdf>. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Az európai online vitarendezési (OVR) platform működése. Statisztikai jelentés. 2020. december. (A Bizottság 3. jelentése) (Elérhető: <https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/just-2020-00325-00-00-hu-tra-00.pdf>. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Európai Fogyasztói Központ Magyarország honlapja. (Elérhető: <https://magyarefk.hu/hu/hasznos-tudnivalok.html>. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Functioning of the European ODR Platform. Statistics 2nd year. December 2018. (A Bizottság 2. jelentése) (Elérhető: https://commission.europa.eu/system/files/2018-12/2nd_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform_3.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Idegen nyelvi ismeretek statisztikai adatok honlapja. (Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_skills_statistics. Letöltés ideje: 2023. augusztus 22.).
- Jelentés a Pénzügyi Békéltető Testület éves tevékenységéről. 2022. (Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/pbt-2022-hun-eves-jelentes.pdf>. Letöltés ideje: 2023. április 22.).
- OVR platform honlapja (Elérhető: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/index.cfm?event=main.home2.show&lng=HU>. Letöltés ideje: 2023. április 22.).
- OVR platform adatvédelmi nyilatkozat honlapja (Elérhető: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.privacy.show>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 22.).
- OVR platform panaszfelvételi űrlap (Elérhető: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?-consumer-question3=N&complaintType=1&event=main.complaints.new>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.).
- OVR platform vitarendezési testületek honlapja (Elérhető: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.adr.show2>. Letöltés ideje: 2023. május 10.).
- Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the functioning of the European Online Dispute Resolution platform established under Regulation (EU) No 524/2013 on online dispute resolution for consumer disputes. COM/2017/744. (A Bizottság első jelentése) (Elérhető: https://commission.europa.eu/system/files/2017-12/first_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform.pdf. Letöltés ideje: 2023. április 29.).
- Szakmai beszámoló a Budapesti Békéltető Testület 2017. évi meghatározott finanszírozási időszakában végzett tevékenységéről. (Budapesti Békéltető Testület beszámoló, 2017.) (Elérhető: <https://bekeltet.bkik.hu/sites/bekeltet/files/document/2020-10/2017.pdf>. Letöltés ideje: 2023. április 22.).
- Szakmai beszámoló a Budapesti Békéltető Testület 2019. II. félévi meghatározott finanszírozási időszakában végzett tevékenységéről. (Budapesti Békéltető Testület beszámoló, 2019.) (Elérhető: <https://bekeltet.bkik.hu/sites/bekeltet/files/document/2020-10/be-sz%C3%A1mol%C3%B3202019.%21%21.pdf>. Letöltés ideje: 2023. április 22.).

- Your Europe portál: Fogyasztói jogviták rendezése. (Elérhető: https://europa.eu/you-reurope/citizens/consumers/consumers-dispute-resolution/out-of-court-procedures/index_hu.html. Letöltés ideje: 2023. április 7.).

Szerényi Gábor grafikája

BODNÁR BEÁTA

Közvélemény a helyreállító igazságszolgáltatásról – Empirikus kutatás

*„Kizárólag abban a statisztikában hiszek, amit magam hamisítok”
/Winston Churchill/*

ABSTRACT

This study presents the popular opinion on restorative justice in Hungary. We process data from empirical research, which was carried out by myself. It is comparative research helyett The research is comparative. It is comparative research, because the OKRI made a similar questionnaire in this topic. In the first part we outline the definition and history of restorative justice. In the second part we analyse the data from the questionnaires, before drawing a conclusion. I believe that if we check the results, we will see the opinion of people. If I would like to summarise my complex view in this topic, I can tell that people are opened for the restorative justice and they believe that restorative justice can reduce the recidivism. Notwithstanding the fact that people have positive impressions on restorative justice, I think legislators still have some work to do in this area.

Keywords: restorative justice ■ criminal mediation ■ empirical research
■ penal questionnaire ■ definition of criminal mediation ■ opinion on restorative justice ■ restorative justice in Hungary

I. BEVEZETÉS

Szinte minden empirikus kutatás lefolytatásakor legalább egyszer – a közönség soraiból vagy egészen váratlan személyektől – szembesülnünk kell a churchilli cinizmussal. Ez az attitűd azonban nem tarthat vissza egyetlen kutatót sem az addig ismeretlen felfedezésétől. Amennyiben ugyanis ez a fék megjelenne, soha nem derülne fény arra, hogy a híres mondat csupán „fakenews”, a lelkiismeretes közvéleménykutatások pedig általában nem hazudnak. Éppen ezért jelen tanulmány keretei között egy „hamisítatlan” közvéleménykutatás eredményeinek közlésére vállalkoztam.

Az általam összeállított kérdőív a büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos lakossági álláspontot igyekezett felmérni. A kedvelt társadalomtudományi módszert alkalmasnak éreztem arra, hogy a tudományos élet számára is használható információkat rögzíthessünk a büntetőjog ezen irányvonaláról. Az empirikus látásmód lehetőséget biztosít arra, hogy felülről ránézhesünk a resztoratív szemlélet társadalmi elfogadottságára, gyakorlati lecsapódására. Az adatok rögzítésén túl világossá válhatnak számunkra a javítandó pontok, a további felvilágosítást vagy tájékoztatást igénylő szabályozási mozzanatok. Meggyőződésem ugyanis, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kizárólag akkor képes konfliktusfeloldási szerepét betölteni, ha egy aktív, sztereotípiáktól mentes és erre nyitott társadalommal találja szemben magát. A tudományos élet feladata pedig ezen szellemiség állapotának felmérése, fejlesztése és a cél útjában álló hegyek, dombok vagy göröngyök megvilágítása.

Ebben a szellemiségben, a tanulmány keretei között szót ejtünk a büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatás múltbéli és jelenlegi társadalmi elfogadottságáról, a felmerülő ellenérzésekről, pozitív és negatív álláspontokról, véleménykülönbségekről, és igyekszünk rávilágítani a szemmel látható akadályokra, hogy azok eltávolítása könnyebb feladattá válhasson.

II. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

Az empirikus kutatás célkitűzései között szerepelt a laikus közösség ismereteinek felmérése a büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatás jogintézményeiről, különös tekintettel a közvetítői eljárásra. Természetesen a teljes szabályanyag, a pontos definíciók vagy a mögöttes elvek részletes ismerete nem elvárható, azonban a tudományos igényesség érdekében – álláspontom szerint – mindezek rögzítése mellett szó nélkül nem mehetünk el.

A közvetítői eljárás vagy criminal mediatio ma ismert fogalmaink szerint a XX. század derekán jelent meg az Amerikai Egyesült Államok területén. A kriminológia térnyerésével világossá vált, hogy sem kizárólag a tette, sem kizárólag a tettesre koncentráló büntetőpolitika nem válhat eredményessé. Ezen felismeréssel párhuzamosan, a viktimológiai kutatások hatására a jogtudomány felismerte, hogy eddig kizárólag a „színdarab” egyetlen szereplőjére koncentrált. A sértett – a dráma másik szereplője – a sötétben maradt, azonban az ő előrelépése nélkül a bűncselekmény a maga teljességében nem tárható fel.^[1] A kriminalitás megismerése, kezelése és megelőzése érdekében a két gondolat összekapcsolódott, és kibontakozott a resztoratív igazságszolgáltatási szemlélet.^[2] A legfőbb szempont vitathatatlanul a konfliktus feloldása. Konzekvencialista elméletként célja a jövőbeni bűnözés csökkentése, továbbá új elemként

[1] Tóth, 2005, 189-192.

[2] Daily, 2002, 59.

jelenik meg a sértettnek nyújtandó jóvátétel elérése. A konfliktust a közösség vitájaként értékeli, annak megoldását oda kívánja visszavezetni.^[3] Az igazságszolgáltatást éppen ezért holisztikus módon, olyan ideális állapotként szemléli, amely egyformán figyel az elkövetőre, az áldozatra és a közösségre.^[4] A resztoratívitás elvének magyarországi megjelenése – álláspontom szerint – a rendszerváltás utáni időszakra tehető. A szocializmussal történő leszámolást követően, első lépésként a tudományos élet képviselői kezdték el szorgalmazni a helyreállító igazságszolgáltatás megoldásainak alkalmazását. Kiemelték a büntetési és a nem-büntetési modellek kombinációjának szükségességét, miszerint nem elégséges a bűncselekmény precíz felderítése, a bizonyítékok teljeskörű beszerzése, hanem szükséges az elkövető és a sértett alkotmányos jogainak előtérbe helyezése, a bírói és a társadalmi aktivizmus élénkítése mellett a túlterjeszkedett állami büntetőhatalmat visszaszorítani.^[5] Az Európai Unió ugyanezen elvárásokat fogalmazta meg Magyarországgal szemben. Az 1987-es és a még részletesebb, 1999-es európai tanácsi mediációs ajánlásokat követően az unióban is előtérbe került a resztoratívitás hangsúlyozása. A sértetti jogok előtérbe helyezése minden tagállam kötelezettségévé vált.^[6] A szemléletváltást tükrözte az ügyészi megrovás, a nyomozás megszüntetése vagy a „rejtett mediálásként” számon tartott vádelhalasztás lehetősége.^[7] A helyreállító igazságszolgáltatás tényleges bevezetése azonban továbbra is váratott magára. 2001. március 15.-én az Európai Tanács minden tagállamra kötelező kerethatározatot fogadott el, amelyben rögzítette – áldozatvédelmi okokra hivatkozva – a büntetőjogi mediáció bevezetésének kötelezettségét 2006. március 22.-ig. A „felső” kényszer hatására elkészült a Társadalmi Bűnmegelőzési Nemzeti Stratégia, módosították a Büntető Törvénykönyvet és a Büntetőeljárás törvényt, valamint a végrehajtási törvény szövegezését. Az Igazságügyi Minisztérium szárnyai alatt megalakult az Áldozatvédelmi Szolgálat, és elfogadásra került a 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

A sürgető határidő ellenére – az elhúzódozó kodifikációs munkák okán – végül 2007. január 1-jén Magyarország, eleget téve európai uniós kötelezettségének, bevezette a büntetőjogi közvetítői eljárást, valamint hozzá kapcsolódóan a tevékeny megbánást, mint büntethetőséget megszüntetőt okot.

Az elterelés szűk fogalmát alkalmazva – a közvetítői eljárás megvalósításával – a büntetőeljárást valamely szakaszában a hagyományos útról eltérítjük.^[8] Természe-

[3] Győri, 2014, 185-196.

[4] Szabó, 1990, 897-911.

[5] Roach, 1992, 671-716.

[6] Kiss, 2005, 75-81.

[7] Pápai-Tarr, 2012, 147-148.

[8] Az elterelés tág fogalmát alkalmazva minden konfliktusrendező eszközt a kategóriába kellene sorolnunk, így példának okáért a dekriminalizációt, a depónalizációt, továbbá az alternatív büntetéseket. Lásd például: Gödöny 1991, 7-40. Álláspontom szerint ez jelen esetben túlságosan tágítaná a látómezőket és nehezítené a megértést, ezért alkalmazzuk a szűk megközelítést.

tesen a későbbiekben a szankcionálás módja is az eltérítéshez igazodik. Az elterelés alkalmazásával egyértelműen lehetőség nyílik – a fentiekben ismertetett – elméleti követelmények megvalósításán túl gyakorlatias célokat is szolgálni, példának okáért csökkenteni a költséges szabadságvesztések végrehajtásának számát, gyorsabb és kielégítőbb jóvátételt biztosítani a sértett számára, továbbá mérsékelni a bírósági és a büntetés-végrehajtási intézetek túlterheltségét.^[9] Napjainkban a közvetítói eljárás szabályait a 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról, a 2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítói tevékenységről, továbbá a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről szabályozza.

A közvetítói eljárás a terhelt vagy a sértett, vagy mindkét fél indítványára indulhat meg, továbbá az ügyészség kezdeményezésére, de kizárólag a két szereplő beleegyezésével. Az eljárás lefolytatásának érdekében a büntetőeljárást az ügyészség egy alkalommal, hat hónapra felfüggeszti. Az eljárás megindulásának feltételei közé sorolható a beleegyezésen túlmenően a terhelt bűnösségre is kiterjedő beismerése, az ügy körülményeire tekintettel várható jóvátétel, és, hogy a közvetítés a büntetőeljárás céljaival ne legyen ellentétes.

Az „új” büntetőeljárás törvény novumaként ki kell emelni, hogy a közvetítói eljárás és a büntető anyagi jogból ismert tevékeny megbánás egymástól elváltak. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy 2018 júliusától nem kizárólag a Btk.-ban felsorolt bűncselekmények esetében, a büntetőség megszüntetése vagy a büntetés korlátlan enyhítése érdekében alkalmazható, hanem minden esetben, amíg a közvetítés eredménye elérhető. Ezen újítással egyidejűleg megszűnt a bűncselekményi körre vonatkozó taxatív felsorolás is.^[10] A közvetítói eljárásra már nem kizárólag az előbb említett elterelés során, hanem megállapodásos eljárás keretében is lehetőség van.^[11] Súlyosabb bűncselekmények megvalósítása esetén a megállapodás – sikeres közvetítés esetében – kedvezőbb büntetéseket tartalmaz.^[12] Változatlan a közvetítói eljárást lefolytató személyek köre, azaz, ezen feladatot továbbra is nagyrészt a Pártfogó Felügyelői szolgálat látja el, jelenleg a megyei Kormányhivatalok Osztályaként. Az eljárás megindulásáról tehát az ügyészség a pártfogói szolgálatot, továbbá a sértettek védelme érdekében függetlenül működő, de az Igazságügyi Minisztérium alá rendelt Áldozatsegítő Szolgálatot tájékoztatja. Az eljárás során 2022. március 1-jétől lehetőség nyílt a távközlési eszközök használatára, így nem kizárólag a sértett és a terhelt egyidejű és személyes jelenlétével lehetséges a mediáció.^[13] Ezen új lehetőség hatását és kihasználtságát – álláspontom szerint – kizárólag a jövőben ítéldhetjük meg. Amennyiben az eljárás eredményesen végződik, továbbra is lehetséges a tevékeny megbánás jogkövetkezményeit alkalmazni, továbbá a vádemelés keretében indítványozni a fentiekben ismertetett újításokat. Eredménytelenség esetén ter-

[9] Barabás, 2020, 255-256.

[10] Jogaszvilag.hu: A közvetítói eljárás szabályai az új Be.-ben, 2018.

[11] Álláspontom szerint az egyezség szintén az elterelés egy megvalósulási formájának tekinthető.

[12] Jogaszvilag.hu: A közvetítói eljárás az új be.-ben, 2018.

[13] 2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítói tevékenységről, 11. § (4).

mészeten a büntetőeljárás visszakerül a hagyományos „mederbe”, a közvetítés iratai pedig bizonyítékként nem használhatók fel.

Összességében az empirikus kutatás alapját a fentiekben ismertetett elméletiség és szabályanyag alapozta meg. Mindezek társadalmi ismertségéről, hozzájuk kapcsolódó attitűdökről, elfogadottságáról, esetleges sztereotípiákról igyekeztem az általam összeállított és megfogalmazott kérdőívben keresztül képet kapni, és azt a tudományos közösség számára közreadni.

III. A KUTATÁS INDOKAI ÉS CÉLJA

A kutatás indokoltságát – álláspontom szerint – három fő pillér alapján világhatjuk meg.

Első tartóoszlopként rögzíthetjük, hogy a politikai közösség összességének véleménye teljes mértékben hatást gyakorol a jogintézmények megítélésére. Ez a kijelentés tetten érhető a jogalkotásban, példának okáért – hogy a témától ne távolodjunk el – az Amerikai Egyesült Államokban alulról szerveződött társadalmi nyomásra jelent meg a közvetítői eljárás, mint a büntetőjogi helyreállítás zászlóshajója. A tételmondat azonban a jogalkalmazásra is igaz, így könnyen beláthatjuk, hogy egy nagy ellenállást kiváltó büntetőjogi jogintézmény – demokratikus körülmények között – nem, vagy kevés sikerrel alkalmazható. A gyakorlati jogalkalmazás szempontjából így nem elhanyagolható a politikai közösség véleményének felmérése és válaszaik megfelelő figyelemmel kezelése.

Másodszorban a jogintézmények megítélésére, hiányosságaira és problémáira nem kizárólag a hivatást gyakorlók, hanem a „végfelhasználók” oldaláról is rávilágíthatunk. A vélekedéseket természetesen számos tényező befolyásolja, azonban kizárólag hasonló felmérések útján tudhatjuk meg, hogy további érzékenyítés, a látómezők szélesítése szükséges-e egyes jogi megoldásokkal kapcsolatban. Meggyőződésem ugyanis, hogy a társadalom felkészületlensége, belső attitűdje, esetleges ellenérzései a jól kidolgozott és hasznos jogintézmények érvényesíthetőségét is szabotálhatják. Ennek a jelenségnek a felmérése és felismerése a fejlődés egyetlen lehetséges útja.

Harmadik oszlopként fontosnak tartom kiemelni az empirikus kutatások bizonyos időközönkénti megismétlésének szükségességét. Az Országos Kriminológiai Intézet a közvetítői eljárás bevezetését követően kutatást folytatott le.^[14] A közölt eredményekből leszűrhető volt, hogy a lakosság zöme a punitív büntetőjogi reakciókat preferálja, kevés mértékben sértettközpontú, azonban nyitott a reparatív eszközök alkalmazása iránt. Az OKRI nyíltabb kommunikációt és tájékoztatást javasolt a jogintézmények lehető legszélesebb elfogadtatása érdekében. Mindezek alapján indokoltnak tartom – 15 év elteltével – megvizsgálni

[14] Kerecsi, 2006.

ennek a vállalkozásnak a sikerességét. Összességében kutatásomat – a természetes kíváncsiságon túl – a jogintézmény elfogadottságának, a politikai közöség álláspontjának felmérése indokolta.

IV. A KUTATÁS MÓDSZERE

A kutatást megalapozó adatok rögzítésére írásbeli önkitöltős kérdőíves módszert alkalmaztam. A kérdőívben szereplő kérdések túlnyomórészt saját megfogalmazásúak, valamint tartalmazzák az Országos Kriminológiai Intézet által 2006-ban lefolytatott és hozzáférhetővé tett kutatás formuláit. A kérdőívek egyezése minden esetben az adatok összehasonlíthatóságát szolgálja. Szerkezetét tekintve a kérdőív három alegységre, nevezetesen (I.) Szabálykövetéssel kapcsolatos kérdések; (II.) A büntető igazságszolgáltatás feladatai; (III.) Ismeretek a hazai bűnözés „valódiságáról” tagolódik. Az alegységek a megértés segítésén túl alkalmasak önálló következtetések megfogalmazására, így ezen tanulmányban a II. egység kérdéseit vizsgáljuk meg közelebbről. A kérdőív teljes terjedelmében harminc főkérdésből épül fel. A kérdések nagyobb százalékban zártak, míg kisebb arányban félig nyitottak. Általánosságban az egyszerűes választás lehetősége, három kérdés esetében a többszörös opció kiválasztása volt lehetséges.

A kérdőív kitöltésére kizárólag írásbeli lekérdezés útján, papíralapú és online terjesztéssel került sor. A kérdőívek eljuttatását és elemzését saját magam végeztem el. A válaszadás 2022. január végétől 2022. március elejéig tartott. A kitöltők a nagykorúság betöltésétől kezdődően minden korosztályt lefednek, lakóhelyüket tekintve a községektől a fővárosig skálázhatóak. Az iskolai végzettség – amely az általános iskola nyolc osztálytól az egyetemi végzettségig terjed – megadásán túl, a kutatás során a kitöltők nemét vettem figyelembe, mint kemény változót. A kutatás a megnevezett négy demográfiai kérdésen túl egyéb adatot – például vagyoni helyzet, munkahely, vallás, politikai nézet – nem tartalmaz. A válaszadás önkéntesen zajlott – a demográfiai adatokon túl kötelezően megválaszolendő kérdéseket sem tartalmazott – és teljes mértékben anonim módon, a GDPR szabályoknak megfelelően rögzített. A számosságot tekintve 1201 fő válaszait rögzítettem. Természetesen, a túlnyomórészt online térben megjelenés okán, a reprezentativitás nem jelenthető ki, azonban álláspontom szerint a kitöltők széles spektrumára és az internetes hozzáférés elterjedtségére tekintettel a kutatás alkalmas az általam kitűzött célok megválaszolására.

V. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás eredményeinek közlését és értékelését kérdéscsoportonként végezzük el. A tanulmányban – a kutatás módszerénél rögzítettek alapján – az em-

pirikus kutatás II. kérdéskörének vizsgálatára koncentrálnak. A fennmaradó két egység elemzése külön tanulmányok témáját képezi. Az értelmezés elősegítése érdekében a II. A büntető igazságszolgáltatás feladatai részhez társított tizenöt kérdést is alegységekre bontva tárgyaljuk. Az alegységek kialakítását a kérdések közötti logikai kapcsolat alapján – nem feltétlenül követi szerepeltetésük sorrendjét – végeztem el.

1. A büntető igazságszolgáltatás feladataira vonatkozó kérdések

Az első alegységbe sorolt kérdések a laikus közösség álláspontját voltak hivatottak felmérni a büntető igazságszolgáltatás feladatairól. Az itt tárgyalt és értékelt kérdések a következők voltak:

1. Ön szerint a büntető igazságszolgáltatásnak kizárólag a tettes megbüntetése a feladata?
2. A büntető igazságszolgáltatásnak az elkövetőre és a sértettre egyaránt kell figyelni?
3. A büntető igazságszolgáltatásnak kizárólag az okozott kárt kell megtéríteni?
4. A büntető igazságszolgáltatásnak a tettet is meg kell büntetni és az okozott kárt is meg kell téríteni?
5. A büntető igazságszolgáltatás feladata, hogy felkeltse az elkövető bűntudatát?
6. Az elkövető megbüntetése fontosabb, mint az elkövető emberi jogai?

A legfontosabb cél azon dilemma eldöntése volt, hogy a válaszadók többsége azon az állásponton helyezkedik-e el, hogy kizárólag az elkövető megbüntetése a cél, vagy egyéb feladatok betöltését is elvárja a büntető ítélkezés gépezetétől. Kiegészítésként kérdést tettem fel arra vonatkozóan, hogy az elkövető megbüntetése fontosabb-e, mint az elkövető emberi jogainak védelme. A kiegészítést alkalmasnak tartottam arra, hogy megállapítsuk: a büntetés párti közösségben a törvény szigora mindenek felett álló elvárásként jelenik-e meg.

Másodszorban igyekeztem felmérni, hogy az egyéb feladatok – elkövető által okozott kár megtérítése, sértettre összpontosítás – teljesítése milyen mértékben elvárás. A kérdések alapján úgy véltem, eldönthető lesz, hogy a magyar lakosság inkább büntetés párti, vagy nyitott és elfogadó a resztoratív eszközökkel szemben.

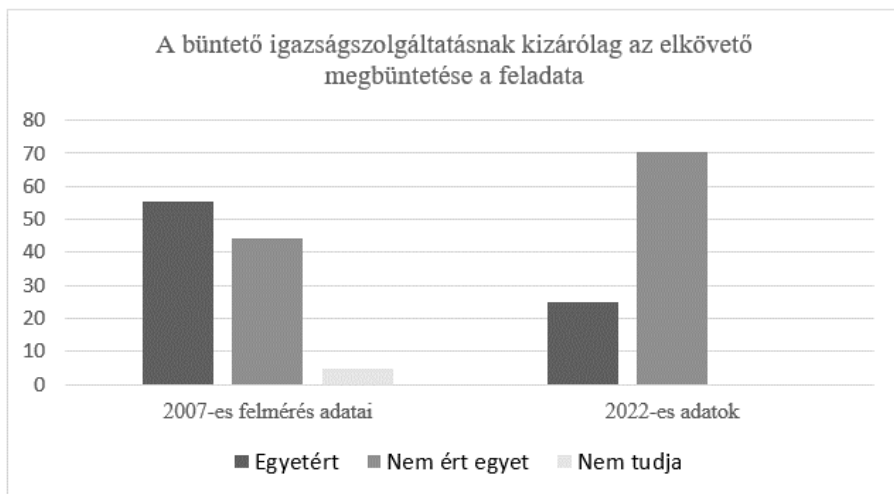
Az Országos Kriminológiai Intézet tizenöt évvel ezelőtti felmérése alapján, 2007-ben a magyar lakosság azt várta, hogy a büntető igazságszolgáltatás kizárólag az elkövető megbüntetésére koncentrálnon, az emberi jogok védelmét pedig az állam büntetési igénye háttérbe szoríthatja. A bűncselekmény során okozott kár megtérítése, mint teljesítendő cél nem jelent meg, azonban a sértettre való koncentrációt már ekkor is a büntetőjogi gépezettel szembeni elvárásként mutatták ki.

Ezen eredmények alapján úgy véltem, napjainkban is a kizárólagos büntetés-pártiság jellemző, de a sértettre történő koncentráció továbbra is elvárás. Úgy véltem, a kár megtérítése ma már alapvető követelmény a laikus közönség részéről, továbbá reméltem, hogy az emberi jogok védelmét mindenek felett állóként kezelik.

a) Az adatok elemzése

Első feltételezésemmel ellentétesen, a válaszadók álláspontja szerint a büntető igazságszolgáltatásnak nem kizárólagos feladata az elkövető megbüntetése. A felelősségre vonást fontos és kívánatos célként kezelik, azonban ezen túlmenően további elvárásokat is támasztanak a büntető jogalkalmazással szemben. A korábbi felmérés során tapasztalt tendencia tehát egyértelműen megváltozni látszik.

A kérdés megosztottságot nemre, korra, lakóhelyre, iskolai végzettségre tekintettel nem eredményezett, minden kategóriában a végső mértékhez hasonló egyet nem értés volt tapasztalható.

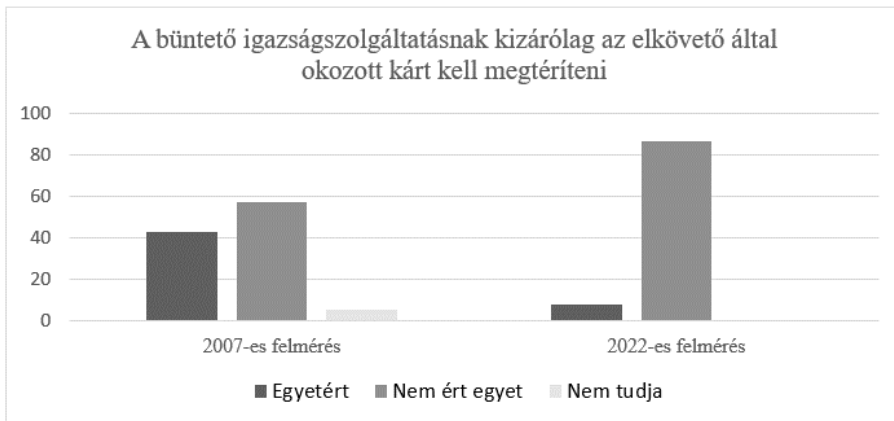

1. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 1.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)^[15]

Megállapíthatjuk, hogy a mindenek feletti büntetési igényt a mindenek feletti kártérítési igény nem váltotta fel.

A 2. ábrából kirajzolódó arány jól tükrözi, hogy a büntető igazságszolgáltatás „polgári jogiasodása” ebben a vetületben nem figyelhető meg. Az elkövető által okozott kár pusztá megtérítése a társadalom elvárásait nem képes kielégíteni.

[15] A tanulmányban szereplő ábrák egyaránt tartalmazzák az Országos Kriminológiai Intézet és a saját kutatásom adatait. A tanulmányban szereplő ábrák mindegyike saját szerkesztésű.

*2. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 2.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

A markánsan kirajzolódó vélemény – szintén – nem osztotta meg a válaszadókat. Az egységességet leginkább a korok szerinti lebontás tükrözi. A megközelítéssel egyet nem értés egyetlen életkori kategóriában sem csökken 80% alá.

*3. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 3.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

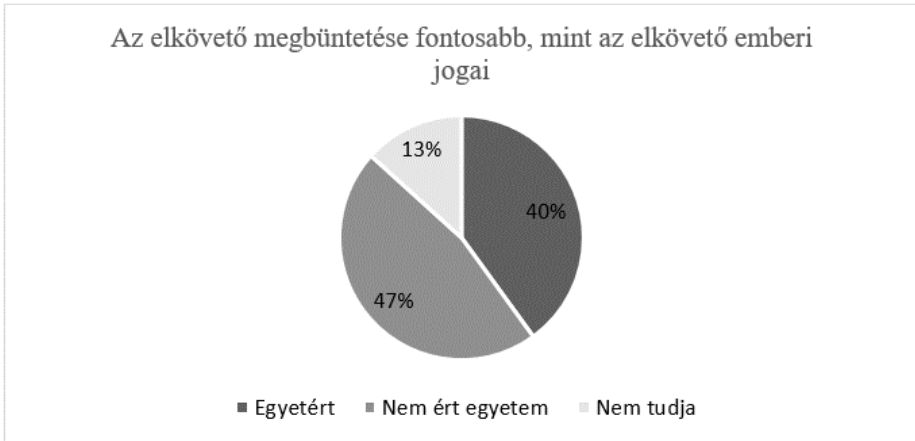
Az előző két kérdés kombinálásával megállapíthatjuk, hogy a válaszadók 89,6%-a úgy gondolja, hogy a büntető igazságszolgáltatás feladata egyszerre

a büntetés és a kártérítés. Feltehetőleg a kártérítés kifizetését nem az államtól, hanem az elkövetőtől várják el. Az állami kártérítés lehetőségétől azonban elzárkózás nem volt tapasztalható. A félig nyitott kérdésekből leszűrhető, hogy a bűncselekmény által okozott kár fogalmáról túlnyomórészt a válaszadók vagyoni kárra asszociálnak. A sértettnek okozott érzelmi, lelki és egyéb károk ritkább esetben merülnek fel, azok megtérítését a laikus közösség kevésbé várja el, illetve kevésbé látja megtéríthetőnek.

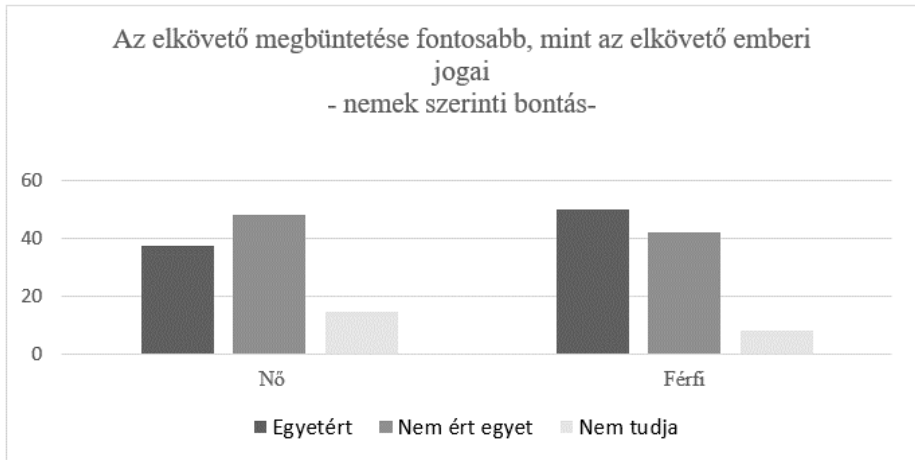
4. ábra: A büntetőigazságszolgáltatás feladata 4.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az elkövető emberi jogainak tiszteletben tartása megosztotta a válaszadókat. Az összesített válaszok alapján a mérleg nyelve az emberi jogok védelme felé billent el, igaz, pusztán 6,7% különbséggel. Az előzetes várakozásaim tehát beigazolódtak, napjainkban a büntető igazságszolgáltatástól a politikai közösség humánusabb megközelítést vár el.

5. ábra: A büntető igazságszolgáltatás és az emberi jogok 1.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

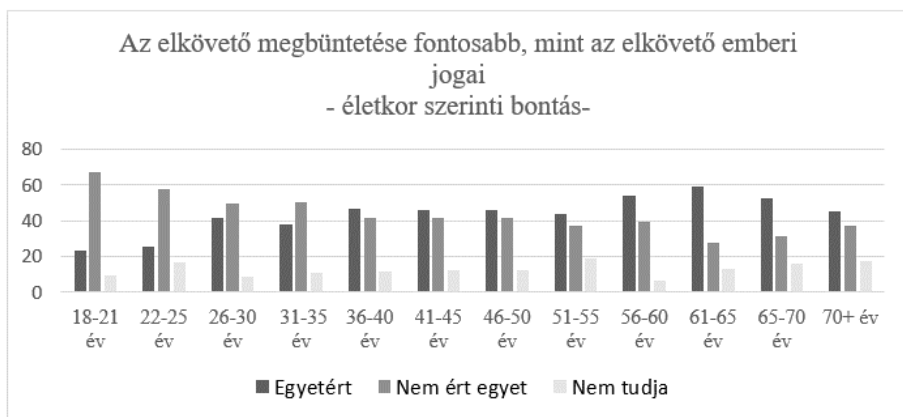
Az adatok elemzése során azt tapasztaltam, hogy a férfi válaszadók inkább helyeslik az elkövető emberi jogainak háttérbe szorítását. A női válaszadók ezt a megközelítést elvetik, habár az ő körükben is jelentős mértékben elfogadott a mindenk feletti büntetés elve.

6. ábra: A büntető igazságszolgáltatás és az emberi jogok 2.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

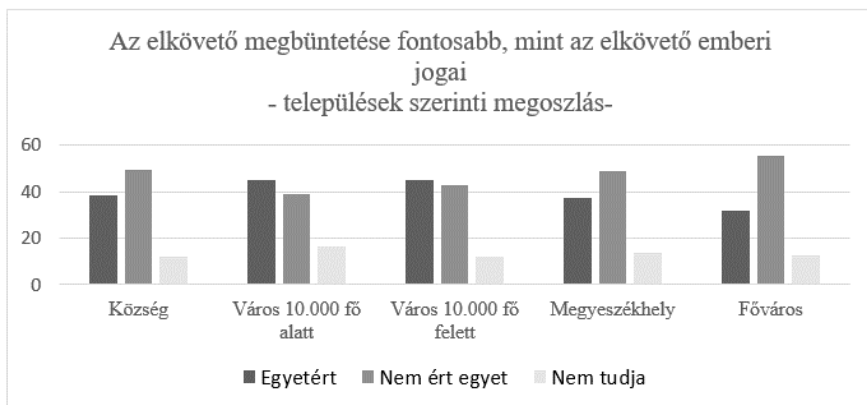
A kérdésre válaszolók körében életkoruk alapján is megosztottság tapasztalható. A 7. számú ábra jól tükrözi, hogy a fiatalabb generáció az emberi jogok

büntetőjogi tiszteletét egyetemesebb értéként kezeli, mint az idősebb korosztályba tartozó személyek. Kiemelkedően magas értéket láthatunk a fiatal felnőttek esetében, így arra következtethetünk, hogy az évtizedek előrehaladásával a humanizmus egyre jelentősebb elvárás lesz a büntető igazságszolgáltatással szemben. A félig nyitott kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy az idősebb válaszadók – különösen, akik az 56. életévüket betöltötték – a kifejezetten álláspontjuk szerint súlyos bűncselekmények – életellenes tettek – elkövetői esetében tartják elfogadhatónak a mindenek feletti büntetés elvét. Általánosságban tehát a kegyetlen és embertelen büntetőjogi fellépést nem tartják elfogadhatónak, azonban egy bizonyos szint felett erkölcsileg igazolhatónak vélik az ilyen jellegű büntetéseket.

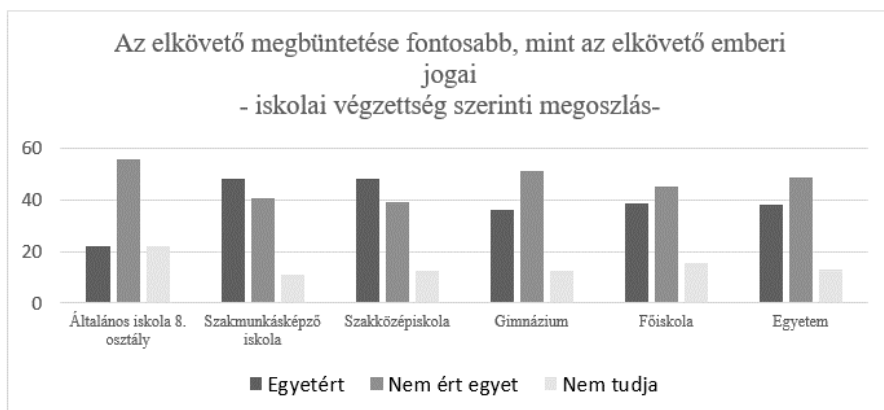
7. ábra: A büntető igazságszolgáltatás és az emberi jogok 3.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A válaszok szórása településmegoszlás szerint nem várt eredményeket mutatott. Annak ellenére, hogy a nagyobb lélekszámú településeken a bűnözés nagyobb és súlyosabb méreteket ölt, a válaszadók a kisebb városokban érzik szükségesnek a szigorúbb fellépést. Feltehetőleg az adatok a fiatalok nagyvárosi arányával magyarázhatóak. A kérdést sokkal inkább befolyásolják a szocializációs különbségek, mint az egyes települések területén realizálódó bűnözési mérték.

8. ábra: A büntető igazságszolgáltatás és az emberi jogok 4.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A szocializációs különbségek – természetesen – a tanultság fokában is megmutatkoznak, így láthatóan az emberi jogok háttérbe szorítását inkább az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők tartják elfogadhatónak.^[16]

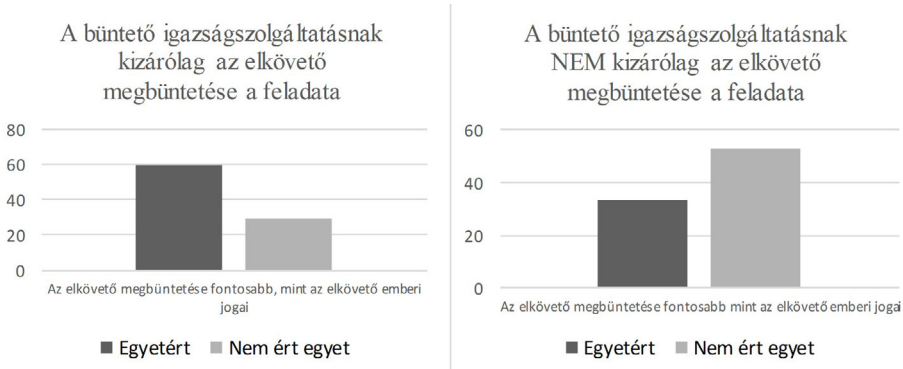

9. ábra: A büntető igazságszolgáltatás és az emberi jogok 5.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Összefüggés fedezhető fel a büntetőjog kizárólagos büntetőfeladata és az emberi jogok büntetőjogi tisztelete között. Azok a válaszadók, akik úgy vélik:

[16] A felmérésben összesen 18 olyan személy vett részt, aki az általános iskola 8. osztályán kívül egyéb végzettséggel nem rendelkezik. Az ő véleményükből ezért messzemenő következtetéseket nem lehet levonni.

a büntetőjog feladata csak a büntetés, szemmel láthatóan nagyobb arányban áldoznak fel a hatékonyság oltárán az elkövető emberi jogait. Ezzel szemben, akik úgy gondolják, kívánatos, ha a büntető igazságszolgáltatás a szankcionáláson túl egyéb feladatokat is ellát, többségében elvárják a humánus eljárást is.

10. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata és az emberi jogok tiszteletben tartása
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A büntető igazságszolgáltatás feladatainak sorában a következő kérdés a sértett eljárásban betöltött szerepére vonatkozott. Napjainkban a büntetőeljárás egyre inkább sértettközpontú, a korábbi mellőzöttség kevésbé tapasztalható. A szakmai indokokon túl ezt a változást jelentős társadalmi támogatás is kíséri. A 11. ábra alapján kijelenthetjük, hogy a laikus közösség alapvetően elvárja az elkövető és a sértett érdekeinek egyenlő figyelembevételét.

11. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 5.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

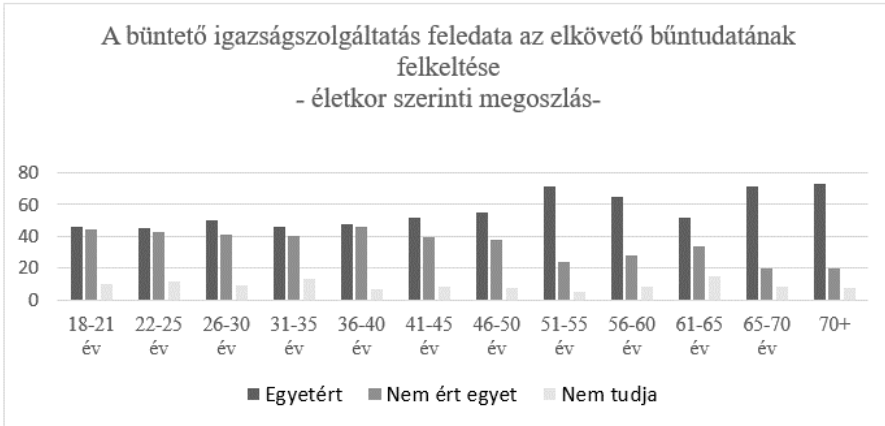
Az alcsoport utolsó, egyben átvezető kérdése arra igyekezett rávilágítani, hogy a válaszadók túlnyomó többsége hogyan viszonyul az elkövető büntudatának felkeltéséhez. A kriminálpszichológia jelenlegi állása szerint a visszaesés kockázatát jelentősen növeli, ha az elkövető tettének súlyát és annak következményeit nem ismeri fel. A hatékony és tartós társadalmi visszailleszkedés érdekében a megbánás – akár egyes részcselekményeké is – elengedhetetlenül szükséges.

A bizonyított hatékonyság ellenére a válaszadók körében bizonytalanság volt tapasztalható abban a kérdéskörben, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak feladata-e felkelteni az elkövető büntudatát. AZ OKRI felmérése alapján az elkövető felelősségérzetének felkeltése egyértelműen feladatként jelent meg, azonban ezt az érzést a válaszadók a büntudattal nem azonosítják. Annak ellenére, hogy az összesítés alapján – kis százalékos aránnyal – a büntudat felkeltése feladatként realizálódott, a bizonytalanság érzékelhető volt. Kijelenthetjük tehát, hogy a lakosság körében a felelősségérzet felkeltése alapvető elvárás, azonban a valódi büntudat kiváltását nem feltétlenül az igazságszolgáltatás gépezetétől várják el.

12. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 6.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A bizonytalanság a fiatal generációk tekintetében érzékelhetőbb volt. Úgy tűnik, az idősebb válaszadók inkább tekintik a büntető igazságszolgáltatás feladatának az elkövető büntudatának felkeltését, mint fiatalabb társaik. Az eltérés más kemény változók esetében nem volt kimutatható.

13. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 7.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

2. A közvetítői eljárásra vonatkozó kérdések

A hatékonyság érdekében a kérdőív elkészítése során a helyreállító igazságszolgáltatás szűkebb fogalmát vettem alapul, azaz resztoratív igazságszolgáltatás alatt a bűn feloldozásának közösségi módját értettem. Eljárásjogi szempontokat figyelembe véve, speciális büntetőeljárásnak tekintettem, amely nem csorbítja az állam büntetőmonopóliumát, azonban a közösség, az elkövető és a sértett érdekeit helyezi előtérbe. A fogalom legegységesebben megjelenő jogintézményét – a büntetőjogi közvetítői eljárást – kiemeltem a definíció alá sorolható intézmények sorából. Ennek oka, hogy az eljárás magasan a legismertebb helyreállító eszköz hazánkban, így azzal a feltételezéssel éltem, hogy a büntető mediáción keresztül releváns és következtetésekre alkalmas válaszokat kaphatunk a helyreállító igazságszolgáltatás teljes elméletére.

Ebből az okból kifolyólag a második alegységbe sorolt kérdések indirekt és direkt módon a büntetőjogi közvetítői eljárás megítélésére vonatkoztak. A feltejt kérdések a következők voltak:

1. A büntető igazságszolgáltatásnak elő kell segítenie a sértett és az elkövető megegyezését?
2. A sértett megnyugvását segíti, ha az elkövetővel megbeszélheti érzéseit?
3. Ha az elkövető megegyezik a sértettel, kisebb eséllyel követ el újra bűncselekményt?
4. Ha a büntető igazságszolgáltatás a megegyezésre koncentrál, csökken a bűnözés?
5. A helyi közösségeknek is szerepet kellene adni a büntető igazságszolgáltatásban?

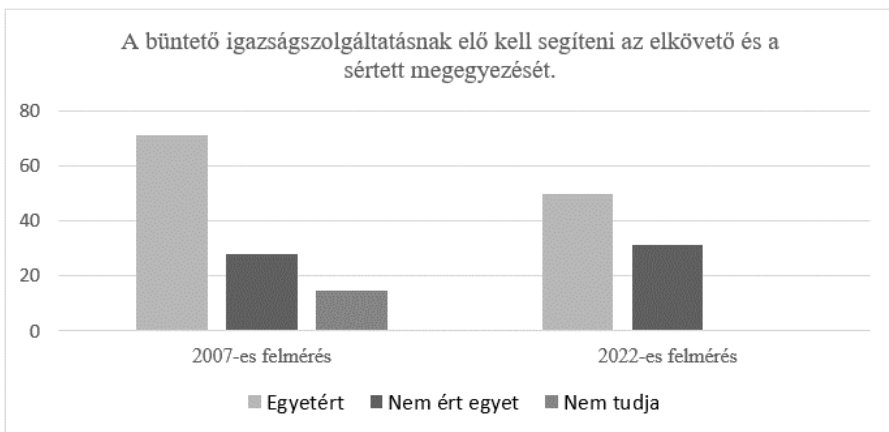
6. Ha a sértett és az elkövető valamiben megegyeznek, a bíróságnak lehetőséget kell biztosítani az egyezség megváltoztatására?
7. Ön szívesen venne részt büntetőjogi közvetítésben?

a) Az adatok elemzése

A közvetítői eljárásra vonatkozó rávezető – indirekt – kérdésekből kitűnik, hogy a lakosság nagy része úgy véli, a büntető igazságszolgáltatásnak elő kell segítenie az elkövető és a sértett megegyezését, amennyiben az célszerű és indokolt.

A félig nyitott kérdések alapján világos követelményként fogalmazzák meg a sértett beleegyezését és érdekeinek szem előtt tartását. Különösen elvárják, hogy a hatóság olyan ügyek esetében, ahol a beleegyezés önkéntessége megkérdőjelezhető, ne alkalmazzon közvetítői eljárást. Az erős sértettközpontúságon túl, a válaszadók kiemelték a bűncselekmények súly szerinti osztályozását. Így a súlyosabban büntetendő cselekmények esetén – példának okáért emberölés, súlyos testi sértés, nemi erkölcs elleni bűncselekmények – elképzelhetetlennek tartották a büntető mediáció megvalósítását. A közvetítés pusztán lehetőségének felvetését is ellentétesnek vélték a büntetőjog által elért célokkal, és úgy érzékelték, az eljárás ezekben az esetekben aránytalan lelki terhet jelentene a sértettek számára. Hangsúlyozandó azonban, hogy kisebb súlyú – főleg vagyoni elleni – cselekményeknél kívánatosnak tartják a konfliktus feloldásának megkísérlését a társadalmi kohézió helyreállítása érdekében.

A megegyezésre törekvés iránti elkötelezettség – álláspontom szerint – a 13. ábrán látható, drasztikus mértékben nem csökkent, pusztán a kezdeményezéssel szembeni elvárások cizellálódtak. A mindennek feletti megegyezésre törekvés nem elfogadott, azonban indokolt esetben magas társadalmi támogatottságot élvez.

14. ábra: A büntető igazságszolgáltatás feladata 8.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A büntető igazságszolgáltatásnak tehát feladata – a válaszadók szerint – bizonyos keretek között a megegyezés ösztönzése. Nemzetközi minták alapján azonban mindez nem kizárólag tettes–áldozat mediációs technikával valósítható meg.

Elterjedtnek minősül a közösségi vagy családikör-konferencia keretében történő konfliktusfeloldás is. A technika alapján a sértetten és az elkövetőn kívül ekkor jelen vannak más szereplők – családtagok, tágabb közösség – is. A közös megbeszélés felerősítheti az elkövető büntudatát, hiszen érzékeli a hozzá közel állók rosszallását, azonban eredményesség esetén a környezete nem tagadja meg az elkövetőt, ezzel is csökkentve a visszaesés lehetőségét. A sértetthez tartozó személyek szintén átélhetik az elkövető büntudatát, azonban egyúttal lehetőségük nyílik megbocsájtani, így a természetes bosszúvágy csökkenthető. A technika ideális lehet fiatalok esetében, ahol a környezet és a család támogatása mérvadó változást képes elérni.^[17]

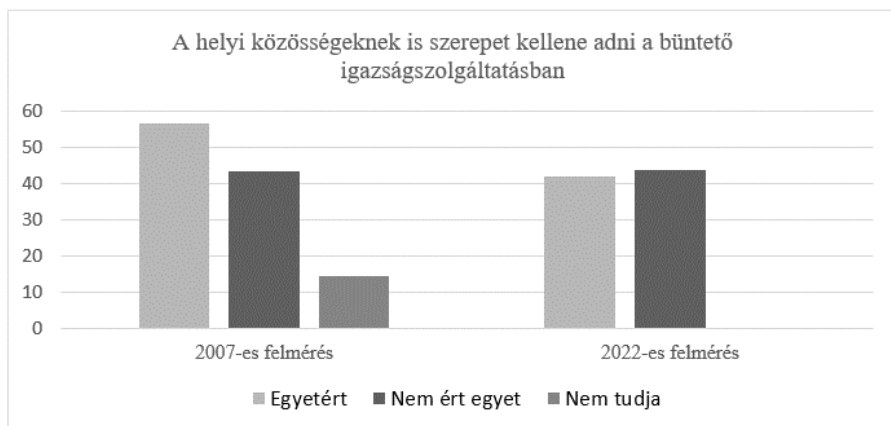
A közösségikonferencia-megbeszéléshez hasonlatos technika az elítélés köre, illetve a közösségi helyreállítás köre. Az említett két esetben a megbeszélők hatósági szereplőkkel is bővülnek, akik aktívan részt vesznek a szankció kialakításán túl egy helyreállítási program létrehozásában. A program biztosítja a jóvátételt és a társadalomba történő visszailleszkedést. Az eljárás pozitívuma a folyamatos nyomon követés, a felmerülő nehézségek monitorozása és a feloldásokra törekvés.^[18]

Álláspontom szerint – annak ellenére, hogy hazánkban hasonló technikák nem valósulnak meg – az ilyen jellegű mediáció a direkt megoldáshoz hasonló, hatékony eredményeket képes elérni.

A válaszadók álláspontja szerint a közösség bevonása a büntető mediáció tekintetében nem kívánatos. Álláspontom szerint ennek oka a fentiekben vázolt mediációs technikák ismeretének hiánya. Amennyiben az erre hivatott szervek a közvetlen mediáción kívül más technikák előnyeit is vázolnák a laikus közönség számára, feltehetőleg ez a vélemény megváltozna. AZ OKRI által kitűzött tájékoztatási cél tehát ezen a területen továbbra is szükségesnek mutatkozik.

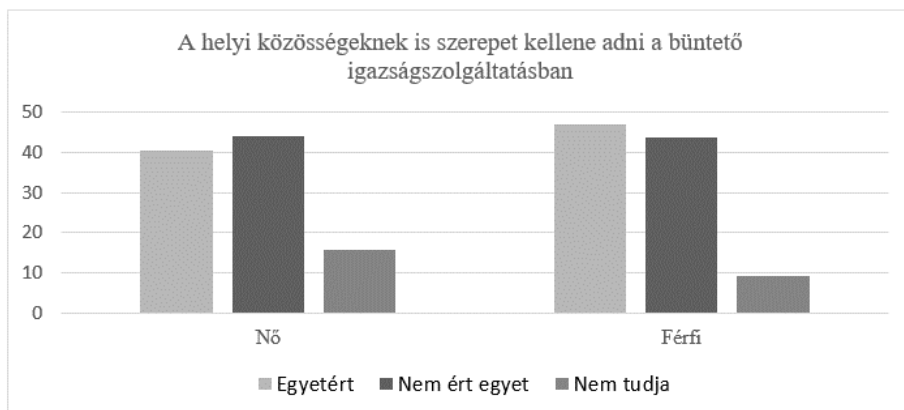
[17] Görgényi, 2006, 86.

[18] Görgényi, 2006, 86.

*15. ábra: A közösség részvétele a büntetőeljáráásban 1.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

A részletekre bontott elemzésből kitűnik, hogy a közösség bevonását a férfi, valamint az 56 év feletti válaszadók nagyobb arányban támogatják. Az idősebb személyek feltehetőleg jobban bíznak a közösség és a család összetartó erejében, mint a fiatalabb és lazább kapcsolatokkal rendelkező egyének.

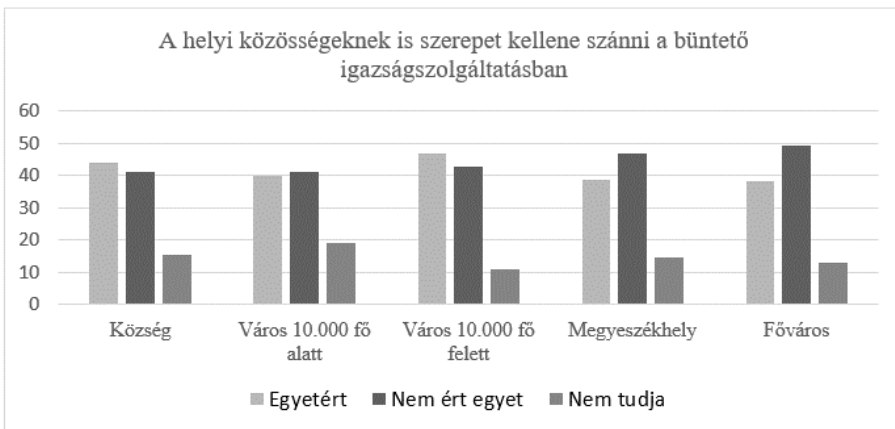

*16. ábra: A közösség részvétele a büntetőeljáráásban 2.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

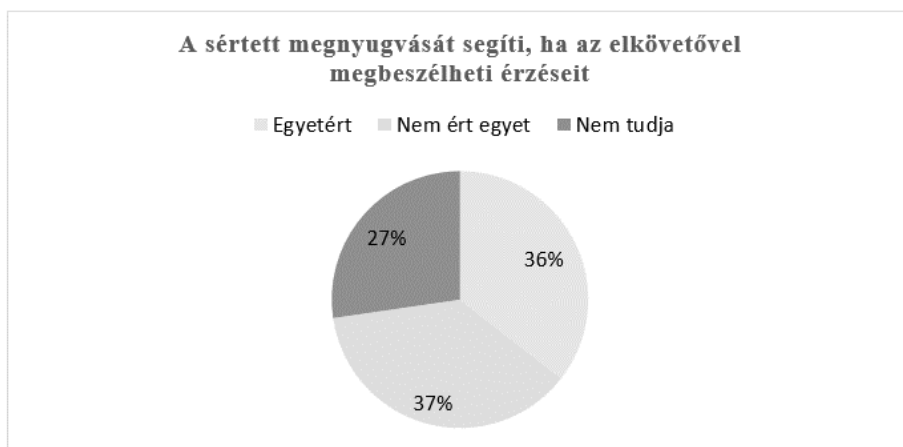
17. ábra: A közösség részvétele a büntetőeljárásban 3.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A kisebb közösségek összetartó erejét jól tükrözi a válaszok településszint szerinti szórása is. A községekben élők nagyobb arányban vélik úgy, hogy a szűkebb és tágabb környezet képes pozitív változást elérni a büntető felelősségrevonás tekintetében. Feltehetőleg a kevesebb lélekszámú településeken élők egymással szorosabb családi és baráti kapcsolatot ápolnak, így ezek erejét saját bőrükön is megtapasztalják. A nagyobb városokban tartózkodók, túlnyomórészt fiatal válaszadók, ehhez képest alacsony hatékonyságú vagy akár igazságtalan ítéleteket várnának a közösség fellépésétől.

18. ábra: A közösség részvétele a büntetőeljárásban 4.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A közvetítói eljárás következményeire vonatkozó kérdésekre biztató válaszok nem születtek. Annak ellenére, hogy az eddigi adatok alapján a közvetítés egy kívánatos és támogatott jogintézménynek tűnt, a válaszadók bizonytalan-nak mutatkoztak a sértett érzéseinek vonatkozásában. Az összesített eredmények alapján úgy tűnik, a sértett megnyugvását – a lakosság álláspontja szerint – a közvetítói eljárás nem segíti elő. Az egyes válaszok közötti minimális százalékos különbség okán azonban a kérdésben inkább erős társadalmi bizonytalanságot érzékelhetünk. A félig nyitott kérdések alapján a válaszadók úgy vélték, a sértettek az elkövető nyomására vagy az eljárás gyorsítása okán vesznek részt a közvetítésben. Az eljárást annak kevésbé kötött volta ellenére nem tartották feltétlenül alkalmasnak az érzések megvitatására, illetve kiemelték, hogy a jóvátétel pusztá ténye a lelki sérülések feldolgozásában nem segít. Összességében úgy vélték, a sértett megnyugvása jobban függ az eset összes körülményétől, az elkövető személyétől és magatartásától, mint az érzelmeinek megvitatásától.

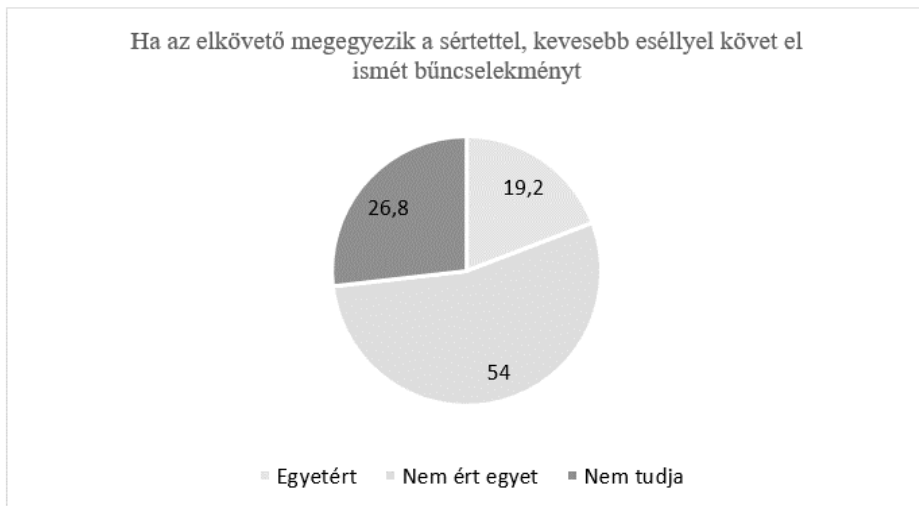

19. ábra: A sértett részvétele a büntetőeljárásban
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

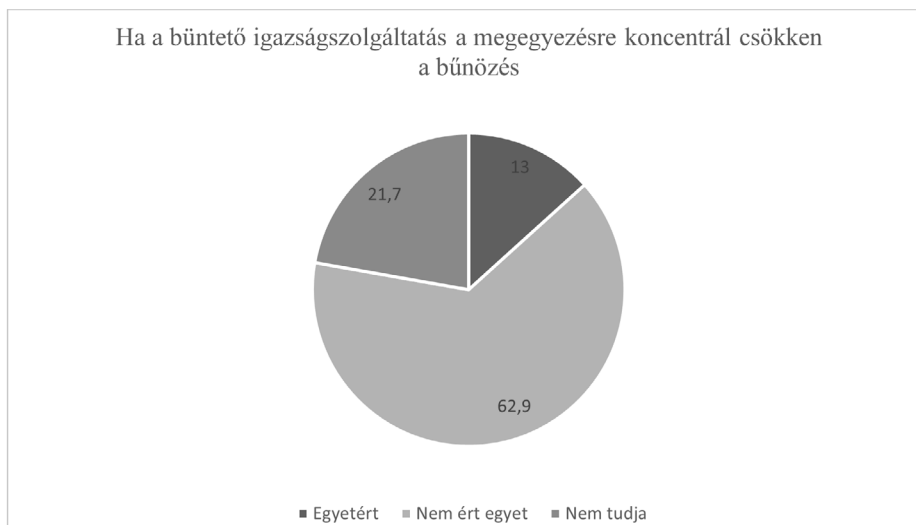
Az elkövető visszaesésével és a bűnözés csökkenésével kapcsolatosan szintén szkepticizmus tapasztalható. A válaszadók úgy vélték, az elkövető jövőbeni bűnözésére hatást nem képes gyakorolni a mediáció. Ezzel a megállapítással összefüggésben, az össz-bűnözés csökkenését sem vélelmezték. Szöveges válaszokban kiemelték, hogy a csökkenés ténye egyéntől és az elkövetett bűncselekmény súlyától függ. Amennyiben az elkövető valódi büntudatot él át, úgy gondolták, feltehetőleg ismételten nem fog bűnelkövetővé válni.

A közvetítói eljárásban azonban a bűnözés veszélyének növekedését látták. A túlnyomó álláspont szerint, ha az elkövető az egyezkedés révén enyhe büntetésben részesül, nem valósul meg a kellő visszatartó erő. A visszatartó erő hiánya felbátoríthatja a bűncselekmény elkövetését fontolgató személyeket, hiszen

„megúszhatónak” érzékelhetik a bűnözést. További problémaként jegyezték meg, hogy mind a visszaesésnek, mind az össz-bűnözésnek csökkennie kellene a büntetőjogi közvetítéstől, azonban hazánkban nem képes ezen hatás kiváltására. A jelenség okaként a társadalom éretlenségét és felkészületlenségét jelölték meg.

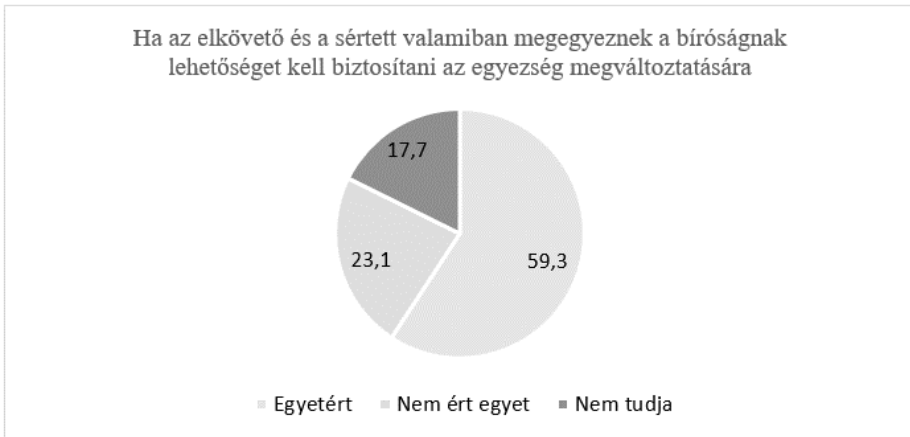

20. ábra: A visszaesés kockázatának csökkentése
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

21. ábra: A össz-bűnözés tendenciájának csökkenése
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

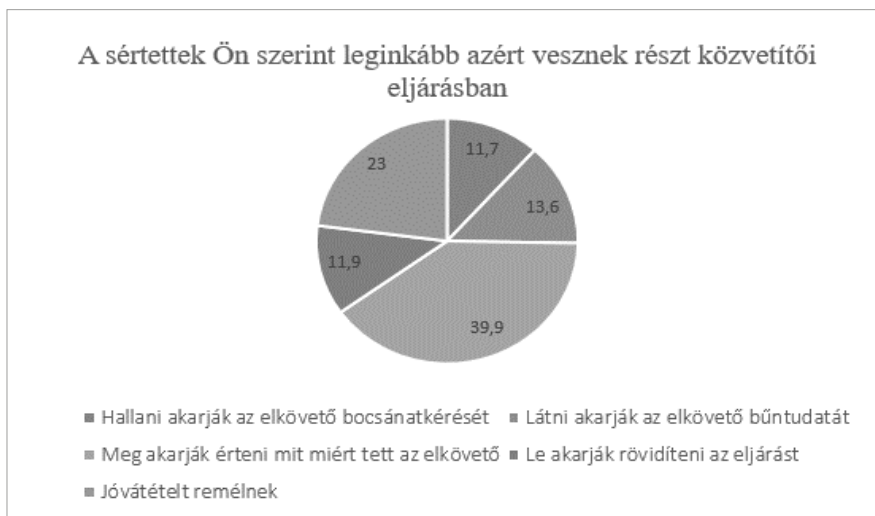
A közvetítői eljárás kétes kimeneteléből kifolyólag a válaszadók úgy vélték, a bíróságoknak lehetőséget kell biztosítani az elkövető és a sértett egyezségének megváltoztatására. Ilyen módon kiküszöbölhetőnek tartották a túlságosan enyhe jogkövetkezmények alkalmazását, továbbá kiszűrhetőbbnek vélték a jogintézmény sértett hátrányára történő alkalmazását. A jelenlegi bírósági felülbírálat lehetőségét tehát kívánatosnak és szükségesnek tartották, annak esetleges negatív hatásait elhanyagolhatónak érzékelték.

22. ábra: Az érintettek egyezségének megváltoztatása
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A félig nyitott válaszokból világossá vált, hogy az elkövető részvételi motivációját a válaszadók a büntetés elkerülésében vagy enyhítésében látják. Ez az álláspont markánsan kirajzolódott, annak ellenére, hogy kérdés az elkövető gondolkodására kifejezetten nem irányult. Direkt kérdés a sértett beleegyezésére vonatkozott, abból az okból, hogy álláspontom szerint ebbe az oldalba a válaszadók nehézségek nélkül képesek belehelyezkedni.

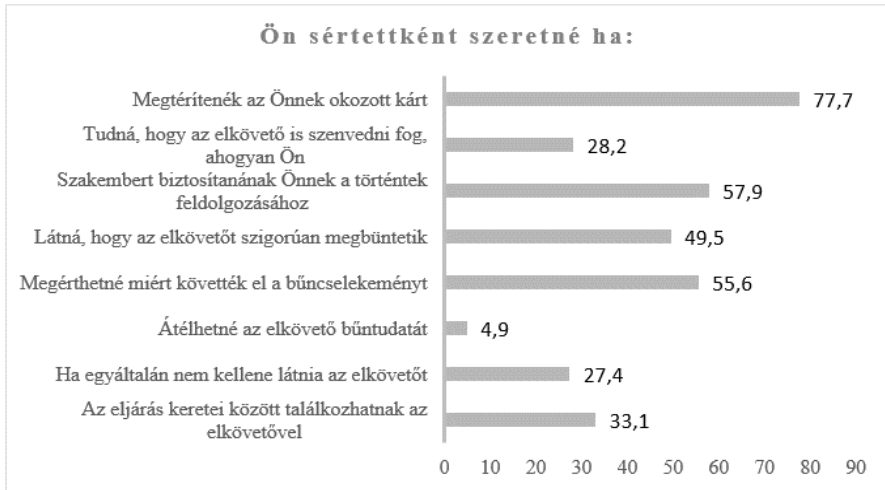
Az összesítés alapján látható, hogy a lakosság nagy része úgy véli, a sértetteket leginkább az elkövetett tett megértése motiválja a mediációra történő rábólintáskor. Természetesen második helyen a jóvátételben részesülés lehetősége szerepel, mindezeket pedig az elkövető büntudatának átélése követi. Az eljárás lerövidítésének szándéka így a negyedik helyre szorult, amely különösen érdekesnek bizonyul abból a szempontból, hogy a hosszas ügymenet az igazságszolgáltatással szembeni leggyakoribb kritikák közé tartozik. Az eljárás gyorsítása – a kitöltők véleménye alapján – sokkal inkább a jogalkotó és a jogalkalmazók „vesszőparipája”, mint a sértettek elvárása.

23. ábra: A sértetti részvétel motivációi
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

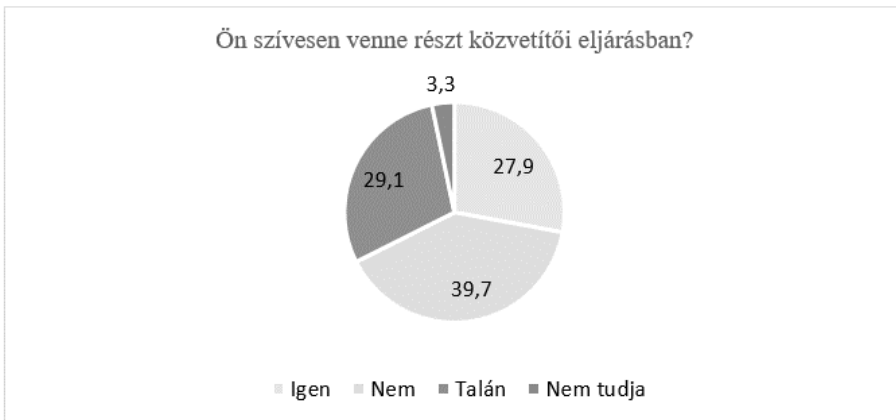
A kifejezetten egyéni véleményre irányuló utolsó két kérdés tekintetében úgy tűnik, a lakosság nagy része kifejezetten elvárja a bűncselekmény által okozott kár megtérítését, valamint szeretné megérteni, hogy az elkövetőt mi vezérelte tettének megvalósításához. A válaszadók 49,5%-ának megnyugvását szolgálná, ha az elkövetőt szigorúan felelősségre vonnák. Mindebből látható, hogy a bűncselekmények súlyozása mindaddig elvárt, amíg a kérdés általánosítást tartalmaz. Azonban, ha a válaszadó belehelyezkedik a sértetti pozícióba, szigorúbb és erőteljesebb fellépést vár el az igazságszolgáltatás gépezetétől.

Kiemelkedően előremutató, hogy a felkínált opciók közül 57,9% fogadná örömmel pszichológus vagy pszichiáter segítségét a bűncselekmény által okozott lelki traumák feldolgozásához. Ez a társadalmi igény mindenképpen előremutató, valamint hozzájárulhat a sértettek – így a társadalom – mentális jólétének fejlesztéséhez.

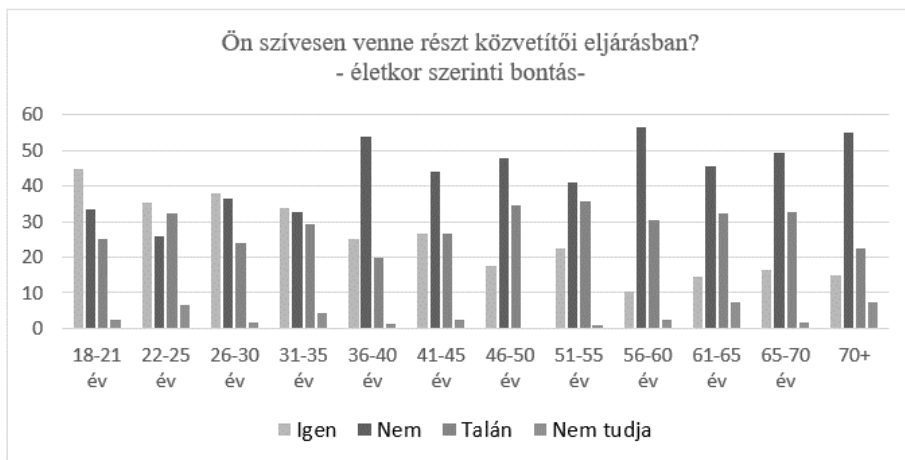

24. ábra: A válaszadók elvárásai
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az utolsó kérdés alapján kijelenthetjük, hogy a válaszadók többsége bizonytalan abban a kérdésben, hogy ő maga részt venne-e közvetítői eljárásban. Egyértelműen kimutatható, hogy a fiatalabb kitöltők bizonytalanul, az elkövetett cselekmény súlyától függően válnának az eljárás részévé, amíg az idősebbek inkább nem egyeznének bele a hagyományos eljárás elterelésébe.

25. ábra: A válaszadók részvételi hajlandósága 1.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

26. ábra: A válaszadók részvételi hajlandósága 2.
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány keretei között igyekeztem bemutatni az általam elvégzett empirikus kutatást, valamint megvilágítani a magyar lakossági álláspontot a büntetőjogi helyreállító igazságszolgáltatásról.

Az adatok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a resztoratív szemlélet támogatott és elfogadott hazánkban. Az OKRI által elvégzett kutatás adatait szemlélve pedig világosan láthatjuk, hogy az elfogadottság növekvő tendenciát mutat. A szakterületet képviselő személyek állhatatos munkájának köszönhetően a laikus közösség számára az évek során letisztultabbá vált, hogy a közvetítói eljárás nem a büntetés elkerülésének egy módja, hanem az érintetteknek – hagyományos eljárásnál – kedvezőbb konfliktusfeloldási mód.

A lakosság nagyobb része úgy véli, a sértettre koncentráció, az okozott kár megtérítése, a jóvátétel hangsúlyozása és az állami hatalom visszaszorítása járható és kívánatos út a büntetőeljárásban. Kiemelkedően előremutató, hogy a válaszadók túlnyomó része elvárja és kiemelten fontosnak tartja az ügyek súly szerinti felosztását, továbbá hangsúlyozza az elkövetők tekintetében az egyéniesítés szükségességét.

Bizonytalanság tapasztalható azonban az eljárások – kifejezetten a közvetítói eljárás – kimenetelében és bűnözésre gyakorolt hatásában. A laikus közösség szkeptikusan áll azon kérdéshez, hogy az elkövetők valóban megbánják-e tetteiket, és az eljárás folyamán a bűnelkövetők visszaesése statisztikailag kimutathatóan csökken-e. Éppen ezért a diverzió pozitív hatásainak hangsúlyozása továbbra is a jogalkalmazók feladata. További tájékoztatás szükséges a közösség

bevonásának előnyeiről, ezzel is teret nyitva az áldozat-elkövető mediáción kívüli bővítésnek. Álláspontom szerint ezen fejlesztés a leghatékonyabban fiatalok körében végzett családi vagy közösségi kör mintaprogramokkal kezdhető meg. A családi vagy közösségi kör meditációs megbeszéléseken az érintettek szűkebb és tágabb környezetének is lehetősége nyílna mind az elkövetői, mind a sértetti oldal megértésére. A jól működő külföldi példákat – példának okáért Kanada, Egyesült-Államok – követve egy támogatóbb, az elkövetőknek és a sértetteknek is nagyobb érzelmi biztonságot jelentő közösséget és társadalmat hozhatnánk létre. A folyamat végére a fiataloktól egészen a felnőttkorúakig terjedő programok válnának kialakíthatóvá, így lehetősége nyílna a szakembereknek a még adekvátabb megbeszélési forma kiválasztására. A pozitív mintát látva – feltehetőleg – a közösség aktív bevonása is éveken belül az egyszemélyes közvetítéshez hasonló, magas társadalmi támogatást nyerne.

A közvetítői eljárásokba vetett társadalmi bizalom további erősítésén túl fontos kezdeményezésként tartom a mediációs eljárás keretei közötti lelki segítség nyújtását. A találkozók közötti szakszerű segítség jelentős mértékben növelhetné a sértett megnyugvását, így az eljárás hatékonyságát. A mentális jólétre koncentráció csökkentheti az ismételt áldozattá válás kockázatát, hosszútávon pedig szolgálhatja az elterelési eszközökbe vetett társadalmi bizalom további növekedését.

Összességében következtetésként rögzíthetjük, hogy a kijelölt irány megfelelő, a társadalom részéről stabil és folyamatosan növekvő bizalommal rendelkezik. A szélesebb körű tájékoztatással, az eredményesség statisztikai hangsúlyozásával – álláspontom szerint – a jelenleg szkeptikusabb közösség is meggyőzhetővé válna. Fontosnak tartom a társadalom tömegtájékoztatásán túl a jogalkalmazók folyamatos képzését és szemléletformálását is, hogy a jogintézményt ne pusztán az ügyek redukálásnak módjaként, hanem valódi megoldásként szemléljék. Az elfogadottság növelésének sarokköve lehetne továbbá a pártfogó felügyelői szolgálat munkaterhének csökkentése, amelynek eredményeképpen a segítségén nap mint nap dolgozó személyek még egyéniesítettebb és még nagyobb odafigyeléssel előkészített segítséget lennének képesek nyújtani.

Álláspontom szerint az összegzésben részletezett fejlesztések – új és további mintaprogramok, szakszerű pszichológiai és pszichiátriai segítséget nyújtó személyek bevonása, a gyakorló jogászok továbbképzése – megvalósításával a resztoratív szemlélet hazánkban még inkább a konstruktív problémamegoldás és a társadalmi integráció eszközévé válhat.

IRODALOM

- Barabás Andrea Tünde (szerk.) (2020): *Alkalmazott kriminológia*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Daily, Kathleen (2002): Restorative Justice: The Real Story. In: *Punishment & Society*. Vol. 4/2002.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1462474022228464>.
- Görgényi Ilona (2006): *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest.
- Győri Csaba (2014): Néhány gondolat a retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás összeegyeztettségéről. In: Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerecsi Klára – Lévay Miklós – Podoletz Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: A büntetés, mint végső eszköz Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Jogaszvilag.hu: A közvetítői eljárás szabályai az új Be.-ben, 2018. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-kozvetitoi-eljaras-szabalyai-az-uj-be-ben/>. Letöltés ideje: 2022.05.21.).
- Kerecsi Klára (2006): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: *Büntetőjogi kodifikáció*. 2006/2. sz. (Elérhető: https://ujbtk.hu/wp-content/uploads/PDF_EPUB/bjk_2006-2.pdf. Letöltés ideje: 2022.06.20).
- Kiss Anna (2005): Elvárások az Eu-ban – Gondolatok a mediációról. In: *Ügyészek Lapja*. 2005/1. szám.
- Pápai-Tarr Ágnes (2012): *A büntetőeljárás gyorsításáról*. Gondolat Kiadó, Budapest,
- Roach, Kent (1992): Four Models of the Criminal Process. In: *Journal of Criminal Law and Criminology*. Vol. 2/1992. Szabó András (1990): Megelőzés és arányos büntetés. In: *Magyar Jog*. 1990/11. sz.
- Tóth Mihály (2005): A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig. In: *Jura*. 2005/5. sz.

- **ÁRPÁSI BOTOND**
politikai tanácsadó, Miniszterelnöki Kabinetiroda
Politológus, politikatudományi alap- és mesterszakos diplomáját az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte 2018-ban, illetve 2021-ben. Egyetemi tanulmányai során az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon munkáival helyezéseket ért el. A politikai vezetéseméleti kérdésekkel foglalkozó írásai megjelentek akadémiai folyóiratokban, illetve könyvfejezet formájában is.
gergely.botond.arpasi@mk.gov.hu
- **BÁN-FORGÁCS NÓRA**
egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem
tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet
Kutatásainak homlokterében az emberi jogok állnak, amelyek egyik fókuszja az információs jogok hazai és nemzetközi védelme. Számos tanulmány, könyv és nemzetközi (ENSZ, OSCE, EU) szakvélemény szerzője.
ban-forgacs.nora@tk.hu
- **BODNÁR BEÁTA**
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
bíróági fogalmazó, Szerencsi Járásbíróság
Jogász diplomáját 2021-ben, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán „summa cum laude” minősítéssel szerezte. Tanulmányai során számos konferencián és versenyen – többek között a Legfőbb Ügyész által Kozma Sándor emlékére meghirdetett Tudományos Pályázat, OTDK – megmértette magát és helyezéseket szerzett. PhD-tanulmányai mellett a mindennapi joggyakorlat elsajátítása érdekében jelenleg bírósági fogalmazóként dolgozik.
Fő kutatási témái a büntető anyagi jog területéről a rágalmazás és becsületsértés büntetőjogi tényállások, továbbá a resztoratív igazságszolgáltatás és az azzal kapcsolatos jogintézmények vizsgálata.
bodnarbea15@gmail.com
- **CSITEI BÉLA**
egyetemi tanársegéd, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Civilisztikai Tanszék
2021-ben, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen versenyjogi szakjogász diplomát, majd 2023-ban, a Széchenyi István Egyetemen PhD-fokozatot szerzett. Kutatási területe az antitröszt versenyjog és a kártérítési jog.
csitei.bela@uni-nke.hu

- DOSZPOT-SZÚTOR VIVIEN

vármegyei elnöki kabinetvezető, Nemzeti Agrárgazdasági Kamara Zala Vármegyei Szervezete

kutató, Pápai Jogműves Céh

2021-ben szerezte meg summa cum laude a PhD-fokozatát, ugyanebben az évben végezte el a KRE-ÁJK-n a digitális gazdasági szakjogász képzést (LL.M. fokozat).

Fő kutatási területe a géntechnológia és annak emberre való hatása, mind etikai (így bioetikai), mind pedig jogi vonatkozásban. További kutatásokat folytat a nanotechnológia és a pápai jogtörténet területén.

vivien.szutor@gmail.com

- HÁROMSZÉKI BENCE

egyetemi tanársegéd, SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék

Egyetemi elfoglaltságai mellett ügyvédként dolgozik szülővárosában, Győrben. Kutatási területe interdiszciplináris jellegű, annak középpontjában a jogtudat – ezen belül is főként a büntető-jogtudat – vizsgálata áll. Elsődleges célkitűzése, hogy kutatási tevékenysége eredményeként átfogó képet kapjunk a magyar társadalom büntető-jogtudatának aktuális állapotáról, amely segítségül szolgálhat egyes jogszabályok és jogintézmények hatékonyabbá tételében.

haromszeki.bence@ga.sze.hu

- MAROS MIKLÓS

bírósági titkár, Székesfehérvári Törvényszék

alternatív vitarendező, közvetítő szakjogász, SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Jogi diplomáját a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte Pécsen, 1995-ben. A jogi diploma megszerzését követően pályáját bíróságon kezdte, majd 2000-től több mint húsz éven át Budapesten ügyvédként dolgozott, elsősorban gazdasági jogi, felszámolási területen. 2022-ben tért vissza a bíróságra, ahol jelenleg felszámolási ügyekben jár el. 2022-2023-ban alternatív vitarendező, közvetítő szakjogász képzésen vett részt, melynek során kiemelt figyelmet fordított az online fogyasztói jogviták alternatív rendezésének témájára.

miklos.maros@gmail.com

- MEERA ALMA'AITAH

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

Jordániai származású, jelenleg a DE Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza. Kutatásai elsősorban az emberi jogokra és az emberi fejlődésre terjednek ki, amelyeket különböző aspektusokból vizsgál, többek között a jogi kereteket, a társadalmi-gazdasági tényezőket

és a szakpolitikai beavatkozásokat, amelyek hatással vannak az egyének alapvető jogokhoz való hozzáférésére és általános jólétükre.

maaytameera7@gmail.com

- **ORBÁN BALÁZS**

A miniszterelnök politikai igazgatója, országgyűlési képviselő
kuratóriumi elnök, Mathias Corvinus Collegium
elnök, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Tanácsadó Testülete

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett jogász diplomát 2009-ben, politológus diplomát pedig 2011-ben. Az ELTE jogi kara Doktori Iskolájának volt PhD-hallgatója 2009-2012 között, ahol abszolutóriumot szerzett. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2014-ben végzett okleveles kodifikátorként. Jogtudományi kutatásaiban egyebek mellett a szuverenitás, az integrált jogforrási rendszer, a választójog és a parlamenti jog kérdéseivel foglalkozik.

balazs.orban@mk.gov.hu

- **PETHŐ ANDRÁS**

egyéni ügyvéd

2010-ben szerezte meg diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, 2014-ben sikeres jogi szakvizsgát tett. PhD-fokozatát 2023-ban szerezte meg. Fő kutatási területei: kártérítési jog, egészségügyi szolgáltató kárfelelőssége.

dr.petho.andras@gmail.com

- **PORCSIN LEVENTE**

ügyvéd, Debreceni Ügyvédi Kamara

PhD-hallgató, DE, Állam- és Jogtudományi Kar, Európa-jogi és Nemzetközi Jogi Tanszék

Egyetemi diplomája mellett Európai és Nemzetközi Üzleti Jogi LL.M. mesterszakot végzett. Kutatási területe a sportjog, azon belül is annak nemzetközi vonatkozásai és a tiltott teljesítményfokozás nemzetközi szabályozásának alakulása.

porcsin.levente@gmail.com

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: "XY szerint,"^{1,2} A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).
8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.
9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolási jellel ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dólt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

f) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt is kérjük feltüntetni az adott tétel végén, új sorban, ponttal a végén:

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.
DOI: <http://doi.org/doiizam>.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

- I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után SZÓKÖZ)
- 1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)
- a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)
- i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ A modern alkotmányos intézmények 18-19. századi kialakulásától kezdve a szabad mandátum a népképviselési alapú politikai berendezkedések egyik legfontosabb fogalmává vált. Elmondható, hogy a szabad mandátum – intézményi és szubsztantív értelemben is – egyfajta „demokratikus minimumszintet” jelent. Sőt, mára ennél többről is van szó. A szabad mandátum – szemben az úgynevezett kötött vagy imperatív mandátummal – szervesen és elválaszthatatlanul összeforrott a demokratikus képviselés fogalmával, míg a kötött mandátum összegegyeztetetlenné vált azzal. Kialakulását tekintve a szabad mandátum a nemzeti szuverenitás képviselési paradigmájának a megjelenésével esik egybe. Edmund Burke híres, a bristoli választókhoz intézett beszédében azt mondta, hogy a parlament a nemzet deliberatív gyűlése, ahol az egyes képviselők nem választókerzetük követői, hanem parlamenti képviselők, s mint ilyenek, nem a partikuláris érdekekkel, hanem a nemzeti érdekekkel és a közjával foglalkoznak. | Árpási Botond – Orbán Balázs
- ◆ A gének felfedezése és a géntechnológia alapjaiban rengette meg azt az elképzelésünket, amit eddig önmagunkról és a világról gondoltunk. Az embereken alkalmazható géntechnológia által nemcsak bepillantást nyerhetünk a szervezetünk legelemibb területére, de akár kényünk-kedvünk szerint meg is változtathatjuk azt. Emiatt merülhet fel az a kérdés, hogy a jog mennyire képes magát az embert védelmezni akkor, ha az emberiség közös örökségét – a gént – olyan behatások érhetik, mint a humán genetikai vizsgálat vagy a humán genetikai kutatás. | Doszpot-Szútor Vivien
- ◆ A versenyjog alanyi hatálya nemcsak a különböző szervezetekre, hanem a piaci magatartást tanúsító természetes személyekre is kiterjed. Bár a magyar verseny törvény egyértelműen deklarálja, hogy vállalkozás természetes személy is lehet, azonban azokra speciális anyagi jogi szabályokat nem rögzít, így a jogalkalmazó kénytelen az alapvetően szervezeti jogalanyokra megfogalmazott szabályokat a természetes személyek közötti kapcsolatokra is adaptálni. A tanulmány három területen vizsgálja a természetes személyek közötti kapcsolatok versenyjogi relevanciáját, ezek a fúziókontroll (közeli hozzátartozók ugyanazon vállalkozásban, közeli hozzátartozók különböző vállalkozásokban, házasság mint összefonódás-tényállás), a kartelljog (nem független vállalkozások közötti megállapodások) és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés (vállalkozáscsoport mérete, közös gazdasági erőfölény). | Csítei Béla
- ◆ Az egészségügyi szakember kezelése során mindig beavatkozik a beteg személyes szférájába. Ha csak rákérdez dolgokra, megvizsgálja őt, belenéz a szájüregébe, levetkőzik előtte a beteg, hozzáér, mind-mind olyan szintű beavatkozás, melyet a beteg csak a hozzá legközelebb álló személyek felé enged, vagy esetleg még előlük is elrejt. A kezelőorvos szakképzettségével képes következtetni olyan dolgokra is, melyek a beteg szegyenérzetét érinthetik, ilyen lehet a társadalmilag elvárt higiénia hiánya, az erős dohányzás vagy a külvilág elől elrejtett testi elváltozás, esetleg a beteg legbensőbb, egész életét meghatározó, sokszor önmaga elől is elzárt lelki-mentális zavarai. A kezelőorvos az egészségügyi dokumentumok alapján megismeri a beteg kórtörténetét, így tudomást szerez teljes élettörténetének egy keresztmetszetről. A kezelőorvos privát szférába való beengedése minden más – családon kívüli – kapcsolathoz képest nagyobb bizalmat és elfogadást vár el a gyógyulásra vágyó betegétől. Losonczy Ágnes szociológiai természetű kutatásai során jut arra a megállapításra, hogy a beteg ember kétszeresen is kiszolgáltatott helyzetbe kerül, hiszen először a saját testi-lelki bajának válik kiszolgáltatottjává, majd annak a testületnek, amelytől gyógyulását várja. | Pethő András

